

XVII a. XVIII a. XIX a.

LAIKRAS

Istorijos vadovėlis

II dalis

9

AUSZRA,

Laikrasztis, iszleidziamas

per

Dra. Bassanawiczit.

„Auszra“ iszeina Ragainej 20. kozno menesio formate
arkuszines in 8, turinezios 16 laksztu.
Kaina arba 12 N. 2 Mk = 1 rub.,
arba 50 kan.

UDK 94(4)„1492/1914“(075.3)

La-127

Lietuvos ir pasaulio istorijos vadovėlis, skirtas mokyti(is) istorijos 9 klasėje
Atnaujintas ir parengtas pagal galiojančią pagrindinės mokyklos istorijos mokymo programą

Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus

Projekto vadovai: dr. Ignas Kapleris, Karolis Mickevičius

Autoriai: Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Andželika Laužikienė,
Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė

Konsultantai: dr. Kastytis Antanaitis, dr. Rimvydas Laužikas, Kęstutis Raškauskas

Redagavo Danutė Kuodienė

Žemėlapius sudarė Arūnas Latiška

Dizaineriai ir maketuotojai: Arūnas Latiška, Ramūnas Gedutis

Dailininkai: Šarūnas Miškinis, Marius Zavadskis

© Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Andželika Laužikienė,
Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė, 2015

© Leidykla „Briedis“

ISBN 978-9955-26-533-7

V	Garų, anglų ir plieno amžius	164
1.	Pramonės perversmas	166
2.	Pramoninės visuomenės formavimasis	170
3.	Laisvė veikti ar tradicijų saugojimas?	174
4.	Kapitalistai ir darbininkai	178
5.	Mokslas ir technika pramoninėje visuomenėje	182
6.	Permainos kasdieniame žmonių gyvenime	186
7.	Kultūra pramoninėje visuomenėje	190
	Skyriaus santrauka	194
	Metodas. Statistikos analizė	195
	Istorija iš arčiau. Nesukęstančiojo mitas: „Titanikas“	196
	Ar išmokai?	198

VI	Pasaulio dalybos	200
1.	Kolonijinių imperijų laikai	202
2.	Tolimiosios Rytų šalys	206
3.	JAV tampa galinga valstybe	210
4.	Lotynų Amerikos dekolonizacija	213
5.	Pirmojo pasaulinio karo pradžia	216
6.	Užsitęsęs pasaulinis konfliktas	220
7.	Bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje	224
	Skyriaus santrauka	228
	Projektas. Viešosios nuomonės apklausa	229
	Istorija iš arčiau. Šiaurės Amerikos indėnai	230
	Istorija iš arčiau. „Atėjo Leninas visiems laikams?“	232
	Ar išmokai?	234

VII	„Atbundanti tauta“	236
1.	Knygnešių laikai	238
2.	Lietuvių tautinis atgimimas	242
3.	Skilusi tauta	246
4.	Vėluojantis ir užtrukęs pramonės perversmas	250
5.	Geresnio gyvenimo paieškos	253
6.	Vilnius carinės Rusijos laikais	256
7.	Mažoji Lietuva	260
8.	Didysis Vilniaus seimas	264
9.	Lietuva paskelbia nepriklausomybę	268
10.	Ant Rusijos imperijos griuvėsių	272
	Skyriaus santrauka	278
	Metodas. Istorinio įvykio interpretacija	279
	Metodas. Dainos – istorijos šaltinis	280
	Metodas. Paminklai pasakoja apie praeitį	281
	Istorija iš arčiau. Lietuvių liaudies kultūros lobynas	282
	Ar išmokai?	284
	Sąvokų ir asmenvardžių rodyklė	286
	Laiko juosta	287

Garų, anglių ir plieno amžius

XVIII a. pab. – XIX a. pradž. daugelio valstybių kraštovaizdis smarkiai pasikeitė: virš miestų bei naujų gyvenvečių iškilo didžiulių fabrių kaminai, šalis išraižė geležinkeliai. Visa tai liudijo naują milžiniškų technologinių, ekonominių ir socialinių pokyčių laikotarpį, vadinamą pramonės perversmu.

1 Pirmasis automobilis su vidaus degimo varikliu. Jį 1886 m. sukonstravo vokiečių inžinierius Karlas Bencas.

Daugelis istorikų XIX a. įvardija kaip Europos galios amžių. Senasis žemynas tapo didžiausių naujovių pasaulyje pradininku ir plėtotu. Vieną po kito diegiant naujus technikos išradimus, sparčiai vystėsi pramonė, augo gamyba bei prekyba. Garų jėga, anglis ir plienas tapo prasižėjusio pramonės perversmo simboliais.

Pramonės raida sukėlė svarbių pokyčių visuomenėje: nyko senoji luominė tvarka, plėtojosi kapitalizmas, iškilo nauji visuomenės sluoksniai – buržuazija ir samdomieji darbininkai. Šios grupės siekė įtvirtinti savo politines teises: kūrėsi naujos politinės doktrinos, partijos. Vis daugiau žmonių išsikovojo teisę dalyvauti valstybės valdyme.

Mokslo laimėjimai, naujų atradimų taikymas neatpažįstamai pakeitė žmonių gyvenimą: kito jų mąstymas, pasaulio supratimas, tradicijos, kasdienis gyvenimas. Žmonės įtikėjo pažangos idėja – nuolatiniu pasaulio tobulėjimu. Dėl sparčios mokslo bei technikos plėtos žmonių gyvenimas pasikeitė greičiau nei bet kada anksčiau.

2 Pramonės perversmą simbolizuojantis anglų dailininko Viljamo Belo Skoto paveikslas. XIX a. II pusė.

3 Europos pramoninės valstybės XIX a.

Politika	Absoliutizmą, nelygiatęsę luominę visuomenę keičia kiekvieno žmogaus teises ir laisves užtikrinanti santvarka – demokratija ir pilietinė visuomenė. Kuriasi pirmosios politinės partijos.
Ekonomika	Pramonės perversmas, mašinų naudojimas gamyboje ir masinės gamybos atsiradimas.
Transportas	Arklus ir burinius laivus keičia garvežiai, garlaviai, pirmieji automobiliai.
Pasaulėžiūra	Formuojasi tautinė savimonė, žmonės galutinai išsilaisvino iš prietarų suvaržymo, apribojimų.
Mokslas	Padaryta svarbių biologijos, medicinos, chemijos, technikos išradimų ir atradimų. Plėtojasi įvairių mokslo sričių bendradarbiavimas, naujos sparčiai pritaikomos žmogaus poreikiams.

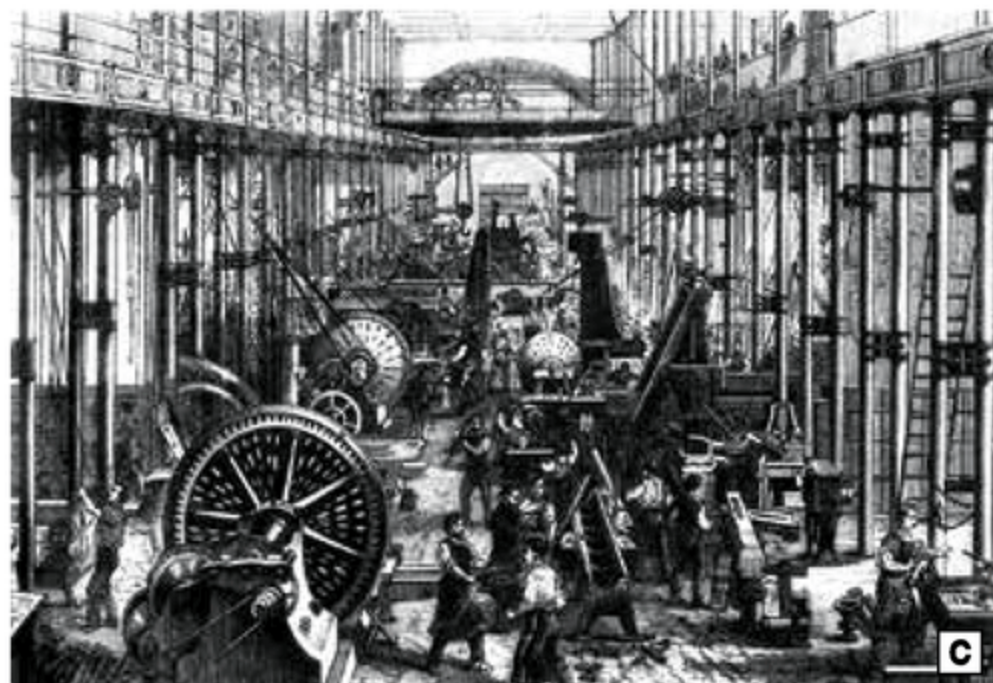
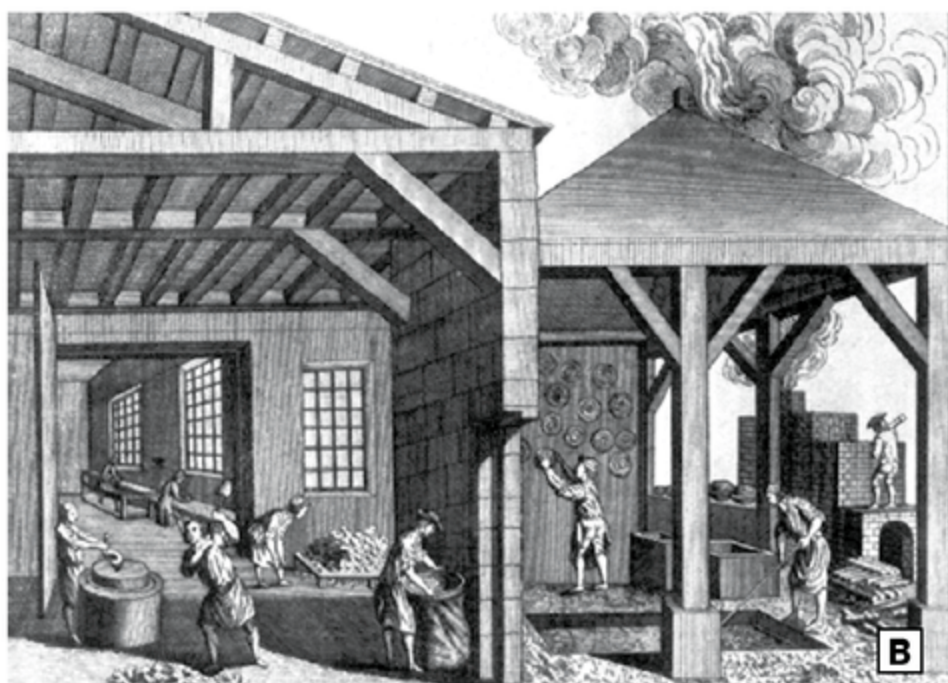
4 Reikšmingiausi XVIII a.–XX a. pradž. pokyčiai.

5 „Visų šalių proletarai, vienykitės!“ XIX a. pab. plakatas, raginantis viso pasaulio darbininkus socialistus burtis į organizacijas ir ginti savo teises.

1. Pramonės perversmas

1 Gamybos proceso pokyčiai:
A – darbas viduramžių ginklininko ceche. XIV a. miniatiūra; B – darbas porceliano manufaktūroje. XVIII a. graviūra; C – darbas fabrike. XIX a. II pusės graviūra.

Perversmo priežastys

Daugelį šimtmečių darbus žmogus nuderbdavo rankomis, pasitelkęs vandens, vėjo ar gyvulių jėgą. Viduramžių Europos cechų amatininkai dirbo pavieniui gamindami dirbinį nuo pradžios iki galo. Našiau vyko darbas naujųjų laikų pradžioje atsiradusiose manufaktūrose. Jose gamybos etapai skirstyti tarp darbininkų. Kiekvienas atliko jam skirtą nesudėtingą operaciją. Manufaktūrose gamyba vyko rankomis, mašinos naudotos retai, dažniausiai pagalbiniais darbams.

XVIII a. Vakarų Europos šalių verslininkai ieškojo naujovių, kurios darbą padarytų mechanizuotą ir efektyvesnį. Sukauptas lėšas jie buvo pasirengę investuoti į gamybą ir galintį pelną padidinti išradimą. Tačiau perversmui gamyboje reikėjo ne tik lėšų, technologijos, bet ir žmonių, galinčių su ja dirbti. Jais tapo iš baudžiavos išsilaivinę ir samdomaisiais darbininkais virtę valstiečiai. Kitaip nei nuo feodalo priklausomi, beteisiai baudžiauninkai, jie buvo suinteresuoti užsidirbti.

Technologinių pokyčių pirmiausia vyko tekstilės pramonėje. Pradėjęs naudoti mechanines verpimo stakles darbininkas siūlų suverpdavo 300–600 kartų daugiau nei

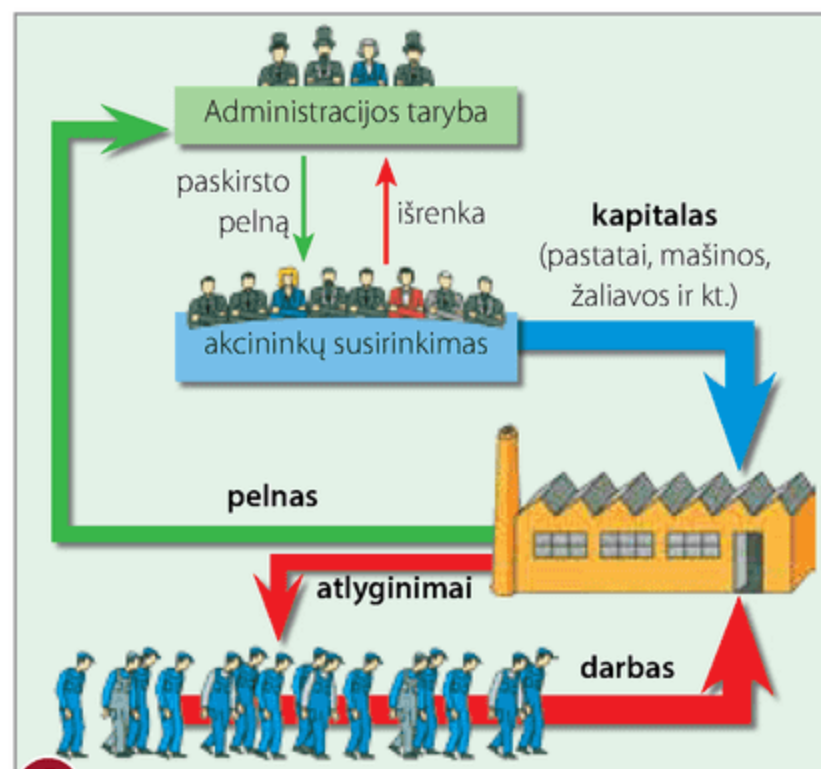
Gamybos įmonė	Cechas	Manufaktūra	Fabrikas
Kuriai istorijos epochai būdinga?	Viduramžiai, iš dalies naujieji laikai	Naujieji laikai iki pramonės perversmo	Naujieji laikai po pramonės perversmo
Darbo organizacija	Dirba meistrai, pameistrai, mokiniai, kurie naudoja savo darbo įrankius. Griežtos vidinės taisyklės. Ribotas darbo įrankių ir darbuotojų skaičius. Menkas darbo pasidalijimas tarp cecho amatininkų.	Darbo įrenginius ir patalpas valdantys savininkai gamybos procesuose nedalyvauja. Darbuotojų ir įrankių skaičius neribojamas. Ryškesnis darbo pasidalijimas nei cechuose. Dirba samdomi darbininkai, Vidurio ir Rytų Europos šalyse – baudžiauninkai. Tam tikrą gamybos procesą atlikdavo skirtingos darbininkų grupės.	Dirba samdomi darbininkai. Darbininkas prižiūri mašinos atliekamą gamybos procesą.
Konkurencija	Ribojama, siekiant apsisaugoti nuo kitų miestų ir cechui nepriklausančių amatininkų.	Iš dalies ribojama, nes dauguma valstybių laikėsi merkantilizmo politikos. Produkcija orientuota į šalies vidaus rinką.	Neribojama.
Mechanizacija	Daugelis darbų atliekama rankomis.	Daugelis darbų atliekama rankomis, kai kurie pagalbiniai – mašinomis.	Daugumą darbų atlieka mašinos.
Gamyba	Produkcijos kiekiai ribojami, neleidžiama plėstis. Dėmesys kokybei, o ne kiekybei. Neigiamas požiūris į technikos naujoves.	Produkcijos kiekiai neribojami, bet vyraujantis rankų darbas neleidžia pradėti masinės gamybos. Leidžiama įmonių plėtra.	Masinė gamyba. Plėtrą skatina prekių paklausa rinkoje.

2 Amatininkų dirbtuvių, manufaktūrų ir fabrikų skirtumai.

3 „Aštuonkojis“. XIX a. pab. karikatūra vaizduoja JAV naftos magnato Dž. Rokfelerio įtaką naftos pramonei ir jo monopolį.

4 Kapitalistinės gamybos organizavimas akcinėje bendrovėje.

rankomis. Tikrą perversmą gamyboje sukėlė 1769 m. šoto **Džeimso Vato** išradimas – garo mašina. Pritaikius ją pramonės įrenginiams varyti, neefektyvų rankų darbą pakeitė pažangesnė mechanizuota masinė gamyba. Darbininkų uždavinys liko tik stebėti, kaip dirba mašinos, ir aprūpinti jas žaliavomis.

Dėl masinės gamybos ir našesnio darbo atpigo daug prekių. Jos tapo prieinamos platesniems gyventojų sluoksniams. Vietoj amatininkų cechų ir manufaktūrų kūrėsi didžiuliai **fabrikai**, kuriuose dirbo šimtai žmonių. Garo mašinos išradimas žymėjo XVIII a. II pusėje prasidėjusios ir iki XX a. pradž. trukusios milžiniškų visuomenės, ūkio, mokslo, kultūros ir technikos pokyčių epochos, vadinamos **pramonės perversmu**, pradžią.

Kapitalizmo suklestėjimas

Pramonės perversmas skatino kapitalizmo plėtrą. Gamybai įtaką darė rinka. Siekdami kuo daugiau uždirbti verslininkai turėjo atsižvelgti į tai, ar visuomenėje yra tam tikrų prekių, paslaugų paklausa. Jeigu kurios nors prekės pirkėjui nereikėjo, jos gamyba nutrūkdavo. Atsiradusi konkurencija tarp tas pačias prekes gaminančių įmonių vertė verslininkus gerinti produktų kokybę ir nustatyti palankią vartotojui jų kainą.

Spartaus technikos išradimų laikotarpiu bendras tikslas suvienijo išradėjus, kuriems kyla naujoviškų idėjų, ir verslininkus, turinčius verslo plėtotei skirtų pinigų, – kapitalo. Verslininkai siekė išradėjų sumanymus paversti konkrečiais darbais, leidžiančiais daugiau uždirbti. Idėjoms įgyvendinti jie skyrė pinigų – **investicijų**. Techninių naujovių pradininkai rizikavo, ne vienas, nepasisekus verslui, **bankrutavo**.

Norintys atgaivinti ar pradėti verslą žmonės ėmė skolintis pinigų. Vis daugiau steigta bankų, kurie teikė paskolas – **kreditus**. Dėl to sparčiai plėtojosi bankininkystė. Kai kurie verslininkai, norėdami padidinti kapitalą verslui plėtoti, jungė savo turtą ir kūrė akcines bendroves. **Ākcijų** kiekis lėmė akcininko turto dalį bendrovėje ir teisę dalyvauti jos valdyme. **Biržose** buvo perkamos ir parduodamos tokių bendrovių akcijos. Taip Europoje kūrėsi moderni paskolų ir finansų sistema.

5 Kas yra kapitalizmas?

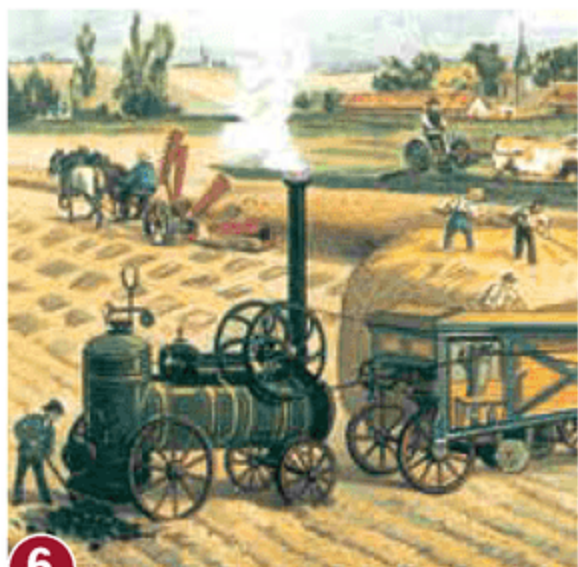
Labai skirtingą verslo veiklą apibūdina vienas bendras bruožas – pinigų investavimas siekiant pelno, ir tai yra esminis kapitalizmo bruožas. Svarbu ne pats veiklos pobūdis, bet galimybė iš jos pasipelnėti. Kapitalas yra pinigai, kurie investuojami siekiant gauti daugiau pinigų.

Kapitalistinėje visuomenėje gamyba atsiskyrė nuo vartojimo – žmonės vartoja ne tai, ką jie patys gamina, arba gamina ne tai, ką patys vartoja – juos sieja tarpusavyje tik rinkos, kuriose perkamos ir parduodamos prekės ir paslaugos. Kova dėl rinkų sukelia intensyvią kapitalistinių įmonių konkurenciją. Jos konkuruoja įvairiais būdais, pavyzdžiui, efektyviau išnaudodamos darbą, panaudodamos technines naujoves, mažinančias produktų gamybos arba jų pardavimo išlaidas. Konkurencijos jėgos verčia įmones nuolat keistis mėginant konkurentą pralenkti ar bent nuo jo neatsilikti. Kai kurios iš jų, žinoma, žlunga ir palieka savo darbininkus be darbo.

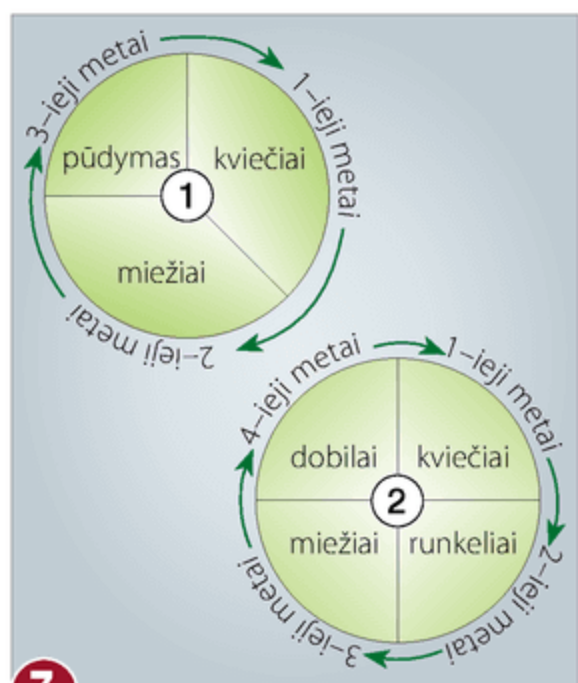
J. Fulcher, Kapitalizmas: labai trumpas įvadas, Vilnius, Eugrimas, 2007, p. 26, 30–31.

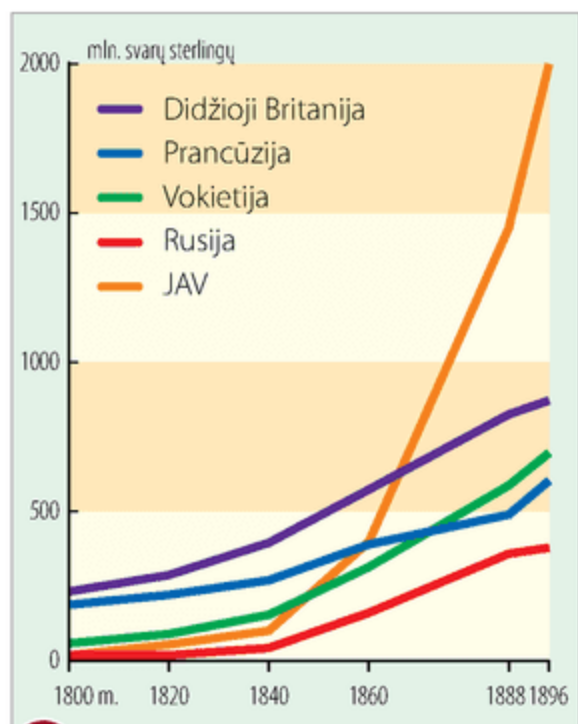
1. Pramonės perversmas

6 Žemės ūkio mašinas reklamuojantis plakatas. XIX a. pab.

7 Žemės ūkio modernizavimas: viduramžišką trilaukę sėjomainą (1) pakeitė pažangesnė keturlaukė (2).

8 Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos, Rusijos ir JAV pramonės gamyba XIX amžiuje.

Įmonės nuolat konkuravo dėl prekių pardavimo rinkų, kainų, žaliavų. Norėdamos išlikti konkurencinėje kovoje, ta pačia veikla užsiimančios įmonės vienijosi į **monopolijas**. Ilgainiui jos tapo itin įtakingos: kontroliavo gamybą bei rinkas, diktavo prekių kainas, užkirto kelią kurtis kitoms įmonėms. Kai kurios darė įtaką net politikos sprendimams.

Pokyčiai žemės ūkyje

Pramonės perversmas, mokslo, technikos laimėjimai skatino dideles žemės ūkio permainas. Anksčiau vyravusį natūrinį ūkį, kai auginama tik savo šeimos reikmėms, keitė modernus ūkininkavimas, kurio tikslas – teikti produktus parduoti rinkoje. Ūkininkai nebeaugindavo visko. Vieni užsiėmė tik gyvulininkyste, kiti grūdininėmis kultūromis ar sodininkyste.

Už sukauptas lėšas ūkininkai plėtė dirbamus laukus, pirko žemės ūkio technikos. Ūkiuose pradėti naudoti tobulesni plūgai, mechaninės šienapjovės, javapjovės, kuliamosios, mintuvai. Taikant naujus išradimus, žemės sausinimą ir trąšas, išaugintas derlius didėjo, o **savikaina** mažėjo. Vis daugiau žmonių galėjo išsimaitinti iš to paties žemės sklypo. Ūkiai buvo stambinami, modernizuojami, išvedama naujų geresnių augalų ir gyvulių veislių. Mokslininkai atrado kai kurias augalų ligas ir gydymo būdų. XVIII a. pab. vietoj trilaukio valstiečių žemėse įsigalėjo pažangesnė keturlaukė sėjomaina. Itin paplito bulvių ir kukurūzų auginimas.

Dėl žemės ūkyje įvykusių permainų pagerėjo gyventojų aprūpinimas maisto produktais, beveik išnyko badmečiai. Vienas paskutinių, po kelių iš eilės bulvių nederlių metų, Vakarų Europoje kilo XIX a. vid. Aėrijoje. Nesulaukę Didž. Britānijos valdžios pagalbos apie milijonas airių mirė. Dar tiek pat, ieškodami geresnio gyvenimo, emigravo į Didžiąją Britāniją, Jungtinės Amerikos Valstijās.

Ne visi valstiečiai tapo sėkmingai dirbančiais ūkininkais. Techniką naudojančiame žemės ūkyje rankų darbo reikėjo daug mažiau. Neteikę darbo valstiečiai plūdo į pramoninius miestus ir tapo samdomais darbininkais.

Pramonės perversmo eiga ir reikšmė

Įvairiose šalyse pramonės perversmas dėl skirtingų politinių, gamtos, kultūrinių sąlygų prasidėjo ne vienu metu. Pirmiausia jis kilo laisviausioje, turtingiausioje ir daugiausia kolonijų turinčioje Vakarų Europos valstybėje Didž. Britānijoje.

9 Iš Lenkijos karalystės gyventojo atsiminimų apie kelionę į Angliją. XIX a. I pusė

Tiek, kiek pas mus Odesoje (uostas tuometėje Rusijos imperijoje) grūdų sandėlių, tiek Mančesteryje yra didelių amatininkų dirbtuvių, o daugiausia – verpyklų ir audyklų. Virš kiekvieno iš šių pastatų iškilęs nuo 200 iki 300 pėdų aukščio kaminas. Dieną ir naktį rūkdami juodais dūmais tokie kaminai kyšo virš viso miesto ir už jo. Iš toli Mančesteris atrodo kaip vienas tankaus dūmo kūbrys. Dieną atrodo, kad ten nėra saulės, o naktį, iš kaminų ryškia šviesa

blyksint ugnims, atrodo, kad ten piktųjų dvasių buveinė.

Kitą dieną karieta išvykstu į Birmingemą. Aš spoksodamas matau tūkstančius liepsnų, iš toli atrodančių lyg vulkanai iš po žemės alsuojantys ugnimi ir metantys dūmus. Ten visa žemė pavirsta pelenais. Kartais blėsteli ir išnyksta žmogysta. Iš požemio ataidintis staugimas atrodo, kad tai pragaro kraštas. O tai paprasčiausia tūkstančiai kasyklų, kuriose daugybė garo mašinų kasa anglis ir geležį. Iš jų visoje Anglijoje ir gaminami visokie ginklai, žirklys, adatos ir kt.

G. Wojciechowski, *Historia: Razem przez wieki II*, Poznań, ARKA, 2000, p. 209.

10

„Temzė išveda savo vaikus parodyti Londonui“. Piešinys, 1858 m. išspausdintas viename iš Londono dienraščių, vaizduoja gamyklų ir fabrių užterštos upės būklę.

Ākcija – vertybinis popierius, patvirtinantis dalininkystę akcinėje bendrovėje ir duodantis pelną.

Bankròtas – negalėjimas išsimokėti skolų, finansinis žlugimas.

Birža – akcijų, vertybinių popierių pirkimo ir pardavimo vieta.

Fābrikas – didelė pramonės įmonė, kurioje svarbiausius darbus atlieka mašinos.

Investicija – ilgalaikis kapitalo įdėjimas į ūkio šakas ar vertybiniams popieriams pirkti siekiant pelno.

Kreditas – paskola. Kreditavimas – paskolos suteikimas.

Monòpolis – išskirtinė teisė veikti kurioje nors srityje, pvz., prekybos, gamybos.

Prāmonės perversmas, revoliucija – naujų technologijų, ekonomikos ir visuomenės pokyčių epocha: pereita iš žemės ūkiu ir rankų darbu grindžiamos gamybos į pramoninę ir mašininę gamybą (XVIII a. 7 deš.–XX a. pradž.).

Savikaina – kaina, vertė, kurią sudaro gamybos ir pardavimo išlaidos.

Naujoviškas britų verslininkų mąstymas leido pirmauti verslo idėjų pasaulyje. Garo mašinoms veikti reikėjo išplėtooto vandens transporto, anglių ir geležies. Šių išteklių šaliai pakako. Ji turėjo daugybę kolonijų bei stiprų prekybos laivyną, todėl įsiveždavo žaliavų iš visų pasaulio šalių, o prekes galėjo parduoti didelėse rinkose. XIX a. I pusėje „pasaulio dirbtuvė“ vadinamoje Didž. Britanijoje buvo išlydoma apie pusę pasaulio geležies, išaudžiama daugiau kaip pusė visų pasaulio medvilninių audinių, iškasami beveik du trečdaliai pasaulio akmens anglių.

XIX a. II pusėje sparti pramonės plėtra prasidėjo daugelyje Europos valstybių (žr. 165 p. 3) ir Šiaurės Amerikoje. Susivienijusi Vokietiją pagal pramonės gamybos apimtį Europoje net pralenkė Didžiąją Britaniją. Mažai atsiliko ir Prancūzija. XIX a. pab. pirmaujančia pramonine pasaulio valstybe tapo gausių gamtos išteklių ir darbo jėgos turinčios Jungtinės Amerikos Valstijos. Nuo šių valstybių gero kai atsiliko Pietų Europos šalys, iš baudžiavos vėliausiai išsivadavusios Vidurio ir Rytų Europos valstybės.

Be teigiamų pokyčių, kilo ir naujų iššūkių, su kuriais žmonija dar nesusidūrė. Atsirado aplinkos apsaugos, skurdo, vaikų ir moterų išnaudojimo problemų. Išaiškėjo, kad sparčią pasaulio ekonomikos raidą lydi ne tik nuolatinis augimas, bet ir ūkio sąstingio bei nuosmukio laikotarpiai. Išryškėjo šalių vystymosi netolygumai. Dėl glaudesnių ūkio ryšių valstybės tapo labiau viena nuo kitos priklausomos. Pramonės perversmas paskatino šalių lenktyniavimą ir įtampą, kurią aštrino prasidedantys konfliktai dėl prekių pardavimo rinkų – kolonijų.

11

Rusijos finansų ministro pranešimas carui Nikolajui II. 1847 m.

Be savos pramonės Rusija negali pasiekti tikros ekonominės nepriklausomybės, o visų tautų patirtis aiškiai rodo, kad tik ūkiškai savarankiškos tautos gali išreikšti savo politinę galybę. Anglija, Vokietija ir JAV, prieš tapdamos įtakingos tarptautinėje politikoje, įtemptai ir visapusiškai kūrė, plėtojo savo pramonę. Ir, priešingai, Kinija, Indija, Turkija, Persija ir Pietų Amerika yra tiek politiškai silpnos, kiek ekonomiškai priklausomos nuo užsienio pramonės. Šiais laikais didžiųjų valstybių politinė galia kuriama ne vien dvasinėmis tautos jėgomis, bet ir ekonomine santvarka bei išsivystymo lygiu.

The Russian chronicles, London, Greenwich editions, 2001, p. 85.

?

1. Įvardyk pramonės perversmo Europoje priežastis. Dėl ko ši reiškinį mokslininkai lygina su revoliucija?
2. Palygink gamybos procesus viduramžių cechuose, manufaktūrose ir fabrikuose 1, 2. Kokių skirtumų ir panašumų pastebėjai?
3. Paaiškink, kas yra kapitalizmas (tekstas, 5).
4. Apibūdink dėl pramonės perversmo vykusius pokyčius žemės ūkyje.
5. Kokia pramonės perversmo svarba valstybei iškeliama šaltinyje 11.
6. Remkis (8, 165 p. 3) ir apibūdink pramonės perversmo eigą Europos šalyse. Kokių sąlygų, tavo manymu, reikėjo sparčiam valstybės pramonėjimui?
7. Grupėse aptarkite ir įvertinkite teigiamas ir neigiamas pramonės perversmo puses.

2. Pramoninės visuomenės formavimasis

1 Laiko kontrolė pramoninėje visuomenėje

Drausmingas darbas buvo reguliarus, planuojamas. Tai reiškia, jog darbininkas turėjo pasirodyti darbe kiekvieną dieną, pradėti darbą nustatytu laiku ir daryti nustatytos trukmės pertraukas nustatytais laiko tarpais. Darbdaviai ilgai kariavo prieš įsitvirtinusias šventimo tradicijas, tokias kaip „šventųjų diena“, „šventasis pirmadienis“ ir net „šventasis antradienis“, kurie buvo atgaiva po savaitgalio girtavimo. Laikas tapo mūšio lauku, ir kai kurie neskrupulingi darbdaviai pastumdavo laikrodžio rodyklę į priekį ir atgal vakare. Pasakojama, jog iš darbininkų būdavo atimami laikrodžiai tam, kad darbdavio laiko kontrolė negalėtų būti ginčijama. Reikšminga, kad laikrodžiai plito kartu su pramonės perversmu.

J. Fulcher, Kapitalizmas: labai trumpas įvadas, Vilnius, Eugrimas, 2007, p. 16–17.

2 Pramonė keičia Europos kraštovaizdį. Dortmundo miestas Vokietijoje XIX a. vid. (A) ir XIX a. pab. (B).

Nuo žemdirbių iki pramoninės visuomenės

Atsiradus žemdirbystei, tūkstančius metų svarbiausias žmonių turtas, gerovės ir pragyvenimo šaltinis buvo dirbama žemė. Visuomenę, kurioje pagrindinė žmonių veikla – žemės ūkio maisto produktų gamyba, mokslininkai pavadino **žemdirbių (agrarine)**.

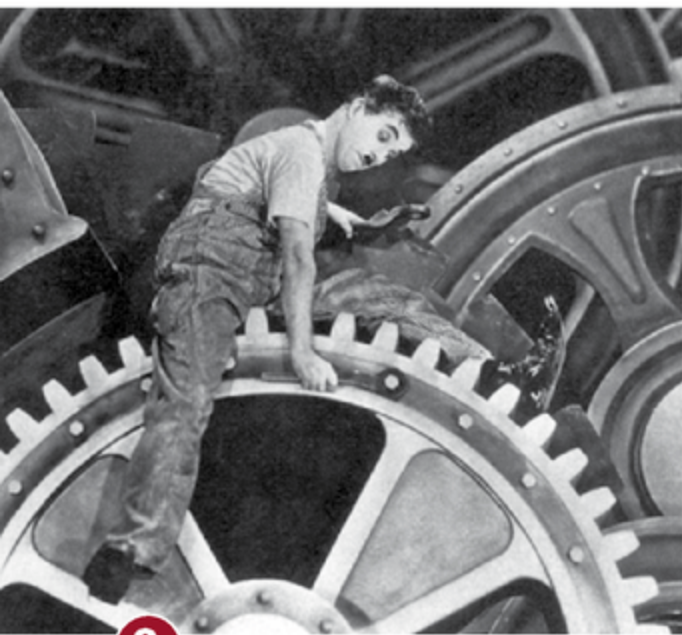
Tokioje visuomenėje asmens padėtis priklausė nuo kilmės ir turimos žemės valdos dydžio. Skirtumai tarp visuomenės grupių milžiniški. Valdantieji, pavyzdžiui, viduramžių feodalai, buvo nedidelės valdžią savo rankose sutelkusios privilegijuotos grupės. Gyventojų dauguma – žemvaldžiams paklūstantys, įvairias prievoles privariantys atlikti betesiai valstiečiai.

Žemdirbių visuomenėje miestiečiai sudarė mažumą lyginant su kaimo gyventojais. Nebuvo mokslo ir žinių didelio poreikio, tad rašyti ir skaityti mokėjo vos vienas kitas žmogus. Dėl stiprios tradicijų ir papročių įtakos, luominės santvarkos ypatumų žemesniųjų visuomenės sluoksnių atstovai turėjo menkas galimybes pakeisti savo padėtį. Gyvendami uždaromis žemdirbių bendruomenėmis žmonės nepasitikėjo naujovėmis, nesiekė lavinti savo įgūdžių ir tobulėti.

XVIII a. pab. dėl pramonės perversmo padarinių pirmiausia Europoje ėmė formotis nauja **pramoninė (industrinė)** visuomenė. Joje pagrindine žmonių veikla tapo mechanizuota pramoninė prekių gamyba. Vietoj rankų darbo, vėjo, vandens energijos imtos naudoti naujos energijos rūšys: anglis, nafta, elektra. Išaugę pramonės centrai – miestai – gyventojų skaičiumi nustelbė kaimus. Mažėjo luominės priklausomybės reikšmė. Nyko žmonių uždarumas, neraštingumas, atotrūkis tarp visuomenės grupių, formavosi nauji sluoksniai. Žmonės imta vertinti pagal įgytą išsilavinimą, verslumą ir profesinius įgūdžius.

Pramoninės visuomenės sluoksniai

Šalia anksčiau politikoje, ūkyje ir kultūroje vyraavusios kilmingosios aristokratijos iškilo nevienalytis **buržuazijos** sluoksnis. Didžiausius turtus valdė ir galinga įtaka pasigirti galėjo karta iš kartos klestėjusios pramonininkų ir bankininkų, stambiojo verslo savininkų šeimos. Vienos iš garsiausių XIX a. – plieno ir ginkluotės gamintojai Krupai Vokietijoje, iš naftos praturtėję Rokfeleriai – JAV.

3 Aktorius Č. Čaplinas 1936 m. JAV sukurtame filme-satyroje apie pramoninę visuomenę „Šie laikai“. Pramonės perversmo laikotarpiu plito įvairios mokslinės teorijos, kaip padidinti gamybos produktyvumą. Darbininkas neretai buvo prilyginamas nemąstančiam ir tik piniginiu atlyginimu skatinamam darbų atlikimo mechanizmui.

4 Pramoninės visuomenės sluoksniai. Britų dailininko Medokso Brauno paveikslas „Darbas“. XIX a. vid.

Prie smulkiosios buržuazijos priskiriamas smulkesnių įmonių savininkų, valstybės tarnautojų, inžinierių, kariškių ir laisvųjų profesijų – menininkų, gydytojų, teisininkų – sluoksnis vadinamas **vidurinė klasė**. Šie žmonės galėjo pasigirti geresniu išsilavinimu, uždarbiu ir didesniais turtais, nei gyventojų daugumą pramoninėje visuomenėje sudarantys darbininkai.

Buržuazijos atstovus jungė ir panašus estetikos supratimas, rūpinimasis vaikų švietimu bei savitos šiai visuomenės grupei būdingos elgesio normos. Jie nemėgo aristokratų privilegijų, bet ir nesuprato darbininkų ir valstiečių problemų.

Patį gausiausią pramoninės visuomenės sluoksnį sudarė samdomieji darbininkai. Pramoninėse šalyse – iki 80% gyventojų. Žemiausią padėtį užėmė nekvalifikuoti, paprastiems darbams samdomi žmonės. Aukštos kvalifikacijos, vadinamoji darbininkų aristokratija, nedirbo fizinio darbo: prižiūrėjo ar valdė techniką. Ji gaudavo didesnę atlyginimą ir susikurdavo patogesnes gyvenimo sąlygas.

Kaip ir žemdirbių laikais, pramoninėje visuomenėje tarp gyventojų grupių kildavo prieštaravimų. Darbininkas galėjo praturtėti ir pereiti į kitą visuomenės sluoksnį. Praturtėjęs valstietis luominėje santvarkoje feodalu tapti neturėjo beveik jokių galimybių.

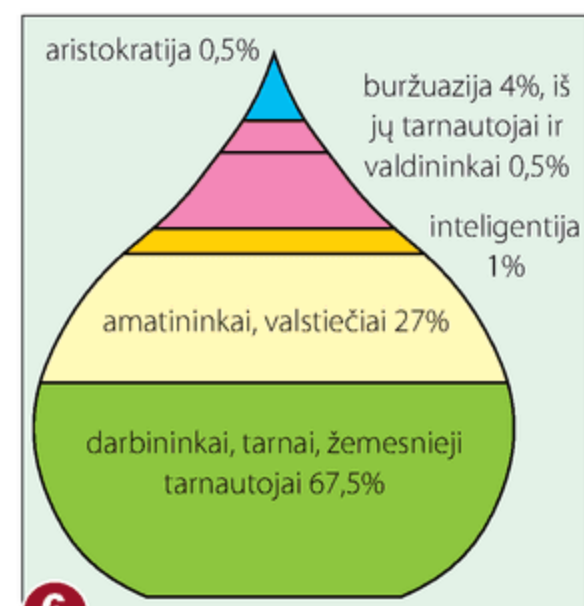
Visuomenė	Žemdirbių	Pramoninė
Laikotarpis	Prieistorės, senovės istorijos, viduramžių ir dalis naujųjų laikų	Dalis naujųjų ir naujausiųjų laikų
Susidarymo priežastys	Neolito revoliucija	Pramonės perversmas
Visuomenės struktūra	Dauguma žmonių užsiima žemdirbyste, gyvena ir dirba kaimuose	Dauguma žmonių užsiima pramonine gamyba, gyvena ir dirba miestuose
Svarbiausias turtas	Žemės valdos	Sukauptos lėšos ir turtas – kapitalas
Asmens vertinimas visuomenėje	Pagal kilmę	Pagal įgytą išsilavinimą, verslumą, profesinius įgūdžius
Pagrindiniai ūkio energijos šaltiniai	Rankų darbas, vėjo ir vandens energija	Energija gaunama iš akmens anglių, naftos ir elektros

7 Visuomenės sluoksnių palyginimas.

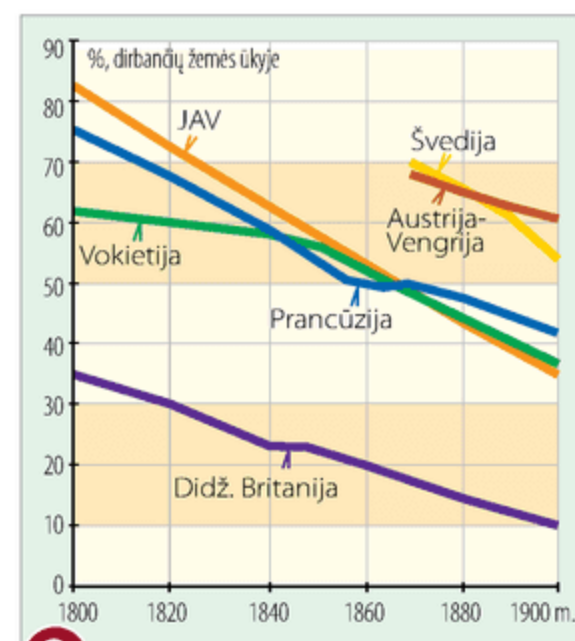
5 Frydrichas Engelsas kritikuoja Didžiosios Britanijos buržuaziją. XIX a. vid.

Aš dar niekuomet nemačiau tokios demoralizuotos, tokios iki kaulų smegenų egoizmo sugadintos ir visiškai nesugebančios progresuoti ir tobulėti visuomenės, kokia buvo tuometė anglų buržuazija. Jai pasaulyje neegzistuoja niekas, išskyrus pinigus, įskaitant, žinoma, ir ją pačią. Ji gyvena tik tam, kad gausintų pinigų, ji nežino didesnio malonumo už greitą pinigų „kalimą“ ir didesnės bėdos už jų netekimą. Karaliaujant tokiam godumui ir pinigų troškimui, nėra vietos jokiai kitai minčiai.

E. Fuksas, *Papročių istorija: buržuazinis amžius*, Vilnius, Mintis, 1995, p. 49–50.

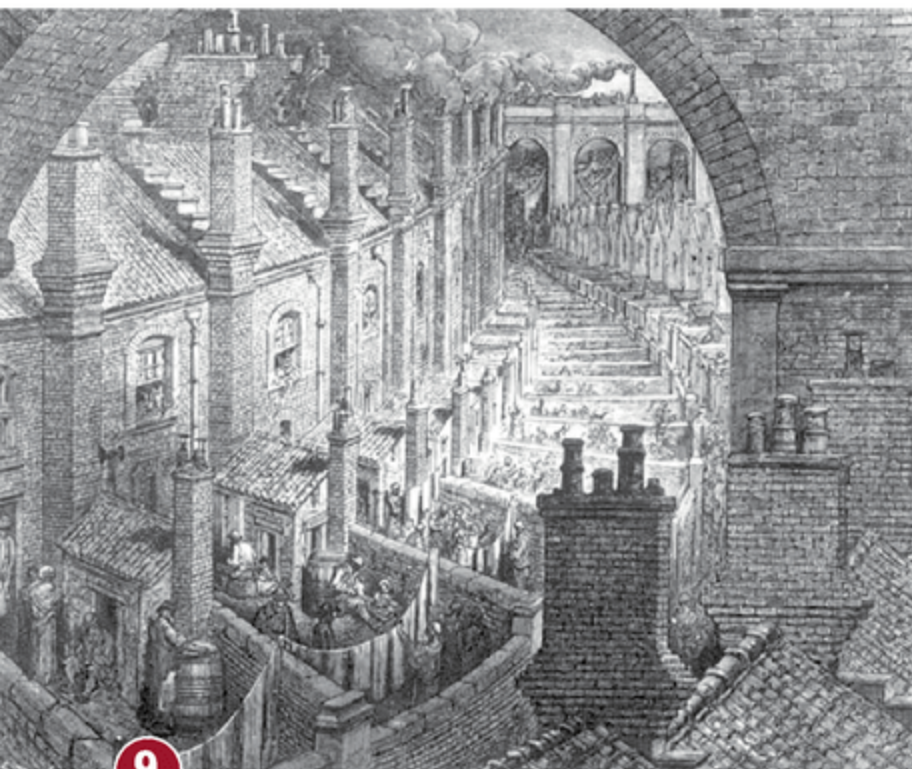
6 Visuomenės sudėtis XIX a. Vokietijoje

8 Žemės ūkyje dirbančių gyventojų dalis (% visų gyventojų) kai kuriose Europos valstybėse ir JAV 1800–1940 m.

2. Pramoninės visuomenės formavimasis

9

Darbininkų kvartalas Londone.
XIX a. II pusės G. Dorė piešinys. Ankštuose ir
perpildytuose rajonuose plito ligos, klestėjo
nusikalstamumas ir skurdas.

Miestų gyventojų skaičiaus
kaita XIX a. Europoje.

	1800 m.	1850 m.	1900 m.
Europa	180	274	423
JAV	6	19	81
Afrika	95	100	120
Azija	550	625	820
Iš viso pasaulyje	874	1091	1553

11

Gyventojų skaičiaus augimas
pasaulyje XIX a. (mln. gyventojų).

12

Europos gyventojų migracija
XIX a.-XX a. pradžioje.

Miestų visuomenė

Pramoninė visuomenė – pirmiausia tai miestų gyventojai. Dėl pramonės perversmo vyko sparti **urbanizacija**. Sparčiai plėtojantis pramonei, vis daugiau valstiečių, gyvenančių kaimuose, traukė į gamybos centrais tapusius miestus, dėl to šie augo. Darbininko uždarbis čia kelis kartus buvo didesnis nei plušančio samdomo darbininko pas ūkininką kaime. Panaikinus baudžiavą, asmens judėjimo ir gyvenimo vietos neribojo jokie suvaržymai.

Darbo ritmas mieste ir kaime gerokai skyrėsi. Kaime žmogaus gyvenimo tempas buvo laisvesnis, labiau priklausomas nuo sezoninių darbų. Mieste svarbų vaidmenį vaidino griežta dienotvarkė. Žemdirbio diena prasidėdavo prašvitus, o darbininko – konkrečią valandą. Darbininkai turėjo paklusti griežtai fabrikų drausmei, dirbti keturiolika ar šešiolika valandų per parą. Paros ritmą reguliavo ne bažnyčios varpai, o fabriko sirenos, pranešančios darbo pradžią, pertrauką ir pabaigą. Žmonės turėjo būti punktualūs, kad nepavėluotų į darbą ar traukinį.

Nekontroliuojamas urbanizacijos procesas sukėlė daugybę naujų problemų. Perpildytuose darbininkų rajonuose žmonės gyveno antisanitarinėmis sąlygomis, plito ligos ir epidemijos. Dėl užteršto geriamojo vandens visą XIX a. Europoje siautė choleros epidemija, nusinešusi tūkstančių žmonių gyvybes.

Dėl pramonės perversmo padarinių itin sparčiai augo gyventojų skaičius. XVIII a. Europoje gyveno 140 mln. žmonių, o XIX a. pabaigoje jau daugiau nei 400 mln. Valstybėms norint įvertinti šalių visuomenę, daugelyje Europos valstybių prasidėjo reguliarūs gyventojų surašymai. Dėl ūkį ištinkančių krizių XIX a. II pusėje Europoje ėmė trūkti darbo. Tačiau tuo metu darbo jėgos prireikė JAV, Australijoje, Lotynų Amerikoje. Tūkstančiai europiečių, palikę namus, iškeleliavo laimės ieškoti į užjūrio šalis. Per paskutinį XIX a. ketvirtį iš Europos į Ameriką emigravo 25 mln. žmonių.

13 Kas atsitiktų, jei moterims būtų suteiktos tokios pat teisės kaip ir vyrams? Piešinys iš XIX a. pab. vokiško leidinio.

14 Kovotoja už moterų teisę balsuoti Didž. Britanijoje. XX a. pradž. nuotrauka.

Buržuazija – iš prekybos ar finansinių patarnavimų gyvenantis pasiturinčių miestiečių sluoksnis.

Emancipacija – moterų politinių ir visuomeninių teisių sulyginimas su vyrų teisėmis.

Pramoninė (industrinė) visuomenė – joje pagrindinė žmonių veikla – mechanizuota pramoninė prekių gamyba.

Sufražistės – XIX a. II pusės–XX a. pradž. JAV ir Didž. Britanijos kovotojos už rinkimų teisės suteikimą moterims.

Urbanizacija – spartus miestų augimas; miestų reikšmės didėjimas.

Vidurinė klāsė – visuomenės sluoksnis, esantis tarp darbininkų, valstiečių ir aristokratų bei turtingiausių buržuazijos atstovų.

Žemdirbių (agrarinė) visuomenė – joje pagrindinė žmonių veikla – žemės ūkio produktų gamyba.

Moters padėties pokyčiai

Pramonės perversmas keitė moters padėtį. Žemdirbių visuomenėje svarbiausiems darbams atlikti reikėjo didelės fizinės jėgos. Vyras buvo pagrindinis darbininkas ir šeimos maitintojas. Pramoninėje visuomenėje dirbti prie mašinų galėjo ir moterys. Gaudamos uždarbį jos tapo savarankiškesnės ir ėmė nepriklausyti nuo vyrų valios.

Moterų darbas buvo mažiau vertinamas ir menkliau apmokamas nei vyrų. Jos neturėjo teisės savarankiškai valdyti nuosavybės, balsuoti rinkimuose, eiti valstybinės pareigas. Nelygiatėisė padėtis visuomenėje piktino apsišvietusias ir **emancipacijos** siekiančias moteris. XIX a. viduryje JAV ir Didžiojoje Britanijoje susikūrė **sufražisčių** (angl. *suffrage* – balso teisė) sąjūdžiai, kurių šalininkės reikalavo suteikti moterims teisę balsuoti. Nepaisydamos suėmimų ir kalinimų sufražistės rengė demonstracijas, bado akcijas. Šių moterų pastangomis padėtis ėmė keistis. Moterys pradėjo siekti išsilavinimo, skverbėsi į dar neseniai joms draudžiamas sritis: tapo teisininkėmis, gydytojomis, mokslininkėmis. XIX a. II pusėje Ciuricho universitetas Šveicarijoje priėmė pirmąsias studentes, o 1893 m. Naujoji Zelandija pirmoji moterims suteikė balsavimo teisę.

Pramoninės visuomenės formavimasis Europoje truko apie šimtmetį. Dėl netolygaus šalių ūkio vystymosi Rytų ir Pietų Europos šalių visuomenės dar ilgai išliko agrarinės. Pramoninė visuomenė, nors ir buvo pažangesnė nei žemdirbių, turėjo ir neigiamų pusių. Atsirado mąstytojų, raginančių iš neva išlepusio ir nuodėmingo miestietiško gyvenimo grįžti prie žemdirbystės ir tradicinio kaimo idilės.

15 Iš moterų teisių aktyvistės A. Pop atsiminimų. XX a. pradž.

Gavau rekomendaciją dirbti gerai žinamoje fabrike. Niekada dar man tiek daug nemo-kėjo. Be galo troškau gražių drabužių; norėjau, kad kai sekmadienį nueisiu į bažnyčią, niekam neateitų į galvą mintis, kad dirbu fabrike, nes man gėda dėl savo padėties. Kai dar buvau fabriko mokinė, nuolat girdėdavau šnekant, kad

fabriko darbininkės lengvabūdės ir sugedusios. Apie jas kitaip ir nekalbėjo, tik paniekina-mai. Dabar jau nelaikau savęs vargeta. Sekma-dieniais valgydavome tokius puikius pusryčius, kad jie man atrodė kaip karališkos vaišės: už dvidešimt kreicerių (smulkus Austrijos- Vengri-jos imperijos piniginis vienetas) nusipirkdavome mėsos, o kai man pakėlė algą, dar prisidur-davome ir po taurę saldaus vyno.

Europos istorija, Vilnius, Alma littera, 2001, p. 312.

1. Palygink žemdirbių ir pramoninę visuomenės **7**. Kokių esminių skirtumų pastebėjai?
2. Skirk ir apibūdink pramoninės visuomenės sluoksnius **4**, **6**.
3. Kodėl **5** šaltinio autorius kritikuoja buržuaziją? Ar šaltinyje aptariamos ydos būdingos šių laikų Lietuvos visuomenei?
4. Kokių išvadų apie urbanizacijos ir demografijos procesus Europoje gali padaryti iš **10**–**12** duomenų?
5. Kodėl pramoninėje visuomenėje svarbus tapo punktualumas **1**? Pateik šios visuomenės poreikius atitinkančio laiko planavimo pavyzdžių iš savo gyvenimo.
6. Remkis tekstu, **15** ir paaiškink, kaip pramoninėje visuomenėje pasikeitė moters padėtis. Kurie vyrų nuogastavimai dėl to nepasitvirtino **13**?
7. Grupėse padiskutuokite, kuri visuomenė – pramoninė ar žemdirbių yra pažangesnė. Sudarykite jų teigiamų ir neigiamų pusių sąrašus.

3. Laisvė veikti ar tradicijų saugojimas?

Rinkimų teisė	
1791 m. Prancūzija	Balsavimo teisė suteikta visiems mokesčius mokantiems vyrams nuo 25 metų
1829 m. Graikija	Visiems dirbantiems vyrams nuo 25 metų
1848 m. Prancūzija ir Šveicarija	Visi pilnametystės sulaukę vyrai
1870 m. JAV	Visi pilnametystės sulaukę vyrai, nepaisant jų rasės
1871 m. Vokietija	Visi pilnametystės sulaukę vyrai
1893 m. Naujoji Zelandija	Visi pilnametystės sulaukę vyrai ir moterys
1906 m. Suomija	Visi pilnametystės sulaukę vyrai ir moterys

2

Visuotinės rinkimų teisės įvedimas pasaulio šalyse. XIX a.–XX a. I pusėje daugelio piliečių galimybes dalyvauti rinkimuose ribojo raštingumo, amžiaus, visuomeninės padėties, religijos ir turto cenzai.

3

Prancūzų valstiečiai skaito rinkiminį plakatą. XIX a. pab. nuotrauka.

1

Rinkimai į parlamentą Prancūzijoje. XIX a. pab. paveikslas.

Politinės sistemos pokyčiai

Šimtmečius Europos valstybes valdė neribotą valdžią turintys monarchai. Luominėje visuomenėje privilegijomis naudojosi mažumą sudarantys kilmingieji, o dauguma žmonių valstybės valdyme dalyvauti negalėjo. Valdantieji stengėsi išlaikyti esamą tvarką.

Padėtis ėmė keistis XVIII a. pab. Apšvietos idėjų paskatinta nauja visuomenės karta ėmė reikalauti pilietinių bei politinių teisių. Imta ieškoti naujų valstybės valdymo būdų. Daugėjo raštingų žmonių, kurie turėjo galimybę susipažinti su valstybės valdymo teorijomis, platinti, o kartu ir patys jas kurti. Vis svarbesnė darėsi ne žmogaus kilmė ar priklausymas kuriam nors luomui, bet išsilavinimas ir profesinis pasirėngimas.

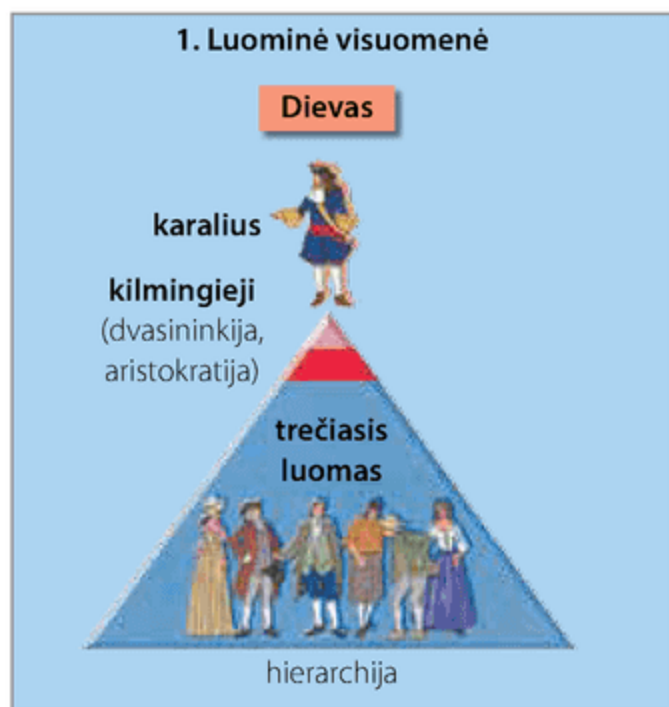
Itin svarbių pokyčių politiniame Europos gyvenime sukėlė Prancūzijos revoliucija. Aukštindami prigimtines žmogaus teises, vedami laisvės, lygybės, brolybės idėjų revoliucionieriai sugriovė senąją politinę, ekonominę bei visuomeninę tvarką. Vis platesni gyventojų sluoksniai galėjo dalyvauti valstybės valdyme. Paplito ir įsitvirtino idėja, kad politinė valdžia priklauso ne saujai išrinktųjų, o visai tautai – valstybės piliečiams.

Modernios valstybės pavyzdžiu kitoms šalims tapo Didžioji Britanija. Karaliaus valdžią ribojo renkamas parlamentas, pirmiausia čia kūrėsi piliečių susivienijimai, norintys daryti įtaką valstybės politikai, – **pártijos**. Savo idėjas jos grindė politinėmis **ideològijomis**, kuriomis siekė įgyvendinti tikslus bei pritraukti rinkėjų.

Liberalizmas – „visi žmonės lygūs“

Permainos politiniame ir ekonominiame gyvenime suformavo naują politinę ideologiją – **liberalizmą**. Jos pradininkai britai – filosofas **Džonas Lokas** ir ekonomistas **Adamas Smitas** – teigė, kad visi žmonės iš prigimties yra lygūs, todėl ir jų teisės

4 Visuomenės tipai pagal absoliutizmo (1) ir liberalizmo (2) teorijas.

5 Adamas Smitas – vienas iš liberalizmo ideologijos kūrėjų. XIX a. pradž. raiziny.

valstybėje turi būti lygios. Tik nuo paties žmogaus pastangų bei gebėjimų priklauso tai, ką jis pasieks gyvenime – taps žinomas ir turtingas, bus vidutiniokas ar nugyvens savo dienas niekam nežinomas ir skurde. Liberalai pasisakė už žodžio ir spaudos laisvę, susirinkimų laisvę, Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės, rinkimų teisės išplėtimą. Kai kurie ragino rinkimų teisę suteikti ir moterimis. Tinkamiausiomis valstybės santvarkomis laikė konstitucinę monarchiją ir respubliką.

Adamas Smitas liberalizmo idėjas diegė ekonomikoje. Jo įsitikinimu, kad pilietis būtų laisvas, privalo turėti privačios nuosavybės. Tik nuosavybę turintis žmogus gali pritaikyti savo gebėjimus, laisvai dirbti ir konkuruoti su kitais piliečiais. Darbo pasidalijimas padidins gamybos efektyvumą. Būtina užtikrinti laisvą rinkos veikimą, valstybei nedera kištis į ūkio valdymą. Ji turi leisti žmonėms plėtoti savo veiklą ir pašalinti kliūtis, užkertančias kelią reikšties asmens laisvei ir iniciatyvai.

Liberalizmo šalininkų šūkis buvo *laissez faire!* (liet. – leisti veikti). Svarbiausias valstybės vaidmuo – būti „piliečių ramybės ir rimties sargu“: rūpintis tvarka, karinėmis pajėgomis, gynyba. Liberalizmo idėjas ypač rėmė buržuazija – verslininkai, tarnautojai, mokslininkai. Nukreipta prieš yrančią feodalinę tvarką ir neribotą karaliaus valdžią liberalizmo ideologija ilgainiui tapo viena labiausiai paplitusių Europoje bei padariusių didžiulę įtaką to meto visuomenei.

Konservatizmas

Kitos panašiu metu kaip liberalizmas susiformavusios politinės ideologijos **konservatizmo** kūrėju laikomas britų filosofas **Edmundas Berkas**. Sukrėstas Prancūzijos revoliucijos sukeltos smurto, žudynių bangos ir radikalių permąnų jis parašė veikalą „Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją“. Jame teigė, kad negalima griauti per amžius nusistovėjusios tvarkos, nes tai sukelia chaosą ir nesutarimus. Naujovių reikia imtis tik pamažu, veikti apgalvotai, panaudojant sukaupią išmintį bei patirtį, išlaikant senąsias tradicijas. Staigūs ir sukrečiantys pokyčiai netoleruoti. Konservatoriai pabrėžė, jog valstybės ir visuomenės stabilumui bei tvarkai užtikrinti būtina stipri valdžia. Geriausia valdymo forma – monarchija.

Nors ir pripažindami žmogaus laisvės konservatizmo šalininkai nesutiko, kad visi iš prigimties yra lygūs. Teigė, jog nuo gimimo skiriasi išvaizda, protiniais

6 A. Smitas. Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrimas. 1776 m.

Kiekvienam žmogui tol, kol jis nepažeidžia teisingumo įstatymų, paliekama visiška laisvė savaip siekti užsibręžto tikslo ir savo veikla bei kapitalu konkuruoti su bet kurio kito žmogaus ar grupės žmonių veikla ir kapitalu.

Valdovui telieka trys pareigos: 1 – ginti visuomenę nuo prievartos bei priešų užpuolimo, 2 – apsaugoti kiekvieną visuomenės narį nuo neteisės bei prievartos, 3 – rūpintis kai kuriais viešaisiais darbais, kuriais nesusidomėtų atskiras žmogus ar nedidelė žmonių grupė.

A. Smith, *Tautų turtas*, I tomas, Vilnius, Margi raštai, 2013.

7 Edmundas Berkas – vienas iš konservatizmo ideologijos pradininkų. XVIII a. pab. paveikslas.

3. Laisvė veikti ar tradicijų saugojimas?

PRIEŠINGYBĖS

Religija, moralė, ištikimybė, paklusimas įstatymui, asmeninis saugumas, teisingumas, nuosavybės apsauga

Laimė

Ateizmas, maištas, anarchija, žudynės, bėprotybė, žiaurumas, badas, nuosavybės žlugimas

Neviltis

9

„Kas yra geriau? Britanijos ir Prancūzijos laisvė“. 1792 m. anglų karikatūra, pašiepianti Prancūzijos revoliuciją.

10

Edmundo Berko mintys apie žmogų ir valstybę

Tikiuosi, kad nepamanysite, jog valdžią, autoritetą ir pagarbą noriu išimtinai skirti pagal kraują, titulą ar pavardę. Anaipol. Nėra jokių kitų prielaidų būti valdžioje, kaip tik dorybė ir išmintis. Antra vertus, kelias iš žemesniųjų sluoksnių į valdžios ir galių viršūnes neturi būti nei pernelyg lengvas, nei pernelyg akivaizdus, tačiau kadangi ypatingi gabumai yra rečiausi iš rečiausių reiškinių, juos reikia tikrinti ir pertikrinti. Visados labai įtartina žiūrėti į laisvę, kurios nelydi išmintis bei teisingumas ir kuri neveda gerovės ir gausos link. Žmogus, kupinas karštų ir kilnių ketinimų, gali norėti, kad visuomenė, kuriai jis priklauso, būtų sutvarkyta kitaip, negu jis ją rado; bet garbingas patriotas ir tikras politikas visada mąsto, kaip galima geriausiai išnaudoti šalies išteklius.

E. Burke, *Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją*, Vilnius, Žara, 2009, p. 51, 52, 110, 126 p.

	Liberalizmas	Konservatizmas
Svarbiausia vertybė	Laisvė	Tradicija
Valstybės įtaka žmonių gyvenimui	Maža, tik sukuriama sąlygos laisvai veikti	Vidutinė, kai kurias gyvenimo sritis reguliuoja valstybė
Visuomenė	Politinė lygybė, turtinė nelygybė	Politinė nelygybė, turtinė nelygybė
Požiūris į Bažnyčią	Bažnyčia atskirta nuo valstybės	Bažnyčia – valstybės ir visuomenės ramstis
Privati nuosavybė	Privati nuosavybė neliečiama	Privati nuosavybė neliečiama
Pagrindinis principas	Laisvė veikti nepažeidžiant kitų žmonių laisvės	Tradicijų laikymasis, permainingos lėtos, gerai apgalvotos
Rėmėjai	Verslininkai, tarnautojai, buržuazija	Aristokratija, stambieji verslininkai

8

XIX a. politinės doktrinos: liberalizmas ir konservatizmas.

gebėjimais, visuomenine padėtimi. Jie kritikavo liberalus, kad išaukštindami žmonių laisvę veikti šie skatina siekti tik asmeninės naudos – egoizmą. Konservatizmo šalininkų nuomone, norint valstybėje ir visuomenėje užtikrinti tvarką, pilietis turi paklusti autoritetui – žmonėms, užimantiems aukštesnę padėtį: tėvams, mokytojams, valdininkams. Imtis politikos gali ne visi visuomenės nariai, o tik profesionalai. Pasisakė prieš visuotinę rinkimų teisę bei jos suteikimą moterims. Konservatoriai manė, jog valstybės ir visuomenės stabilumui labai svarbi religija, vieša valdžios kritika nepageidaujama.

Ekonomikoje konservatoriai pasisakė už vidaus rinkos skatinimą: apsaugoti ją nuo užsienio konkurentų, suteikti kuo geresnes sąlygas vietos gamintojams ir prekybininkams. Nusistovėjusią tvarką siekiant išsaugoti konservatizmą daugiausia palaikė aristokratija.

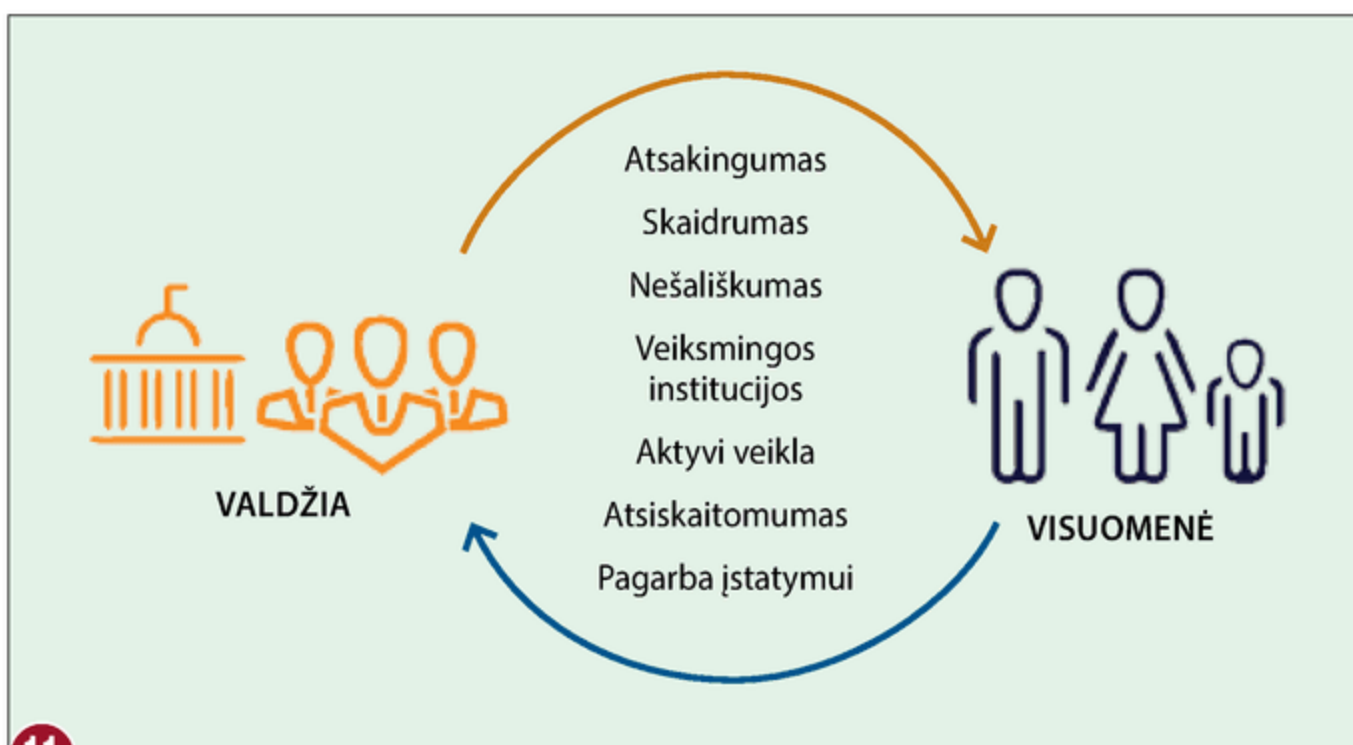
Europos valstybių modernaus valdymo formavimasis

XIX a. keitėsi tradicinė europiečių nuostata, kad politika yra tik valdančiojo elito, tam tikros klasės ar valdovo reikalas. Susibūrę į organizacijas, asociacijas, draugijas, interesų grupes, partijas piliečiai galėjo kontroliuoti valdžią ir daryti įtaką jos sprendimams. Politinės, ekonominės ir kultūrinės permainingos skatino **piliėtinės visuomenės** formavimąsi. Tai laisvų, lygių įstatymui, vienas kito teises gerbiančių ir atsakomybę už savo valstybę jaučiančių žmonių visuomenė.

Absoliutusias valdymas užleido vietą konstitucinėms monarchijoms. Priimtos konstitucijos ribojo monarcho valdžią – jo vadovaujamam ministrų kabinetui liko vykdomosios valdžios galios. Pagrindinis valstybės įstatymas garantavo svarbiausias žmogaus teises: pažiūrų, sąžinės, religijos išpažinimo, žodžio laisvę, teisę burtis į organizacijas ar kitaip išreikšti savo poreikius.

Kai kuriose valstybėse monarcho valdžia buvo visiškai panaikinta. Šalys tapo parlamentinėmis respublikomis, kuriose visa aukščiausia valdžia buvo renkama. Vykdomoji valdžia – vyriausybės – privalėjo turėti parlamento paramą ir jam nuolat atsiskaityti už nuveiktus darbus. Praradusi parlamento pasitikėjimą vyriausybė turėdavo atsistatydinti.

11 Pilietinės visuomenės bruožai. Aktyvi pilietinė visuomenė skatina atsakingai ir skaidriai veikti valdžios institucijas.

Kilo ginčų ir dėl Bažnyčios vaidmens valstybėje. XX a. pradžioje Prancūzijoje valdžia paskelbė įstatymą, atskiriantį Bažnyčią nuo valstybės. Jos pavyzdžiu pasėkė ir kitos Europos šalys. Katalikų bažnyčia neteko privilegijų, buvo įvestas valstybinis privalomasis mokslas, civilinė santuoka.

Permainos Europos valstybių valdyme vyko pamažu ir nevienodai. **Visuotinė rinkimų teisė**, galimybę dalyvauti politikoje įgijo toli gražu ne visi piliečiai: daug kur balsavimo teisės dėl turto, amžiaus ribojimų neturėjo dalis vyrų, moterų. Naujai susiformavę visuomenės sluoksniai – buržuazija ir darbininkai – sunkiai skynėsi kelią į politinį pripažinimą ir įtaką. Valstybės valdyme ir toliau daug kur dar viešpatavo senoji aristokratija. Liberalizmo ar konservatizmo ideologijos buvo populiarios, tačiau netenkino darbininkų lūkesčių, paliko atvirą kelią naujoms politinėms idėjoms.

12 Politikas Vaclavas Havelas apie pilietinę visuomenę

Pagrindinis pilietinės visuomenės aspektas, kad ji leidžia žmonėms realizuoti save. Žmonės nėra vien gamintojai, verslininkai ar vartotojai. Jie – ir tai veikiausiai pagrindinė jų savybė – yra būtybės, kurioms reikalinga panašių būtybių draugija. Žmonės trokšta įvairių santalkos, bendradarbiavimo pavidalų, jie nori daryti įtaką pasauliui, kuriame gyvena. Žmonės trokšta ir pripažinimo už tai, ką jie daro savo aplinkai. Pilietinė visuomenė – tai vienas iš pagrindinių būdų, kuriais žmogaus prigimtis gali visiškai atsiskleisti. Pilietinės visuomenės priešai tai supranta ir tai stiprina jų opoziciją.

Pagal: <http://www.bernardinai.lt>

13 Valstybė ir Bažnyčia. XIX a. pab. atvirukas, vaizduojantis pasaulietinės ir bažnytinės valdžių atskyrimą valstybėje.

Ideologija – visuomenės santykių pagrindimo teorija.

Konservatizmas – politinė ideologija, pasisakanti už senosios tvarkos išsaugojimą, žmonių nusistovėjusių tarpusavio ryšių puoselėjimą, tradicijų laikymąsi.

Liberalizmas – politinė ideologija, reikalaujanti valstybės vaidmens apribojimo, žmogaus pažiūrų ir verslo laisvės.

Pártija – politinė organizacija, jungianti profesionalius politikus ir juos remiančius piliečius. Pagrindinis jos tikslas – laimėjus rinkimus ir gavus teisę valdyti valstybę, įgyvendinti savo politines nuostatas.

Piliėtinė visuomenė – laisvų, lygių įstatymui, vienas kito teises gerbiančių žmonių visuomenė.

Visuotinė rinkimų teisė – pilnamečių piliečių, nepriklausomai nuo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, turtingumo ir pareigų, gyvenamosios vietos, religijos ir įsitikinimų teisė dalyvauti šalies valdžios rinkimuose.

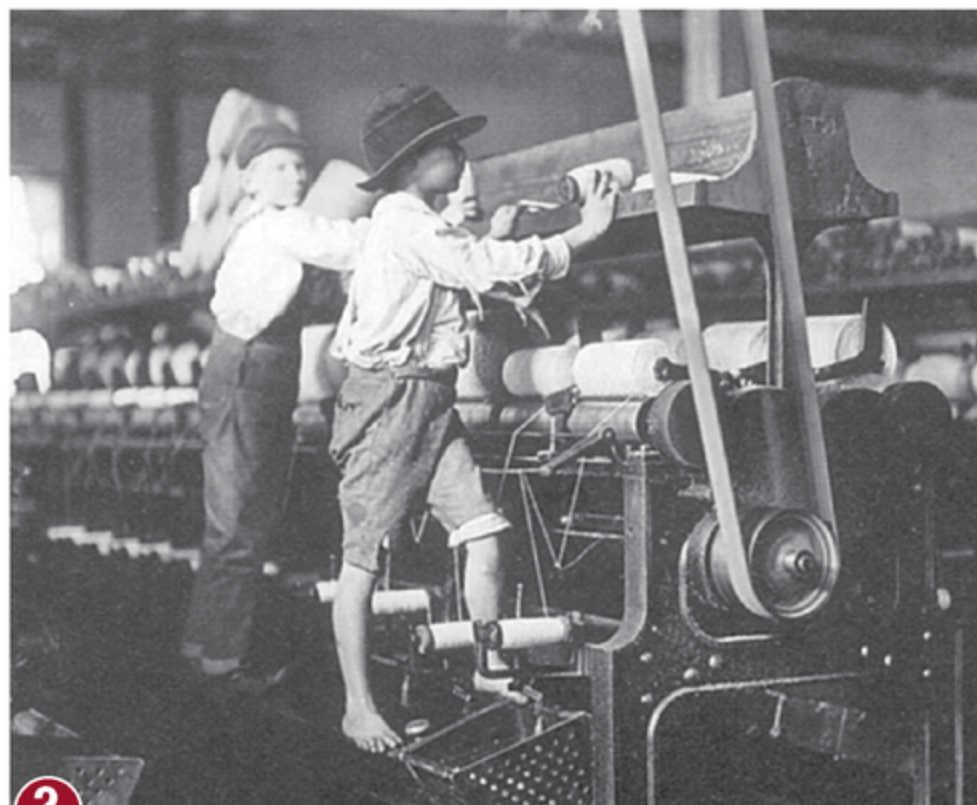
1. Apibūdink svarbiausius XVIII–XIX a. politinius pokyčius (tekstas, **1–3, 8, 11**). Kokios priežastys juos sąlygojo?
2. Nurodyk pagrindines liberalizmo idėjas. Įvardyk privalumus ir trūkumus **4, 6**.
3. Apibūdink konservatizmo ideologiją. Kas paskatino jos atsiradimą (tekstas, **8–10**)?
4. Palygink liberalizmą ir konservatizmą. Kokių skirtumų ar panašumų išvėlgi **6, 8** ir **10**?
5. Grupėse padiskutuokite, kuri iš politinių ideologijų – liberalizmas ar konservatizmas – jums priimtinesnė. Paaiškinkite kodėl.
6. Pasidomėk šių dienų liberalių ar konservatyvių pažiūrų partijomis ir jų politika.
7. Išnagrinėk **9** ir **13**. Ką norėjo pasakyti iliustracijų autoriai?
8. Išnagrinėk **11, 12**. Paaiškink, kas yra pilietinė visuomenė. Ar ji egzistuoja šių dienų Lietuvoje?

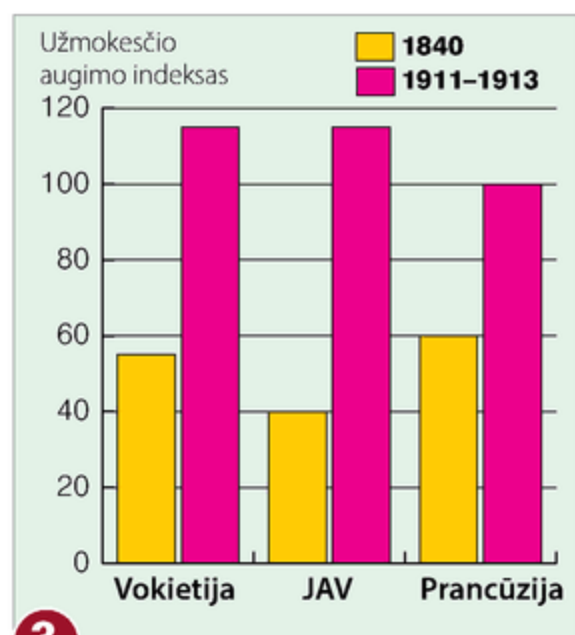
4. Kapitalistai ir darbininkai

1 „Sunki samdinių dalis“. XIX a. dailininko karikatūra.

2 Fabrike dirbantys vaikai. XIX a. pab. nuotrauka.

3 Darbininkų užmokesčio augimas XIX a. viduryje – XX a. pradžioje.

4 Didž. Britanijos gydytojo užrašai. XIX a. II pusė

Visi, 12 valandą dienos stovėję prie tų mažyčių durelių, kurios yra vienintelis išėjimas iš medvilnės fabriko, sutiks, kad šlykštesnės vyrų, moterų, berniukų, mergaičių virtinės niekur kitur nebus galima pamatyti. Jų oda gelsva ir išblyškusi, ligotai atrodanti, jie lyg plokščiaveidžiai, kadangi neturi riebalų, kurie apvalintų skruostus. Jų ūgis nedidelis: išmatavus 400 vyrų, gautas vidutinis ūgis yra 167 cm. Galūnės liesos, nerangiai juda. Daugelis iš jų basi, moterys ir merginos eina susigūžusios, krūtinės įdubusios, o nugaros kupotos.

A. Sėnas, S. A. Ostadas, Pasaulis II, Vilnius, Vaga, 1999, p. 25.

Pramoninės visuomenės prieštaravimai

Pramonės perversmo sukuryje buržuazija vis labiau turtėjo, įgijo įtakos, o darbininkų interesams niekas neatstovavo ir jų negynė. XIX a. pradž. pramonės įmonėse griežtai kontroliuojamas ir sekinantis darbininkų darbas kartais truko iki 17 val. per parą, septynias dienas per savaitę. Atostogų jie neturėjo. Dėl darbo jėgos pasiūlos pertekliaus įmonių savininkai mokėjo mažus atlyginimus. Niekas nesirūpino darbininkų sveikata. Žmonės dažnai dirbo kenksmingomis sąlygomis. Itin pavojinga buvo dirbti svarbiausio to meto energijos šaltinio – akmens anglių – kasyklose. Daug darbininkų žūdavo dėl kenksmingų dujų ar užgriuvus šachtoms. Susirgę ar darbe nelaimės ištikti žmonės prarasdavo darbą, tapdavo elgetomis.

Norint išmaitinti šeimą, teko dirbti ne tik vyrams, bet ir moterims bei vaikams. Pastarųjų darbas buvo mažiau apmokamas. Pramonės įmonėse dirbo net penkerių šešerių metų vaikai! Viena XIX a. leidinyje užrašyta medvilnės verpimo fabrike dirbusios šešiametės mergaitės pasakojimas: „Darbas trukdavo nuo 5 valandos ryto iki 7 valandos vakaro. Jei pavargdavau, prižiūrėtojas mušdavo virve. Kartais nuo medvilnės prisirinkdavo tiek dulkių, jog vienas kitą vos įžiūrėdavome“.

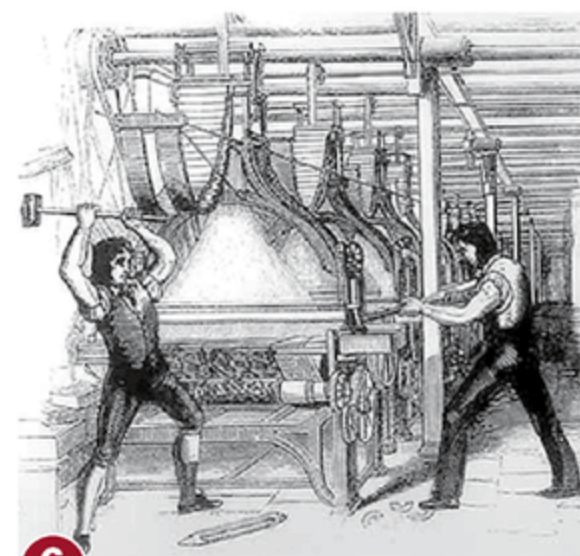
Darbininkų kova už teises

Sunkios gyvenimo bei darbo sąlygos skatino darbininkus kovoti už savo teises. Pirmieji organizuoti masiniai sąjūdžiai susikūrė pramonės perversmo tėvynėje Didžiojoje Britanijoje. Tos pačios specialybės vienijami žmonės pradėjo burtis į **profesines sąjungas**. Jos reikalavo gerinti darbininkų darbo sąlygas, riboti darbo laiką, didinti darbo užmokestį. Valdžia šių sąjungų nepripažino, nes nenorėjo kištis į darbdavių ir darbininkų santykius. Tačiau darbininkai nenuleido rankų: rašė valdžiai **petičijas**, rengė **streikus** bei **demonstracijas**. Kai kuriose šalyse darbininkų sąjūdžiai peraugo net į ginkluotas kovas. Jos brutaliai slopintos, kartais pareikalaudavo aukų.

5 Streikuojantys darbininkai dėsto reikalavimus darbdaviui. Vokiečių dailininko Roberto Kiolerio 1893 m. paveikslas.

6 Luditų judėjimui priklausantys darbininkai naikina fabriko įrenginius. Taip siekta išsaugoti darbininkų darbo vietas. Judėjimas gyvavo XVIII a. pab.–XIX a. pradž. To meto graviūra.

Darbininkų sąjūdžiai atkreipė visuomenės ir valstybės dėmesį į jų problemas. XIX a. vid. įsteigtos komisijos tyrė ir skelbė visuomenei pranešimus apie antisani-tarines darbininkų gyvenimo sąlygas, skurdą, išnaudojimą. Politikai priėmė darbi-ninkų padėtį gerinančių įstatymų. Jie uždraudė vaikų darbą pramonės įmonėse, pa-gerino darbininkų sąlygas, darbo dieną sutrumpino iki 10 val. XIX a. pab.–XX a. pradž. daugelyje Europos šalių buvo priimti socialiniai įstatymai: sveikatos draudi-mo, nelaimingų atsitikimų draudimo, pensijų ir invalidumo. Kiek patobulinti jie ga-lioja ir šiomis dienomis.

Suvokę darbuotojo skatinimo naudą įmonių savininkai pradėjo labiau rūpintis dar-bininkais. Jie skyrė lėšų statyti geresnius būstus, kūrė vaikų darželius, mokyklas. Valstybė leido įstatymus, įteisinančius darbininkų švietimą bei poilsį.

Daugelį savo tikslų darbininkų sąjūdžiai pasiekė: pagerėjo gyvenimo ir darbo są-lygos, įstatymais darbininkus ėmė ginti valstybė. Šie sąjūdžiai išmokė žmones ko-voti už savo reikalus, siekti teisingumo.

Socializmo ideologijos atsiradimas

Socialinių prieštaravimų sprendimas rūpėjo to meto inteligentijai. Mąstytojai ėmė ieškoti atsakymo, kaip pagerinti skurdžiau gyvenančių padėtį. XIX a. susiformavo nauja politinė ideologija – **socializmas**, kurio viena pagrindinių idėjų buvo sociali-nės lygybės klausimas.

Visi žmonės iš prigimties yra laisvi ir lygūs. Tačiau visuomenė susiskaldžiusi į grupes, iš kurių viena turtinga ir klestinti, o kita vos pajėgia sudurti galą su galu. Tokia padėtis, pasak socialistų, neteisinga, todėl būtina įgyvendinti socialinę lygy-bę. Teisingumą galima pasiekti sulyginus žmonių turtinę padėtį ir perskirstant turtą vargingųjų naudai. Šį perskirstytojo vaidmenį turi atlikti valstybė.

XIX a. Europos šalyse aktualios tautinės problemos socialistams buvo antraei-lės. Svarbiau nei tauta buvo visuomenės grupių (klasių) – darbininkų, buržuazijos –

7 Iš 1812 m. straipsnio Mančes-terio laikraštyje apie luditų sukel-tus neramumus

Didelis, ne mažiau kaip dviejų tūk-s-tančių, žmonių būrys pirmadienio po-pietė, nuaidėjus pistoleto šūviui – si-g-nalui, pradėjo ataką. Pasipylė akme-nų kruša ir fabriko langai išbyrėjo. Iš-orinė pastato dalis buvo saugoma ir, siekiant įbauginti ir išblaškyti atakuo-jančius, panaudota muškieta. Trys už-puolikai užmušti ir apie dešimt su-žeista.

Pagal: <http://spartacus-educational.com/>

	Socializmas
Svarbiausia vertybė	Lygybė
Valstybės įtaka žmonių gyvenimui	Didelė. Daugumą gyvenimo sričių reguliuoja valstybė
Visuomenė	Politinė lygybė, turtinė lygybė
Požiūris į Bažnyčią	Bažnyčia – visuomenės priešas
Privati nuosavybė	Privati nuosavybė turi būti perskirstoma neturtingųjų naudai
Pagrindinis principas	Socialinė lygybė ir teisingumas, permainos staigios
Rėmėjai	Darbininkai, proletariatas

8 Socializmo politinė doktrina. XIX a.

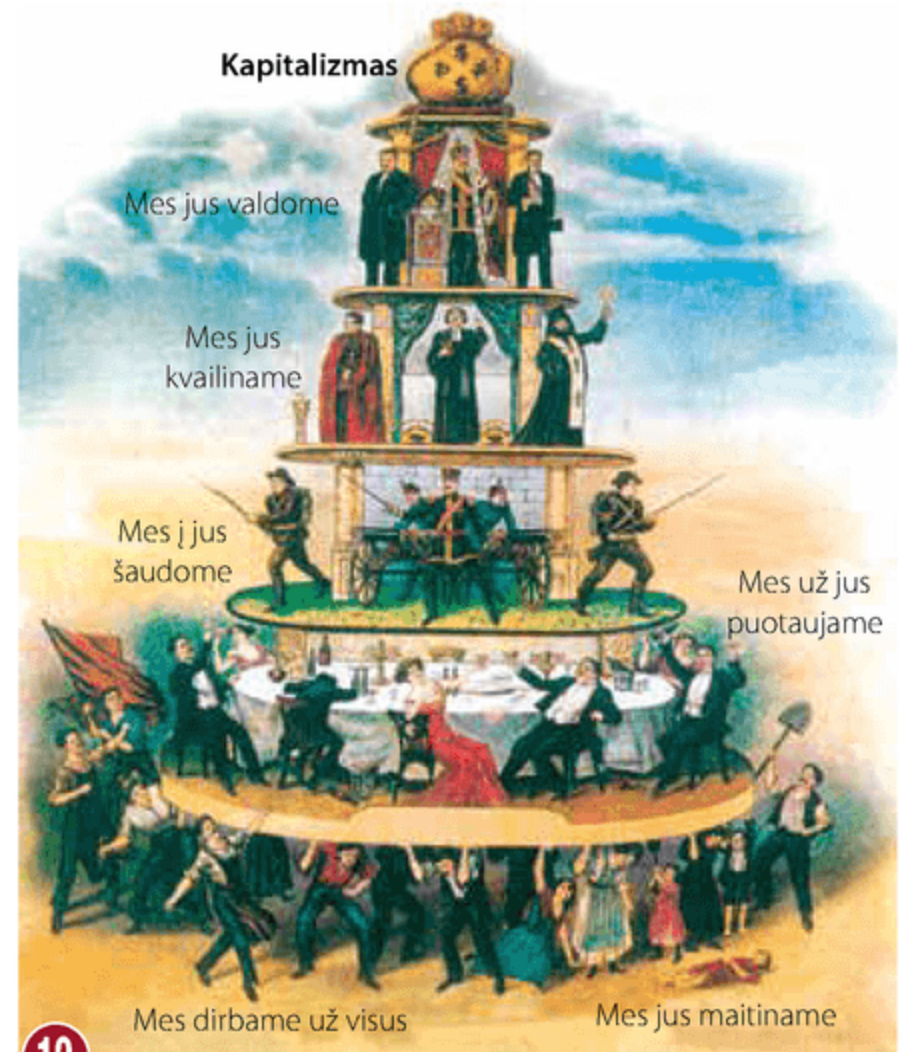
4. Kapitalistai ir darbininkai

9 Iš K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifesto“. 1848 m.

Visų ligšiolinių visuomenių istorija buvo klasių kovos istorija. Laisvasis ir vergas, patricijus ir plebėjas, dvarininkas ir baudžiauninkas, cecho meistras ir pameistras, žodžiu, engėjas ir engiamasis visada buvo vienas kitam priešiški, nuolat tarp savęs čia užmaskuoti, čia atvirai kovojo ir toji kova kaskart baigdavos arba revoliuciniu visos visuomenės pertvarkymu, arba bendru kovojančių klasių žlugimu.

Iš žlugusios feodalinės visuomenės gelmių kilusi šiuolaikinė buržuazinė visuomenė nepanaikina klasių priešingumo. Ji tik pastato naujas klases į senųjų vietą, sudaro naujas engimo sąlygas. Tačiau mūsų epocha, buržuazijos epocha, pasižymi tuo, kad ji supaprastino klasių priešingumus: visuomenė skyla į dvi dideles priešiškas stovyklas, į dvi dideles viena prieš antrą stovinčias klases – buržuaziją ir proletariatą (darbininkus). Komunistai visur remia kiekvieną revoliucinį judėjimą, nukreiptą prieš esamą visuomeninę ir politinę santvarką.

M. Gortemaker, Deutschland im 19 Jahrhundert, Bonn, 1994, p. 191–194.

10 Kapitalistinės visuomenės sistemos piramidė pagal socialistus. XX a. pradž. karikatūra.

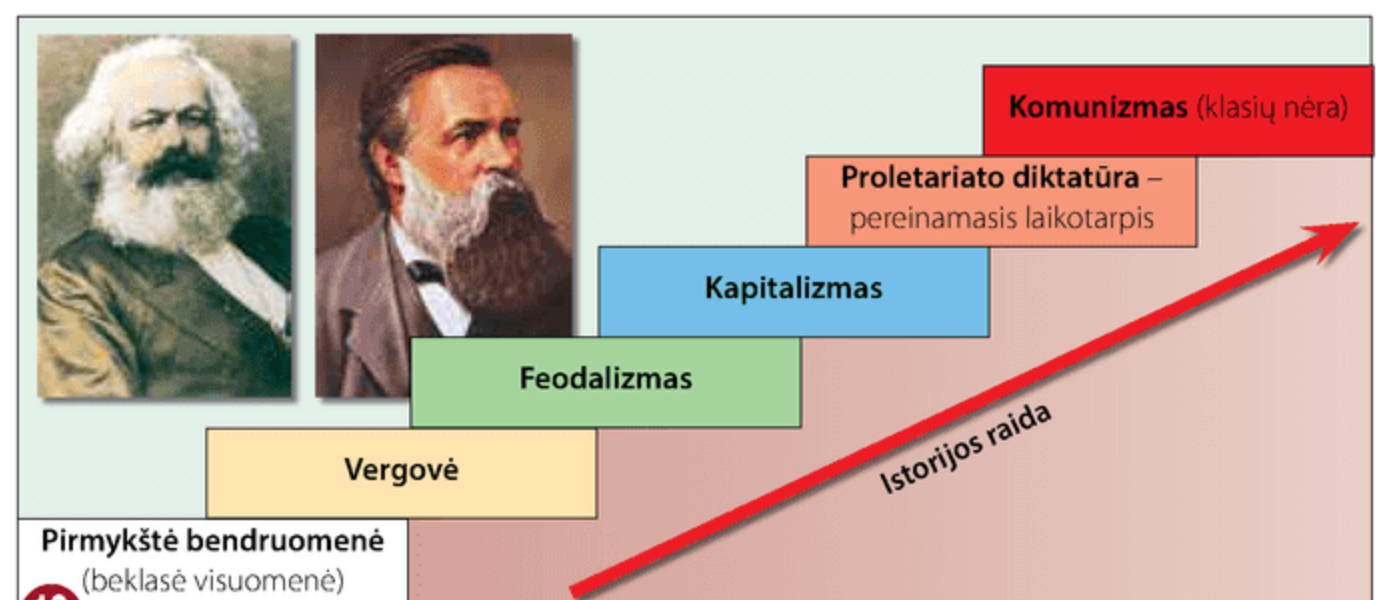

11 Plakatas, skirtas Gegužės 1-ajai – Pasaulinei darbo dienai paminėti. XIX a. pab. Tą dieną 1886 m. į Čikagos gatves išėjo už 8 val. trukmės darbo dieną mitinguojantys darbininkai. Kilo kruvinas susirėmimas su policija. Po trejų metų Paryžiuje tarptautinis darbininkų socialistų kongresas – Internacionalas – susirėmimui atminti nutarė kiekvienais metais švęsti Gegužės 1-ąją, solidarumo su viso pasaulio darbininkais šventę.

reikalai. Socialistai buvo priešiški religijoms, kurias laikė išnaudotojų klasių įrankiu liaudžiai kontroliuoti.

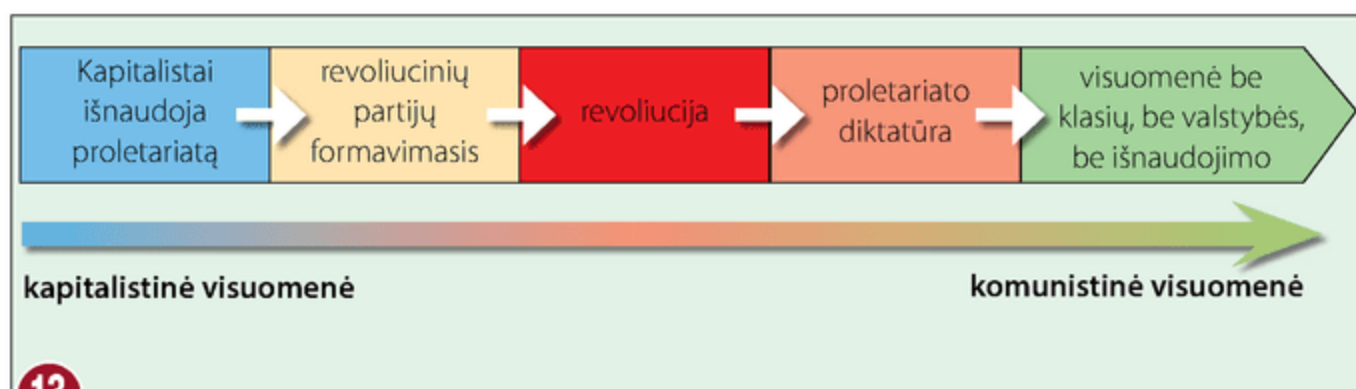
Pirmieji socialistai teigė, jog ideali visuomenė būtų ta, kuri naudotųsi bendru turto, dirbtų kolektyvinį darbą, grįstą planavimu ir ūkio reguliavimu. Tokioje visuomenėje visi turėjo būti aprūpinti po lygiai, taip automatiškai būtų išspręsta nelygybės ir skurdo problema. Pirmųjų socialistų idėjos buvo naivios ir vargiai įgyvendinamos. Antra vertus, jos įkvėpė kitus, ieškančius radikalesnio ir spartesnio socialinių problemų sprendimo.

Socializmo idėjos sulaukė daug šalininkų, ypač tarp darbininkų. Ilgainiui socialistai suskilo į keletą šakų. Dauguma – **socialdemokratai** – manė, kad valstybę reikia pertvarkyti ir darbininkų padėtį gerinti pamažu, demokratiškai, rengiant rinkimus. Mažumą sudarantys **komunistai** buvo įsitikinę, jog idealią santvarką galima įgyvendinti tik prievarta – ginkluotomis revoliucijomis.

12 Visuomenės santvarkos ir istorijos raida pagal K. Marksą ir F. Engelsą.

13

Perėjimas iš kapitalistinės į komunistinę visuomenę pagal K. Marksą ir F. Engelsą.

Ižymiausiais komunizmo teoretikais laikomi **Karlas Marksas** ir jo bendramintis **Frydrichas Engelsas**. Pasak jų teorijos, visuomenė nuolatos vystosi ir tobulėja pagal griežtus dėsningumus. Visų šių procesų pagrindas – ekonominės sąlygos. Po vergovinės santvarkos, kurioje vyravo nenašus vergų darbas, ėjo efektyvesniu baudžiauninkų darbu grindžiamas feodalizmas. Jį pakeitė dar tobulesnis kapitalizmas. Visa ši visuomenės raida vyksta kaip nenumaldoma skirtingų klasių – išnaudotojų, buržuazijos, ir išnaudojamųjų, darbininkų (proletarų), – kova.

„Visų šalių proletarai, vienykitės!“

Idealia santvarka K. Marksas laikė komunizmą – aukščiausią visuomenės išsivystymo stadiją. Tai beklasė visuomenė, kurioje žmonės bus laisvi ir lygūs. Komunizme neliks privačios nuosavybės, išnaudojimo, skurdo. Tada kiekvienas dirbs pagal gebėjimus ir gaus pagal poreikius. Išnyks ir valstybė. Nebereikės nei kariuomenės, nei policijos, nei valstybės tarnautojų.

Prieš tai būtina įvykdyti proletariato revoliuciją ir išgyventi pereinamąjį **proletariato diktatūros** laikotarpį. Todėl komunistai ragino darbininkus sukilti ir jėga nuversti kapitalistus. XIX a. vid. pasirodžiusiame veikle „Komunistų partijos manifestas“ K. Marksas ir F. Engelsas teigė: „Tegul viešpataujančios klasės dreba prieš komunistinę revoliuciją! Proletarai neturi ko joje prarasti, išskyrus savo grandines. O laimės jie visą pasaulį! Visų šalių proletarai, vienykitės!“ Šis leidinys ilgainiui tapo toks populiarus, jog ir mūsų dienomis vertimų į skirtingas kalbas skaičiumi nusileidžia tik Šventajam Raštui.

Tačiau XX a. įvairiose pasaulio šalyse vykdyti komunizmo įgyvendinimo eksperimentai parodė, kad K. Markso ir jo bendražygių idėjos yra viso labo utopija. Fanatikų komunistų valdymas darbininkams atnešė ne laisvę ir gyvenimui rojų, bet priylgstančią gerovę, bet žudynes, vergovę ir neregėtą skurdą. Mokslininkų skaičiavimais, komunizmo šalininkų tironija pasaulyje pareikalavo ne mažiau kaip 100 mln. žmonių aukų.

Demonstracija – masinės eitynės, kuriose dalyvauja tam tikrus reikalavimus keliantys žmonės.

Komunizmas – 1) socializmo kryptis, skelbianti, kad būtina revoliucine prievarta sukurti beklasę visuomenę; 2) pagal K. Marksą – aukščiausia visuomenės išsivystymo santvarka, kurioje nėra klasių ir privačios nuosavybės, visi žmonės lygūs.

Peticija – kolektyvinis prašymas, įteikiamas valdžios pareigūnams.

Profesinė sąjunga – tos pačios profesijos darbininkų susivienijimas, siekiantis ginti jų teises.

Proletariato diktatūra – pagal K. Marksą, pereinamasis laikotarpis iš kapitalizmo į komunizmą.

Socialdemokratiija – socializmo ideologijos kryptis, siekianti demokratiniiais principais įgyvendinti socialinę lygybę.

Socializmas (lot. *socialis* – visuomeniškas) pirmąją reikšmę – ideologija, pasisakanti už žmonių socialinę lygybę ir teisingumą, turto perskirstymą neturtingųjų naudai. Antrąją sąvokos reikšmę žr. 227 p.

Streikas – visuotinis darbo nutraukimas ko nors reikalaujant iš darbdavių.

13

„Tegyvuoją marksizmas-leninizmas!“ Komunizmo ideologus K. Marksą, F. Engelsą ir V. Leniną vaizduojantis sovietų plakatas.

1. Apibūdink darbininkų gyvenimo ir darbo sąlygas 1–4. Kokių išvadų gali padaryti?
2. Kodėl XIX a. buvo paplitęs vaikų darbas? Pasidomėk, kaip šiandienos Lietuvos ir Europos Sąjungos įstatymai reglamentuoja vaikų darbą.
3. Kokiomis priemonėmis darbininkai gynė savo teises 5–7? Įvertink darbininkų sąjūdžių laimėjimus.

4. Kuo socializmo ideologija buvo patraukli darbininkams 8, 10?
5. Palygink 8 ir 176 p. 8. Kuo socializmas skyrėsi nuo liberalizmo ir konservatyvizmo ideologijų?
6. Kokią įtaką socializmo raidai turėjo K. Markso ir F. Engelso idėjos? Kaip šie mąstytojai aiškino visuomenės raidą 9, 12, 13?
7. Grupėse padiskutuokite, ar komunistinės visuomenės idėja gali būti praktiškai įgyvendinama?

5. Mokslas ir technika pramoninėje visuomenėje

Metai	Išradimas
1769	Džeimsas Vatas išranda garo mašiną.
1785	Edmundas Kartraitas išranda mechaninę verpimo mašiną.
1806	Robertas Fultonas sukonstruoja garlaivį.
1815	Džordžas Stefensonas sukonstruoja pirmąjį garvežį.
1843	Samuelio Morzės sukurtos abėcėlės pagrindu išrandamas laidinis telegrafas.
1859	Gamtininkas Čarlzas Darvinas išleidžia veikalą „Apie rūšių atsiradimą“.
1867	Alfredas Nobelis išranda dinamitą.
1876	Aleksandras Belas išranda telefoną.
1882	Tomas Edisonas išranda apšvietimui pritaiktą elektros lemputę.
1886	Karlas Bencas ir Gotlybas Daimleris sukuria pirmuosius benzinu varomus automobilius.
1886	Tomas Edisonas išranda garsą atkuriantį prietaisą – fonografą.
1895	Vilhelmas Rentgenas aptinka spindulius, galinčius prasiskverbti pro įvairias medžiagas. Jie pavadinti X, arba rentgeno, spinduliais.
1895	Guljemas Markonis išranda bevielį radijo ryšį.
1898	Marija Kiuri kartu su vyru Pjeru Kiuri atranda cheminius elementus – polonį ir radį. Medžiagų spinduliavimą pavadina radioaktyvumu.
1903	Broliai Raitai pirmą kartą pakyla į orą lėktuvu.
1905	Albertas Einšteinas sukuria reliatyvumo teoriją, pakeitusią nusistovėjusį požiūrį į laiką ir erdvę. Ši teorija padarė milžinišką poveikį ne tik fizikai, bet ir filosofijai bei kultūrai.

1 Nobelio premijos laureatams įteikiamas medalis. Kiekvienais metais už didžiausius fizikos, chemijos, medicinos, literatūros, taikos gynimo laimėjimus žmonės apdovanojami Nobelio premija. Ji įsteigta garsaus švedų pramonininko ir dinamito išradėjo Alfredo Nobelio valia.

2 Iš vienos pirmųjų mokslininkių chemikės Marijos Sklodovskos–Kiuri minčių. XX a. pradž.

Atsisakydami naudotis savo atradimu, mes atsisakėme turto, kuris, manome, būtų galėjęs atitekti mūsų vaikams. Aš dažnai turėjau ginti mūsų nuomonę ir prieštarauti draugams, kurie teigė, – ir ne be svarių argumentų, – kad jeigu mes užsitikrintume savo teises, galėtume iškovoti pakankamai lėšų Radžio institutui steigti. Žmonijai tikrai reikia praktiškų žmonių, gaunančių iš savo darbo maksimalios naudos, neužmirštančių bendros gerovės ir apsaugančių asmeninius interesus. Bet jai taip pat reikia ir svajotojų, kuriems nesuinteresuota tęsti pradėtą darbą taip patrauklu, kad jiems tampa neįmanoma pasirūpinti materialine nauda sau. Vis dėlto gerai organizuota visuomenė turėtų užtikrinti savo darbuotojams galimybes atlikti savo užduotį ir gyventi išvaduotiems nuo materialinių rūpesčių bei nevaržomai atsidėti moksliniam tyrimams.

Jie kūrė pasaulio istoriją: nuo 1789 m. revoliucijos iki Gerovės amžiaus, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 308.

Išaugusi mokslo ir švietimo reikšmė

Prasidėjus pramonės perversmui, labai išaugo mokslo ir švietimo reikšmė. Daugybė žmonių įsitraukė į mokslinius tyrimus. Per trumpą laiką įvairiose mokslo srityse padaryta stulbinančių išradimų. Mokslininkai bendradarbiavo, keitėsi žiniomis. Naujovės buvo sparčiai tobulinamos ir taikomos pramonėje bei kasdieniame žmonių gyvenime.

Labai svarbių pokyčių įvyko medicinoje. Daugelį amžių žmonės menkai išmanė, kas sukelia ligas ir kaip gydytis. Visuotinai paplitusi nešvara, užterštas geriamasis vanduo sukeldavo epidemijų, kurios nusinešdavo tūkstančių žmonių gyvybes. Mokslininkams atradus bakterijas ir virusus, paaiškėjo daugelio ligų kilmė. Jų išvengti padėjo higienos laikymasis ir sukurti skiepai. Itin svarbūs medicinai buvo vokiečių mokslininko **Vilhelmo Rentgeno** atrasti X spinduliai, leidžiantys neprapjovus pažvelgti į žmogaus kūną. Dėl svarbių medicinos laimėjimų sumažėjo žmonių mirtinumas, tapo ilgesnė gyvenimo trukmė.

Chemikai atrado ir ištyrė daug naujų medžiagų. Dėl to sparčiai plėtojosi chemijos pramonė: pradėti gaminti kokybiški ir pigūs stiklo, gumos gaminiai ir dažai. Išmokta gaminti dirbtinį šilką, celofaną, trąšas, vaistus. Atradus pasterizavimą, pradėta konservuoti maisto produktus. Greit gendančius pieno produktus, mėsą, daržoves dabar buvo galima kaupti ir saugoti, transportuoti dideliais atstumais.

Sparčiai vystantis pramonei, žmonėms reikėjo vis daugiau kvalifikuotų darbininkų, galinčių dirbti su naujausia technika. Dėl to valstybės ėmė vis daugiau dėmesio skirti švietimui. Daugelyje Europos šalių įvestas nemokamas pradinis mokslas. XIX a. pabaigoje Europa tapo raštingiausiu žemynu.

3 Svarbiausi XVIII a. II pusės–XX a. pradž. mokslo ir technikos išradimai.

4 Geležinkelių tinklo plėtra Europoje XIX a.

Maršrutas	Kelionės trukmė
Londonas–Glazgas	1830 m. diližanas: 45 val. 30 min.
	1850 m. traukinys: 13 val. 45 min.
Paryžius–Marselis	1830 m. diližanas: 80 val.
	1887 m. traukinys: 14 val.
Londonas–Niujorkas	1819 m. burinis laivas: 30 dienų
	1860 m. garlaivis: 9 dienos

5 Kelionės trukmės pokyčiai XIX a.

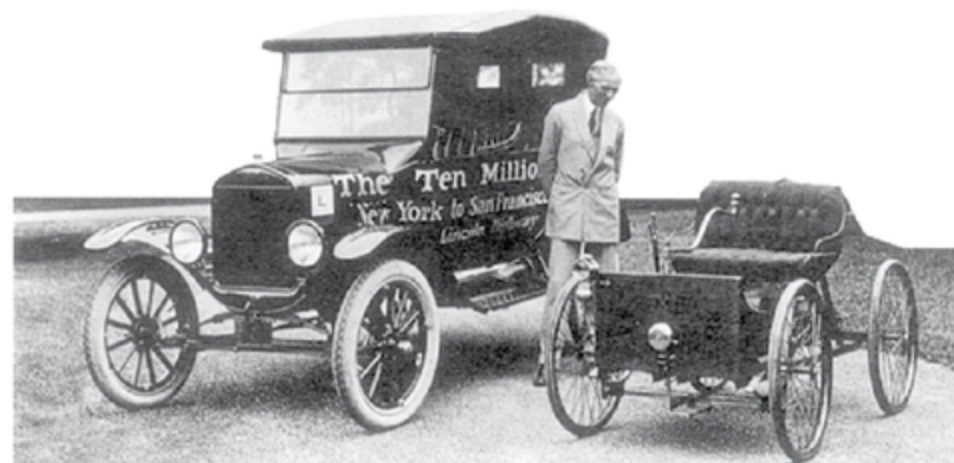
Transporto pokyčiai

Augančiai pramonei iš kasyklų ir uostų į fabrikus reikėjo gabenti didžiulius kiekius žaliavų, o pagamintas prekes vežti į tolimas šalis. XIX a. pradž., pritaikius Dž. Vato garo variklį, išrastas garvežys. Vietoj burlaivių atsirado garlaivių. Dėl šių išradimų žaliavos, prekės ir žmonės buvo gabenami daug greičiau ir pigiau, gerokai išaugo pervežamų krovinių kiekiai. Atstumą, kuriam arkliu įveikti prireikdavo beveik keturių parų, traukinys nuvažiuodavo per 14 valandų. XIX a. pab. garvežiai vienu metu jau galėjo tempti tokį krovinį, kaip kad 4000 arklių.

Naujoms transporto priemonėms reikėjo geresnių kelių. XIX a. I pusėje daugelis upių buvo pritaikytos laivybai, kasami kanalai. Tuo metu britų inžinieriai sukūrė asfaltą, o geležinkelių linijos sujungė daugelį Europos šalių. Pasaulinei jūrų laivybai itin reikšmingi Sueco ir Panamos kanalų įrenginiai, gerokai sutrumpinę susiekimą tarp Europos ir kitų žemynų.

XIX a. pab., pritaikę vidaus degimo variklį, vokiečių inžinieriai sukonstravo pirmuosius automobilius. Ratus sukantis variklis buvo pritaisytas prie vežimo, todėl automobilius žmonės vadino kariatomis be arklių. Jų greitis siekė 13 km per valandą, o benzino vairuotojai galėjo įsigyti tik vaistinėse. 1894 m. Parįžiaus–Ruano kelyje įvyko pirmosios automobilių lenktynės. Automobiliai pasiekė neįtikėtiną tais laikais greitį – 17 km per valandą! Automobiliai sparčiai tapo prieinami, kai amerikietis **Henris Fordas**, pritaikęs konvejerį, pradėjo gaminti juos pigius. Tobulėjo miestų transportas. XIX a. vid. Lõndone nutiesta pirmoji metropoliteno linija. Amžiaus pabaigoje vietoj arklių traukiamų pasirodė elektrinių tramvajų.

XIX a. tobulėjo oreivystė, sukonstruoti skraidymo aparatai su varikliu, vadinami dirižabliais. 1903 m. amerikiečiai broliai **Raitai** tapo pirmaisiais žmonėmis, pakilusiais į dangų sunkesniu už orą skraidymo aparatu – lėktuvu.

„Ford“ produkcija 1906–1923 m.	
Metai	Automobilių skaičius
1906	1599
1910	18 664
1911	34 528
1914	250 000
1923	2 000 000

6 Iš Frensės Anos Kembl atsiminimų apie kelionę pirmuoju traukiniu. XIX a. I pusė

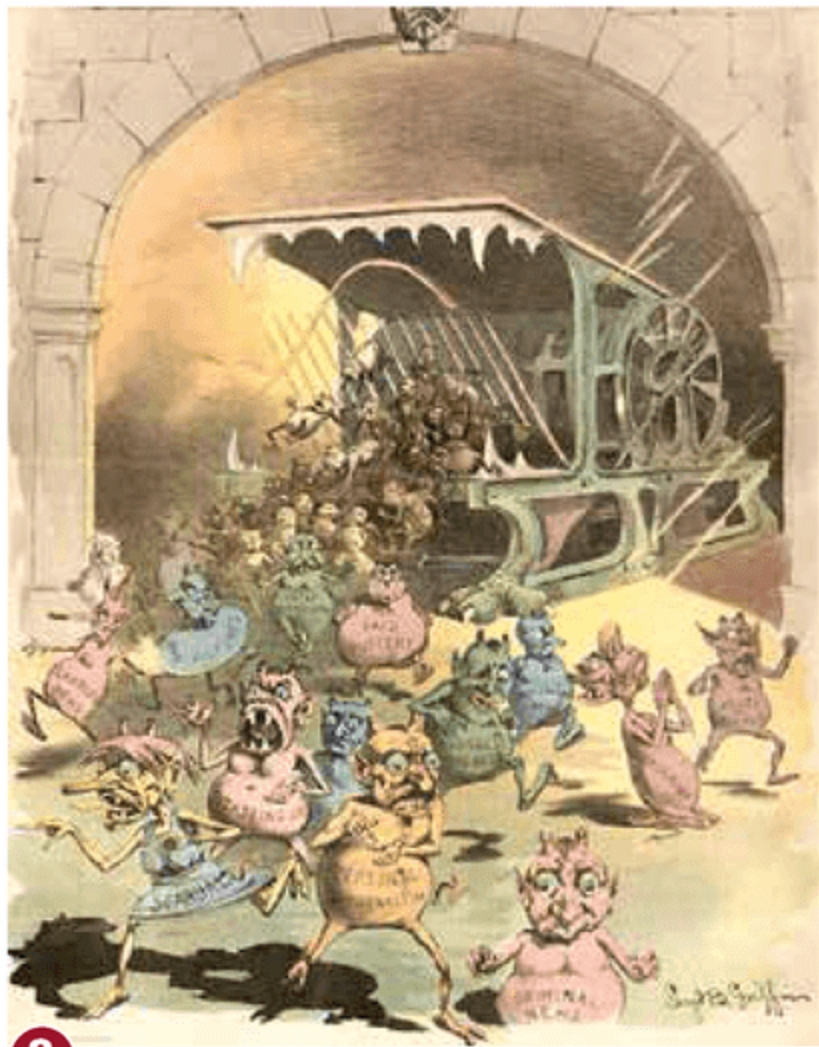
Mus įvedė į nedidukę mašiną, turinčią tempti mus bėgiais. Mažas kriokiantis gyvulėlis, kurį norėjosi patapšnoti, buvo pakinkytas į vežimą. Ponas Stefensonas pasodino mane ant suolo ir mes pajudėjome apytiksliai 10 mylių per valandą greičiu. Garo mašina nebuvo pritaikyta važiuoti į kalną ir į pakalnę, todėl kelias buvo išlygintas ir kartais atrodė, kad nerieame po žeme ir iškylame į paviršių... Jūs negalite įsivaizduoti, kaip buvo keista taip be aiškaus tikslo keliauti šia magiška mašina, išmetančia baltus vėjo draikomus debesėlius ir kibirkščiuojančia nuobodžia eisena. Pervažiavę uolėtą perėją, pakilome į 10 ar 12 pėdų aukštį ir privažiavome plačiai išsidriekusią pelkę, kurios nepereitum neįklimpę, tačiau ji išlaikė kelią, kuriuo važiuojome.

A. Bendjebbar, *Naujausieji laikai: iliustruota žmonijos kronika*, Vilnius, Alma littera, 1997, p. 18.

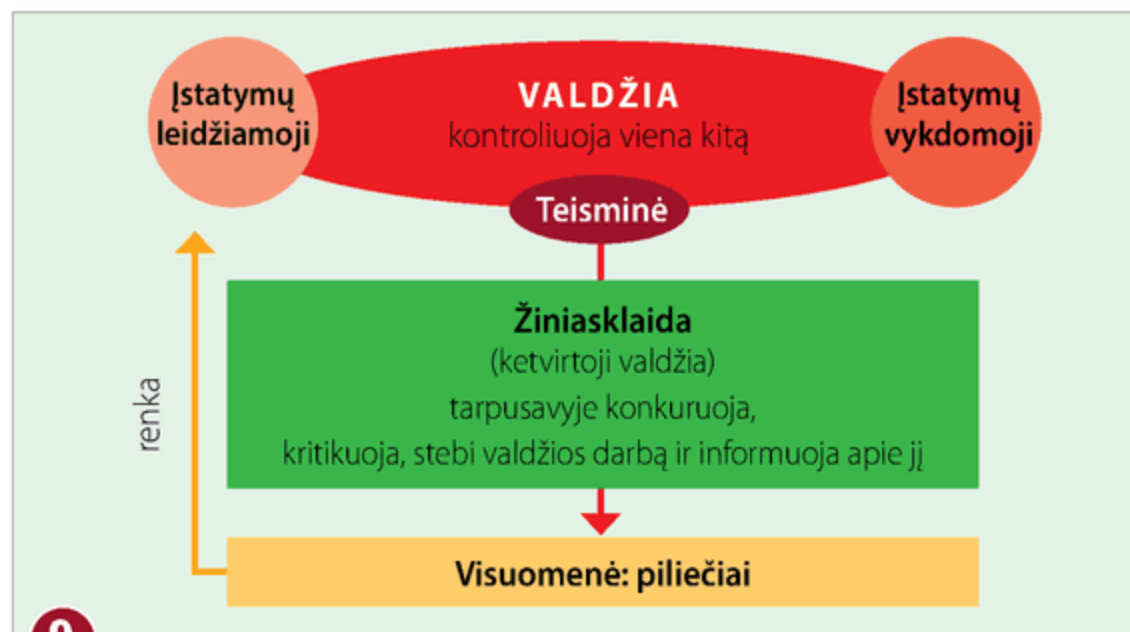
7 Amerikiečių pramonininkas Henris Fordas prie pirmojo ir dešimtmilijoninio automobilio „Ford“. XX a. pradž. nuotrauka.

5. Mokslas ir technika pramoninėje visuomenėje

8 XIX a. pab. britų karikatūra „Modernios žurnalistikos piktosios dvasios“. Užrašai ant figūrų: „Skandalas“, „Kriminalas“, „Nepadorūs paveikslėliai“, „Apmokėta reklama“, „Melas“ ir kt.

9 Žiniasklaida – kaip ketvirtoji valdžia demokratinėse šalyse.

Komunikacijos naujovės

XIX a. dėl naujų ryšio technologijų didelių permainų įvyko žmonių bendravimo – **komunikacijos** – srityje. Visoje Europoje veikė gerokai patobulėjusi pašto sistema, telegrafas. Mokslininkams ištyrus, kad garšą galima perduoti per atstumą, išrastas telefonas, aptikus radijo bangas, – radijas. Naujos ryšių priemonės leido gerokai greičiau perduoti informaciją. Dideli atstumai nebesudarė kliūčių žmonėms bendrauti.

Atsiradus daugiau raštingų žmonių bei patobulėjus spaudos technikai, padidėjo knygų, žurnalų bei laikraščių leidyba. Pagrindiniu kasdienės informacijos šaltiniu tapo spauda. Iš laikraščių jau tą pačią dieną europiečiai galėdavo sužinoti, kas nutiko Amerikoje ar Azijoje. Informacija tapo svarbia preke. Susikūrusios pirmosios naujienų agentūros, pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos „Reuters“ ar JAV „Associated Press“, konkuravo, kuri pirma sužinos ir praneš apie svarbų įvykį.

Žiniasklaida tapo įtakinga jėga, vadinama **ketvirtąja valdžia**. Ji ne tik informavo visuomenę apie įvykius, bet ir per publikacijų turinį formavo jos nuomonę. Demokratinėse valstybėse piliečių renkamai valdžiai yra svarbu atsižvelgti į tai, ką apie ją rašo spauda. Nepriklausoma žiniasklaida tapo efektyviu įrankiu kontroliuoti kitų trijų valdžių darbą. Kita vertus, politikams ir verslo grupėms atsivėrė galimybės manipuluoti spauda, pasitelkti savanaudiškiems tikslams.

Siekdami sudominti skaitytojus spaudos leidėjai spausdino ne tik svarbiausias naujienas, politikos, ekonomikos žinias, bet ir kriminalines kronikas, rašė apie sportą, kultūrą. Tuo metu pasirodė ir geltonoji spauda, kurios pavadinimas kilo iš vieno Niujorko laikraščio pavadinimo. Šiuose leidiniuose publikuotos sensacingos žinios, išgalvoti faktai, įžymius žmones kompromituojantys straipsniai.

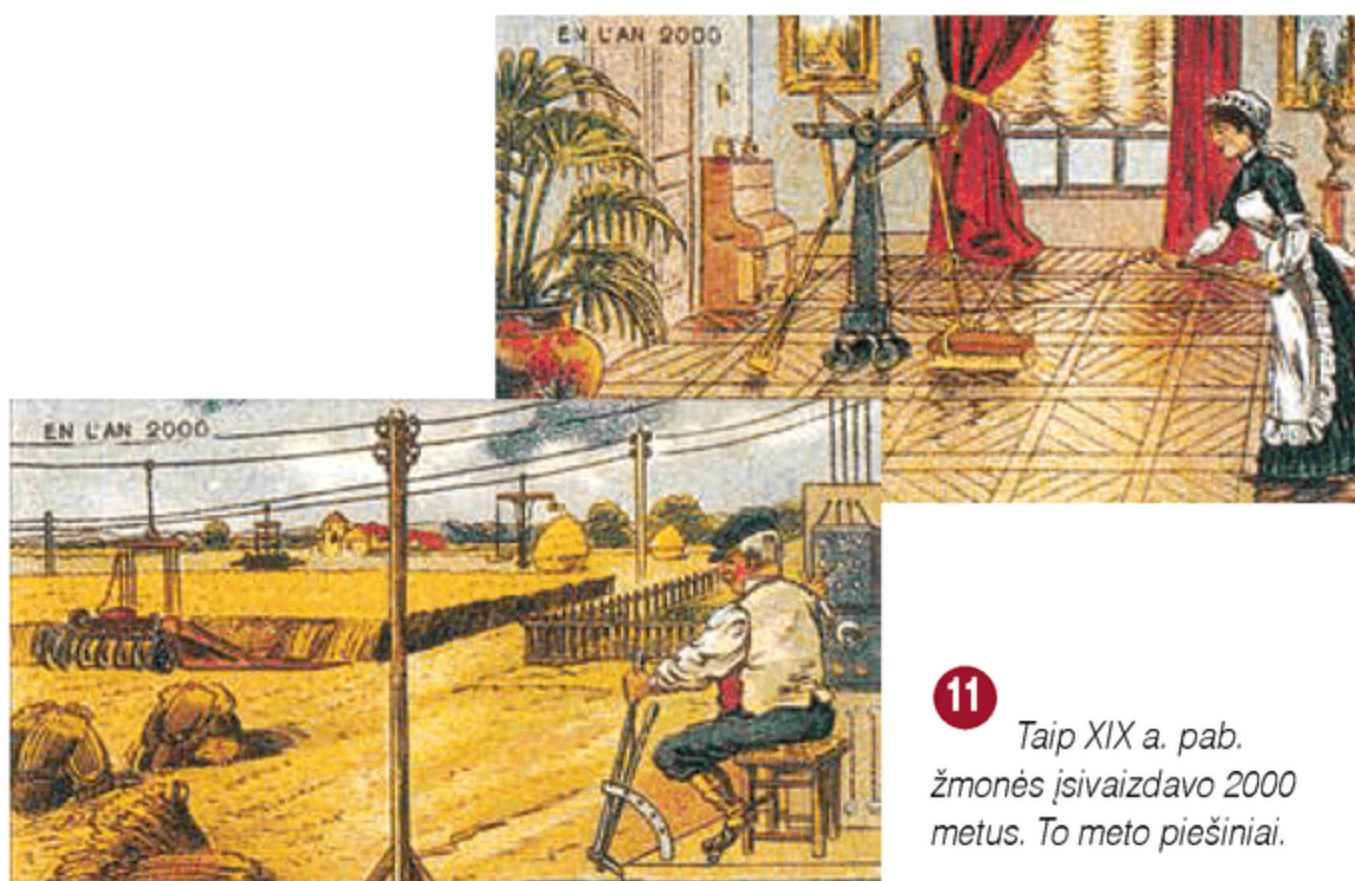

10 Londono gatvėje laikraščius pardavinėjantis berniukas. XX a. pradž. nuotrauka.

Pasaulėžiūros pokyčiai

XIX a., sparčiai tobulėjant mokslui bei technikai, žmonės ėmė geriau pažinti ir suprasti pasaulį. Mokslo žinios menkino religijos dogmų svarbą. Pavyzdžiui, ne vieną šimtmetį dauguma europiečių tikėjo, kad pasaulį prieš tūkstančius metų sukūrė Dievas ir viskas vyksta jo valia. Tikrą sensaciją sukėlė britų gamtininko **Čarlzo Darvino** paskelbta **evoliucijos teorija**. Jis įrodinėjo, jog prisitaikydami prie

11 Taip XIX a. pab. žmonės įsivaizdavo 2000 metus. To meto piešiniai.

Evoliucijos teorija – Č. Darvino suformuluota teorija, jog visata, gyvybė ir žmogus atsirado savaime ir yra natūralių gamtos procesų rezultatas.

Ketvirtoji valdžia – dėl didelės politinės įtakos visuomenei taip vadinamos šiuolaikinės žiniasklaidos priemonės.

Komunikacija – bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais.

Pozityvizmas – XIX a. filosofijos kryptis, pagal kurią tikrasis pažinimas įmanomas tik mokslo ir stebėjimo dėka.

12 Pozityvizmo filosofijos šūkis „Tvarka ir pažanga“ (Portug. *Ordem e progresso*) yra užrašytas ant Brazilijos vėliavos.

aplinkos gyvieji organizmai keičiasi – evoliucionuoja. Mokslininko tikinimu, kovoje dėl būvio išlieka geriausiai prisitaikiusios rūšys, o šiuolaikinis žmogus ir žmogbeždžionės yra artimi giminaičiai. Nors Dievo buvimo neneigė, Č. Darvino teorija padarė perversmą ne tik moksle, bet ir žmonių pasaulėžiūroje.

XIX a. žmonės manė, kad mokslo pažanga neturi ribų ir gali išspręsti daugelį problemų. Itin populiari tarp to meto šviesuolių buvo „antrąja Apšvieta“ vadinama **pozityvizmo filosofija**. Ji grįsta besąlyginiu mokslo autoritetu atmetant religiją ir dvasines vertybes. Naudingais laikyti gamtos ir tikslieji mokslai, nes jų teorines žinias galima buvo pritaikyti praktikoje – pramonėje. Pozityvistai teigė, kad dėl mokslo pažangos didės žmonių gerovė, pasaulyje įsivyras taika ir harmonija. XX a. pradžios įvykiai parodė, kad pažanga gali atnešti dar nematyto masto žudynes, o žmonijos raida yra nepavaldi jokiems dėsniams.

13 Darvino teoriją pašiepianti XIX a. pab. karikatūra: „Tamsta sakeisi esąs jo palikuonis? Kaip tamsta gali taip įžeidinėti?“

14 Apie Č. Darvino evoliucijos teoriją

Nedaug mokslinių teorijų sukėlė tokią sumaištį kaip evoliucijos teorija. Europoje ir Šiaurės Amerikoje įsilepsnojo karštos diskusijos tarp Biblijos mokymo šalininkų ir darvinistų. Daugiausia triukšmo kilo dėl to, ko Darvinas „Rūšių kilmėje“ neparašė. Jis buvo įsitikinęs, jog ir žmonės išsivystė iš ankstesnių rūšių, tačiau šios temos knygoje nelietė, puikiai nutuokdamas, kaip pasipiktintų žmonės. Tik 1871 m. jis išdrįso išleisti veikalą „Žmogaus kilmė“, kuriame teigia, jog žmonės kilę iš būtybių, panašių į beždžiones.

Ši mintis tuoj pat buvo iškraipyta. Žmonės suprato, kad jie kilę iš beždžionių ir pirmykščiai žmonės buvo gorilos. Tačiau Darvinas rašė, jog prieš daugelį milijonų metų gyvenusi rūšis nebuvo nei beždžionė, nei žmogus. Šio rūšies palikuonys vystėsi dviem skirtingomis kryptimis – beždžionės link ir žmogaus link.

E. Newth, *Tiesos ieškojimas*, Vilnius, Tyto alba, 1998, p. 106.

?

1. Paaiškink, dėl ko pramonės perversmas paskatino itin sparčią mokslo ir švietimo raidą. Kas, pasak mokslininkės **2**, svarbu užtikrinant mokslo pažangą?
2. Bibliotekoje, internete pasidomėk pasirinktu pramonės perversmo epochos mokslo ar technikos išradimu arba išradėju **3**. Surinktą informaciją pateik klasei.
3. Apibūdink transporto pokyčius pramonės perversmo laikais **4–7**. Kokių padarinių visuomenei jie turėjo?
4. Kodėl žiniasklaidai taikoma ketvirtosios valdžios sąvoka? Remkis **9**.
5. Kokia spauda vadinama geltonąja **8**? Pateik jos pavyzdžių iš dabartinės Lietuvos žiniasklaidos.
6. Įvertink Č. Darvino evoliucijos teoriją **13**, **14**. Kurie jos teiginiai kėlė to meto žmonių pasipiktinimą?
7. Grupėse aptarkite žmonių pasaulėžiūros permainas pramonės perversmo laikais. Kokių teigiamų ir neigiamų pusių joje pastebėjote?

6. Permainos kasdieniame žmonių gyvenime

1 Poilsiaujantys žmonės Prancūzijos kurorte. XIX a. itin pamėgtos kelionės per atostogas. Atsirado daug kurortų, kurie populiariūs iki šių dienų.

3 1896 m. olimpinį žaidynių nugalėtojo medalis.

4 Iš keliautojo užrašų. XIX a. pab.

Varšuvoje yra penkios geležinkelio stotys. Viešbučiai. Restoranai. Vynas. Kavinės ir cukrainės.

Teatrai. Didysis teatras, operos ir baletas. Lenkų teatras – komedija ir drama. Varjetė teatrai. Kabaretas. Cirkas, tik žiemą.

Pramogos. Su čiuožinėjimo riedučiais aikštelė ir gera muzika vasaros vakarais, simfoniniai koncertai.

Puskarietės. Elektriniai tramvajai. Garlaiviai. Bankai. Konsulatai. Gydytojai. Bažnyčios. Kolekcijos. Karalių rūmai. Atidaryti kasdien, išskyrus šeštadienį, 13–18 val.

Universiteto biblioteka atidaryta šiomis dienomis 10–16 val.

Svarbiausios įžymybės. Saksų parkas, vaizdas nuo Liuteronų bažnyčios, senamiestis, Šv. Jono katedra.

Pagal N. Davies, Dievo žaislas Lenkijos istorija: nuo 1795 m. iki mūsų dienų, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 128–131.

2 „Šokiai Mulin de Galette“ – puikiosios epochos dvasią perteikiantis prancūzų dailininko Pjero Augusto Renuaro 1876 m. paveikslas.

Darbo ir laisvalaikio visuomenė

Pramoninėje visuomenėje atsirado ne tik griežtai nustatytas darbo laikas, bet ir laisvalaikis. Žmogaus para tapo dalijama į darbo ir laisvą nuo darbo laiką. Samdomą darbą dirbantys žmonės turėjo pinigų, kuriuos galėjo išleisti turiningam laisvalaikiui. Plito kultūros ir pramogų renginių, muziejų, kavinių ir restoranų, sporto varžybų lankymas.

Mokslininkams nustačius, jog organizmo būklė priklauso nuo žmogaus fizinės formos, imta labiau rūpintis sveikata, aktyviau pradėta sportuoti. Ilgainiui ėmė kurtis įvairios sporto draugijos, tarptautinės organizacijos. XIX a. pab. sportas tapo organizuotas, atsirado daug naujų sporto šakų: krepšinis, beisbolas, tinklinis, rankinis, ledo ritulys. XIX a. pab. tarptautiniame Parįžiaus kongrese prancūzas **Pjeras de Kubertenas** pasiūlė atgaivinti jau daugelį šimtmečių nevykstančias olimpinės žaidynes. Jis parengė naujas taisykles, olimpiečių priesaikos tekstą. 1896 m. žaidynės surengtos Atėnuose, Graikijoje – pirmųjų olimpinį žaidynių tėvynėje.

Anksčiau dauguma žmonių gyveno labai sėsliai, visas gyvenimas prabėgdavo gimtinėje. XIX a. dėl sparčiai besivystančių transporto ir ryšių priemonių išsiplėtė geografinis žmonių akiratis, populiarėjo kelionės, pradėjo sparčiau vystytis turizmas. Per atostogas pailsėti ir pataisyti sveikatos miestiečiai traukdavo į populiarius kurortus kalnuose, prie jūros ar gydomųjų vandenų šaltinių.

Laikotarpis nuo XIX a. 8 deš. iki Pirmojo pasaulinio karo Europoje dažnai vadinamas **Puikiąja epocha** (pranc. *la belle époque*). Tada nevyko didelių karų, nebuvo neramumų. Europiečiai mėgavosi kylančia gyvenimo gerove ir laisvalaikio malonumais.

Būstai ir architektūra

Keitėsi Europos miestų planavimas. Šalia pastatytų pagal viduramžių planą atsirado naujų, pritaikytų pramonei ir ją aptarnaujantiems žmonėms. Mūras miestuose išstūmė medinius statinius. Namuose buvo visi to meto patogumai: kanalizacija, vandentiekis.

5 Krištolo rūmai Londone. XIX a. II pusės piešinys.

6 Eifelio bokštas bei kiti pasaulinės parodos Paryžiuje statiniai. 1900 m.

7 Gyvenimas Paryžiaus daugiaaukštyje. XIX a. piešinys.

XIX a. pradž. namus apšviendavo parafino žvakės, žibalinės lempos. Vėliau jas pakeitė dujinis apšvietimas. Tikrą perversmą buityje padarė XIX a. II pusės amerikiečio Tomo Edisono išradimas – elektros lemputė. Iš pradžių žmonės baiminosi, jog ryški šviesa gali pakenkti akims, tačiau ilgainiui gyvenimas be šio išradimo tapo neįsivaizduojamas.

XIX a. vid. miestų architektūroje įsivyravo **eklektika**. Tai įvairių architektūros stilių – gotikos, klasicizmo, baroko – derinimas. Augančiuose miestuose šiuo stiliumi buvo statomi gyvenamieji namai, visuomeniniai pastatai: geležinkelio stotys, bankai, parduotuvės, viešbučiai. Tobulėjant pramonei bei naujų medžiagų – geležies, plieno, stiklo – gamybai, architektai ėmė eksperimentuoti, taikyti šias medžiagas ir kurti naujas pastatų konstrukcijas. Vienas iš įspūdingiausių to meto pastatų – 1851 m. pirmosios pasaulinės parodos proga Lõndone iš geležies ir stiklo pastatyti įspūdingi Krištolo rūmai.

XIX a. pab. perversmą statyboje padarė plieno ir gėlžbetonio konstrukcijų naudojimas, kuris atvėrė galimybes statyti aukštus statinius. Čikagoje ir Niujørke iškiilo pirmieji dangoraižiai. Minint šimtąsias Prancūzijos revoliucijos metines, 1889 m. Paryžiuje pastatytas Gustavo Eifelio suprojektuotas 300 m Eifelio bokštas. Mokslo ir pramonės pažangą simbolizuojantis statinys tapo aukščiausiu to meto pasaulyje.

Šeimos gyvenimas ir mityba

Žmonių gyvenimas tapo laisvesnis, mažiau varžomas šimtamečių tradicijų ir papročių. Didmiesčio teatro ložėse vienas šalia kito sėdėjo ir bendravo moterys ir vyrai, darbininkai ir kilmingi aristokratai.

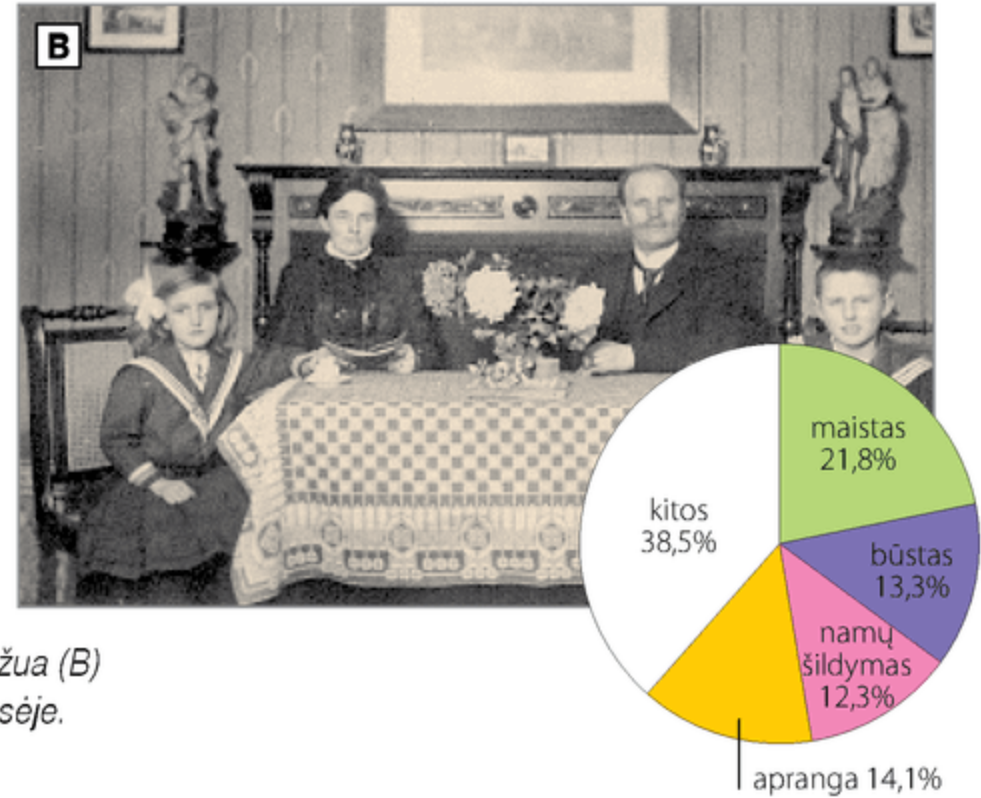
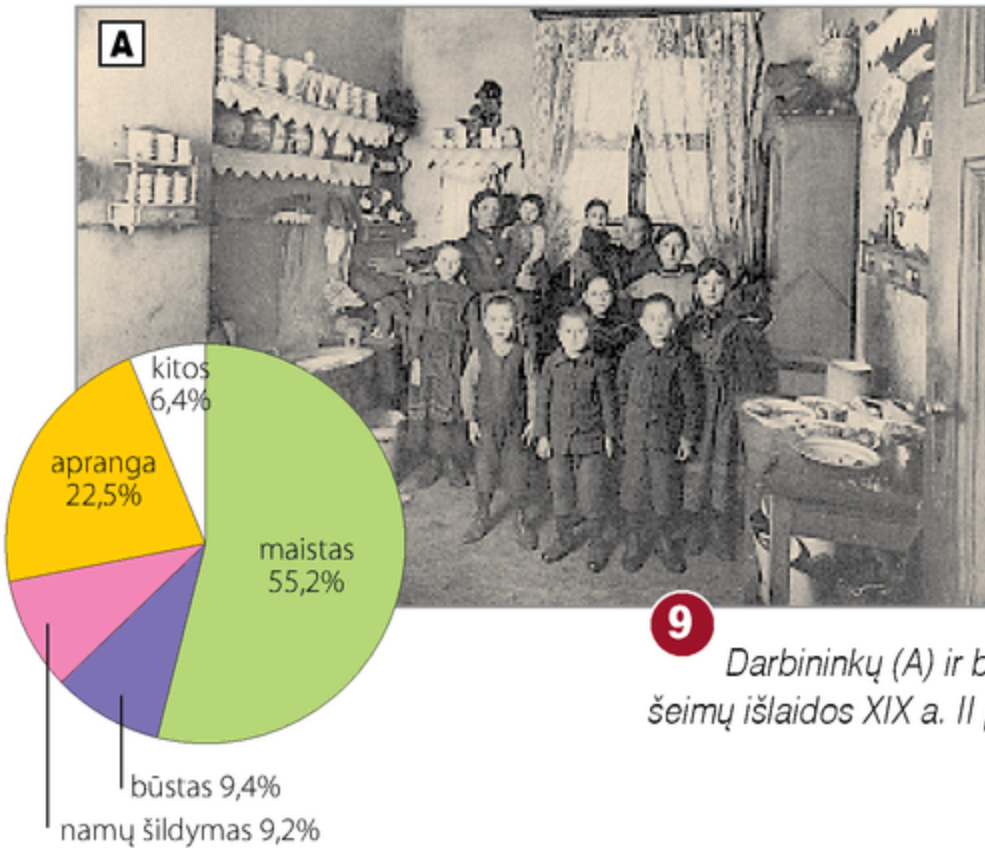
Dėl pramonės perversmo pasikeitusios gyvenimo sąlygos bei medicinos laimėjimai sukėlė permąnų šeimos gyvenime. Vietoj didžiosios šeimos, kurioje po vienu stogu glaudėsi kelios giminaičių kartos, susiformavo naujas šeimos tipas – mažoji šeima. Ją sudarė tėvas, motina ir vaikai. Šeimos pradėtos kurti vėliau nei iki tol, sulaukus 25–29 metų. Dirbantys ir galintys savo lėšomis pragyventi jaunuoliai ėmė nepaisyti tėvų valios ar kraičio naudos ir tuoktis iš meilės. Norėdami vaikams suteikti geresnes materialines sąlygas, tėvai pradėjo planuoti vaikų skaičių, todėl šeimos ėmė mažėti.

8 Klozetas, pagamintas XIX–XX a. sandūroje. Jau prieš kelis tūkstančius metų Kretos Mino civilizacijoje buvo naudojami tualetai su nuleidžiamu vandeniu. Panašus į šiuolaikinį klozetą išrastas XVI a. pab. Didž. Britanijoje. Tačiau tik po dviejų šimtmečių šis išradimas pradėtas plačiai taikyti.

6. Permainos kasdieniame žmonių gyvenime

9 Darbininkų (A) ir buržuazų (B) šeimų išlaidos XIX a. II pusėje.

10 Universalinė parduotuvė Niujorke, JAV. Prekės išdėstytos taip, kad patrauktų pirkėjų dėmesį. XIX a. pab. nuotrauka.

11 Viena iš pirmųjų kokakolos reklamų. XIX a. pab. Šis gėrimas, į kurį dėta tonizuojamosios narkotinės medžiagos, iš pradžių buvo parduavinėjamas tik vaistinėse.

Pasikeitė požiūris į vaikus. Jie nebuvo kaip anksčiau laikomi „mažais suaugusiais“. Tėvai pradėjo vaikams skirti daugiau dėmesio. Atsirado drabužių tik vaikams, populiarėjo žaislai, vaikiški žaidimai. Tačiau vargingų šeimų vaikai negalėjo džiaugtis vaikyste – nuo mažens dirbo sunkius darbus.

XIX a. pažangesnis žemės ūkis leido užauginti daugiau maisto produktų, todėl žmonės ėmė geriau ir įvairiau maitintis. Dėl kolonijinės prekybos daugeliui tapo prieinami iki tol prabanga laikyti produktai: cukrus, arbata, kava, kakava, prieskoniai. Maisto paruošimą, patiekimą ir elgesį prie stalo nurodė specialios taisyklės – stalo etiketas. Stalas turėjo būti užtiestas staltiese, maistas patiekiamas gražiuose porceliano induose. Žmonės valgė iš atskirų lėkščių, naudojos šakute, peiliu, kitais įrankiais. Plėtojantis mokslui, vis daugiau dėmesio imta skirti žmonių mitybai, ją tyrinėti. XIX a. dėl sparčios medicinos raidos įgiję daugiau mokslo žinių žmonės ėmė suprasti, jog sveikatai itin svarbi švara ir higiena. Jie ėmė dažniau prausti, naudoti muilą, keisti drabužius bei patalynę.

Dėl svarbių medicinos išradimų, pagerėjusių sanitarinių sąlygų sumažėjo gyventojų, ypač vaikų, mirtingumas. Pailgėjo gyvenimo trukmė – XIX a. pab. ji siekė apie 50 metų.

12 Doktoras Vijernė apie Lilio miesto Prancūzijoje darbininkų gyvenimo sąlygas. XIX a. IV deš.

Patys neturtingiausi gyvena rūsiuose ir palėpėse. Rūsiai visai nesujungti su namų vidine dalimi: jie atsidaro tiesiog į gatvę ar į kiemą, kur dažniausia būna ir durys, ir langas. Jie būna akmeniniai arba plytiniai, skliautuoti, grįsti arba iškloti plokštėmis, visur yra židiniai, tai liudija, kad jie buvo numatyti žmonėms gyventi. Dažniausiai jų aukštis siekia šešias arba šešias su puse pėdos ties skliauto viduriu. Šiuose tamsiuose ir liūdnuose būstuose valgo, miega ir netgi dirba daugelis darbininkų. Diena čia prašvinta valanda vėliau, o naktis ateina valanda anksčiau negu kitiems. Aš nebenorėčiau nieko pridurti prie šių pasibaisėtinų dalykų, jau iš pirmo žvilgsnio atskleidžiančių didžiulį nelaimingųjų skurdą, tačiau neiškęsiu nepasakęs, kad daugelyje lovų mačiau gulint kartu dviejų lyčių ir labai skirtingo amžiaus asmenų, kurių dauguma be marškinių ir labai nešvarūs. Ten susispaudę krūvoje tėvas, motina, seniai, vaikai, paaugliai.

A. Bendjebbar, *Naujausieji laikai: iliustruota žmonijos kronika*, Vilnius, Alma littera, 1997, p. 22.

13

Vyrų ir moterų mados. XIX a. II pusės piešinys.

Eklėktika – XIX a. II pusės ir XX a. pradž. architektūros stilius, kuriam būdingas įvairus praeities stiliaus formų jungimas.

Puikióji epochà (pranc. *le belle epoque*) – taikingas, ūkio ir kultūros klestėjimo, mokslo ir technikos naujovių Europos istorijos laikotarpis nuo XIX a. 8 deš. iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios.

14

Žarijomis įkaitinamas lygintuvas. XIX a. vid.

15

Korsetas. XIX a. prancūzų graviūra.

1. Palygink XIX a. ir šių laikų žmonių laisvalaikį bei pramogas (tekstas, 4). Kokių skirtumų ir panašumų pastebėjai?
2. Ką apie daugiabučio gyventojus norėjo pasakyti dailininkas 7? Įvardyk ten gyvenančius visuomenės sluoksnius.
3. Kokių išvadų apie darbininkų ir buržuazijos šeimų skirtumus gali padaryti iš 9, 12?
4. Apibūdink XIX a. šeimos gyvenimo ir žmonių mitybos permainas.
5. Internetu raskite XIX a.–XX a. pradž. dailininkų paveikslų ar nuotraukų su to meto žmonių buities, laisvalaikio ir aprangos vaizdais. Surenkite pristatymų ir aptarkite juos klasėje.

Apranga

XIX a., suklestėjus pramonei, fabrikai gamino daugiau audinių, prasidėjo masinė drabužių gamyba. Jie tapo pigesni, todėl gražiai bei madingai rengtis galėjo net ir kukliau gyvenantys žmonės. Vienas anglų žurnalistas rašė, kad „dabar poną nuo pameistro skiria tik audinio kaina“. Drabužiams bei jų priedams pardavinėti atidaryta daug parduotuvių.

Vyrai dėvėjo kostiumus, sūrdutus, redingotus, frakus, cilindrus. Damos dabinosi mezginiais, raukiniais puoštomis suknelėmis, kurioms pasiūti reikėjo kelių dešimčių ar net šimto metrų audinio, sijonais, švarkeliais, dėvėjo skrybėlaites. Amžiaus viduryje itin madingi tapo platūs pūsti sijonai. Formą jiems suteikdavo krinolinai – kietais ašutais atausito audinio ar iš vielinių, bambukinių lankų, banginio ūsų pagaminti apatiniai sijonai.

Ne tik moterys, bet ir madų besivaikantys vyrai drabužius keitė kelis kartus per dieną. Itin paplito kvepalų, kremų, miltelių nagų priežiūra, losjonų plaukams, kosmetikos naudojimas. Tapo madinga nešioti akinius, lornetus, laikrodžius su grandinėmis.

Tuo metu idealu laikyta blyškaus veido, trapi, aukšta krūtine ir labai plonu, lyg vapsvos liemeniu moteris. Figūrai patobulinti dėvėti nepatogūs korsėtai. Jie taip spaudė liemenį, kad moterys vos galėjo kvėpuoti. Dėl to kiek susijaudinusios alpo.

Amžiaus pabaigoje, spartėjant gyvenimo tempui, žmonėms vis daugiau keliaujant, puošnius, bet nepatogius drabužius keitė praktiškesni. Daugelis XIX a. kasdienio gyvenimo, buities ir aprangos elementų išliko ir yra naudojami šiais laikais.

16

Džinsai

LEVI STRAUSS & CO

1853 m. žydų emigrantas iš Bavarijos Levi Strausas San Franciske (Kalifornija) įkūrė kelnų siuvimo įmonę aukso ieškotojams. Tai buvo į kombinezoną panašios kelnės su penkiomis kišenėmis, sutvirtintos varinėmis kniedėmis. Kelnės buvo siuvamos iš rudo palapinėms ir tentams skirto audinio. Audinys buvo tiekiamas iš Italijos Genujos uosto, todėl ryškiai antspauduojami siuntimo vietos antspaudu „Genes“, o gavėjai amerikiečiai skaitydavo jį kaip „Džins“. Kai Strausui baigėsi palapinių au-

dinio atsargos, jis ėmė pirkti tankų saržos audinį Nime (Prancūzija). Iš čia kilo audinio pavadinimas „Denim“ (de Nimes – iš Nimo). Tradicinė mėlyna audinio spalva nebuvo Strauso idėja. XIX a. pats pigiausias ir tvirčiausias dažiklis buvo indigo, suteikiantis audiniui tamsiai mėlyną spalvą.

Tvirtos ir praktiškos kelnės netrukus sparčiai išpopuliarėjo tarp aukso kasėjų, medkirčių, fermerių ir kaubojų. XIX a. viduryje atsiradę džinsai neprarado populiarumo iki šių dienų.

Pagal: N. Davies, *Europos istorija*, Vilnius, Vaga, 2002, p. 772.

7. Kultūra pramoninėje visuomenėje

1 XVIII a. – XIX a. I pusės dailės paveikslų pavyzdžiai: 1 – klasicizmo stiliaus prancūzų dailininko Žako Luji Davido „Horacijų priesaika“; 2 – romantizmo stiliaus vokiečių dailininko Kasparo Davido Frydricho „Svajotojas rūko jūroje“; 3 – realizmo stiliaus prancūzų dailininko Giustavo Kurbė „Laba diena, pone Kiurbė“.

Klasicizmas, romantizmas ir realizmas

XVIII a. Apšvietos epochoje prabangus ir puošnus baroko meno ir architektūros stilius Europos šalyse pamažu užleido vietą kuklesniam ir griežtesniam klasicizmui (lot. *classicus* – pavyzdinis). Esminis klasicizmo bruožas – sekimas antikos kūrinių kaip pavyzdinių, geriausių. Klasicizmo dailės, skulptūros kūriniai, pastatai kartais buvo kuriami tiesiog kopijuojant antikos laikų meno ir architektūros paminklus. Senovės Graikijos ir Rėmos istorijos, legendų ir mitų tematika vyravo šio stiliaus kūrinių turinyje.

XIX a. I pusėje Europos mene vietoj klasicizmo įsivyravo nauja kryptis – **romantizmas**. Įžymiausi to meto kūrėjai įkvėpimo ieškojo praeityje. Romantikai idealizavo ne antiką, o viduramžius. Neliko jie abejingi ir audringam savo gyvenamajam metui, kai vyko revoliucijos, griuvo senos ir kūrėsi naujos santvarkos. Tautos istoriją idealizuojantys romantikų kūriniai žadino kilnius patriotinius jausmus, tapo tautinių sąjūdžių simboliais. Dalis kūrėjų romantikų pasinėrė į paslaptinių reiškinių, vidinių žmogaus išgyvenimų tyrinėjimus. Dailininkai romantikai itin mėgo tapyti portretus, peizažus, istorinius paveikslus, fantastinius vaizdus.

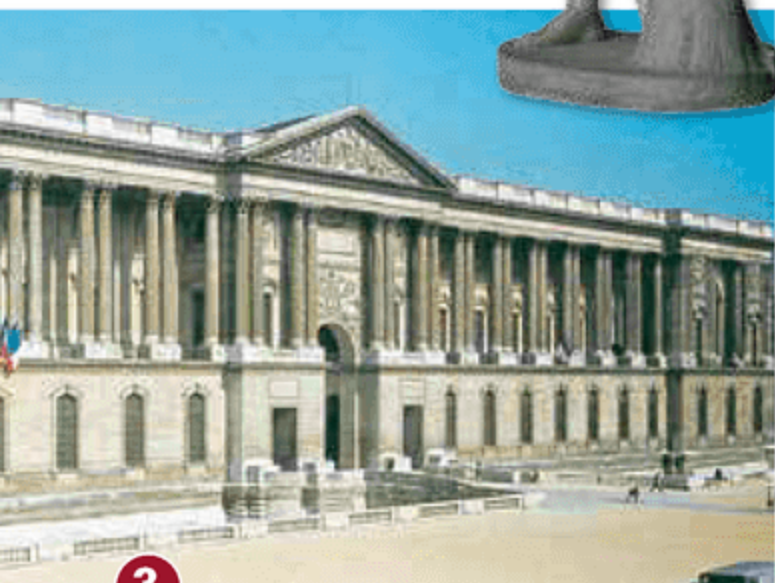
XIX a. vid. kaip priešprieša romantizmui susikūrė nauja meno kryptis – **realizmas**. Jo šalininkai skelbė, kad meno paskirtis – vaizduoti nepagražintus įvykius, žmones, daiktus ir gamtą, tokius, kokie yra iš tikrųjų. Svarbiausia menininkų realistų tema tapo kasdienis žmonių gyvenimas ir buitis.

Moderniojo meno atsiradimas

Sparčiai besikeičiantis XIX a. menas atspindėjo tuo metu visuomenėje vykstančias permainas: spartėjantį gyvenimo tempą, pasaulėžiūros pokyčius, mokslo ir technikos pažangą. Daugelį amžių dailininkai vaizdavo pasaulį realistiškai – tokį, koks jis yra, ir taikėsi prie užsakovo, dažniausiai turtingo rėmėjo, skonio. Tačiau, išradus fotografiją, varžytis su jos tikslumu ir greitai gaunamu rezultatu tapo netikslinga. Dailininkai ėmė kurti meną laužydami nusistovėjusias jo taisykles ir tradicijas. Dėl kūrėjo laisvės pradėjo nykti vienodi meno stiliai ir mados.

2 Bertelis Torvaldsenas „Venera“. 1813–1816 m. Tai vienas iš gražiausių klasicizmo skulptūros pavyzdžių.

3 Luvro muziejaus fasado fragmentas atspindi pagrindinius klasicizmo architektūros bruožus. Paryžius. XVII a. vidurys.

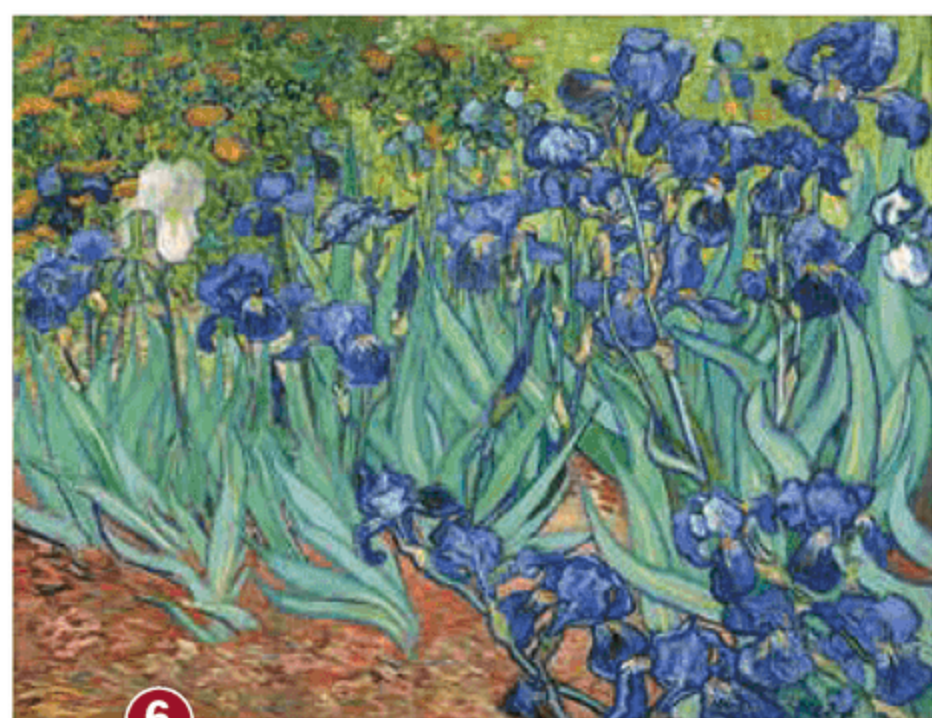

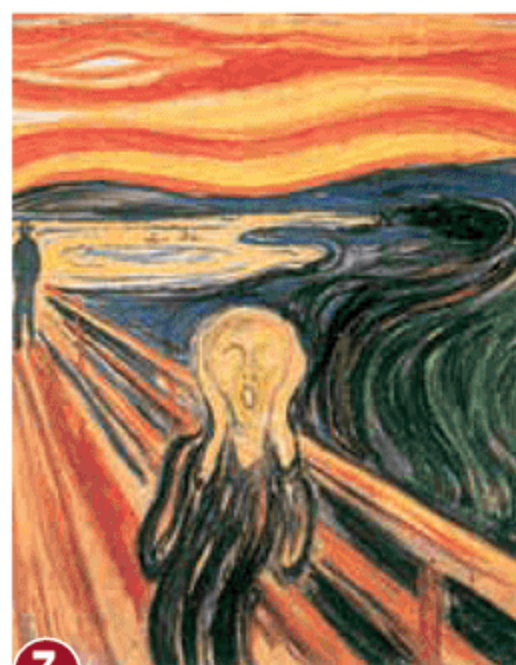
4 „Merginos iš Avinjono“. Ispanų dailininko Pablo Pikaso 1907 m. paveikslas.

5 „Įspūdis. Saulėtekis“. Prancūzų dailininko impresionisto Klodo Monė 1872 m. paveikslas.

6 „Irisai“. Olandų dailininko Vinsento van Gogo 1889 m. paveikslas.

7 „Šauksmas“. Norvegų dailininko modernisto Edvardo Munko 1895 m. paveikslas.

8 Prancūzų menininko impresionisto Ogiusto Rodeno 1880 m. skulptūra „Mąstytojas“. Kaip ir visi impresionistai, O. Rodenas niekino išorinį kūrinių nudailinimą. Skulptūrose dažnai palikdavo dalį neapdirbto akmens, kad atrodytų, jog figūra išnyra iš akmens ir žiūrovo akyse įgyja pavidalą.

9 Prancūzų laikraščio žinutė apie impresionistų parodą. 1876 m.

Peletjė gatvė yra tikras negandų kelias. Po Operos teatro gaisro dabar čia vėl nauja neganda. Prie Dinaro gatvės atidaryta paroda, kurioje tarsi eksponuojama tapyba. Aš prieinu ir pasi-baisėjęs išvystu kažką siaubinga. Penki ar šeši kuoktelėję tipai, iš jų viena moteris, susivienijo ir eksponuoja čia savo darbus. Mačiau, kaip žmonės leista iš juoko žvelgdami į jų paveikslus, bet man krauju apsišypylė širdis. Šie tariamieji menininkai vadina save revoliucionieriais, „impresionistais“. Jie pasiima gabalą drobės, teptuką ir, kaip pakliuvę tekstelėję dažų, pasirašo. Tai manija, panaši į beprotnamio gyventojų veiksmus: jie renka akmenis nuo pakelės ir mano, kad tai deimantai.

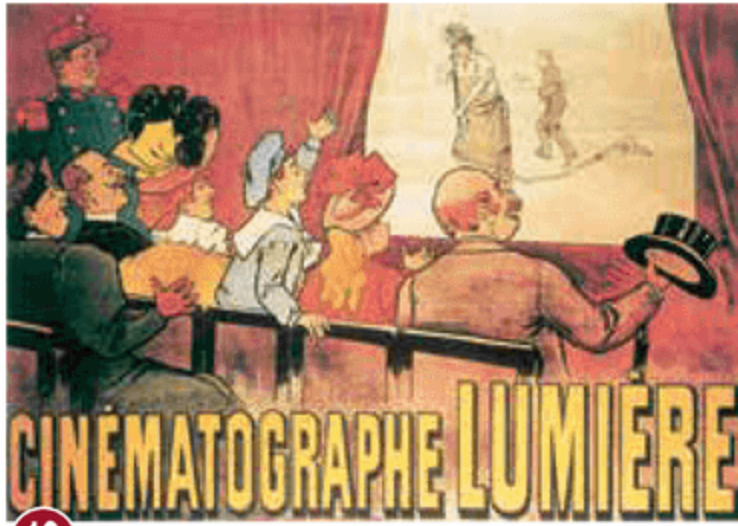
E. H. Gombrich, *Meno istorija*, Vilnius, Alma littera, 1997, p. 519.

Tikrą perversmą dailėje padarė **impresionistai**. Jų manymu, svarbiausia paveiksluose – perteikti ne vaizdą, o jo sukuriamą įspūdį (pranc. *impression* – įspūdis). Nepaisydami kritikų pašaipų dailininkai savaip derino spalvas, vaizdavo objektus ir rinkosi siužetus, tapė ne studijose, o gamtoje, gatvėje, stotyse. Impresionistai parodė, kad tas pats daiktas gali būti matomas ir vaizduojamas skirtingai. Pavyzdžiui, impresionisto tapomas viduramžius menantis bažnyčios fasadas yra vis kitoks tekant saulei, vidurdienį ir vakare.

Impresionistų tradicijas tęsė nauja dailininkų karta. Savitus jų paveikslus to meto meno kritikai vertino pašaipiai, vadino šlykštyneimis ar ateities menu. Nė vienas dailininkas gyvas nesulaukė pripažinimo, gyveno skurdžiai ir visuomenės nesuprasti. Tačiau jų idėjos ir darbai turėjo įtakos atsirasti naujoms dailės kryptims, apibendrintai vadinamoms **modernizmu**. Daugelio menininkų kūryba tapo iššūkiu bei protestu prieš vyraujančias kūrybos normas, nusistovėjusias taisykles. Išlaisvinta kūryba tapo svarbiausiu modernaus meno bruožu. Mene reikšmingiausia tapo idėja, mintis, o pateikimo forma – ne tokia svarbi.

7. Kultūra pramoninėje visuomenėje

11 Fotografijos reikšmė

Fotografijos reikšmę taikiame gyvenime ir kare sunku įvertinti. Ji prisidėjo prie vaizduojamojo meno sunaikinimo, pakeitė žmonių savęs ir aplinkinio pasaulio suvokimą ir tapo galingu įrankiu visose mokslo bei ryšių šakose. Pirmą kartą Krymo kare nuotraukose užfiksuoti vaizdai atkreipė viso pasaulio dėmesį į karinių konfliktų realybę. Šeimos portretai pakeitė žmonių socialinio gyvenimo suvokimą. Nuotraukos įnešė naujų matmenų į istorinę dokumentiką. Penkiasdešimt metų anksčiau, negu išmokta užrašyti garsą, nuotraukų rinkiniuose pradėta kaupti realius praeities vaizdus.

Tačiau nuotraukų realizmas gali būti apgaulingas. Net ir sąžiningi fotografai, pasirinkdami fotografavimo momentą, apšvietimą ar objektą, gali daugiau nuslėpti nei atskleisti. Fotoaparatai, kaip ir istorikai, gali būti tendencingi.

Pagal: N. Davies, *Europos istorija*, Vilnius, Vaga, 2002, p. 772.

10 Brolių Liumjerų kinematografą reklamuojantis plakatas. XIX a. II pusė.

12 Vilniaus fotografas Johanas Hiksa su fotokamera Verkių dvaro parke. Apie 1880 m.

13 Laukinių vakarų JAV žvaigždės kaubojaus Bufalo Bilo šou turo po Europą reklaminis plakatas. 1914 m.

Fotografija ir kinas

1839 m. prancūzas **Luji Žakas Dageras** po ilgų eksperimentų išrado pirmąjį fotografijos būdą – **dagerotipiją**. Jis buvo netobulas: norintys turėti savo atvaizdą žmonės privalėjo labai ilgai nejudėdami sėdėti, dagerotipų negalima buvo dauginti. Ilgainiui fotografija sparčiai tobulėjo. Sukurta paprastų naudoti ir nebrangių fotoaparatus, todėl fotografuoti pamėgo daugelis žmonių. Iš pradžių fotografija buvo tik amatas, vėliau ji tapo nauja meno sritimi.

Plėtojantis fotografijai, XIX a. II pusėje sukurtas kinas. 1895 m. Prancūzijoje broliai **Luji ir Ogiustas Liumjerai** pademonstravo kinematografą – filmavimo ir filmų demonstravimo aparatą bei jo rodomą vaizdą. Didžiausią įspūdį žiūrovams padarė begarsis kelių minučių trukmės filmas „Traukinio atvykimas į geležinkelio stotį“, kuriame lokomotyvas nufilmuotas riedantis tiesiai į kamerą. Ekrane pamatę atvažiuojantį traukinį daugelis žiūrovų, apimti panikos, išsilakstė. 1896 m. Parėžiuje duris atvėrė pirmasis pasaulyje kino teatras.

Pirmieji kino filmai buvo nespaltoti ir begarsiai. Aktorių tariami žodžiai rodomi ekrane, filmą lydėjo salėje pianinu ar kitu instrumentu grojama muzika. Per trumpą laiką gyvaisiais paveikslėliais vadinami filmai išpopuliarėjo visame pasaulyje. Minios žmonių plūdo į kino seansus. Nedidelės bilietų kainos buvo prieinamos daugeliui, todėl kinas tapo vienu iš svarbiausių laisvalaikio leidimo būdų.

XIX a. pab. Tomas Edisonas išrado fonografą – įrenginį garsui įrašyti. Nuo to laiko žmonės galėjo fiksuoti, kaupti tam tikrą informaciją ir dalytis ne tik ją užrašydami, atpasakodami, bet ir perteikdami tikroviškais garsais bei vaizdu.

Masinės kultūros formavimasis

Neraštingų gyventojų daugumą turinčioje žemdirbių visuomenėje kultūros kūrėjai ir vartotojai dažniausiai buvo negausūs privilegijuoti visuomenės sluoksniai – kilmingieji, dvasininkai, turtingi miestiečiai. Nuo jos gerokai skyrėsi ir tarsi kitoje erdvėje egzistavo neraštingos gyventojų daugumos valstiečių liaudies kultūra. Pramoninėje visuomenėje dėl politinių visuomenės permąnų, mažėjant neraštingumui, kultūros vartotojų skaičius augo, mažėjo jų takoskyra.

Pramoninėje visuomenėje kultūra tapo preke. Vietoj senųjų, savitu skoniu pasižyminčių, kūrybos rėmėjų jos vertintojais tapo nežinomi ir nenusipėjamo skonio masiniai vartotojai. Po sunkios darbo dienos jie ieškojo ne sudėtingų apmąstymų, o atsi-

14 Prancūzų dailininko Anri de Tuluz – Lotreko sukurtas damos portretas (A) ir kabareto afiša (B). XIX a. pab. Dailininkui išgarsėti padėjo ne tapybos darbai, o pagal užsakymus kurtos įvairių Paryžiaus pasilinksminimo įstaigų afišos.

Dagerotipija – pirmasis fotografijos būdas; atvaizdas gaunamas sidabro ar pasidabruoto vario plokštelėje.

Elitinė kultūra – kultūros sritis, pabrėžianti išskirtinumą, aukštą standartą ir prieinamumą bei suprantamumą toli gražu ne visiems vartotojams.

Impresionizmas – meno kryptis, susidariusi XIX a. pab. Jai būdingas trumpalaikių pojūčių, įspūdžių perteikimas.

Kičas – neskoningas, menkos meninės vertės kūrinys.

Māsinė (populiarioji) kultūra – XX a. miestuose susiformavusi kultūra, kuriai būdingos supaprastintos išraiškos formos, pramoginiai tikslai.

Modernizmas – XIX–XX a. sandūros meno kryptys, atsiradusios kaip priešprieša realizmui, protestas prieš vyraujančias kūrybos normas.

Realizmas – XIX a. vid.–XX a. pradž. meno kryptis, kuriai būdingas tikroviškas pasaulio, kasdienio gyvenimo vaizdavimas.

Romantizmas – XIX a. I p. Europoje paplitusi literatūros ir meno srovė, skatinusi domėtis savo krašto istorija ir kultūra, kėlusi patriotizmo idėjas.

palaidavimo, poilsio ir pramogų. Vietoj operos ar baletu miestiečiai rinkosi pramoginę muziką skambančius kabaretus. Dailininko paveikslu vertę rodė ne tik kritikų arba kolegų nuomonė, bet ir pinigų suma, gauta už parduotą kūrinį. Geriausiai parduodamais tapo **kičū** vadinami peizažai. Daugumai kūrėjų kilo kankinantis klausimas, ar kurti kūrinius remiantis savo vizijomis, ar taikytis prie menkai meną išmanančių pirkėjų daugumos skonio.

XIX a. pab.–XX a. pradž. laikoma **māsinės**, arba **populiarijosios kultūros** formavimosi pradžia. Jai būdingas masiškumas, turinio paprastumas, pramoginis charakteris, vaizdo ir garso pirmenybė prieš parašytą žodį. Ši kultūra sulaukė dalies visuomenės kritikos. Kai kas manė, kad ji skirta primityviai ir tamsiai liaudžiai. O masinės kultūros šalininkai kritikavo **elitinę kultūrą** save priskiriančius dėl jų egoizmo ir uždarumo, siekio pataikauti turtingai gyventojų mažumai. Šiandien sutariama, kad atskirti masinę kultūrą nuo elitinės yra sunku, nes jos daug kuo susijusios ir vienodai reikšmingos. Masinėje kultūroje dažnai galima rasti elitinės kultūros elementų ir atvirkščiai.

15 Kultūros tyrinėtojas Viktoras Bartusevičius apie elitinės ir masinės kultūros skirtumus

Masinė kultūra yra lengvai prieinama, nereikalauja ypatingų mąstymo pastangų. Prie tokių masinės kultūros šakų priskirtina žiniasklaida, kinas, televizija, radijas. Masinės kultūros ištakos yra gilioje senovėje: kažkada buvo išleista Biblija vargšams – pritaikytas leidinukas, kurį galėjo skaityti ne itin išprusę žmonės. Patį terminą „masinė kultūra“ pavartojo vokiečių mąstytojas Maksas Horkheimeris 1940 m. Anot jo, masinė kultūra yra kultūra visiems ir kartu ne visai kultūra. Taip jis mąstė.

Masinės kultūros priešingybė – elitinė kultūra. Ispanų filosofas Chosė Ortega Gasetas sakė, kad visuomenė skirstoma į mažumą ir daugumą. Mažuma – tai intelektualioji visuomenės dalis. Dauguma – vidutinybių masė. Toms vidutinybėms ir skirta masinė kultūra. Masinė kultūra nėra antikultūra. Žinoma, ji turi teigiamų savybių. Labai daug prarastume, jei gu staiga masinės kultūros nebūtų.

Pagal 2015 m. kovo 11 d. mokslininko interviu LRT Klasikos laidai „Manasis aš“

1. Įvardyk esminius klasicizmo, romantizmo, realizmo ir modernizmo stilių bruožus (tekstas, **1–8**).
2. Įvertink **9**. Dėl ko pašiepiami dailininkai impresionistai?
3. Internetu, bibliotekoje pasidomėk ir pateik pasirinktą klasicizmo, romantizmo, realizmo arba modernizmo stiliaus dailininką ir jo kūrybą.
4. Patvirtink arba paneik teiginį, jog mene – svarbiausia kūrybos laisvė.
5. Kuo kultūrai ir istorijos mokslui reikšmingas kino ir fotografijos bei garso įrašymo išradimai **11**? Pateik pavyzdžių.
6. Apibūdink kultūros permainas pramoninėje visuomenėje. Kas pasikeitė lyginant su ankstesniais laikais?
7. Grupėse aptarkite **15**. Kokią kūrybą galima priskirti masinei, o kokią – elitinei kultūrai?

Skyriaus santrauka

1 Pramonės perversmas

- Garo mašinos išradimas žymi XVIII a. II pusėje prasidėjusios milžiniškų visuomenės, ūkio, mokslo, kultūros ir technikos pokyčių epochos, vadinamos pramonės perversmu, pradžią.
- Įvairiose šalyse pramonės perversmas dėl skirtingų politinių, gamtos, kultūrinių sąlygų kilo ne vienu metu. Pirmiausia – Didžiojoje Britanijoje.
- XIX a. II pusėje sparti pramonės plėtra prasidėjo daugelyje Europos valstybių ir Šiaurės Amerikoje.

2 Pramoninės visuomenės formavimasis

- XVIII a. pab. dėl pramonės perversmo padarinių ėmė formotis pramoninė visuomenė.
- Pagrindinė žmonių veikla tapo mechanizuota pramoninė prekių gamyba.
- Išaugę pramonės centrai – miestai – gyventojų skaičiumi nustelbė kaimus.
- Mažėjo luominės priklausomybės reikšmė.
- Nyko žmonių uždarumas, neraštingumas, atotrūkis tarp visuomenės grupių, formavosi nauji sluoksniai: buržuazija ir darbininkai.

3 Laisvė veikti ar tradicijų saugojimas?

- XVIII a. pab. – XIX a. I pusėje susiformavo liberalizmo ir konservatyvizmo politinės ideologijos.
- Kūrėsi laisvų, lygių įstatymui, vienas kito teises gerbiančių ir atsakomybę už savo valstybę jaučiančių žmonių pilietinė visuomenė.
- Rinkimų teisę, galimybę dalyvauti politikoje įgijo toli gražu ne visi piliečiai: daug kur balsavimo teisės dėl turto, amžiaus ribojimų neturėjo dalis vyrų, moterų.

7 Kultūra pramoninėje visuomenėje

- XVIII a. Apšvietos epochoje barokas Europos šalyse pamažu užleido vietą kuklesniam ir griežtesniam klasicizmui.
- XIX a. I pusėje Europos mene vietoj klasicizmo įsivyravo nauja kryptis – romantizmas.

4 Kapitalistai ir darbininkai

- Pramonės perversmo sukuryje buržuazija vis labiau turtėjo, įgijo įtakos, o darbininkų interesams niekas neatstovavo ir jų negynė.
- Kilus darbininkų sąjūdžiams, pagerėjo žmonių gyvenimo ir darbo sąlygos, įstatymais juos ėmė ginti valstybė.
- XIX a. susiformavo nauja politinė ideologija – socializmas, kurio viena pagrindinių idėjų buvo socialinės lygybės klausimas.

5 Mokslas ir technika pramoninėje visuomenėje

- Prasidėjus pramonės perversmui, labai išaugo mokslo ir švietimo reikšmė. Per trumpą laiką įvairiose mokslo srityse padaryta stulbinančių išradimų.
- Dėl naujų technologijų didelių permainų įvyko transporto ir žmonių bendravimo – komunikacijos – srityje.
- XIX a., sparčiai tobulėjant mokslui bei technikai, žmonės ėmė geriau pažinti ir suprasti pasaulį. Mokslo žinios menkino religijos dogmų svarbą.

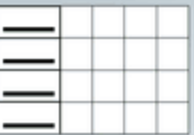
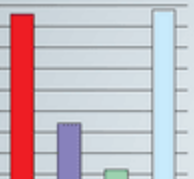
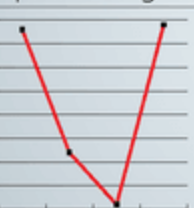
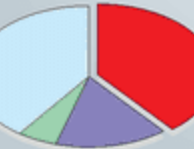
6 Permainos kasdieniame žmonių gyvenime

- Pramoninėje visuomenėje atsirado ne tik griežtai nustatytas darbo laikas, bet ir laisvalaikis.
- Plito kultūros renginių ir pramogų, muziejų, kavinių bei restoranų lankymas, domėjimasis sporto varžybomis.
- Išsiplėtė geografinis žmonių akiratis, populiarėjo kelionės, pradėjo sparčiau plėtotis turizmas.
- Žmonių gyvenimas tapo laisvesnis, mažiau varžomas šimtamečių tradicijų ir papročių.

- Po jo dėl kūrėjo laisvės pradėjo nykti vienodi meno stiliai ir mados.
- XIX a. pab. – XX a. pradž. laikoma masinės, arba populiariosios, kultūros formavimosi pradžia.
- Jai būdingas masiškumas, turinio paprastumas, pramoginis charakteris, vaizdo ir garso pirmenybė prieš parašytą žodį.

Statistika yra kiekybinių duomenų rinkimas, apdorojimas ir nagrinėjimas. Ilgalaičius procesus, pavyzdžiui, žmonių skaičiaus augimą, pramonės raidą, žemės ūkio vystymąsi be statistikos duomenų dažnai sunku suvokti. Paprastai jie pateikiami lentelėse arba įvairiose diagramose. Statistikos duomenys ne visada atspindi tikrovę. Kartais jie specialiai iškraipomi ir falsifikuojami politiniais tikslais. Antai Rusijos valdžios 1897 m. atliktas Vilniaus gubernijos gyventojų surašymas buvo tendencingas (žr. 1): rusų ir baltarusių skaičius sąmoningai padidintas, o lietuvių sumažintas. Todėl, nagrinėjant statistikos duomenis, būtina pasitelkti keletą šaltinių, ieškoti papildomos informacijos.

Schemų ir diagramų tipai	Pranašumai	Trūkumai
 Duomenų lentelė	Pasižymi duomenų tikslumu, kurie dažniausiai pateikiami skaičiais.	Vizualiai nepatrauklios, neleidžia įžvelgti akivaizdžių duomenų skirtumų.
 Stulpelinė diagrama	Pasirinkus tam tikrą atskaitos tašką, leidžia įžvelgti akivaizdžius duomenų skirtumus.	Jei duomenys beveik nesiskiria, nesudaro akivaizdaus skirtumo įspūdžio.
 Laipsniškoji diagrama	Leidžia įžvelgti pokyčių dinamiką.	Jei duomenys beveik nesiskiria, nesudaro akivaizdaus skirtumo įspūdžio.
 Apskritinė diagrama	Puikiai tinka vaizduoti duomenis procentais.	Jei sudaro daug sudedamųjų dalių, diagrama gali kelti painiavą.

Darbo veiksmai

Pirmas: duomenų paskirtis.

Kurios srities statistikos duomenys pateikti? Ar lentelė/diagrama turi pavadinimą, sutartinius ženklus?

Antras: nagrinėjimas.

Kaip išreikšti duomenys: skaičiais ar procentais? Kokį laikotarpį jie apima? Ar pateikti duomenys rodo tęstinį procesą? Kurios sudedamosios dalys sudaro lentelę/diagramą? Ar galima jas palyginti? Kuo panašios ir kuo skiriasi sudedamosios dalys? Kokių išvadų galima padaryti išnagrinėjus duomenis?

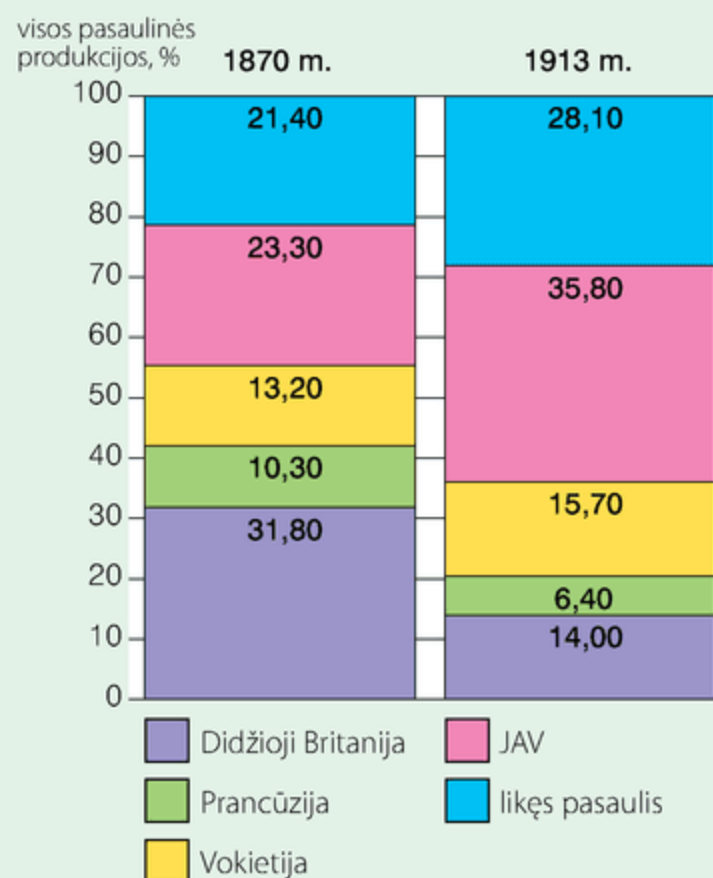
Trečias: kritiškas duomenų įvertinimas.

Palygink statistikos duomenis ir papildomą informaciją. Ypač atkreipk dėmesį į to meto politinę padėtį. Pasižymėk, ar statistikos duomenys galėjo praversti tam tikroms politinėms jėgoms. Nustatyk, ar duomenys atitinka tikrovę. Ar tikslingas jų pasirinkimas procesui/įvykiui apibūdinti? Ką nauja sužinojai iš pateiktų duomenų? Kuriais siūlytum papildyti lentelę/diagramą? Ko reikėtų atsisakyti? Ar tinkamai pasirinktas grafinis duomenų vaizdavimas? Nurodyk klausimus, į kuriuos, išnagrinėjus duomenis, negauta atsakymų.

	Lietuviai	Lenkai	Baltarusiai	Rusai
1857–1859 m.	46	12,3	29,4	2,3
1875 m.	35	7,1	45,1	1,5
1897 m.*	17,6	8,2	56,1	4,9

1 Lietuvių, lenkų, baltarusių ir rusų skaičius (%) XIX a. II pusėje Vilniaus gubernijoje (lietuvių etninėse rytinėse žemėse).

* – Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis.

2 Pasaulio pramonės produkcija 1870 ir 1913 m.

?

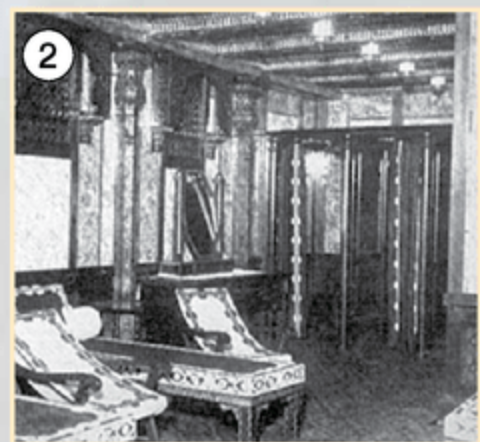
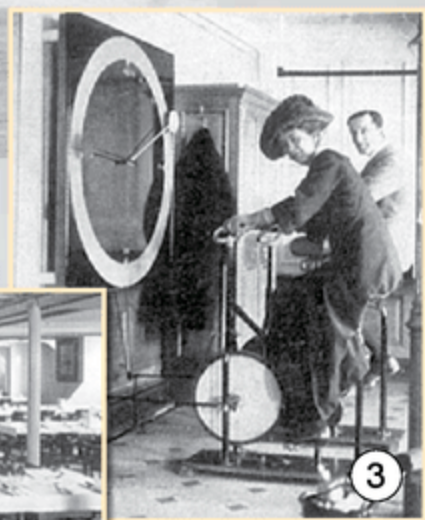
1. Surink statistikos duomenis tam tikra istorine tema ir sudaryk lentelę arba diagramą: nurodyk pavadinimą, duomenų paskirtį, sutartinius ženklus.
2. Pasitelk metode nurodytus darbo veiksmus ir išnagrinėk 1. Kokių išvadų apie šiuos statistikos duomenis gali padaryti?
3. Išnagrinėk 2. Kurioms valstybėms teko didžiausia pramonės produkcijos dalis 1870 m.? Kaip šis santykis pasikeitė 1913 m.?

Neskestančiojo mitas: „Titanikas“

1 „Titanikas“ išplaukia į jūrą. 1912 m. nuotrauka.

2 Laivo vidus: 1 – pirmosios klasės keleivių apartamentai; 2 – pirtis; 3 – treniruoklių salė; 4 – trečiosios klasės keleivių valgykla.

3 „Titaniko“ kapitonas Edvardas Smitas. Jis garsėjo kaip milijonierių kapitonas, nes vadovavo patiems prabangiausiems laivams ir buvo geriausiai pasaulyje apmokamas. Po „Titaniko“ kelionės planavo išeiti į pensiją ir daugiau laiko praleisti su šeima. Tačiau ištiko katastrofa. Net ir matydamas, kad laivo nepavyks išgelbėti, kapitonas jo nepaliko. Apie paskutines E. Smito gyvenimo valandas nedaug žinoma: vieni liudininkai teigė, jog jis didvyriškai pasitiko mirtį, kiti – kad, neišlaikęs įtampos, nusišovė.

C Nuskendę lobiai

Rasti ir iš vandenyno dugno iškelti nuskendusį „Titaniką“ dešimtmečius svajojo kiekvienas lobių ieškotojas. Mat laivu plaukė daugybė turtingų žmonių su brangenybėmis. Pasakojama, kad vienas deimantų pirklys gabeno didžiulį 7 mln. JAV dolerių vertės deimantą. Tačiau mokslininkai šias legendas vertina skeptiškai. Daugelis turtuolių kelionėse puošėsi ne tikrais brangakmeniais, bet meistriškai pagamintomis jų kopijomis.

7 „Titaniko“ korpusas ir per katastrofą išmėtyti daiktai.

A Prabangiausias pasaulyje lineris

1912 m. balandžio 10 d. iš Sautemptono uosto į pirmąją kelionę per Atlanto vandenyną išplaukė vienas iš didžiausių ir prabangiausių visų laikų laivų – „Titanikas“. Jo kūrėjai tikėjosi, kad šis laivo reisas taps tikra sensacija ir bus apgaubtas neregėtos šlovės. Manyta, jog beveik 300 m ilgio ir 20 m pločio lineris yra techniškai tobulas, patikimas ir saugus. Dėl to vadintas neskestančiuoju. Turtingiausi laivo keleiviai keliavo pirmąja klase. Jiems buvo skirti prabangiai įrengti apartamentai. Denyje veikė restoranai, kavinės, pirtys, treniruoklių salės. Mažiau pasiturintiems buvo skirti antrosios, o neturtingiausiems keleiviams – trečiosios klasės deniai. Didžioji dalis šia klase keliaujančių su šeimomis į JAV plaukė ieškoti darbo ir susikurti geresnio gyvenimo. Deja, daugelio svajonėms nebuvo lemta išsipildyti.

1. Kodėl „Titanikas“ vadintas neskestančiuoju **A**?
2. Kaip buvo įrengtas laivas **2**?

4 *Sustojęs laikas. Vieno iš keleivių kišeninis laikrodis užfiksavo tragedijos laiką.*

6 *„Titaniku“ plaukęs vienas iš turtingiausių pasaulio žmonių – pulkininkas Džonas Astoras su žmona. Per katastrofą išsigelbėti pavyko tik žmonai.*

D „Titanikas“ šiandien

Tyrinėtojai Atlanto vandenyne ilgai ieškojo tikslios vietos, kur nuskendo „Titanikas“. 1985 m. vasarą svajonė pasiekti laivo liekanas ėmė pildytis. Mokslininkams nustačius žūties vietos koordinates, jungtinė prancūzų, rusų ir amerikiečių mokslininkų komanda, pasitelkusi moderniausią to meto povandeninių tyrimų įrangą, rado ir nufilmavo laivo liekanas. Tai sukėlė daugybę diskusijų pasaulyje: vieni tvirtino, kad laivas turi būti paliktas Atlanto vandenyno dugne, kiti reikalavo iškelti į paviršių. „Titaniko“ liekanas nuspręsta palikti vandenyno kape. Šiuo metu laivui gresia didžiulis pavojus, nes liekanos irsta dėl vandenyno organizmų poveikio. Gali būti, jog, nespėjus jų išsaugoti, „Titaniką“ primins tik legenda.

?

5. Pasakyk savo nuomonę, ar reikėtų iškelti „Titaniko“ liekanas **D**. Atsakymą pagrįsk.

B Pražūtingas ledkalnis: laivo skendimo istorija

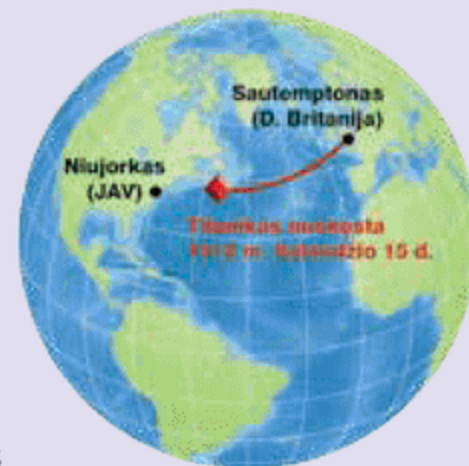
1912 m. balandžio 14–15 d.

1) (23.40) Laivo kapitonas gavo pranešimą, kad įplaukė į pavojingą ledkalnių rajoną. Tačiau manyta, jog jie grėsmės laivui nekelia. Apie vidurnaktį laivo įgula priekyje pastebėjo ledkalnį. Ji sureagavo per vėlai ir neišvengė susidūrimo – buvo pramuštas laivo šonas.

2) Į „Titaniką“ plūsta vanduo. Vienas laivo galas nyra. Supratus, kad laivo žūtis neišvengiama, kilo panika. Vieni desperatiškai ieškojo vietos perpildytose gelbėjimo valtyse, kiti šoko į ledinį vandenį, tretį melsdamiesi laukė mirties. Daugybė pasakojimų sukurta apie laivo orkestrą, kuris, nepaisydamas panikos, grojo iki paskutinės laivo žūties akimirkos.

3) 02.20 laivo žūtis. Didžiausioje to meto katastrofoje žuvo daugiau nei 1500 žmonių. Dauguma jų keliavo trečiaja klase. Aukų galėjo būti daug mažiau, jei laive būtų pakankamai gelbėjimo valčių. Išlikus nelaimei, pirmiausia gelbėti turtingiausi ir įtakingiausi žmonės, o trečiaja klase keliaavę palikti likimo valiai. Atplaukęs į nelaimės vietą laivas „Karpacija“ išgelbėjo valtyse esančius žmones. Vandenyje plūduriavo daugybė mirtinai sušalusių žmonių. Lediniame Atlanto vandenyje žmogus galėjo išgyventi vos kelias minutes. Netgi po milijonus gyvybių nusinešusių pasaulinių karų, daugybės katastrofų žmonės iki šiol nepamiršta „Titaniko“ tragedijos.

5 *„Titaniko“ maršrutas.*

?

3. Kokios priežastys lėmė laivo žūtį **B**?

4. Įvertink „Titaniko“ kapitano elgesį **3**. Paaiškink posakį: „Kapitonas palieka laivą paskutinis“.

8 *Kino filmą „Titanikas“ reklamuojantis plakatas ir scenos iš filmo. 1997 m. amerikiečių režisierius Džeimsas Kameronas laivo legendą atgaivino kino ekrane. Pasakojimas apie aukštuomenės merginos ir neturtingo dailininko meilės istoriją sulaukė milžiniškos sėkmės. Filmui pagaminta laivo kopija dydžiu nenusileidžia originalui.*

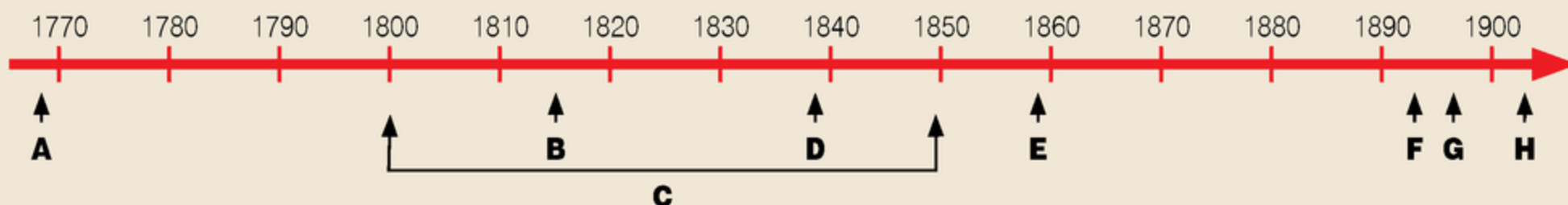

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka?

1. Surengiamos pirmosios naujųjų laikų olimpinės žaidynės.
2. Č. Darvinas išleidžia veikalą „Apie rūšių atsiradimą“.
3. Išrandama garo mašina.

4. Mene vyrauja romantizmas.
5. Sukonstruojamas garvežys.
6. Broliai Raitai pirmą kartą pakyla į orą lėktuvu.
7. Išrandama fotografija.
8. Pirmojoje šalyje pasaulyje moterims suteikiama teisė balsuoti.

B Paaiškink sąvokas:

pramonės perversmas	monopolis	konservatizmas	buržuazija
feminizmas	socializmas	žemdirbių visuomenė	industrializacija
masinė kultūra	komunizmas	elitinė kultūra	kapitalizmas
emigracija	impresionizmas	pramoninė visuomenė	liberalizmas

C Atsakyk į klausimus:

1. Kokios pramonės perversmo priežastys?
2. Kokių padarinių pramonės perversmas turėjo visuomenei?
3. Kuo skyrėsi liberalizmo ir konservatyvizmo ideologijos?
4. Kurio visuomenės sluoksnio interesus gynė socializmo ideologija?
5. Kokie yra svarbiausi XIX a.–XX a. pradž. mokslo atradimai ir technikos naujovės?
6. Kokių permainų žmonių kasdieniame gyvenime įvyko pramonės perversmo laikotarpiu?
7. Kaip XVIII a. pab. – XX a. pradž. keitėsi meno stiliai?

D Išnagrinėk iliustraciją:

„Pažadėtoji komunizmo žemė“. XIX a. pab. karikatūra. Susirinkę ant kranto darbininkai rengiasi lipti į laivus, ant kurių surašyti jų reikalavimai.

1. Nustatyk, kuris istorinis asmuo vaizduojamas karikatūroje (A). Su kuo karikatūroje jis tapatinamas?
2. Kas, pasak asmens, yra ta „pažadėtoji žemė“ (B)?
3. Patvirtink arba paneik teiginį, jog asmens pažadai darbininkams buvo įgyvendinti.

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

D

E

F

G

H

I

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

Edmundas Berkas apie Prancūzijos revoliuciją.
XVIII a. pab.

Bet koks bandymas – nepriklausomai nuo formos – slopinti, atimti titulus, niokoti, rekvizuoti turtą ir naikinti aukštuomenę neturi pateisinimo. Didžiulės imperijos pavertimas parapijų bendruomenių susirinkimu yra didžiausia beprotybė. Žmonės verti pilietinės laisvės lygiai tiek, kiek jie pasirengę moraliai suvaržyti savo spontaniškus troškimus. Visuomenė negali egzistuoti be valdžios, kontroliuojančios valią ir natūralius instinktus, ir kuo mažiau tokios valdžios mummyse, tuo didesnė ji turi būti iš išorės.

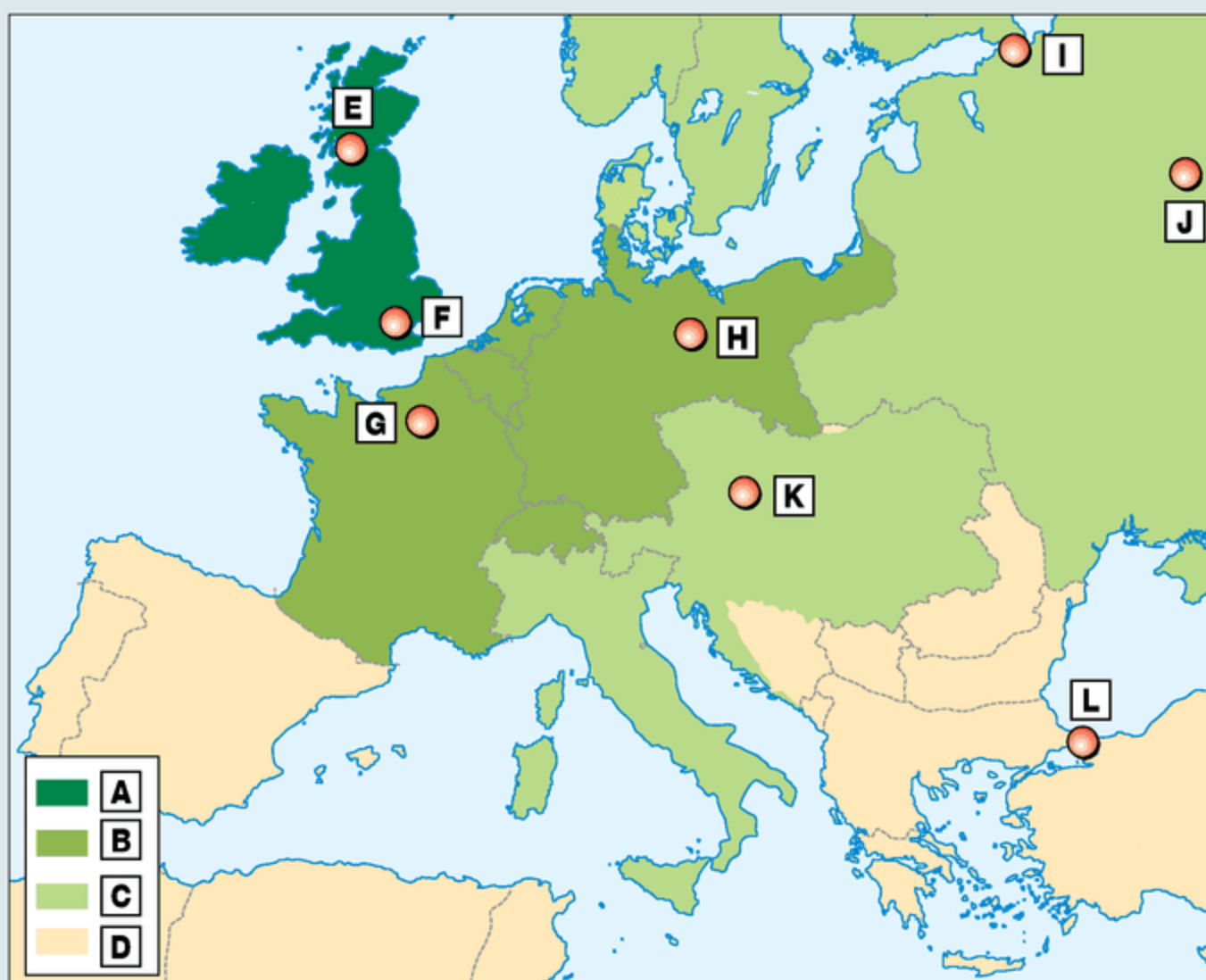
Pagal: D. Eidukienė, Edmundo Burke'o tradiconalizmas, kaip politinės komunikacijos atvejis. Santalka: Filosofija, Komunikacija, 2012, t. 20, nr. 2, p. 128, 132.

1. Kokiai XIX a. politinei ideologijai priskirtum šaltinio autoriaus pažiūras?
2. Dėl kokių priežasčių autorius kritikavo Prancūzijos revoliuciją?
3. Kuo skyrėsi šio autoriaus atstovaujamos ir kitų XIX a. politinių ideologijų požiūris į revoliucijas?
4. Kuriam iš šių vertinimų pritartum?

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

Didžiausi XIX a. Europos miestai:

1. Maskva.
2. Sankt Peterburgas.
3. Stambulas.
4. Viena.
5. Berlynas.
6. Paryžius.
7. Glazgas.
8. Londonas.
9. Šalis – pramonės perversmo lopšys.
10. Pramoninės Europos valstybės XIX a. pradž.
11. Pramoninės Europos valstybės XIX a. pab.
12. Nepramoninės Europos valstybės XIX a. pab.

VI

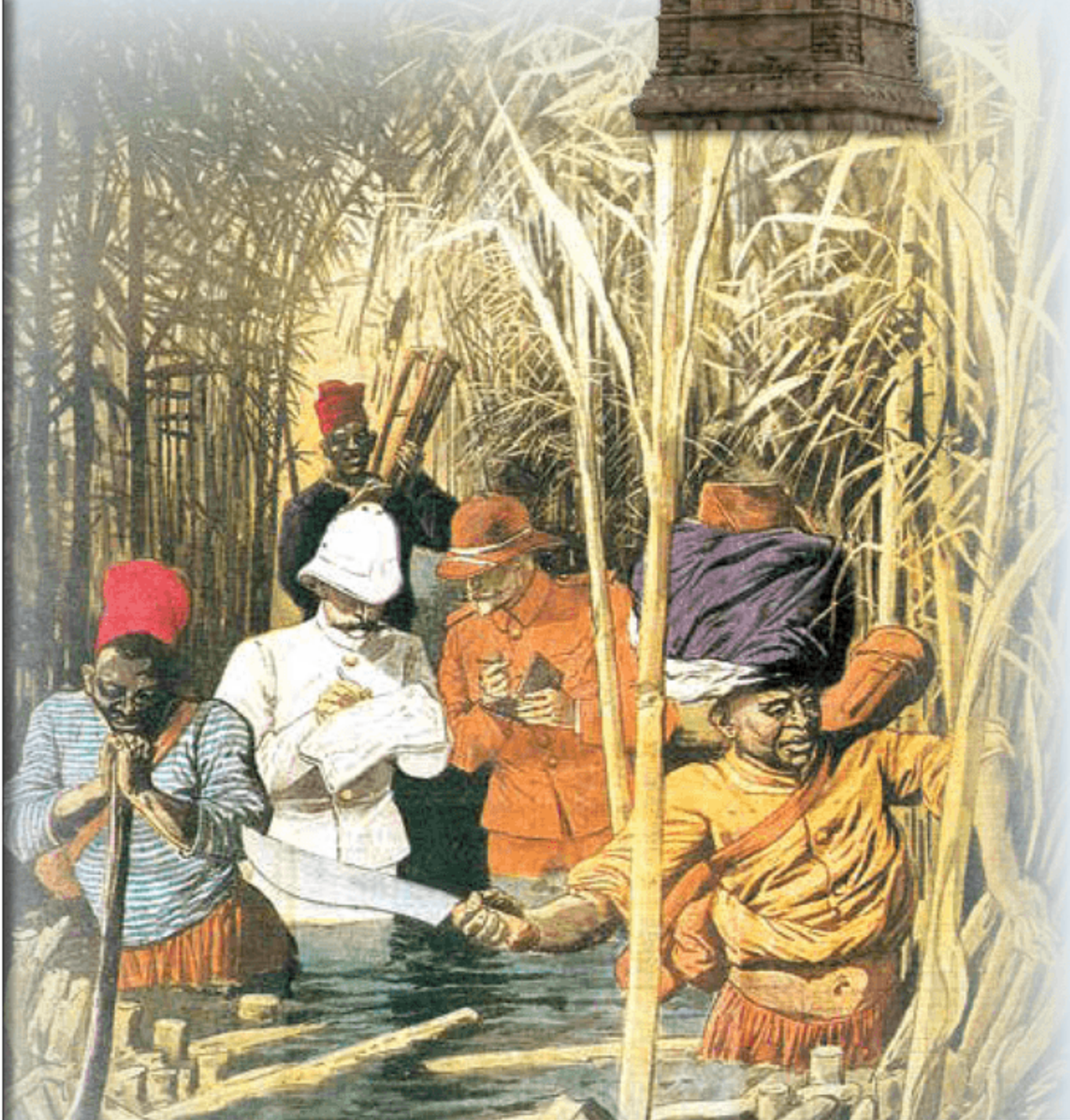
Pasaulio dalybos

Nuo seniausių laikų didžiosios valstybės, siekdamos pasipelninti ir padidinti savo įtaką, grobė silpnesniųjų žemes. XIX a. pasaulio dalybos pasiekė iki tol neregėtą mastą. Pramonės perversmo laikotarpiu sustiprėjusios didžiosios Europos valstybės užgrobė ištisus žemynus ir įsiviešpatavo pasaulyje. Susidūrus interesams dėl kolonijų, pasaulyje augo prieštaravimai, įtampa.

XIX a. pab. per du dešimtmečius kelios Europos valstybės užgrobė ketvirtį Žemės paviršiaus. Kolonijines imperijas sukūrusios šalys išsikovojo pranašumą, o nespėjusioms grėse pavojus atsidurti pasaulio galingųjų nuošalyje. Kolonijos buvo laikomos neatskiriama pažangių pramoninių šalių dalimi. Žaliavos, pigi darbo jėga davė metropolijoms neregėtą pelną. Su politiniu ir ekonominiu imperializmu siejosi kultūrinė misija „sueuropinti“ kolonijas pagal jas valdančių šalių pavyzdį. XIX a. pasaulyje vyravo Europa, bet amžiaus pabaigoje su galingomis to žemyno valstybėmis dėl įtakos sferų ėmė varžytis didžiulės teritorijas ir turtingus gamtos išteklius valdančios Jungtinės Amerikos Valstijos.

Didžiųjų Europos valstybių varžymasis dėl kolonijų ir įtakos pasaulyje baigėsi katastrofa. 1914 m. kilęs Pirmasis pasaulinis karas tapo pražūtingesnis ir kruvinesnis už visus iki tol vykusius. Konflikto mastas nustebino amžininkus. Visi tikėjosi būsiant trumpą karą, o jis truko beveik puspenktų metų. Manoma, kad karo veiksmai apsiribos Europa, bet jie išplito pasaulyje. Pirmasis pasaulinis karas sumažino išsekintų Europos šalių įtaką pasaulyje.

1 „Laisvės“ statula Niujorke, JAV. 1886 m. iškilmingai atidengtas paminklas – prancūzų dovana amerikiečiams JAV nepriklausomybės deklaracijos 100-ųjų metinių proga.

2 Afrikos dalybos. Prancūzijos ir Vokietijos pareigūnai žymisi valdų sienas Kongo, Afrikoje. XX a. pradž. piešinys.

1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870
1810–1830 m. Simono Bolivaro žygiai Lotynų Amerikoje			1858 m. Indija tampa Didž. Britanijos kolonija		1867 m. Meidzi reformų pradžia Japonijoje	1861–1865 m. JAV pilietinis karas

3 Kolonijinių valstybių valdos ir ekspansijos kryptys XIX a. I pusėje.

4 Vedami dujų apakinti Didž. Britanijos kariai. Pirmieji masinio naikinimo ginklą – nuodingąsias dujas – 1915 m. panaudojo vokiečiai. Nuo dujų didžiausiose kančiose mirė per 10 tūkst. Didž. Britanijos karių, kurie neturėjo jokių apsaugos priemonių.

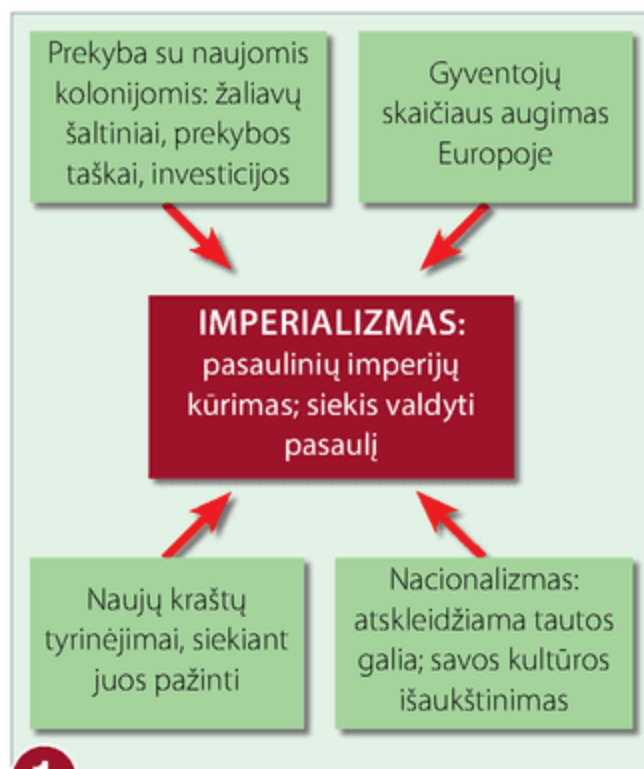

5 Pirmojo pasaulinio karo (1914–1918 m.) priežastys.

1. Kolonijinių imperijų laikai

1

Imperializmo priežastys.

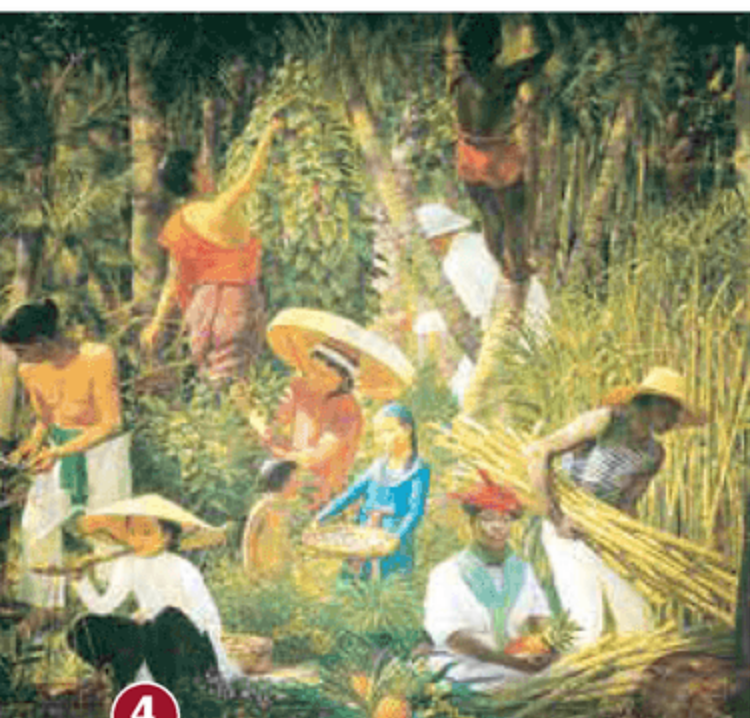
3

Iš Prancūzijos politiko pasisakymo. XIX a. pab.

Koks mūsų tikslas? Mes sukūrėme ir tikimės išlaikyti bei plėtoti kolonijinę imperiją, kad galėtume aprūpinti mūsų šalies ateitį naujuose žemynuose, užtikrinti mūsų prekės rinką, o pramonei – žaliavų šaltinius. Tai neginčijama.

Turiu pareikšti: jeigu pateisiname išlaidas ir žmonių aukas, kurių reikia mūsų kolonijinėms valdoms steigti, tai toks pateisinimas grindžiamas viltimi, kad prancūzų pramonininkas, prancūzų pirklys gebės nukreipti į kolonijas Prancūzijos gamybos perteklių.

Naujųjų amžių istorija: 1871–1917 m., Kaunas, Šviesa, 1987, p. 80.

4

Iš kolonijų gaunamos žaliavos ir maisto produktai. XX a. pradž. prancūzų žurnalo iliustracija.

2

Didžiosios Britanijos imperijos kariuomenės mūšis su Zulu karalystės Pietų Afrikoje kariais. XIX a. pab. paveikslas.

Imperializmo priežastys

Galingos valstybės visais laikais siekė užvaldyti silpnesnes ir pasisavinti jų žemes. Senovėje taip kūrėsi didžiulės imperijos. XV–XVI a. europiečiams atradus naujų žemių Amerikoje, Afrikoje ir Azijoje, prasidėjo jų užkariavimas. **Kolonializmo** vykdytojais tapo didžiųjų geografinių atradimų pradininkės Ispanija ir Portugalija. Vėliau prisijungė Prancūzija, Olandija ir Didžioji Britanija.

Didžiausius mastus Europos šalių teritorinė užjūrio ekspansija pasiekė XIX a. Plėsti kolonijas europiečius ypač skatino pramonės perversmas bei sparčiai didėjantis gyventojų skaičius. Augančiai Europos šalių pramonei reikėjo žaliavų, o pagamintoms prekėms realizuoti – naujų rinkų. Didelę paklausą tarp europiečių turėjo iš kolonijų gabenamos prekės: arbata, kava, kakava, tabakas, medvilnė. Kolonijose buvo galima pigiai įsigyti žemės, todėl ten vyko geresnio gyvenimo trokštantys naujakuriai. Tarp vietos gyventojų platinti krikščionybę siekė į tolimus kraštus vykstantys katalikų ir protestantų misionieriai.

Kolonijų turėjimas, to meto europiečių įsitikinimu, buvo svarbus valstybės galios rodiklis. Kiekviena šalis, norinti įgyti didžios ir galingos valstybės statusą, siekė turėti kuo daugiau tokių valdų. XIX a.–XX a. pradž. vykdoma valstybių politika, kurios tikslas buvo agresyviai plėsti savo teritorijas ir viešpatauti pasaulyje, vadinama **imperializmu**. Sparčiai pajungti naujas žemes leido moderni Europos valstybių kariuomenių ginkluotė ir transporto priemonės – garlaiviai, garvežiai.

Kolonijų valdymas

Europos valstybių kolonijų valdymas skyrėsi. Dauguma **metropolijų** – Prancūzija, Belgija, Vokietija, Portugalija – kolonijas valdė tiesiogiai. Jos šalino anksčiau valdovus ir steigė savas valdžios institucijas, stengėsi primesti savo kalbą, kultūrą, papročius ir teisę. Laisviau gyvavo Didžiosios Britanijos kolonijos. Dalį jų – **protektoratus** – metropolija valdė netiesiogiai, pasiklovė vietos

5 A – „Taip kolonizuoja anglai“ ir B – „Taip – vokiečiai“. XX a. pradž. karikatūros.

valdžia. Čia nebuvo naikinamos senosios valdymo ir visuomenės struktūros. Tačiau šių kraštų ekonomika, užsienio politika ir kariuomenė buvo metropolijos rankose. Žemiausioje valdžios grandinėje esantys vietinių genčių vadai metropolijos vardu rinko duokles ir vykdė teisingumą. Mainais už atliekamas valdžios funkcijas ir palaikomą tvarką kolonizatoriai jiems atlygindavo. Dar laisviau gyvavo Didžiosios Britanijos **dominijos** su baltaodžių gyventojų dauguma: Austrėlija, Kanadà ar Naujoji Zelandija. Su metropolija jas jungė tik bendra užsienio politika.

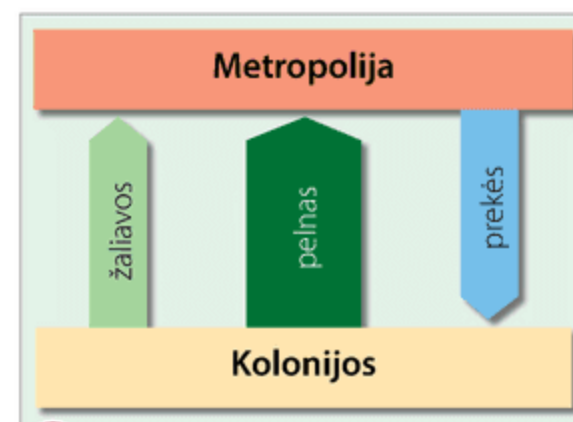
Nuo kitų kolonijinių valstybių gerokai skyrėsi Osmėnų ir Rūsijos impėrijos. Jų valdos nebuvo išsibarsčiusios po visą pasaulį. Metropolijos tiesiogiai ribojosi su kolonijomis ir sudarė vientisą valstybę.

Milžiniškoms kolonijų teritorijoms kontroliuoti europiečiams savų karių nepakako. Buvo formuojami iš vietos gyventojų sudaryti, bet europiečių vadovaujami kariuomenės ir policijos daliniai. Nepatenkinti kolonizatorių politika čiabuviai dažnai sukildavo. Atsilaikyti prieš kulkosvaidžiais, artilerijos pabūklais ginkluotus europiečius sukilėliai neturėjo jokių galimybių. Omdurmano mūšyje Sudanė keliasdešimt tūkstančių kulkosvaidžiais ginkluotų britų ir jų sąjungininkų egiptiečių sumušė 52 tūkst. pasenusiais šautuvais ir šaltaisiais ginklais ginkluotų vietos sukilėlių pajėgas. Šių žuvo 10 tūkst., anglų – 47. Iš Afrikos šalių vienintelė Etiopija sėkmingai pasipriešino ir nugalėjo Itėlijos pajėgas.

Afrikos pasidalijimas ir varžybos dėl kolonijų

Mažai ištirtą juoduoju žemynu vadinamą Afriką kolonizatoriams XIX a. atvėrė keliautojai ir tyrinėtojai. Jų knygos, pasakojančios apie neįtikėtinus nuotykius šiame žemyne, kėlė didžiulį žmonių susidomėjimą. Europiečius viliojo Afrikos turtai: auksas, deimantai, dramblio kaulas, brangi mediena. Kiekviena Europos valstybė stengėsi čia užgrobti kuo daugiau žemių. Itin svarbiu įvykiu tapo Sueco kanalo, sujungusio Viduržemio jūrą su Raudonąja, atidarymas. Net keliolika tūkstančių kilometrų kanalas sutrumpino prekybos kelią į Indiją ir Tolimuosius Rytus. Milžinišką pelną duodantį kanalą ėmė kontroliuoti Didžioji Britėnija. Pelningų uostų prekiauti siekė įsigyti ir kitos Europos šalys.

Norėdamos išvengti karinių konfliktų didžiosios Europos valstybės 1884 m. Berlyne surengė konferenciją, kurioje Afriką pasidalijo po gabalėlį kaip pyragą. Žemėlapyje brėžiantys sienas politikai nepaisė ten gyvenančių tautų ir genčių teritorinių

6 Metropolijos ir kolonijų ryšys.

7 Būrų kariai. XIX a. pab. Pietų Afrikoje, Transvalyje, aptikus milžiniškus aukso ir deimantų klodus, Didž. Britėnija pareiškė teritorines pretenzijas čia įsikūrusiems olandų kolonistams – būrams. Įnirtinguose mūšiuose būrus nugalėjo gausesnė, geriau išmokyta ir ginkluota britų kariuomenė. XX a. pradž. nuotrauka.

1. Kolonijinių imperijų laikai

	Plotas (mln. km ²)	Gyventojų skaičius (mln.)
Didž. Britanija	30	400
Prancūzija	11	48
Olandija	2	38
Vokietija	3	16
Belgija	2,4	15
Portugalija	2	9
Rusija	21,3	178

9 Didžiausios kolonijinės imperijos pasaulyje XX a. pradžioje.

ar etninių skirtumų. Karinį pranašumą turintys europiečiai per kelis dešimtmečius užgrobė pasidalytas teritorijas.

Didžiausios kolonijinės valdos – net ketvirtis pasaulio teritorijų ir gyventojų – priklausė Didžiajai Britanijai. XX a. II pusėje kolonijų įsigyti siekė naujai susikūrusios Italija bei Vokietija. Į kolonijų grobimo varžybas XIX a. pab. įsitraukė ir JAV, Rusija bei Japonija. Iki 1900 m. galingosios pasaulio valstybės buvo pasidalijusios visą pasaulį.

Kova dėl kolonijų ir įtakos sferų nuolat sukeldavo konfliktų. Turinčios daug kolonijų valstybės jų norėjo dar daugiau, o mažesni kaimai gavusios siekė perdalyti kolonijas ir gauti savo dalį. Europos valstybių interesai susidūrė visuose žemynuose, bet daugiausia konfliktų kilo Afrikoje. Tik diplomatinėmis pastangomis šalys nepradėjo karo. Norėdamos jo išvengti ir ateityje, sudarinėjo sutartis, kurios įpareigojo nekeisti pasidalytų įtakos sferų. Tačiau valstybių nesutarimai vis aštrėjo, pasaulyje sparčiai augo įtampa.

10 „Civilizavimas“. XIX a. pab. karikatūra.

11 Iš Vokietijos kanclerio kalbos Reichstage. XIX a. pab.

Mes nepakėsime, kad kuri nors užsienio valstybė, kad koks nors svetimšalis Jupiteris mums pasakytų: „Ką daryti? Pasaulis jau padalytas!“ Nenorime niekam kliudyti, bet ir neleisime niekam pastoti mums kelio. Nestovėsime pasyviai nuošalyje. Tuo tarpu kai kas dalijasi pasaulį. Šito negalime ir nenorime pakęsti. Mes turime savo interesų visose pasaulio dalyse. Jeigu anglai kalba apie Didžiąją Britaniją, prancūzai – apie naują Prancūziją, rusai užkariauja Aziją, tai mes reikalaujame įkurti Didžiąją Vokietiją. Tik tada įstengsime išsilaikyti aukštumoje, kai suprasime, kad mums gerovė neįmanoma neturint didelės galios, stiprios armijos, stipraus laivyno. Kitą šimtmetį vokiečių tauta bus arba kūjis, arba priekalas.

Naujųjų amžių istorija: 1871–1917 m., Kaunas, Šviesa, 1987, p. 88.

12 Artūras Konanas Doilis, „Nusikaltimas Konge“. 1909 m.

Čiabuvių nesutinka atnešti kaučiuko. Tada jiems skelbiamas karas. Į visas puses skuba baudžiamieji būriai. Jie užpuola gyvenvietes, naikina ryžių laukus, atima maisto atsargas, nupjauna neprinokusius bananus, dažnai sudegina trobeles ir, žinoma, pasiglemžia visa, kas bent kiek vertinga... Papasakosiu vieną atvejį, kai, man matant, buvo nužudytas žmogus. Kartą aš nuėjau į šalies gilumą toliau, negu galėjo tikėtis komisaras, ir tapau liudininku tokių vaizdų, kurių jo požiūriu man nederėjo matyti. Tai vyko Iberos kaime, kur iki manęs nebuvo užklydęs nė vienas baltasis. Aš atėjau leidžiantis saulei, kai čiabuvių jau buvo grįžę iš paupio brūzgynų, kur ieškojo kaučiuko. Man pradedant pamokslą, į minią įsiveržė baudėjai ir sugriebė kažkokį senį. Jie nutempė jį į šalį ir jų vadas, priėjęs prie manęs, pasakė: „Aš nušausiu šitą žmogų, nes šiandieną jis upėje meškėriojo, užuot ieškojęs kaučiuko“. Po kelių minučių sargybinis mano akivaizdoje senį nušovė.

Averjanovas ir kt. Naujųjų amžių istorija, Vilnius, Šviesa, 1988, p. 163–164.

Kolonializmo vertinimas

Iki šiol imperializmas ir kolonializmas yra vertinami neigiamai. Panaudojusios prievartą Europos valstybės atėmė laisvę milijonams žmonių. Kolonizatoriams atiteko turtingi gamtos išteklių klodai. Dėl savo pranašumo pramoninės valstybės ekonomiškai išnaudojo ir kaip tinkamos tvarkė užgrobtas teritorijas. Didžiulės kolonijose gautos pajamos plaukė į Europą. O vietos gyventojai buvo naudojami kaip pigi darbo jėga ir skurdo.

Grobdami kolonijas europiečiai klaidingai manė atliekantys misiją civilizuoti „atilikusias“ ir „laukines tautas“, nešti joms „pažangiausią“ pasaulyje Europos kultūrą. Kai kurie kolonizatoriai palaikė įvairias **rasizmo** teorijas, aiškinančias, kad baltųjų žmonių rasė yra pranašiausia. Tai atverdavo kelią nežmoniškam elgesiui ir nusikaltimams. Ypač didelį pasipiktinimą pasaulyje sukėlė belgų elgesys Kongo, kur kankinami ir žiauriomis kūno bausmėmis baudžiami vietos gyventojai buvo verčiami rinkti kaučiuką. Šiuos nusikaltimus paviešino ir imtis tyrimo paskatino europiečių misionieriai.

Ilgainiui paaiškėjo, kad kolonijų ūkinė nauda metropolijoms yra abejotina. Jų valdžios aparato, kariuomenės išlaikymas kainavo daugiau, nei iš kolonijų gaunamos pajamos. JAV tapimo ekonomiškai stipriausia valstybe pavyzdys rodė, jog kolonijų teritorijos kiekis neturėjo įtakos metropolijos ekonomikos galiai pasaulyje. Į toli nuo Europos esančius, gyvybei pavojingus kraštus europiečiai kėlėsi nenoriai. Tačiau kolonizavimas turėjo ir teigiamų pusių: pradėta statyti miestus, tiesti kelius bei geležinkelius, įrengti uostus. Katalikų misionieriai Afrikoje steigė mokyklas, ligonines. Iš Europos atvykę gydytojai teikė medicinos paslaugas, kovojo su epidemijomis.

?

1. Įvardyk kolonializmo ir imperializmo priežastis **1**, **3**. Skirk politines, kultūrines ir demografines priežastis.
2. Remkis 201 p. **3**, **8**, **9** ir nusakyk kolonijinės ekspansijos kryptis, pokyčius, daugiausia kolonijų turėjusias valstybes.
3. Apibūdink Europos valstybių taikytus kolonijų valdymo būdus (tekstas, **6**). Kuo jie skyrėsi?
4. Kokius Europos valstybių prieštaravimus rodo **11** šaltinis? Dėl ko jų kilo?
5. Bibliotekoje, internete pasidomėk ir pateik pasirinktos Europos valstybės kolonijinės plėtros istoriją.
6. Grupėse aptarkite ir įvertinkite kolonializmo padarinius **10**, **12**–**14**. Pateikite pavyzdžių, kaip jie atsispindi šių laikų pasaulyje.

Dominija – valstybė, priklausiusi Didž. Britanijos imperijai ir pripažinusi jos karalių valstybės valdovū.

Imperializmas – XIX a.–XX a. pradž. epochai būdinga valstybių politika, kurios tikslas – plėsti savo teritorijas, kolonijas, siekiant įsiviešpatauti pasaulyje.

Kolonializmas – kolonijų grobimo ir jų ekonominio išnaudojimo politika.

Metropolija – kolonijas valdanti valstybė.

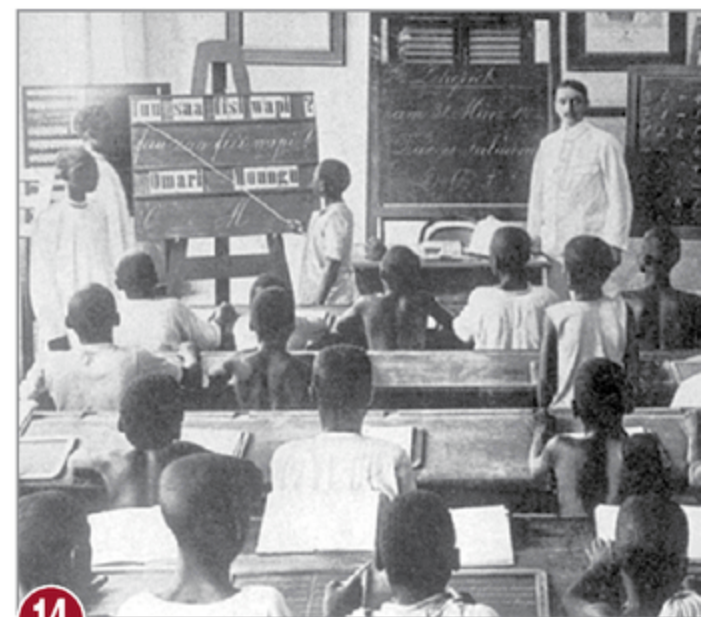
Protėktoratas – valstybės priklausomybės forma, kai, remdamasi nelygiateise sutartimi, jos vidaus ir užsienio politiką tvarko bei vykdo galingesnė valstybė.

Rasizmas – pažiūros, teigiančios, kad žmonių rasės yra nelygiavertės, kad tam tikra rasė turi įgimtų pranašumų ir yra aukštesnė už kitas.

13

Prancūzija savo kolonijai Marokui neša kultūrą, gerovę ir taiką. Piešinys 1911 m. prancūziškame žurnale.

14

Afrikiečių mokykla. XIX a. pab. nuotrauka.

2. Tolimosios Rytų šalys

1 Vienos iš daugelio Indijos kunigaikštysčių valdovas maharadža Raghubiras Singhas. XX a. pradž. Indijos visuomenėje egzistavo ypač dideli ir neperžengiami skirtumai tarp pasakiškais turtais besimėgaujantių valdovų ir skurdžiausiai gyvenančios visuomenės daugumos.

2 Karūnavimo ceremonija 1903 m.: britų lordas Kerzonas (ant pirmojo dramblio) tampa Indijos vicekaraliumi. XX a. pradž. piešinys.

3 Sipajų sukilimas Indijoje. XIX a. II pusės paveikslas. Iki Didž. Britanijos įsigalėjimo Indijoje Ost Indijos kompanija naudojo vietinę musulmonų sipajų armiją, kuriai vadovavo britų karininkai. Pasklidus gandams, kad sipajų armija bus prievarta krikštijama, kariai sukilo, išžudė daug britų, nepagailėjo nei moterų, nei vaikų. Britai žiauriai numalšino sukilimą.

Indija – „brangakmenis Britų imperijos karūnoje“

Europos valstybės siekė įgyti kolonijų ne tik Afrikoje, bet ir gausiausiai apgyventame Azijos žemyne. Joms čia pavyko užvaldyti kai kurias mažesnes valstybes ir Indiją, bet ne Kiniją ir Japoniją. Visiškai įsigalėti milijonus gyventojų turinčiose šalyse europiečiai neturėjo pakankamai žmonių ir išteklių, tad rėmėsi vietos valdžios pagalba.

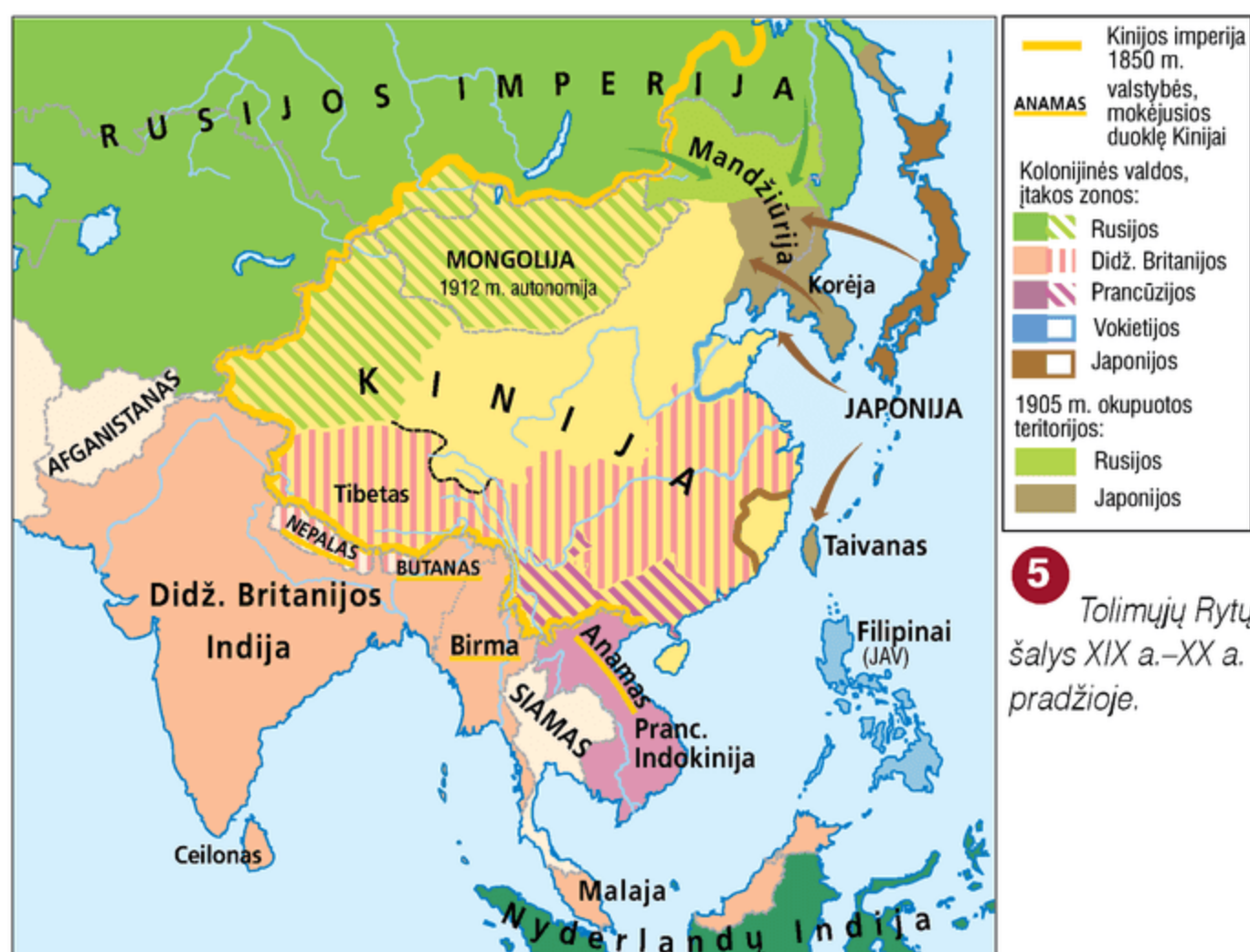
XVIII a. vid. kelis šimtmečius Indiją valdžiusi musulmoniška Mogolų dinastija labai nusilpo. Šalis suskilo į daugybę nesutariančių kunigaikštysčių. Pasinaudojusi susiskaldymu ir išstūmusi likusius europiečių kolonizatorius, Indiją užvaldė britams priklausanti **Ost Indijos kompanija**. Ji turėjo samdomą indų kariuomenę, sudarinėjo sutartis su Indijos valdovais, rinko mokesčius. Bendrovei labiausiai rūpėjo gauti kuo daugiau naudos. Valdydama šalį, kurioje gyveno skirtingus tikėjimus išpažįtantys ir įvairių tautų žmonės, ji nepaisė vietos tradicijų. Sukilo kompanijos kariuomenėje tarnaujantys indų musulmonai. Sukilimą numalšino ištikimų indų dalinių ir Didžiosios Britanijos kariuomenė. Paimti į nelaisvę sukilėlių vadai buvo baudžiami pririšant ties patrankos vamzdžio anga ir išsaunant. Po to Didž. Britanijos valdžia panaikino Ost Indijos kompaniją ir šalies valdymą perėmė į savo rankas. Didž. Britanijos valdovė Viktorija pasiskelbė Indijos imperatore.

4 Iš airių rašytojo V. B. Jeitso įžangos 1913 m. Nobelio premiją gavusio indų rašytojo Rabindranato Tagorės knygai

Mes kovojame tarpusavyje, mes užsidirbame pinigus, mūsų galvos prikimštos politikos – labai nemalonūs dalykai, o Tagorė, kaip ir pati Indijos civilizacija, išmintingai atskleidžia sielą ir pasiduoda jos savaimingumui. Atrodo, kad jo gyvenimas visada buvo kitoks negu tų, kurie gyvena pagal mūsų papročius ir kurie atrodė esą svarbesni pasauliui. Jis sako: „Į namus grįždami žmonės žvelgia į mane, šypsosi ir man darosi gėda. Aš atsisėdu, kaip elgeta, drabužyje slėpdamas veidą ir klausiamas, ko noriu, nuleidžiu akis ir nieko neatsakau“.

A. Bendjebbar, *Naujausieji laikai: iliustruota žmonijos kronika*, Vilnius, Alma littera, 1997, p. 106.

5 Tolimųjų Rytų šalys XIX a.–XX a. pradžioje.

6 Nuskurdusius ir išbadėjusius indus fotografuoja turistai iš Europos. XIX a. pab. britų karikatūra.

7 Žlugus mandžiūrų režimui, kinai pergalės vardan kerpasi kasas – priespaudos ir pažeminimo simbolį. XIX a. pab. nuotrauka.

9 Opijų rūkantys kinai. XX a. pradžia. nuotrauka.

Indijoje britai sutelkė stiprią kariuomenę, svarbiausias pareigas užėmė iš Britanijos atvykę pareigūnai. Pasinaudodami „skaldyk ir valdyk“ principu ir nesikišdami į vietos kunigaikštysčių vidaus gyvenimą 150 tūkst. britų valdė 300 mln. vietos gyventojų!

Dėl gausių gamtos išteklių – aukso, deimantų – bei prabangos prekių Indija buvo labiausiai vertinama Britanijos kolonija, vadinama brangakmenių imperijos karūnoje. Siekdami gauti kuo daugiau pelno britai modernizavo šalį: nutiesė kelių, geležinkelių, statė fabrikus. Didžiulės Indijoje gautos pajamos plaukė į Didž. Britaniją. O Indijos miestai buvo perpildyti ir skurdūs, dešimtys milijonų žmonių badavo. Bet turtingesni perėmė britų papročius bei gyvenimo būdą, mokėsi Britanijos universitetuose. Vyko ir priešingai: labiau apsišvietę britai ėmė domėtis indų kultūra.

Kinijos silpnėjimas

Nuo XVII a. milžinišką Kinijos imperiją valdė užkariautojų mandžiūrų tauta. Kinai kentė žiaurią priespaudą, privalėjo paklusti griežtiems užkariautojų įstatymams ir taisyklėms. Pavyzdžiui, visi vyrai turėjo skusti galvos priekį, o likusius ant

8 Iš Kinijos imperatoriaus laiško Didžio-sios Britanijos karaliui. XVIII a. pab.

Jūs, karaliau, gyvenate už daugybės jūrų, bet vis dėl to, skatinamas nuolankaus troškimo pasinaudoti mūsų kultūros vaisiais, atsiuntėte pasiuntinį ir jis pagarbiai įteikė jūsų raštą. Nors jūs ir užtikrinatė, kad jūsų pagarba dangiškiesiems mūsų valdovų rūmams žadinanti jums norą perimti mūsų kultūrą, vis dėlto mūsų papročiai ir tradicijos taip labai skiriasi nuo jūsų, kad jūs jokių būdu negalėtumėte mūsų papročių ir tvarkos įdiegti savo žemėje, net jei

jūsų pasiuntinys įstengtų perprasti mūsų kultūrų principus. Aš neturiu kam panaudoti jūsų šalies prekių. Mūsų Dangiškoji imperija visa ko turi perteklinai ir jai nieko netrūksta jos pačios ribose. Todėl nėra reikalo įsivežti svetimšalių barbarų prekes ir jas mainyti į mūsų pačių gaminius. Tačiau kadangi Dangiškosios imperijos gaminama arbata, šilkas ir porcelianas labai reikalingi Europos tautoms ir jums pačiam, tai ribota prekyba, kuria verstis turėjo teisę mano Gvandongo provincija, bus leidžiama ir toliau.

M. Mai, Pasaulio istorija, Vilnius, Alma littera, 2006, p. 85–86.

2. Tolimosios Rytų šalys

10 „Kiniško pyrago dalybos“.
1898 m. prancūzų karikatūra.

Meidzi reformos

Panaikintos samurajų privilegijos
Sukurta pašto sistema
Pertvarkyta švietimo sistema
Įvesta nauja valiuta – jena
Įvesta visuotinė karinė prievolė, sukurta moderni kariuomenė
Vykdyta sparti industrializacija
Sukurta europietiška bankų sistema

11 Meidzi laikotarpio Japonijoje reformos.

pakaušio plaukus pinti į kasą. Nesilaikantiems šio žeminančio reikalavimo nukirsdavo galvą. Iki pat XVIII a. Kinija jautėsi esanti daug pranašesnė už visą kitą pasaulį. Portugalų, olandų arba anglų mėginimai ilgam įsitvirtinti Kinijoje arba skleisti ten krikščionybę ėjo niekais. Kinija tik eksportavo į Europą porcelianą, šilką, medvilnę ir arbatą. O šalies ūkis išgyveno sąstingį, kariuomenėje ir administracijoje klestėjo netvarka ir **korupcija**.

Nepaisydami imperatoriaus draudimų ir papirkinėdami Kinijos valdininkus, XIX a. pradž. anglų pirkliai kontrabanda iš Indijos ėmė gabenti šalyje paklausią narkotinę medžiagą – **opiją**. Vienas Kinijos imperatoriaus patarėjas skundėsi: „Jei ir toliau bus vartojamas opijus, Kinijoje po keliolikos metų beveik neliks kareivių, galinčių ją apginti nuo priešų, ir neliks sidabro kareivių bei valdinių algoms“. Kantono uoste Kinijos valdžia konfiskavo ir sudegino 20 tūkst. dėžių opijaus. Tada Didž. Britanija „prekybos laisvės gynimo vardan“ paskelbė Kinijai karą.

Milžiniška, tačiau nusilpusi Kinijos imperija nepajėgė pasipriešinti keliolikai tūkstančių Anglijos kareivių. Laimėję karą britai gavo teisę nevaržomai prekiauti daugelyje Kinijos uostų. Kinijoje pamažu įsigalėjo ir kitos Europos valstybės, ji virto pusiau kolonija.

Kinų nepasitenkinimas svetimšalių savavaliavimu ir imperatoriaus neryžtingumu nuolat sukeldavo šalyje neramumų. 1911 m. įvyko revoliucija, nuo sosto nuverstas paskutinis Kinijos imperatorius. Kelis tūkstančius metų gyvavusi Kinijos imperija žlugo. Šalis buvo paskelbta respublika.

Permainų metas Japonijoje

Tekančios saulės šalimi vadinama Japonija XVIII a. buvo feodalinė valstybė. Jos valdovas imperatorius garbintas kaip Dievas, tačiau jis tvarkė tik religijos reikalus. Visa valdžia šalyje priklausė vyriausiajam kariuomenės vadui – šioگونui. Jo sostas buvo paveldimas ir priklausė Tokugavų šeimai. Baimindamiesi svetimšaliais velniais vadinamų užsieniečių įtakos, Tokugavos griežtai izoliavo šalį: draudė japonams išvykti, o svetimšaliams – atvykti.

12 Japonijos imperatoriaus Mucuchito (sėdi dešinėje) šeima. XIX a. pab. nuotrauka.

13 Atsiminimai apie imperatorių Mucuchitą. XIX a. pab.

Sosto įpėdinis, būdamas penkiolikmetis jaunuolis, įžengia į sostą. Krašte viešpatauja šioگونno vadovaujama feodalinė vyriausybė, karaliauja chaosas, netvarka ir skurdas. Karu grasina užsienio valstybės. Sutrikusi Japonija stovi kryžkelėje, nežino, ko imtis ir kurį kelią pasirinkti. Atėjo palankus momentas, kai Mucuchitas, keleto garbingų piliečių padedamas, karštai mylėdamas tėvynę, nutaria veikti. Po daugelio mėginimų, kliūčių ir įtempto darbo jis įveikia 600 metų trukusią ydingą šioگونno politiką. Valdovas padaro ūkio pertvarkymų, užmezga diplomatinius santykius su užsienio valstybėmis.

Tuometė Japonijos kultūra, palyginti su Europos, yra žemo lygio. Čia noriu pateikti keletą truputį komiškų pavyzdžių: atplaukia pirmasis garlais, pilnas naujų nežinomų daiktų. Apžiūrėti to „pabaisos“ susirenka ištisos nustėrusių japonų minios: stebisi telegrafu, elektra, priskiria jiems burtų galią. Aukšti, gerai sudėti europiečiai laikomi velniais arba angelais. Dauguma japonų, pakerėti baltųjų kultūros, pasiruošę priimti viską, kas europietiška. Mucuchitas nusprendžia įvesti europietišką kultūrą, jungdamas ją su japonų tradicijomis ir papročiais. Dėl to šiandien turime teigiamus rezultatus.

S. Pivoras, *Modernaus pasaulio istorija (XIX–XX a.)*, Vilnius, Versus aureus, 2003, p. 90.

14 Japonijos modernizavimas. XIX a. pab. japonų medžio raižinyje vaizduojamas Tokijo rajonas, kai atsirado elektrinis tramvajus, gatvių apšvietimas.

Europos šalys ir JAV daug kartų reikalavo, kad japonai panaikintų draudimus prekiauti, tačiau nesėkmingai. Galiausiai šalies valdžia sutiko atidaryti uostus užsienio valstybėms. Japonai pasipiktino tokiu Tokugavų nuolaidžiavimu užsieniečiams ir troško permainų. 1867 m. šalyje įvyko perversmas, valdžia atiteko imperatoriui **Mucuchitui**. Valdovas ir jo šalininkai paskelbė: „Geriausias žinias reikia perimti iš viso pasaulio“. Imdami pavyzdį iš Europos bei JAV ir pasitelkę į Japoniją pakviestus užsienio specialistus jie sparčiai ėmėsi reformuoti šalį. Japonija paskelbta konstitucine monarchija, įteisinta visų luomų lygybė įstatymams. Sukurta moderni, europietiškais ginklais aprūpinta kariuomenė. Dėl to samurajai buvo priversti atsisakyti šimtmečius puoselėtų karinių tradicijų bei gyvenimo būdo. Šalyje ėmė sparčiai plėtotis pramonė bei prekyba. Kartu su technologinėmis naujovėmis pradėjo plisti vakarietiška kultūra. Bet ir perimdami vakarietiškas naujoves japonai puoselėjo senąsias savo tradicijas.

Ilgiau nei 30 metų trukęs imperatoriaus Mucuchito valdymas vadinamas **meidzi** (liet. – švietėjiškas valdymas). Per kelis dešimtmečius Japonija iš izoliuotos, atsilikusios šalies tapo moderniausia ir galingiausia Azijos valstybe. Japonijos laimėjimai išryškėjo ir per sėkmingus karus. XIX a. pab. ji nugalėjo Kiniją, o 1904–1905 m. – Rusiją. Užgrobtose teritorijose kūrė kolonijas. Po šių karų Vakarų valstybės Japoniją pripažino viena iš didžiųjų valstybių.

?

1. Apibūdink pasirinktos šalies – Indijos, Kinijos ar Japonijos – raidą XIX–XX a. (tekstas, **5**).
2. Palygink Europos valstybių imperialistinę politiką Azijoje ir Afrikoje. Kokių skirtumų ir panašumų įžvelgi?
3. Išnagrinėk **4**. Dėl kokių požymių Indija laikoma išskirtine civilizacija?
4. Apibūdink Kinijos imperatoriaus požiūrį į europiečius **8**. Patvirtink arba paneik teiginį, jog jis neįvertino Europos valstybių galios.
5. Kokią reikšmę Japonijai turėjo meidzi reformos **11**, **13**? Pateik pavyzdžių, įrodančių mokslininko teiginį, jog japonai „yra geriausi mokiniai per visą pasaulio istoriją“.
6. Susiskirstykite į grupes, parenkite pasirinktos Azijos šalies istorijos, visuomenės ir kultūros pristatymų.

Korupcija – papirkinėjimas, kyšininkavimas.

Meidzi – Japonijos imperatoriaus Mucuchito valdymo laikotarpis (1867–1912): prasidėjo sparti šalies modernizacija Vakarų valstybių pavyzdžiu.

Ōpijus – narkotinė medžiaga: nepri-nokusių aguonų galvučių sudžiovintos sultys.

Ōst Indijos kompanija – galingas britų pirklių susivienijimas, verslo bendrovė.

15 Samurajais persirengę japonai. XX a. pradž. nuotrauka. Per Meidzi reformas samurajai buvo priversti atsisakyti šimtmečius puoselėtų savo tradicijų ir gyvenimo būdo, tačiau jų kultūra liko svarbi Japonijos istorijos paveldo dalis.

16 Agresyvų Rusijos lokį sutramdo Japonijos erelis. 1905 m. karikatūra.

3. JAV tampa galinga valstybe

3. JAV tampa galinga valstybe

3. JAV tampa galinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

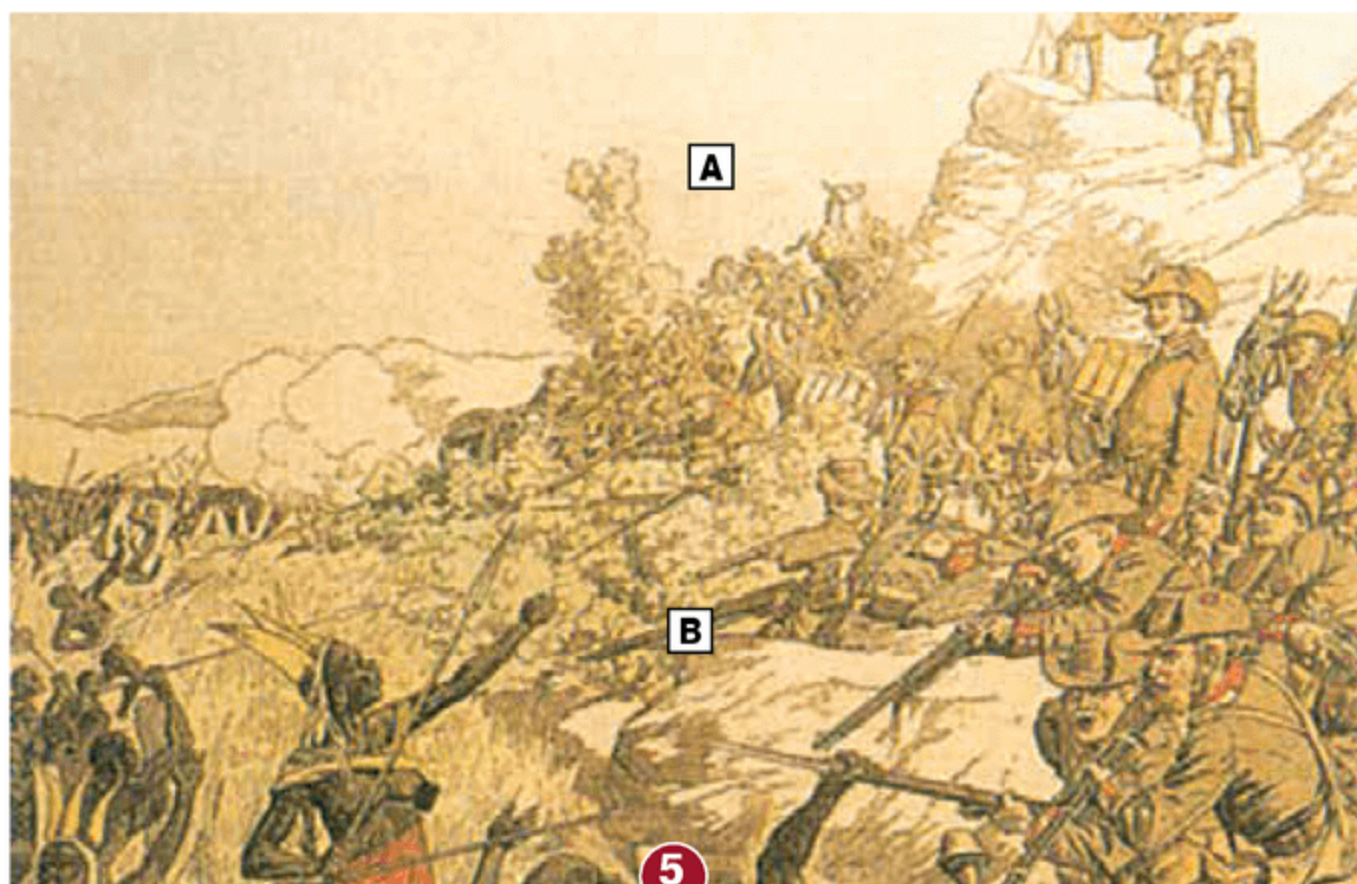
3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

3. JAV tanpa qalinga valstybe

JAV pilietinio karo mūšis tarp šiauriečių (A) ir pietiečių (B). XIX a. II pusės piešinys.

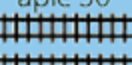

Pilietinis karas

1860 m. vykusius JAV prezidento rinkimus laimėjo aršus vergijos priešininkas **Abraomas Linkolnas**. Dar prieš rinkimus jis žadėjo visoje šalyje panaikinti vergiją. Pietinės valstijos suprato, kad toks sprendimas sužlugdys jose nusistovėjusią tvarką: sumažės plantatorių pajamos, daug jų bankrutuos. Todėl 1861 m. vienuolika valstijų atsiskyrė nuo JAV ir įkūrė savarankišką valstybę – Konfederaciją. Jos šalininkai paskelbė konstituciją, sudarė vyriausybę ir išrinko prezidentą. Prezidentui A. Linkolnui atsakius pripažinti pietinių valstijų atsiskyrimą, kilo pilietinis karas.

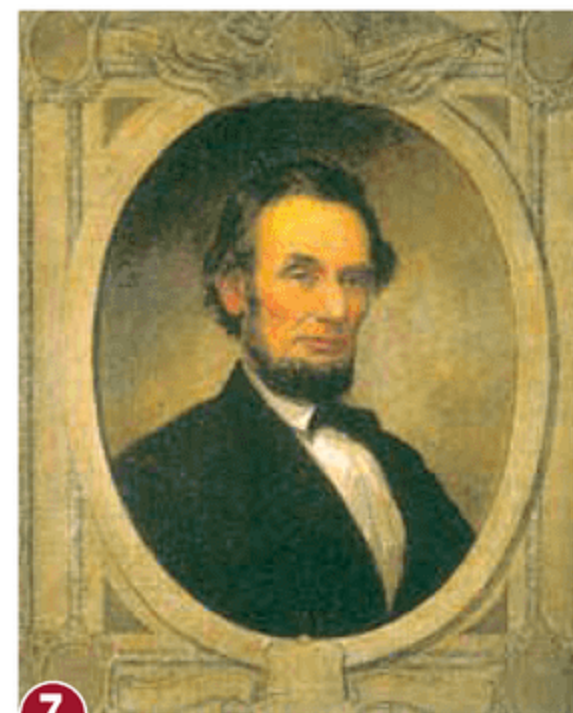
Karo pradžioje pranašumą turėjo talentingų generolų vadovaujama pietiečių kariuomenė. Tačiau šiauriečių pajėgos buvo gausesnės ir geriau ginkluotos. Prie jų prisijungė ir masiškai iš pietinių valstijų bėgantys juodaodžiai vergai. Po lemiamo Getisbergo mūšio 1863 m. pranašumą įgijo šiauriečiai. Pietiečiai tikėjosi, kad artėjančiuose prezidento rinkimuose A. Linkolnas nelaimės ir karas bus nutrauktas. Tačiau jų viltys neišsipildė. Antrą kartą prezidentu išrinktas A. Linkolnas paskelbė: „Karas turi trukti tol, kol bus sunaikinti turtai, sukaupti per 250 metų katorginio vergų darbo, kol už paskutinį nuo rimbo ištryškusį kraujo lašą bus atlyginta krauju, pralietu nuo kardo“. Po žiaurių kautynių šiauriečiai užėmė sugriautą Konfederacijos sostinę Ričmondą. Išlikę konfederatų daliniai kapituliavo. JAV vienybė buvo išsaugota. Bet šiauriečių pergalės džiaugsmą užtemdė A. Linkolno nužudymas. Keršydamas už pietiečių pralaimėjimą, per spektaklį Vašingtono teatre jį nušovė pietiečių šalininkas.

Ketverius metus trukęs pilietinis karas buvo žiauriausias JAV istorijoje. Jis nusinešė daugiau nei 600 tūkst. gyvybių. Šalis patyrė didelių materialinių nuostolių, pietinės valstijos buvo visiškai nuniokotos.

Po karo pietinės valstijos privalėjo pripažinti Kongreso priimtas pataisas, kurios panaikino vergiją ir suteikė juodaodžiams rinkimų teisę. Tačiau Pietuose jie gavo laisvę, o ne lygybę. Vergvaldžiai ir toliau juodaodžių nelaikė lygiaverčiais žmonėmis, nepripažino jiems suteiktos balsavimo teisės. Norėdami juodaodžius atskirti nuo baltųjų visuomenės jie priėmė **segregacinius įstatymus**. Juodaodžiams buvo draudžiama

	Šiaurinės valstijos	Pietinės valstijos
Gyventojų skaičius (mln.)	22,2 	9,2
Geležinkeliai (tūkst. km)	apie 30 	apie 9
Pramonės produkcijos vertė (mln. dol.)	1740 	160

6 Šiaurinės ir pietinės JAV valstijos prieš pilietinį karą.

7 JAV prezidentas Abraomas Linkolnas. XIX a. portretas.

8 Kukluksklano narys. Šios organizacijos šalininkai kovojo prieš juodaodžių lygiateisiškumą visuomenėje, vykdė kruvinus išpuolius.

3. JAV tampa galinga valstybė

Kukluksklānas – slapta amerikiečių rasistinė organizacija, kovojanti prieš juodaodžių lygiateisiškumą.

Linčo teismas – žiaurus susidorojimas be teismo.

Rezervacija – teritorija, kurioje priverstinai įkurdinami vietos kilmės gyventojai.

Segregacija – juodaodžių ir kitų spalvotųjų atskyrimas nuo baltųjų.

9

Iš JAV prezidento Česterio Arturo kalbos. 1884 m.

Esame tauta, tinkama didiems mechanikos pasiekimams ir turime gausių išradimų. Valdome milžiniškas žemdirbystės derliais gausias teritorijas ir beveik visas žalias, reikalingas pramonei gerai funkcionuoti. Turime gamybos įrenginių sistemą, viršijančią tradicinius mūsų poreikius tenkinančias žinias. Niekur nėra tokių didelių atlyginimų. Amatininkų gyvenimo lygis yra toks, jog užtikrina asmeninę gerovę ir prisideda prie piliečių moralinių ir intelektualinių vertybių puoselėjimo. Mūsų muitų ir mokesčių sistema teikia pajamų, kurios viršija dabartinės valdžios poreikius.

G. Kucharczyk, O. Milcarek, M. Robak, *Przez tysiąclecia i wieki: cywilizacje XIX i XX wieku. Kl. 3, Warszawa, WSiP, 2004, p. 86.*

?

1. Nurodyk, dėl ko JAV kilo pilietinis karas. Kokios priežastys lėmė Šiaurės valstijų pergalę (tekstas, 6)?
2. Įvertink 4. Kaip pasikeitė juodaodžių padėtis pasibaigus pilietiniam karui? Kokių neigiamų dalykų liko?
3. Remkis 1, 2 ir apibūdink JAV plėtrą XVIII–XIX a. Kokiomis priemonėmis amerikiečiai plėtė valstybę?
4. Dėl kokių priežasčių JAV tapo galinga ir klestinčia pasaulio valstybe? Papildyk JAV prezidento pateiktą sąrašą 9.
5. Internetu, bibliotekoje rask informacijos ir palygink JAV imigrantų skaičių, tautinę sudėtį anksčiau 11 ir šiais laikais.

lankytis daugelyje viešųjų vietų: teatruose, parkuose, paplūdimiuose, važiuoti viename su baltaodžiais traukinio vagone. Vaikai privalėjo mokytis atskirose mokyklose. Pietuose susikūrė slapta organizacija – **kukluksklānas**. Ji persekiojo juodaodžius, rengė žiaurius **linčo teismus** jiems bei jų teises ginantiems baltiesiems. Prireikė net šimto metų, kol tarp amerikiečių įsivyravo tikrasis lygiateisiškumas.

JAV plėtra

JAV vakaruose plytėjo mažai apgyventos prerijos, vadinamos laukiniais Vakarais. Čia gyveno daugybė Amerikos vietos gyventojų – indėnų genčių (žr. 230–231 p.). JAV valdžia, suteikdama šeimoms galimybę pusvelčiui įsigyti žemės, skatino naujakurius keltis į Vakarus. Vildamiesi susikurti geresnį gyvenimą, ten plūdo tūkstančiai žmonių iš visos šalies. Apgaulingomis sutartimis ir jėga naujakuriai grobė indėnų žemes. Ilgiau nei šimtą metų trukusią dramatišką kovą laimėjo karinį pranašumą turintys baltieji. Išstisios indėnų gentys buvo išnaikintos, likusios – priverstinai įkurdintos **rezervacijose**.

Sparčiai apgyventi vakarines JAV teritorijas šalia Ramiojo vandenyno skatino žinia, jog Kalifornijoje atrasta didžiulių aukso telkinių. Šalyje kilo „aukso karštligė“. Tikėdamiesi staigiai pralobti, į Vakarus plūdo aukso ieškotojai. Ten, kur jo buvo randama, kūrėsi ir nepaprastai greit augo nauji miestai. Susisiekimą lengvino rytinės ir vakarines JAV teritorijas 1869 m. sujungęs geležinkelis.

Didelę teritoriją ir turtingų gamtos išteklių turinti šalis stiprėjo. JAV konstitucija užtikrino politines laisves, žmonės galėjo laisvai plėtoti verslą, todėl šalies ekonomika greitai kilo. Spartų valstybės vystymąsi skatino ir imigracija. Ieškodami darbo ir geresnių gyvenimo sąlygų, į JAV vyko milijonai žmonių iš viso pasaulio (apie lietuvių emigraciją į JAV žr. 253–255 p.). Imigrantai apsigyvendavo tose vietose, kuriose jau buvo įsikūrę draugai ar giminaičiai. Nors ir būdami skirtingų tautybių imigrantai laikė save JAV piliečiais ir patriotais.

Susipynus įvairioms kultūroms, susikūrė savita amerikiečių kultūra. Vienas XIX a. rašytojas Ameriką palygino su didžiuliu kunkuliuojančiu katilu, kuriame maišosi skirtingos tautos, kalbos, tikėjimai, kultūros.

XIX a. pab. JAV tapo viena iš galingiausių pasaulio valstybių. Daugeliui žmonių ji virto svajonių šalimi, kurioje galima iškilti nuo batų valytojo iki milijonieriaus.

10 Emigraciją į JAV reklamuojantis plakatas. Kairėje pusėje vaizduojamas skurdus gyvenimas tėvynėje, dešinėje – gerovė emigracijoje. XIX a. II pusė.

5,0	vokiečių
3,9	airių
3,0	anglų, škotų
1,4	skandinavų
1,0	italų
1,0	austrių ir vengrų
1,0	kanadiečių
0,9	rusų ir lenkų
0,6	kt. europiečių
0,3	lietuvių
0,3	kinų ir japonų

11 JAV imigrantai (mln.) 1820–1913 m.

4. Lotynų Amerikos dekolonizacija

1 Metropoliteno katedra Meksikos sostinėje Meksike. XVI a. pab. pradėta statyti katedra – viena iš didžiausių Lotynų Amerikoje. Ją sugriautos actekų šventovės vietoje pastatė ispanų kolonizatoriai.

Ispanijos ir Portugalijos kolonijos

XVI–XVII a. konkistadorų nukariautos Vidurio ir Pietų Amerikos šalys tapo Ispanijos ir Portugalijos kolonijomis. Atvykėliai europiečiai žiauriai elgėsi su vietos gyventojais indėnais: juos žudė, išnaudojo, privertė atsisžadėti senųjų dievų ir priimti krikščionybę. Mažiau nei per šimtą metų turtų ir garbės ištroškę europiečiai sunaikino senąsias indėnų kultūras bei civilizacijas. Daugelis indėnų dirbo baltiesiems priklausančiose plantacijose, sidabro kasyklose. Dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų, sunkaus darbo ir europiečių atvežtų ligų bei epidemijų daug indėnų išmirė. Pristigę darbo jėgos kolonizatoriai gabeno juodaodžius vergus iš Afrikos.

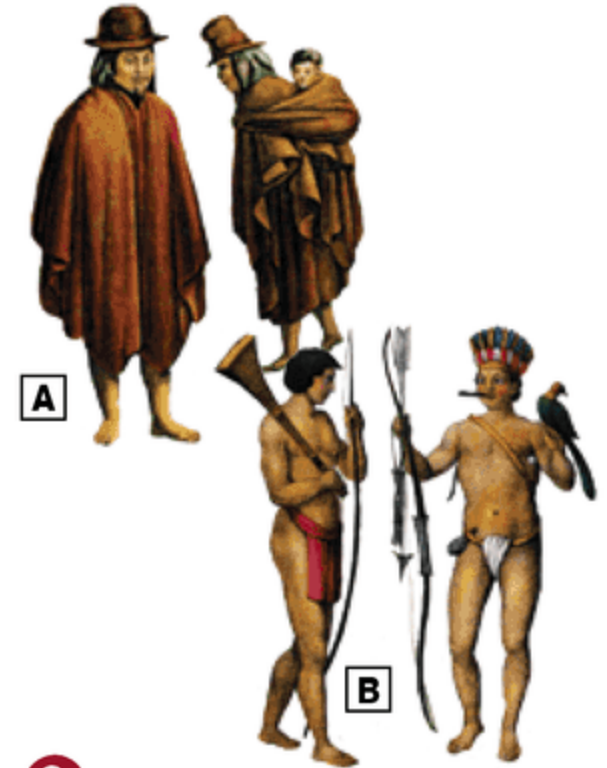
Ilgainiui kolonijose įsigalėjo lotynų kalbai giminiškos ispanų bei portugalų kalbos, todėl Vidurio ir Pietų Amerikai prigijo **Lotynų Amėrikos** pavadinimas.

Lotynų Amėrikoje gyveno skirtingų tautų ir rasių žmonės: ispanai, portugalai, kolonijose gimę baltųjų palikuonys – **kreolai**, taip pat indėnai, juodaodžiai. Šimtmečius kartu gyvenantys žmonės maišėsi – susidarė mišrių rasių. Baltųjų ir indėnų palikuonys vadinti **metisais**, baltųjų ir juodaodžių – **mulātais**. Metisai ir mulatai užėmė žemesnę padėtį visuomenėje nei baltieji, tačiau aukštesnę negu indėnai ir juodaodžiai. Dauguma mišriųjų gyventojų telkėsi miestuose ir vertėsi prekyba bei amatais. Žmonių odos spalva bei kilme grindžiama visuomenės tvarka brėžė neperžengiamą ribą tarp viešpataujančių baltųjų ir jokių teisių neturinčių bei išnaudojamų žemesnių sluoksnių gyventojų.

Susipynus skirtingoms kultūroms bei tradicijoms, susiformavo savita Lotynų Amėrikos kultūra. Dėl plintančios krikščionybės itin įtakinga tapo Katalikų bažnyčia. Ji steigė prieglaudas, ligonines, rūpinosi gyventojų švietimu, pasisakė prieš žiaurų elgesį su indėnais.

Kova dėl nepriklausomybės

Didžiules kolonijas valdyti Ispanijos ir Portugalijos valdovai patikėdavo tik iš metropolijų atsiųstiems pareigūnams. Tuo buvo nepatenkinti kreolai. Jiems priklausė

2 Lotynų Amerikos indėnų tipai: A – Andų kalnų ir B – Amazonės džiunglių gentys. XIX a. graviūros.

Metai	Baltieji	Mišrieji	Indėnai	Juodaodžiai
1492			75 000	
1570	138	220	9827	40
1650	729	670	9175	835
1825	4349	6252	8211	4188
1988	167 794	19 888	36 970	34 608

3 Lotynų Amerikos gyventojų skaičiaus (tūkst.) kaita XV–XX a.

4 Filomatų draugijos narys, 1830–1831 metų sukilimo dalyvis Ignas Domeika po sukilimo buvo priverstas emigruoti. Mokslininkas Čilėje sukūrė meteorologijos stočių tinklą, įsteigė etnografijos muziejų, pagal jo projektą pertvarkyta mokymo sistema. Jo vardu pavadintas miestas, gėlė, mineralas domeikitas ir kalnynas.

4. Lotynų Amerikos dekolonizacija

5 Išsivadavimo kovos Lotynų Amerikoje XIX a. I pusėje.

6 Lotynų Amerika XIX a. II pusėje–XX a. pradžioje.

7 Išvaduotojas Simonas Bolivaras ir jo vadovaujama kariuomenė įžengia į Karakaso miestą – dabartinę Venesuelos sostinę. XIX a. pradžia. piešinys.

didžiulės žemės valdos ir dvarai, tačiau metropolijų valdžia jais nepasitikėjo, baiminosi, kad šie nesumanytų atsiskirti. Įtampa tarp vietos stambiųjų žemvaldžių kreolų ir metropolijų valdžios nuolat didėjo. Kolonijų gyventojai buvo nepatenkinti, jog metropolijos varžo jų prekybos laisvę, verčia mokėti didelius mokesčius, o į aukštas pareigas tik iš metropolijų siunčiami atstovai.

Bendri interesai suvienijo kreolus. Jie ėmė skirti save nuo ispanų ar portugalų ir tėvyne laikyti gyvenamąją šalį. XVIII a. pab. daugelio kolonijų kreolai siekė atsiskirti nuo metropolijų ir kurti savarankiškas valstybes. Lotynų Amerikos **dekolonizaciją** paskatino sėkmingai pasibaigęs JAV nepriklausomybės karas. Išsivadavimo sąjūdį paspartino ir įvykiai metropolijoje, kai Napoleonas užkariavo Ispaniją ir jos karaliumi paskyrė savo brolių. Kolonijų gyventojai atsisakė pripažinti naująjį valdovą. Daugelyje Lotynų Amerikos šalių įsiplieskė sukilimai prieš ispanų valdžią.

Lotynų Amerikos išsivadavimo kovai vadovavo turtingoje Venesuelos plantatorių šeimoje gimęs **Simonas Bolivaras**. Jaunystėje keliaudamas po JAV bei Europą jis susižavėjo švietėjų veikalais ir jų laisvės idėjomis. Svajojo sukurti vientisą, visą Lotynų Ameriką jungiančią valstybę ir ją pertvarkyti pažangių Europos šalių pavyzdžiu. Grįžęs į namus S. Bolivaras suteikė savo vergams laisvę ir pažadėjo suteikti ją visiems vergams, prisijungusiems prie sukilėlių.

Sutelkęs didžiulę ir gerai ginkluotą kariuomenę, prie kurios jungėsi ir kitų sukilėlių vadovaujamos pajėgos, S. Bolivaras laimėjo daugelį svarbių mūšių prieš ispanų kariuomenę. Beveik du dešimtmečius trukusi permaininga kova baigėsi sukilėlių pergale. Ispanai prarado beveik visas kolonijas Pietų Amerikoje. Nepriklausomos valstybės susivienijo į sąjungą, tačiau dėl vadovų politinių nesutarimų ji netrukus suiro. Dalis Lotynų Amerikos valstybių ėmė tarpusavyje kariauti dėl teritorijų. Nepriklausomybę iškovojusiose šalyse S. Bolivaras tapo didvyriu – iki šiol pagarbiai vadinamas Išvaduotoju.

Kitaip nei Ispanijos kolonijose, įvykiai klostėsi Portugalijai priklausančioje Brazilijoje. Nepraliejus kraujo, Brazilija paskelbta nepriklausoma valstybe.

8 Iš S. Bolivaro laiško savo generolui. XIX a. I pusė

Jūs žinote, kad aš valdžiau dvidešimt metų ir padariau kelias neabejotinas išvadas. Pirmą, mes nemokame sutramdyti Amerikos. Antra, tas, kuris tarnauja revoliucijai, imasi sunkaus darbo. Trečia, vienintelis įmanomas dalykas Amerikoje – emigruoti. Ketvirta, ši šalis neišvengiamai pateks į įvairiausių siautėjančių tyronų rankas. Penkta, mus užgrauš įvairiausi nusi kaltimai ir pribloš žiaurumas. Europiečiai mus niekins, nesiteikdami netgi užkariauti. Šešta, jeigu bent vienai pasaulio daliai lemta grįžti į chaosą – tai įvyks Amerikoje.

A. Bendjebbar, *Naujausieji laikai: iliustruota žmonijos kronika*, Vilnius, Alma littera, 1997, p. 106.

9

„Kalbėk švelniai, bet neškis didelę lazdą“. JAV įsigalėjimo Karibų jūros regione politiką pašiepianti karikatūra. XX a. pradžia.

Naujųjų valstybių raida

Pietų ir Vidurio Amerikoje susikūrusios valstybės buvo silpnos ir nevientisos, politiškai nestabilios. Nors priimtos konstitucijos, veikė parlamentai, tačiau dažnai vykdavo kariniai perversmai, valdžią užgrobdavo diktatoriai – **kaudiljai**. Naujųjų valstybių valdžia nepajėgė garantuoti tvarkos, pertvarkyti visuomenės bei ūkio. Šalyse klestėjo korupcija. Viešpataujanti padėtis ir toliau priklausė kreolams. Nepriklausomybę iškovojusią šalių ūkis plėtojosi lėtai, nes kreolai rūpinosi tik savo, o ne šalies gerove.

Suklestėjus imperializmui, Europos valstybėms nepavyko iš naujo užkariauti Lotynų Amerikos šalių ir paversti jų savo kolonijoms. Joms ypač svarbi buvo politinė JAV parama. Šios šalies prezidentas Džeimsas Monro įspėjo europiečius nesikišti į Amerikos žemyno reikalus. Kiekvienas įsikišimas būtų laikomas JAV priešišku veiksmu, į kurį amerikiečiai atsakytų ginklu. Kita vertus, JAV įsipareigojo nedalyvauti Europos valstybių tarpusavio kivirčiuose. „Amerika – amerikiečiams“ šūkiu besivadovaujanti vadinamoji **Monrò doktrina** iki šiol yra svarbi JAV užsienio politikos gairė.

Turinčios išteklių ir dideles rinkas Lotynų Amerikos šalys viliojo galingas Europos valstybes bei JAV, nuo kurios daugelis Lotynų Amerikos šalių tapo ekonomiškai priklausomos. Jos gabeno vertingas žaliavas ir prekes: kavą, mėsą, kaučiuką, salietrą, naftą. Norėdamos tose šalyse ekonomiškai įsitvirtinti užsienio šalių kompanijos ėmė tiesti geležinkelius, statyti naujus uostus, steigti pramonės įmones, bankus.

Lotynų Amerikos šalių ūkio raidą paspartino XIX a. II pusėje prasidėjusi imigracija iš Europos. Labiau išsimokslinę nei vietos gyventojai atvykėliai užėmė svarbias pareigas administracijoje, pramonėje, prekyboje. Augantis ūkis pelną teikė užsienio šalims, ypač JAV, o didžioji dalis vietos gyventojų skurdo ir badavo.

10

„Monro doktrina“ – iš JAV prezidento Dž. Monro pareiškimo kongresui

Mes turime visiškai atvirai pareikšti, atsižvelgdami į santykius, siejančius Jungtines Valstijas su šiomis valstybėmis, kad bet koks mėginimas iš jų pusės plėsti savo teritoriją bet kurioje šio žemės pusrutulio dalyje mes laikysime keliančiu grėsmę mūsų taikai ir saugumui. Mes niekada nesikišome ir nesirengiame ki-

tis į Europos valstybių kolonijų ar joms priklausančių šalių reikalus. O kalbant apie vyriausybes, paskelbusias ir išsaugojusias savo šalių nepriklausomybę, kurią pripažinome ir mes, viską rimtai apsvarstę dėl teisingų įsitikinimų, bet kokį Europos kišimąsi, siekiant šias šalis pavergti ar kaip nors kitaip vadovauti jų likimui, mes laikysime nepalankiu Jungtinėms Valstijoms.

Jie kūrė pasaulio istoriją: nuo 1789 m. revoliucijos iki Gerovės amžiaus, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, p. 93.

Dekolonizacija – XVIII a. prasidėjęs, XX a. po Antrojo pasaulinio karo išplitęs tautų išsivadavimas iš kolonijinės priklausomybės ir nepriklausomų valstybių kūrimasis.

Kaudiljas – taip Lotynų Amerikos šalyse vadinamas karo vadas, diktatorius.

Kreòlas – ispanų, portugalų ir kitų baltosios rasės žmonių palikuonis, gyvenantis Lotynų Amerikoje.

Lotynų Amèrika – bendras Vidurio ir Pi **Metisas** – indėnų ir baltųjų palikuonis. etų Amerikos, Karibų jūros salų šalių pavadinimas.

Monrò doktrina – JAV prezidento Dž. Monro 1823 m. paskelbta doktrina dėl Europos valstybių ir Amerikos nesikišimo į tarpusavio vidaus reikalus.

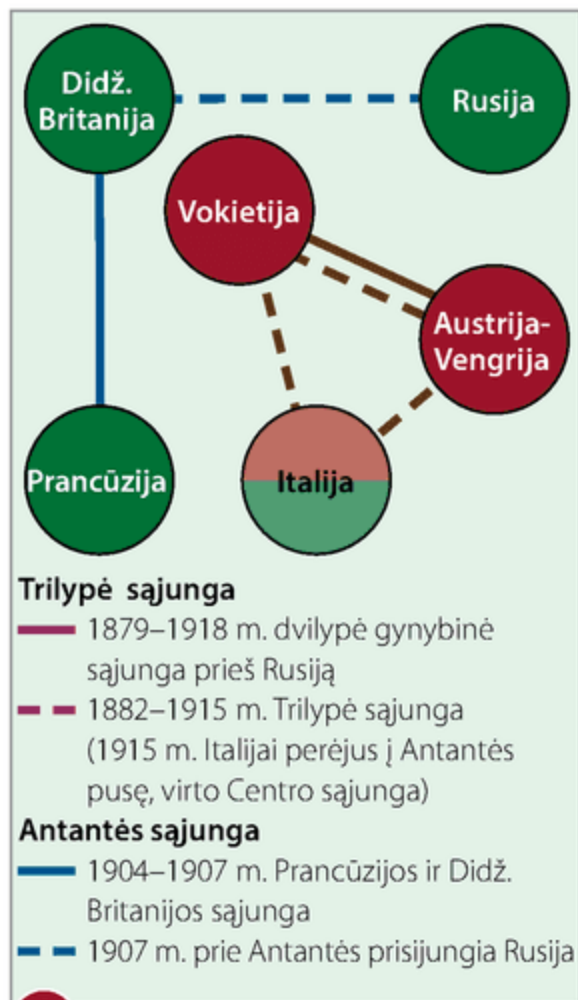
Mulàtas – juodaodžių ir baltųjų palikuonis.

1. Apibūdink Lotynų Amerikos padėtį (politinė priklausomybė, kultūra, visuomenė) iki dekolonizacijos pradžios **1–3**.
2. Nurodyk dekolonizacijos proceso Lotynų Amerikoje priežastis. Skirk vidines ir išorines.
3. Įvertink S. Bolivaro vaidmenį Lotynų Amerikos šalims išsivaduojant iš kolonijinės priklausomybės. Kurie jo lūkesčiai neišsipildė **8**?
4. Nustatyk, kurios dabartinės Amerikos valstybės susikūrė buvusios Portugalijos, o kurios – Ispanijos valdose **5, 6**. Pateik pavyzdžių, kaip kolonijinės priklausomybės skirtumai šiose šalyse atsispindi šiandien.
5. Paaiškink Monro doktrinos esmę **10**. Kokių padarinių ji turėjo Lotynų Amerikos šalims?
6. Remkis internetu, biblioteka ir patvirtink arba paneik teiginį, jog XIX a. pab.–XX a. pradž. JAV tapo kolonijine valstybe.

5. Pirmojo pasaulinio karo pradžia

1 Karinių sąjungų formavimasis.

2 „Europa ant karo slenkščio“. XX a. pradž. karikatūra.

3 Tarptautinė padėtis Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse

Prancūzija griežė dantį ant vokiečių dar nuo 1871 m., kai pastarieji prie savo valdų prijungė Elzasą bei dalį Lotaringijos. Per keturis dešimtmečius prancūzų keršto troškimas ne menko, o tik stiprėjo, buvo kurstomas net mokyklose.

Vėliau už kitas šalis – tik 1870 m. – suvienijusi savo žemes Vokietijos imperija vėlavo į kolonijų dalybas. Nors vokiečiai galėjo didžiulius ekonominius ir industrinius potencialus, bet jautėsi tarytum įkalinti Europos žemyne ir neturėjo vilties užimti pasaulyje tos vietos, kuri, jų manymu, jiems pelnytai priklausė.

Nikolajaus II valdoma Rusija gviėšėsi Balkanų. Austrijos-Vengrijos imperija demonstravo, jog remia Bulgariją, ir neramiai sekė rusų skverbimąsi į regioną. Habsburgams teko valdyti didžiulę, margą tautų mozaiką (čekus, slovakus, kroatų, slovėnus ir kitas tautas), kurios dažnai maištaudavo. Slavų užkariautoja Rusija saugojo Serbiją nuo Vienos spaudimo, toji vis kėsinosi į Belgradą, teigdama, kad Serbija yra pagrindinis kivičius imperijoje kurstančių judėjimų lopšys.

J. Hernandez, *Pirmasis pasaulinis karas, Vilnius, Obuolys, 2011, p. 31–33.*

Ginkluota taika Europoje

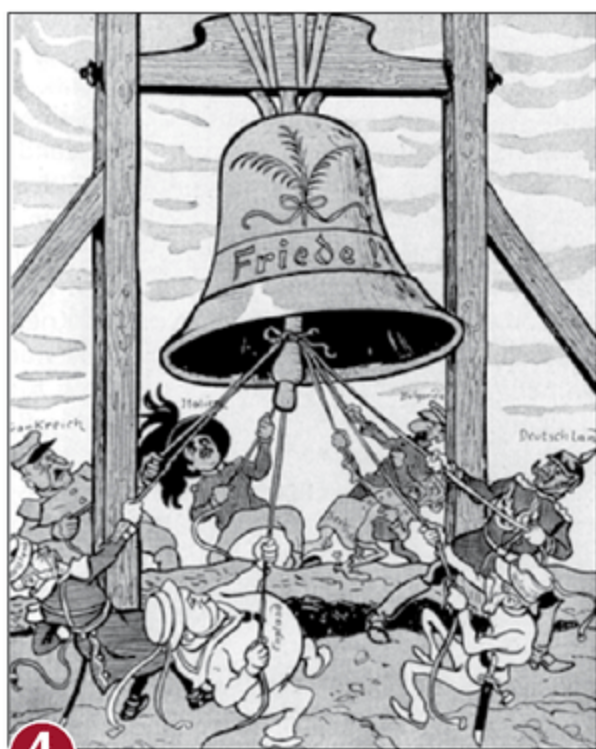
XX a. pradž. Europoje tvyrojo įtampa. Didžiosios valstybės varžėsi dėl įtakos Europoje, kolonijų, prekybos ir viešpatavimo pasaulyje. Daugiausia kolonijų priklausė Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai. Milžiniškas teritorijas valdė Rusija. O tik XIX a. II pusėje suvienyta Vokietija pavėlavo į kolonijų dalybas ir siekė pasaulio perdalijimo. Varžovės sparčiai ginklavo: didino kariuomenes, gamino vis daugiau ginklų. Kitos valstybės ginklavo iš baimės, siekdamos apsisaugoti nuo galimos agresijos. Kai kurios šovinizmo šalininkų veikiamos Europos tautos manė esančios pranašesnės viena už kitą. Dalis valstybių vadovų tikėjosi, kad karas išspręs valstybių nesutarimus, todėl iš anksto jam rengėsi.

Blogėjant valstybių santykiams, daugelis ėmė ieškoti sąjungininkų, kad apsigintų nuo galimo priešo. XIX a. pab. Vokietiją, Austriją-Vėngriją bei vėliau prisijungusi Italiją sudarė **Trilypė sąjunga**. Kaip atsvara šiam blokui XX a. pradžioje įkurta **Antantė** – karinė sąjunga, kurios lyderės buvo Didžioji Britanija, Prancūzija, Rusija. Ir vienoms, ir kitoms sąjungos narėms užpuolimo atveju turėjo teikti viena kitai karinę paramą.

Konflikto priežasčių to meto Europoje buvo ne viena. Kilo nesutarimų dėl kolonijinių valdų perdalijimo, kontrolės, karuose prarastų teritorijų susigrąžinimo. Prancūzija puoselėjo viltį atsikovoti kare su Prūsija prarastas Elzaso ir Lotaringijos teritorijas. Prancūzijos ir Vokietijos nesutarimai dėl Maroko kontrolės vos nesibaigė kariniu susidūrimu. Auganti Vokietijos ekonominė ir jūrinė galia skatino įtemptus santykius su ketvirtadalį pasaulio valdančia jūrų galybe – Didžiąja Britanija. Įtampa tvyrojo Balkanų regione, kur taip pat susikirto didžiųjų valstybių interesai.

Sudėtinga padėtis Europoje vadinta ginkluota taika. Karo priešininkai Hagoje sušaukė du tarptautinius kongresus. Mėginta spręsti valstybių tarpusavio nesutarimus, riboti ginklavinimą, nustatyti karo sausumoje taisykles. Bet vis labiau aiškėjo, kad santarvė pasaulyje laikina, tetrūksta menkiausios kibirkšties karui pradėti.

4 „Taikos varpas neskambės, kol trauksime į skirtingas puses“. 1909 m. karikatūra, pašiepianti didžiųjų valstybių nenorą užgesinti Balkanų konfliktus, kurie vėliau tapo viena iš Pirmojo pasaulinio karo priežasčių.

5 „Žudikas suimtas“. Nuotrauka daryta iš karto po pasikėsinimo į Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinandą.

Sarajevo krizė

Antantės narė Rūsijos imperija kišosi į tautų ir religijų katilą primenančio Balkanų regiono problemas. Dėl įtakos čia ji varžėsi su Vokietijos sąjungininke Austrijos-Vengrijos imperija. Po Rūsijos ir Osmānų imperijos karų susikūrusios Balkanų valstybės siekė papildomų teritorijų. Kilo net keli Balkanų karai. Pirmajame pralaimėjimą prieš Balkanų valstybių sąjungą turėjo pripažinti Osmānų imperija, netekusi visų valdų Europoje. Tačiau netrukus kilo karas tarp sąjungininkių, kurios nepasidalijo iškovotų žemių.

1914 m. birželį Bòsnijos mieste Sarājeve pasikėsinta į Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinį bei jo žmoną. Pirmasis bandymas metant bombą į svečio kortėžą nepavyko, nepaisant to, vizitas buvo tęsiamas. Antruoju bandymu paleisti iš arti pistoleto šūviai buvo mirtini – įpėdinis ir jo žmona nuo sužeidimų mirė mažiau nei po valandos. Sulaikius nesėkmingai nusižudyti bandžiusį nusikaltėlį, paaiškėjo, kad žudikas – Bòsnijos serbas Gavrila Principas. Jaunuolis priklausė nacionalistų organizacijai, siekusiai išsivaduoti nuo austrų įtakos regione bei suvienyti pietų slavų žemes į nepriklausomą valstybę.

Pasikėsinimas ir žudiko kilmė tapo **pretekstu** Austrijos-Vengrijos imperijai pateikti Serbijai ultimatumą, su kurio žeminančiomis sąlygomis nebuvo įmanoma sutikti. Ultimatus buvo atmestas ir liepos 28 dieną imperija, gavusi Vokietijos palaikinimą, paskelbė karą Serbijai. Stodama Serbijos pusėn Rūsija paskelbė visuotinę **mobilizaciją**. Į tai reaguodama Vokietiją paskelbė karą Rūsijai, o kiek vėliau – Prancūzijai ir įvedė kariuomenę į neutralią Belgiją. Jau kitą dieną Didžioji Britanija paskelbė karą Vokietijai.

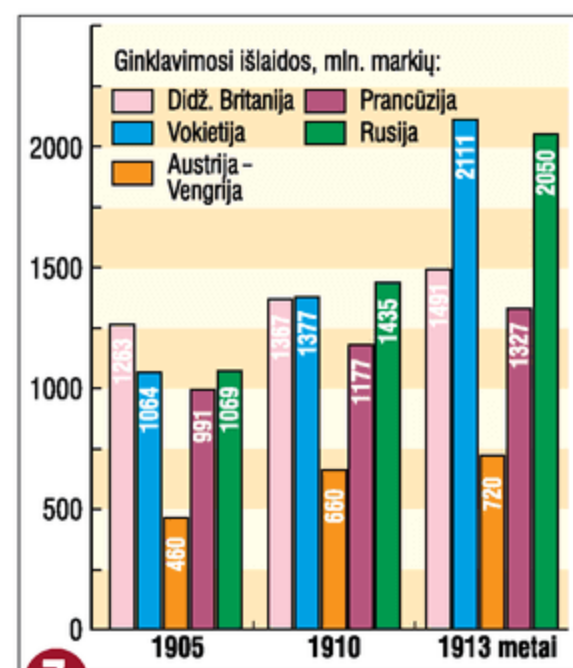
Po pasikėsinimo ir ultimatumo net įtemptos diplomatinės derybos, tūkstantinės taikos demonstracijos nenumalšino krizės. Į karinius blokus susitelkusios valstybės buvo įsitikinusios karo neišvengiamumu ir pergale.

6 Pranešimas apie pasikėsinimą

Gavrila Principas ir bendrininkai planavo sąmokslą – nužudyti sosto įpėdinį Pranciškų Ferdinandą. Ginkluoti sprogmenimis, o kai kurie ir „Browning“ modelio pistoletais, laukė jo kelionėje per Sarajevą 1914 m. birželio 28 d., kad įgyvendintų savo planą.

Gavrila Principas prisipažino, kad paleido du šūvius iš „Browning“ pistoleto į sosto įpėdinio automobilį, kurie mirtinai sužeidė Pranciškų Ferdinandą ir jo žmoną hercogienę Sofiją Hohenberg.

Pagal: <http://www.firstworldwar.com>

7 Ginklavinimo išlaidos Europoje 1905–1913 m.

8 Į frontą išlydimas vokiečių karys. XX a. pradžia. nuotrauka.

5. Pirmojo pasaulinio karo pradžia

9 Pirmojo pasaulinio karo eiga 1914–1917 m.

10 Vokietijos kancleris apie Anglijos įsijojimą į karą 1914 m.

Anglijai dalyvaujant, šis karas virsta pasaulinio masto katastrofa. Londono rankose buvo galimybė apriboti prancūzų revanšizmą ir [Rusijos propaguojamą] slaviškąjį šovinizmą. Vaitholas ja nepasinaudojo ir netgi ne kartą siundė juos. Visi mano mėginimai [išsaugoti taiką] buvo paversti niekais. Ir kas tai padarė? Anglija. O kodėl? Dėl Belgijos neutraliteto. Ar gali tas neutralitetas, kurį mes pažeidžiame būtinybės spira, kovodami dėl savo egzistencijos, iš tikrųjų būti pasaulinio karo priežastimi? Palyginti su tokio masto nelaime, argi tas neutralitetas nevirsta paprastu popiergaliu? Vokietija, imperatorius ir vyriausybė myli taiką. Pone ambasadoriau, jūs tai žinote ne blogiau už mane. Mes žengiame į šį karą ramia sąžine. Tačiau Anglijos atsakomybė yra didžiulė.

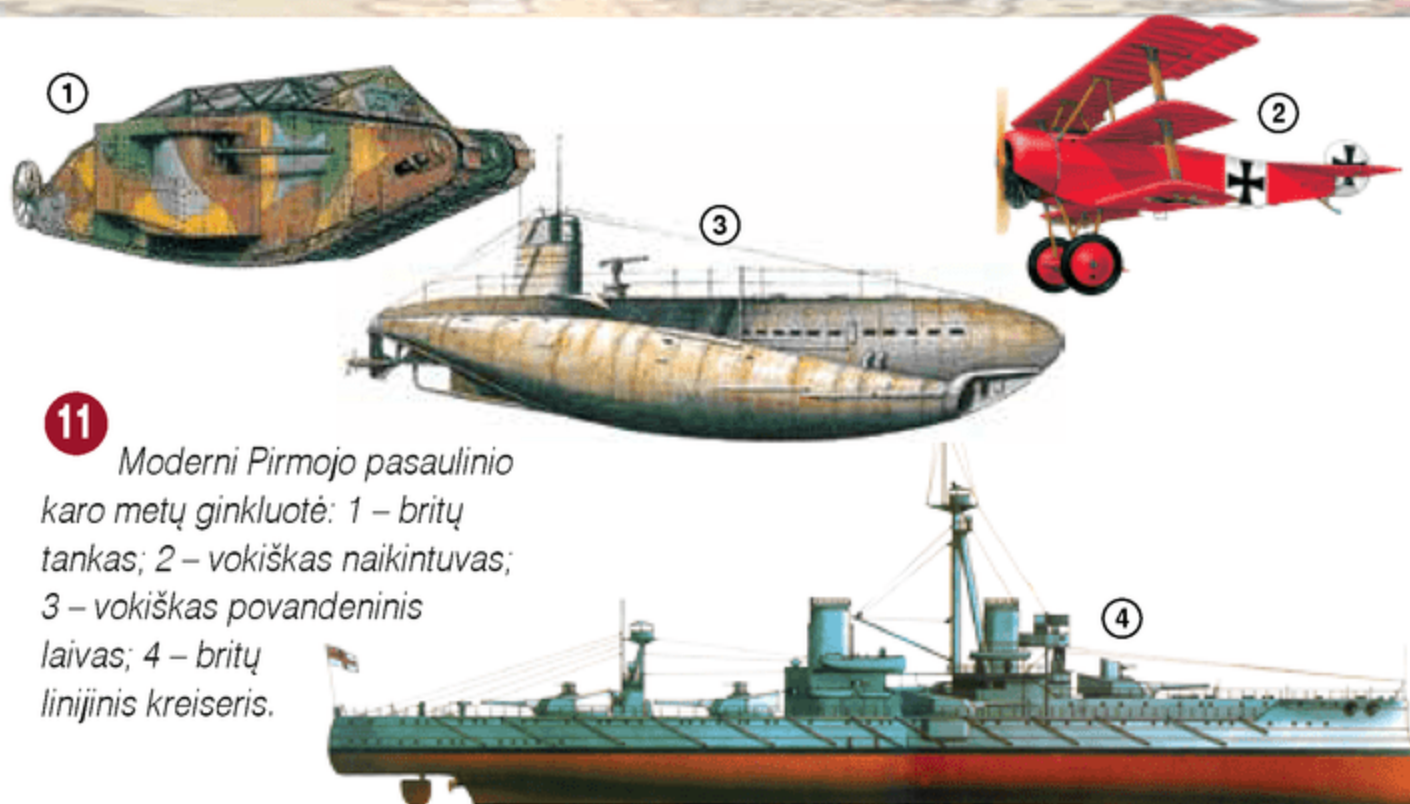
Norman Davies, *Europos istorija*, Vilnius, Vaga, 2008, p. 892.

Konfliktas Europoje tampa pasaulinis

Pamažu į konfliktą įsitraukė vis daugiau šalių – vienos kaip karinių blokų šalininkės, kitos kaip kolonijos. Iš viso jame dalyvavo 38 valstybės, o frontų linijose kovėsi per 70 mln. karių. Karas vyko ne tik Europoje, bet ir Afrikoje bei Azijoje. Kautasi sausumoje, ore, vandenyje ir net po vandeniu. Didžiausias iki tol konfliktas žmonijos istorijoje imtas vadinti **Pirmuoju pasauliniu**, arba **Didžiuoju karu**.

Karo mastas ir ginkluotės įvairumas nustebino amžininkus. Abi pusės naudojo tuo metu modernius ginklus. Pirmą kartą karo istorijoje panaudoti tankai. Nors jie išvystydavo vos 3–5 km per valandą greitį, dažnai gesdavo, buvo menko pravažumo, tačiau vis tiek kėlė siaubą priekinių linijų kariams, tiko iš mūšio lauko išgabenti sužeistuosius. Kare pradėtas naudoti ir cheminis ginklas. Pradžioje ašarinės, o vėliau gerokai nuodingesnės dujos žalojo kovotojų akis, plaučius, odą, sukeldavo mirtį baisiose kančiose. Povandeniniai laivai kėlė siaubą vandens keliuose, skandino transporto ir keleivinius laivus. Karo metais Vokietijos povandeniniai laivai į dugną pasiuntė apie 5 tūkst. britų laivų, kurių bendra gabenamoji talpa 13 mln. tonų. Toliašaudės ir stambaus kalibro patrankos svaide beveik tonos sunkumo sviedinius. Lėktuvai baugino apkasuose įsitvirtinusių kovotojų, kartu ypač talkino žvalgybai. Liepsnosvaidžiai naikino visa, kas gyva, jei tik buvo nors menka anga liepsnai pasiekti. Įsakymai buvo perduodami tuo metu moderniomis ryšio priemonėmis: lauko telefonu, telegrafu, per radiją. Tobulėjo ir jau „tradicine“ laikoma ginkluotė: pistoletai, šautuvai, kulkosvaidžiai, granatos.

11 Moderni Pirmojo pasaulinio karo metų ginkluotė: 1 – britų tankas; 2 – vokiškas naikintuvas; 3 – vokiškas povandeninis laivas; 4 – britų linijinis kreiseris.

Antantės sąjunga – Didžiosios Britanijos, Rusijos ir Prancūzijos karinis blokas, galutinai suformuotas 1907 m.

Frūntas – priešiškų kariuomenių išsidėstymo riba.

Mobilizacija (lot. *mobilis* – judamas) – atsarginių šaukimas į karo tarnybą, kai valstybei gresia pavojus.

Pirmasis pasaulinis (didysis) k̄aras – 1914–1918 m. tarptautinis ginkluotas konfliktas tarp Trilypės sąjungos ir Antantės šalių. Trilypės sąjungos valstybės buvo sutriuškintos.

Pretėkstas – priežastis, dingstis ką nors pradėti.

Trilypė sąjunga – Vokietijos, Austrijos-Vengrijos bei Italijos karinis blokas, įkurtas 1882 m.

Subliuškiosios greitos pergalės iliuzijos

Prasidėjęs karui, kareivių šaukimo punktus užplūdo šimtai tūkstančių savanorių. Daugelis nieko nenučiuokė apie karo baisumus. Vienus viliojo nuotyčiai, kitus paveikė propagandiniai šūkiai, patriotizmo jausmas, treči tikėjosi grįžti didvyriai. Manyta, jog karas netruks ilgai ir Kalėdas kariai jau švęs namie.

Kovos prasidėjo intensyviais abiejų pusių veiksmis. Išteklių ilgam karui dviejuose **frūntuose** neturinti Vokietiją planavo priešininkus įveikti vieną po kito. Planuota žaibišku smūgiu per šešias savaites sutriuškinti Prancūziją, o tada visa galia atsigręžti prieš Rūsiją.

Puolimas Vakaruose prasidėjo sėkmingai. Vokietijos pajėgos įsiveržė į Prancūziją ir priverstė trauktis jungtines prancūzų ir britų pajėgas. Vokiečiai buvo apie 40 km nuo Parįžiaus, imta kalbėti, kad imperatorius Vilhelmas užsakė pietų stalą Eliziejaus laukuose pergalei švęsti. Prancūziją išgelbėjo „stebuklas prie Marnos“. Pasinaudoję maždaug 700 Parįžiaus taksi automobilių prancūzai žaibiškai į frontą permetė daugybę gynybai parengtų karių. Po įnirtingų kautynių vokiečiai buvo priversti trauktis.

Rytuose puolimą pradėjo Rūsija užimdama Rytprūsius. Vokietijos imperijai teko permesti nemažą dalį pajėgų į Rytus. Po sėkmingo atsakomojo puolimo Rūsijos kariuomenė buvo sumušta ir turėjo trauktis. Rūsija prarado nemažą dalį savo vakarinių teritorijų: Lėnkiją, Lietuvą, dalį Baltarusijos ir Latvijos.

Karo pradžios intensyvų puolimą pakeitė vadinamasis apkasų karas, priverstęs kovotojus įsitvirtinti gynyboje. Tapo aišku, kad greita karo baigtis tėra iliuzija, o artimiausios Kalėdos bus švenčiamos apkasuose.

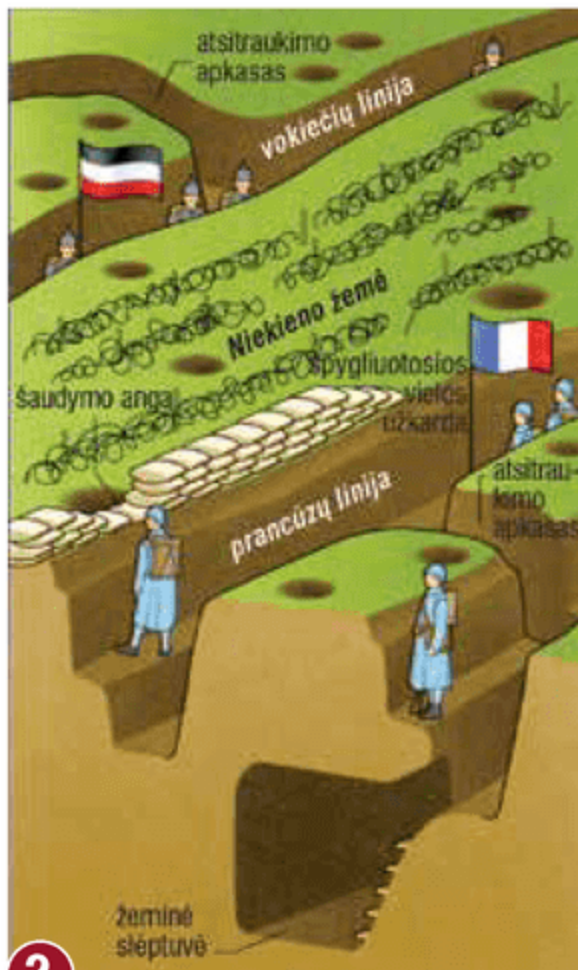
12 Karas virsta pasauliniu: prancūzų kolonijos karys, kovojantis už Prancūzijos šlovę.

1. Išvardyk, tavo manymu, svarbiausias Pirmojo pasaulinio karo priežastis (tekstas, **3**, 201 p. **5**).
2. Paaiškink, kodėl to meto padėtis Europoje vadinta „ginkluota taika“. Kurios valstybės sudarė Trilypę, o kurios – Antantės sąjungą **1**?
3. Koks įvykis tapo pretekstu pradėti karą **5**, **6**? Rask argumentų, įrodančių, kad valstybės, užuot sprendusios konfliktą diplomatinio būdu, siekė karo.
4. Išnagrinėk žemėlapi **9**. Keliuose frontuose kovėsi kariai? Įvardyk svarbiausias mūšių vietas.
5. Išnagrinėk **10**. Kaip vertini kanclerio poziciją? Įrodyk, kad jis siekia pateisinti karo veiksmus.
6. Įvardyk tikslus, kurių siekė Vokietija karo pradžioje. Kodėl manevrų karas po kurio laiko virto poziciniu?
7. Padiskutuokite, kaip buvo įmanoma išvengti pasaulinio karo sprendžiant Europos konfliktą.

6. Užsitęsęs pasaulinis konfliktas

2 Apkasų sistema.

3 „Broliavimasis“ fronte – karių liudijimai

Iš už pylimo priešiškoje pusėje pasirodė pilka, vos išsiskirianti Frico figūra. Vienas Tomis paskubom prisikišo kišenės „lauktuvių“ ir išėjo jo pasitikti. Niekieno žemėje jie pirmiausia spustelėjo vienas kitam rankas. Po to britas padavė vokiečiui žadėtas cigaretes. Paėmęs rūkalus vokietis ištiesė „atsakomąją dovaną“. Tai pasirodė besanti... sūrio galva.

– Miela mama, – pirmosios Kalėdų dienos įspūdžiais dalijosi devyniolikmetis Londono šaulių brigados eilinis, būsimasis rašytojas H. Viljamsonas. – Apkasuose šlapia, bet šiaip aplink visur gruodas. Rūkau pypkę. Pypkę prikimšta tabako. Tu pasakysi – aišku, kad taip! Bet palauk – tabakas vokiškas. Cha, tu pasakysi, kad jis konfiskuotas iš belaisvio ar rastas užimtame apkase. Bet, ginkdie, ne! Jį man davė vokiečių kareivis. Gyvas vokiečių kareivis iš savo paties apkaso. Vakar britai ir vokiečiai susitikę paspaudė vieni kitiems rankas prieš apkasus ir apsiskeitė suvenyrais. Žavinga, ar ne?...

D. Sutkus, 1914: fronto Kalėdų stebuklas, *Kardas*, 2014 m. nr. 4 (464), p. 22–24.

1

Kovos taktika Pirmojo pasaulinio karo metais: A – įnirtingas puolimas; B – pozicinis karas.

Apkasų karas

Po įnirtingos karo pradžios kariai abiejuose frontuose ilgam įsitvirtino apkasuose. Jie apsaugodavo nuo tankų, artilerijos smūgių bei kulkosvaidžių ugnies. Specialiomis atšakomis buvo galima permesti pajėgas, išgabenti sužeistuosius ar atitraukti iš mūšio lauko. Priekinės linijos apkasai buvo ypač gilūs, turėjo net požeminės pastogės, tačiau kartais sproges sviedinys užversdavo apkasą ir gyvus palaidodavo ten besislepiančius karius.

Neapgalvoti karvedžių sprendimai puolimus dažnai paversdavo beprasmeėmis skerdynėmis. Didžiausiuose mūšiuose per valandą kartais žūdavo dešimtys tūkstančių kareivių, o fronto linija menkai tepakisdavo. Antantės pajėgos kelis kartus nesėkmingai bandė pralaužti vokiečių gynybą Vakarų fronte. Persilaužimo sąjungininkių naudai pradžia laikomi Vokietijos bei jos sąjungininkų pralaimėjimai mūšiuose prie Somos ir Verderno. Nors pergalė buvo sąjungininkių pusėje, tačiau teko paaukoti pernelyg daug gyvybių.

Vokiečių puolama Verderno tvirtovė dieną naktį buvo apšaudoma artilerijos. Po pamatais mėginta iškasti tunelius. Griuvėsiuose ir tuneliuose kareiviai kovėsi vyras prieš vyrą. Žemė virto purvo, akmenų ir žmonių likučių maišalyne, vietovė priminė Mėnulio kraštovaizdį. Verderno mūšyje, pasibaigusiam prancūzų pergale, žuvo apie 300 tūkst. ir buvo sužeista 0,5 mln. karių. Po karo didesnis nei 20 tūkst. hektarų plotas liko pernelyg pavojingas plėtoti ūkinę veiklą, tad užsodintas mišku.

Milžiniški karo nuostoliai, milijonai žuvusių, nesibaigiantys susirėmimai nualino abi puses. Kariai nenorėjo kovoti, pasitaikė „broliavimosi“ fronte momentų, daugėjo masinių dezertyravimo atvejų. Kariaujančių valstybių civiliai išreiškė stiprėjantį nepasitenkinimą karu, kilo **pacifistinių sąjūdžių**. Patriotinės nuotaikos vis labiau blėso.

Karas ir taikūs gyventojai

Sunkios gyvenimo ir darbo sąlygos buvo tik dalis karo siaubo. Nuo pat karo pradžios civiliai gyventojai tapo abiejų kariaujančių pusių aukomis. Kentėjo tautinės mažumos, nes kariaujančios šalys įžvelgė jose tariamus priešų pagalbininkus.

Blėstančioms įsivaizduojamos pergalės nuotaikoms palaikyti taikyta griežčiausia cenzūra. Ribota informacija apie nesėkmes fronte, bet kokia karo priešininkų nuo-

4 Eilė laukiančių maisto produktų.
Vokietija, 1917 m.

5 Karui reikalaujant vis daugiau aukų, abiejų kariaujančių pusių gretas privalėjo papildyti paaugliai. 1917 m. nuotraukoje trys vokiečių kariuomenės šauktiniai.

monė buvo užgniaužiama. Karo **propaganda** dirbo visu pajėgumu. Tam buvo pajungti menininkai, žurnalistai ir kiti inteligentai, formuojantys ištisą karo kultūrą. Jos centre buvo didžiavimasis Tėvyne, pagarba kovojantiems bei žuvusiems kariams bei begalinė neapykanta priešui.

Užsitęsęs karas pakeitė pramonės produkciją. Gaminta kaip įmanoma daugiau ginkluotės, šaudmenų, o maistas, kasdieniam gyvenimui skirti produktai riboti arba visų pirma tiekiami frontui. Civiliai, kurie netiko kariauti, privalėjo sutelkti jėgas fabrikuose. Moterys perimdavo vyrams būdingas profesijas. Vokietijai ir Austrijos-Vėnrijos imperijai taikoma ekonominė blokada sukėlė aprūpinimo būtiniausiais maisto produktais problemų. Žemės ūkio ir maisto produkcija galėjusios pasigirti sritys buvo papildomai išnaudojamos, kad bent iš dalies aprūpintų likusius regionus. Trūkstant žaliavų, Vokietijoje gaminti kartoniniai batai, popierius iš bulvių, kava iš dilgėlių.

Trilypės sąjungos pralaimėjimas

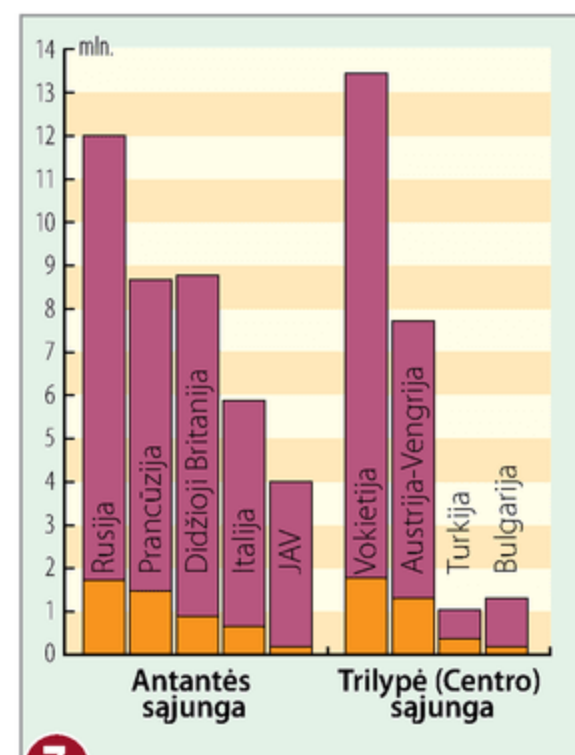
Užsitęsęs karui, Vokietiją ir Rusiją atsidūrė ant visuotinio bado slenksčio. Vokiečių povandeniniams laivams 1915 m. nuskandinus britų jūrų laivą „Luzitanią“, žuvo 1195 civiliai, iš kurių 128 amerikiečiai. Ši ataka padėjo pelnyti visuomenės paramą iki tol izoliacinės politikos Europos atžvilgiu besilaikusios JAV sprendimui prisijungti prie Antantės. Nors Vokietiją buvo perspėta, jos povandeniniai laivai ir toliau atakavo bei laikui bėgant nuskandino septynis amerikiečių laivus. 1917 m. JAV paskelbė Vokietijai karą. Tai buvo ne tik atsakas į atakas, bet ir siekis JAV dalyvauti pokario taikos konferencijoje kaip vienai iš pasaulio lyderių.

Tais pačiais metais Rusijoje kilus revoliucijai, kariai masiškai ėmė traukti namo palikę fronto linijas. Po metų apimta suirutės Rusija pasitraukė iš karo **Brėst Litòvske** pasirašiusi vienašališką taikos sutartį su Vokietija ir jos sąjungininkais. Ji užbaigė

6 Žmonos laiškas į frontą vokiečių kariui. 1916 m.

Prie siunčiamo paketo pridedu keletą eilučių, kad žinotum, kaip mums sekasi. Jei karas tęsis toliau, mes visi mirsime. Viskas normuojama, gauname pusę svaro (apie 200 g – aut. pasta) duonos per dieną, 60 g mėsos žmogui per dieną, 60 g sviesto ir vieną kiaušinį, 50 g muilo ir apie pusę svaro skalbimo miltelių per mėnesį, svarą obuolių per dieną ir jokių vilčių, kad pardavėjai sutiks parduoti ką daugiau. Kad geriau suvoktum, kas vyksta Vokietijoje šiuo metu, gali tik įsivaizduoti, jog tos šeimos, kurios augina daugiau vaikų, gyvena tiesiog pusbadžiu. Mūsų priešams, visų pirma Anglijai, nerūpi, kad palieka mirti mus badu. Didesniuose miestuose skurdas dar didesnis, nes kaime žmonės turi bent daržovių, kurios mieste yra be galo brangios.

Historie/Geschichte, Leipzig, Ernst Klett Verlag, 2008, p. 204.

7 Mobilizuotų į kariuomenę ir karo aukų skaičius per Pirmąjį pasaulinį karą. Iš viso kare dalyvavo apie 70 mln. karių, iš kurių apie 10 mln. žuvo, o 21 mln. buvo sužeista. Karo aukomis tapo ir apie 6,6 mln. civilių.

6. Užsitęsęs pasaulinis konfliktas

8

Karo veiksmai 1918 m.

9

Armėnų genocidas Turkijoje. XX a. pradž. piešinys. 1915 m. Turkų osmanų vyriausybė paskelbė priverstinį krikščionių armėnų iškeldinimą. Buvo įtariama, kad armėnai siekia sukurti vientisą ir nepriklausomą Armėniją, kurią gintų Rusija. Potvarkiui įsigalėjus, iš maždaug 3 mln. armėnų apie trečdalią buvo išžudyti, trečdalis žuvo iškeldinti į dykumą.

Rusijos dalyvavimą Pirmajame pasauliniame kare, nutraukė sąjungą su Antante. Taika padėjo iš priespaudos išsivaduoti Rusijos pavergtoms tautoms. Rytų frontas žlugo. Tačiau Vokietiją buvo nualinta karo dviem frontais, Antantės jūrų blokados. Žlugusi ekonomika, JAV įstojimas į karą ir kiti veiksniai artino Vokietijos kapituliaciją. Sukaupę paskutines jėgas vokiečiai dar mėgino pulti Vakaruose, tačiau pralaimėjo. Karo baigtis buvo nulemta.

Vokietijoje kilus revoliucijai ir šalį paskelbus respublika, naujai sudaryta vyriausybė paprašė taikos. Lapkričio 11 d. **Kompjėno paliaubomis** pripažintas Antantės laimėjimas. Vokietiją privalėjo išvesti kariuomenę iš okupuotų teritorijų, nutraukti karo veiksmus. Pirmasis pasaulinis karas baigėsi.

Karo kaina

Kare žuvo ar buvo sužeista apie 30 mln. žmonių, 3,5 mln. liko sužalotų. Daugybė neteko sužadėtinio, šeimos galvos, tapo benamiais ir bedarbiais. Knibždėte knibždėjo karo pabėgėlių, viešpatavo suirutė. Metų metus ilgėtasi žuvusiųjų, dingusių be žinios, apverkti suluošintieji. Daugelis iš fronto grįžusių karių buvo patyrę didžiules psichologines traumas, negebėjo rasti vietos pokario visuomenėje. Žuvusius ir nukentėjusius nuo karo ilgainiui imta vadinti prarastą kartą. Karo išgyvenimai, jo beprasmiškumas atsiskleidė rašytojų Ericho Marijos Remarko, Ernesto Hemingvėjaus, Francio Skoto Ficdžeraldo kūrinuose. Žuvusiųjų šiame kare simboliu tapo raudonos aguonos, gausiai dygusios buvusių kautynių laukuose bei vaizdžiai apdainuotos kanadiečio karo dalyvio medicinos karininko eilėse.

10 Pirmojo pasaulinio karo auka, prašanti išmaldos.

11 Dešimčių tūkstančių Verderno mūšio aukų kapinės Prancūzijoje.

Brėst Litovsko taiką – 1918 m.

kovo 3 d. Sovietų Rusijos taikos sutartis su Vokietija, Austrija-Vengrija, jų sąjungininkais. Sutartis leido bolševikams išsilaikyti valdžioje.

Genocidas – tautos ar jos dalies naikinimas dėl rasės, tautybės arba religijos.

Kompjėno paliaubos – Pirmąjį pasaulinį karą užbaigusios Antantės ir pralaimėtojos Vokietijos 1918 m. lapkričio 11 d. pasirašytos paliaubos Kompjėne.

Pacifistinis – remiantis taiką, pasisakantis už taiką.

Propaganda – idėjų skleidimas ir aiškinimas, siekiant jomis ugdyti žmonių pažiūras ir sulaukti prielankumo.

12 Pirmoji karo laukuose pražydusi gėlė – aguona. Vakaruose ji tapo karuose žuvusių karių atminimo simboliu.

Europa skendėjo griuvėsiuose, kentėjo demografinę ir ekonominę krizes. Pasaulio istorijoje įvyko vienas iš pirmųjų **genocidų**. Karo metais musulmonai turkai nukankino, išmarino badu 2,5 mln. krikščionių: armėnų, graikų ir kitų tautų žmonių. Viena iš daugelio pokario nelaimių tapo bado proveržiai, netikėtai kilusi didelė gripo epidemija, kuri nusinešė per 20 mln. žmonių gyvybių.

Didžiausias iki tol konfliktas ypač smarkiai atsiliepė Europai. Vokietiją ir Rusiją sukrėtė revoliucijos, nuvertusios monarchijas. Subyrėjusių didžiųjų Europos imperijų vietoje atsirado daug mažesnių tautinių valstybių. Nusilpus ir prasiskolinus Europai, JAV įsivyravo pasaulyje.

13 Karo beprasmiškumas

„Karas, kuriuo baigsis kiti karai“ – tada buvo garsiai skanduojuama; tačiau šis tebuvo dar didesnio Antrojo pasaulinio karo preliudija, karo, nusiaubusio dar daugiau šalių ir gerokai padidinusio aukų skaičių. Žiauri 1914–1918 m. kova neatnešė taikos. Vienas nežinomas kareivis yra parašęs: „Milijonų žmonių mirtys buvo beprasmiškos ir niekuo nepadėjo. Niekuo ir niekam.“ 1919-aisiais paskelbiant taiką padarytos klaidos tapo gera dirva Antrajam pasauliniam karui. Vokiečių tautos paniekimas ir jos revanšo troškimas sudarė sąlygas nacizmui kilti. Be to, milžiniškoji Rusija patyrė tokią skaudžią karinę nesėkmę, kad panaikinama caro valdžia ir atsiranda komunizmas.

J. Hernandez, Pirmasis pasaulinis karas, Vilnius, Obuolys, 2011, p. 11–13.

14 Pirmojo pasaulinio karo padariniai.

- Kodėl daugelio entuziastingai sutiktą karą pakeitė pacifistiniai sąjūdžiai, karių broliavimasis ir taikos demonstracijos (tekstas, **3**)?
- Apibūdink civilių gyventojų padėtį karo metais **4–6**.
- Pasidomėk Pirmajam pasauliniam karui skirtais literatūros ir meno kūriniais. Pasirinktą pristatyk klasei.
- Pasamprotauk, kokį vaidmenį kare atlieka propaganda. Pateik konkrečių pavyzdžių.
- Išnagrinėk žemėlapi **8**. Kaip pasikeitė padėtis, lyginant su 1914 m. (žr. 218 p. **9**)?
- Aptarkite Pirmojo pasaulinio karo padarinius. Skirkite svarbiausius **10–14**.

7. Bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje

1

Vladimirą Leniną vaizduojantis propagandinis sovietų plakatas. 1920 m. Užrašė cituojama K. Markso paskelbto Komunistų partijos manifesto ištrauka: „Po Europą klaidžioja šmėkla, komunizmo šmėkla“.

2

Manifestacija Petrograde 1917 m. rudenį. Pagrindinis revoliucijos ginklas – minia. Sumaniai ją jaudrinę ir nukreipę V. Lenino vadovaujami bolševikai lengvai ir greitai užgrobė valdžią ir tapo naujais šalies šeimininkais.

3

Didž. Britanijos premjeras Vinstonas Čerčilis apie V. Leniną ir jo veiklą

Lenino misija – išgelbėti pasaulį, o metodas – jį susprogdinti. Leninui būdingas absoliutus principų laikymasis ir kartu pasirengimas bet kada pagal aplinkybes juos sulaužyti. Jis niekino viską: Dievą, carą, šalį, moralę, teisumą, įstatymus, šimtmečių papročius, net pačią visuomenę. Galų gale jis paniekino patį save.

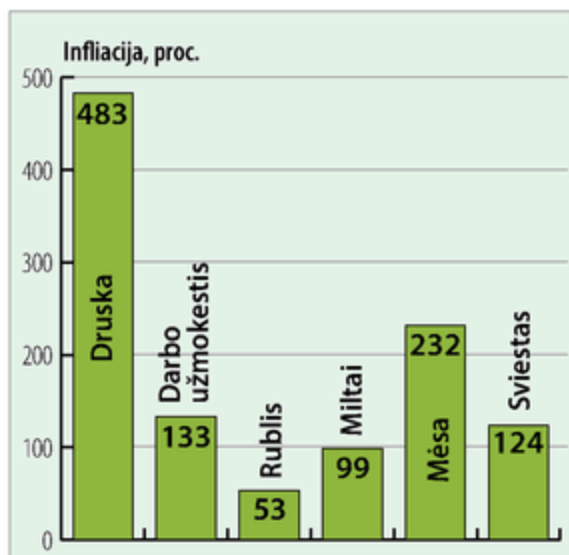
Pagal: www.hrono.ru

Vasario revoliucija ir dvivaldystė Rusijoje

Pirmojo pasaulinio karo dalyvės, taip pat ir carinė Rūsija klaidingai tikėjosi greitos pergalės. Užtrukusio karo nuostoliai buvo milžiniški: keli milijonai žuvusių ir sužeistųjų, prarastos teritorijos. Rūsijoje nuvertėjo pinigai, ėmė stigti maisto produktų, augo nepasitenkinimas caro valdžia, gausėjo streikų, armijoje kilo neramumų. 1917 m. vasario mėnesį šalyje kilo revoliucija. Caras buvo priverstas atsisakyti sosto, monarchija Rūsijoje žlugo.

Sudaryta **Laikinoji vyriausybė** paskelbė tikėjimo ir žodžio laisvę, tačiau nesprenė svarbiausių problemų – taikos sudarymo ir valstiečių aprūpinimo žeme. Manoma, jog tai turi padaryti po rinkimų sušauktas **Steigiamasis susirinkimas**. Rūsijos visuomenė tvarkėsi ir organizavosi savarankiškai. Darbininkai, kariai, valstiečiai rinko atstovus į savo vietos valdžios institucijas, vadinamas **soviėtais** (liet. – tarybomis). Kūrėsi ginkluoti darbininkų milicijos būriai – Raudonoji gvardija. Rūsijoje pradėjo veikti dvi valdžios: lūkuriuojanti Laikinoji vyriausybė ir nedelsiant reformų reikalaujantys sovietai.

Armija, kurios pagrindą sudarė 10 mln. valstiečių, toliau kariauti nenorėjo. Fronte vyko rusų ir vokiečių karių broliavimasis. Žaibiškai išaugo **dezertyrų** skaičius. Per kelis mėnesius iš armijos pabėgo daugiau kaip 2 mln. karių, kurie skubėjo namo, kad suspėtų į prasidėjusias savavališkas žemės dalybas. Grįžę jie ėmė plėsti, deginti dvarus, žudyti jų savininkus. Miestuose padėtis buvo ne ką geresnė: grėsė badas, trūko būtiniausių vartojimo prekių. Šalyje viešpatavo suirutė, gyventojai buvo nepatenkinti Laikinoja vyriausybe.

4

Pinigų nuvertėjimas (% ikikarinio kainų lygio) Rusijoje 1917 m.

Bolševikai – revoliucionieriai profesionalai

Per suirutę Rūsijoje aktyviai veikė dalies gyventojų palaikomos socialistų partijos. Gausiausios iš jų – eserai (SR – socialistai revoliucionieriai) bei **menševikai**

(socialdemokratai) – sudarė daugumą narių sovietuose. Nuo Rūsijos socialdemokratų atskilusi karinga mažuma – **bolševikai** – buvo mažai žinomi, neturėjo didelės įtakos visuomenei. Jų vadas ir įkvėpėjas – **Vladimiras Leninas** (tikroji pavardė – Uljanovas), aršus K. Markso idėjų šalininkas, puikus oratorius be galo troško valdžios. Jis svajojo apie prievartinį komunizmo utopijos įvedimą visame pasaulyje. Tam reikėjo ginklu užgrobti kurią nors valstybę ir paversti ją revoliucijos židiniu. Remiantis K. Markso teorija, proletariato diktatūra galėjo būti įvesta tik pramoninėje valstybėje, turinčioje darbininkų daugumą. Tai, kad valstietiška Rūsija tokiam eksperimentui netiko, V. Leninui buvo ne motais. Jis manė, kad sukelti revoliucijai užtenka nedidelės, bet gerai organizuotos **revoliucioniėrių profesionalų** grupuotės – bolševikų partijos.

„Grab nagrabloņoje“ (liet. – plėšk tai, kas prisiplėšta) buvo vienas iš svarbiausių bolševikų šūkių. Norėdami gauti lėšų veiklai jie nesibodėjo teroristinių, kriminalinių metodų, žudė caro pareigūnus, plėšė valstybines institucijas ir bankus. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, bolševikus finansuoti ėmė Vokietijà. Pasinaudojusi jais Rūsijos priešininkė siekė sukelti revoliuciją ir priversti šalį baigti karą. 1917 m. po ilgametės emigracijos Šveicarijoje V. Leninas kartu su 31 revoliucionieriumi, užantspauduotame vagone slapta pergabentas per Vokietijos teritoriją, atsidūrė Rūsijos įvykių epicentre Petrograde (Sankt Peterburge).

Iki V. Lenino atvykimo bolševikų vaidmuo Rūsijos įvykiuose buvo menkas. Kai muose apie bolševikus žmonės žinojo vien iš dezertyrų pasakojimų, o šie miglotai nutuokė apie bolševizmą, įsiminė tik du magiškus žodžius: taika ir žemė. Žarstydami apgaulingus pažadus ir mulkindami žmones bolševikai siūlė viską, ko šie reikalauja. Savo teiginį apie privačios žemės nusavinimą valstybės naudai jie skubiai pakeitė eserų šūkiu „Žemė liaudžiai!“ Iš tikrųjų liaudies skurdas bolševikams menkai rūpėjo. Jie suvokė, jog savo vardu sukilimo nepadarys, todėl prisidengė populiarių sovietų vardu paskelbdami šūkį „Visa valdžia sovietams!“

5 Iš istoriko A. Arutiunovo knygos „Lenino dosjė be grimo“

XX a. pradž. svarbiausias bolševikų apsirūpinimo pinigais šaltinis buvo ginkluoti plėšimai. V. Lenino sukurtoje rekomendacijoje rašoma, jog plėšti yra ne tik revoliucionieriaus teisė, bet ir pareiga. Būtina žudyti šnipus, policininkus, žandarus, sprogdinti policijos nuovadas, išlaisvinti areštuotus bendražygius, partijos naudai reikia pasisavinti valstybės ir atskirų asmenų pinigus. Šie nurodymai buvo įgyvendinami. Ypač paplito Kaukaze. Nuo 1905 iki 1907 m. per penkis ginkluotus plėšimus bolševikai pagrobė milžinišką tais laikais sumą – 800 tūkst. rublių. Plėšikams vadovavo Josifas Stalinas, tuomet pravardžiuojamas Koba.

A. Арутюнов, Досье Ленина без ретуши, Москва, Вече, 1999, p. 63.

Яя карточка петербургского охранного отделения
рафическим снимком И. В. Сталина. (Фото)

6 Vienas iš Rusijos bolševikų plėšimų organizatorių Josifas Stalinas. Carinės Rusijos saugumo kartotekos nuotrauka. 1911 m.

7 „Bolševikas“. Propagandinis dailininko Boriso Kustodijeva paveikslas. 1920 m.

7. Bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje

8 Žiemos rūmų šturmas sovietų propagandos (A) ir amžininko dailininko I. Vladimirovo (B) akimis. Naktį iš lapkričio 7-osios į 8 d. (pagal tuo metu Rusijoje naudotą kalendorių – spalio 25–26 d.) įsiveržusius raudongvardiečius rūmų tarnautojai mėgino stabdyti šūkaudami: „Negalima, negalima“. Į rūmus patekę raudongvardiečiai masiškai pasidavinėjo karo mokyklos kursantams. Tik kai pasidavusių tapo daugiau nei rūmų gynėjų, raudongvardiečiai staiga nuginklavo kursantus. Užimant Žiemos rūmus, žuvo keliasdešimt žmonių.

9 Istorikas apie spalio perversmą

Dokumentų analizė įtikinamai rodo, kad 1917 m. įvyko tipiškas karinis politinis perversmininkų sąmokslas siekiant užgrobti valdžią valstybėje. Jo nerėmė armija, o apie „revoliucinį darbininkų, karių ir jūreivių pakilimą“ negalėjo būti ir kalbos. Tačiau bolševikų sąmokslas pavyko. Ne todėl, kad jie buvo galinga jėga, o kad Laikinoji vyriausybė neturėjo galios sunaikinti maištininkus. Nebuvo ir visuomeninio politinio palaišymo. Valdžios krizė buvo tokia akivaizdi, kad net nereikėjo ypatingų pastangų valdžiai nuversti.

A. Арутюнов, Досье Ленина без ретуши, Москва, Вече, 1999, p. 52.

Spalio perversmas

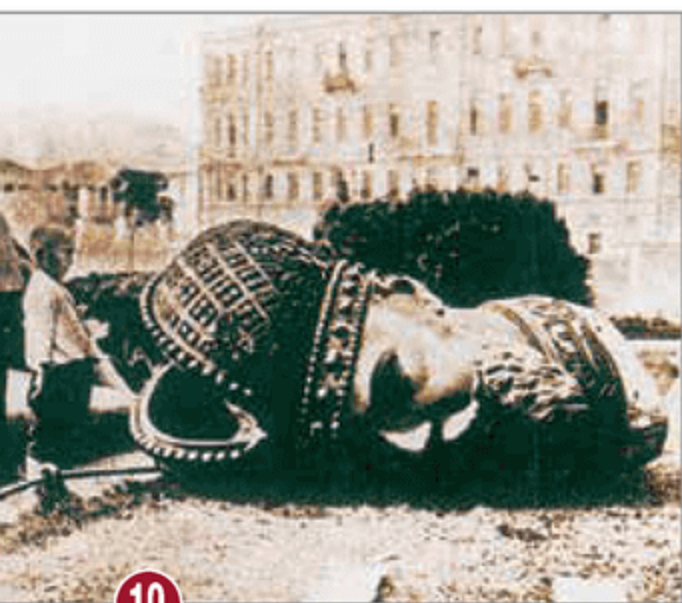
1917 m. vasarą vykęs pirmas bandymas nuversti Laikinąją vyriausybę bolševikams nepavyko. Valdžia neramumus numalšino ir uždraudė V. Lenino partiją. Antras perversmo bandymas 1917 m. spalį bolševikams pasisekė. Petrogrado Žiemos rūmus, kur veikė karo ligoninė ir posėdžiavo iš socialistų sudaryta Laikinoji vyriausybė, gynė tik keli šimtai karo mokyklų kursantų ir dalis moterų bataliono. Tvyrančio chaoso sąlygomis sėkmę lėmė įžūlūs ir gerai organizuoti ginkluotų bolševikų ir juos palaikančiųjų veiksmai. Rūmai ir svarbiausios miesto susisiekimo ir ryšių arterijos užimtos beveik be pasipriešinimo. Jokio herojiško Žiemos rūmų „šturmo“ ir visuotinės „Spalio revoliucijos“, apie kuriuos vėliau skelbė bolševikų propaganda, nebuvo. Tolesnį Rusijos likimą lemiantis valstybinis perversmas pareikalavo tik kelių žmonių aukų.

Pasipiktinę perversmu iš tuo metu vykusio antrojo sovietų suvažiavimo pasitraukė dauguma eserų ir menševikų. Bolševikai paskelbė, kad perima valdžią į savo rankas. Jau kitą dieną po perversmo uždrausta daug laikraščių. Liko tik melagingą propagandą spausdinantys. Siekiant nuraminti visuomenę, paskelbti Taikos ir Žemės **dekrėtai**, žadantys nedelsiant baigti karą ir iš dvarininkų atimta žeme apdalyti valstiečius. V. Leninas tapo vyriausybės vadovu.

V. Leninas naudojo K. Markso idėjomis savo valdžiai pagrįsti ir įtvirtinti. Markso teorijos teiginys apie proletariato diktatūrą pereinamuoju iš kapitalizmo į komunizmą laikotarpiu tapo V. Lenino sugalvota ir kuriama nauja santvarka – **socializmu**. Iš tikrųjų Sovietų valstybei vadovavo ne proletariatas, o niekada darbininkais nebuvę profesionalai revoliucionieriai – bolševikai.

Bolševikų diktatūra

V. Lenino pradėtas socializmo ir komunizmo kūrimo eksperimentas sulaukė kai kurių K. Markso idėjas palaikančių Europos šviesuolių paramos. Tačiau dauguma to meto europiečių jį vertino skeptiškai ar jam nepritarė. Daugelis Rusijos gyventojų manė, kad šalies ateitį lems Steigiamasis susirinkimas. Demokratinuose rinkimuose bolševikai tegavo mažumą – 24% balsų. V. Leninas pabūgo, kad liaudies

10 1918 m. Maskvoje bolševikų nugriautas caro Aleksandro III paminklas.

11

„Bolševikai (A) Internacionalui aukoja Rusiją (B)“. 1918 m. plakatas.

Bolševikai – socialdemokratų partijos Rusijoje kraštutinių pažiūrų, karin-
giausias sparnas, V. Lenino šalininkai.

Dekrėtas – valdžios dokumentas, turintis
įstatymo galią.

Dezertyras – asmuo, pabėgęs iš tarnybos
kariuomenėje.

Laikinoji vyriausybė – 1917 m. atsisa-
kius carui sosto, sudaryta Rusijos vyriau-
sybė, turėjusi dirbti iki Steigiamojo susi-
rinkimo sušaukimo.

Menševikai – Rusijos socialdemokratų
grupė, taikiai siekusi socialistinės
revoliucijos.

Profesionalas revoliucionierius – revo-
liucionierius, kurio pragyvenimo šaltinis –
revoliucijų rengimas ir vykdymas.

Socializmas – antrąją reikšmę visuome-
nės santvarka pereinamuoju iš kapita-
lizmo į komunizmą laikotarpiu. Pirmąją
sąvokos reikšmę žr. 181 p.

Sovietai (rus. *soviet* – taryba) – sponta-
niškai sukurtos vietinės valdžios instituci-
jos Rusijoje, atstovavusios darbininkams,
kareiviams ir valstiečiams.

Steigiamasis susirinkimas – specialiai
išrinktas ir sušauktas parlamentas, turintis
nustatyti būsimąją valstybės santvarką,
priimti konstituciją.

13

Sovietų valdžios simboliai:
raudona penkiakampė žvaigždė bei
tariamą darbininkų ir valstiečių sąjungą
reiškiantys kūjis ir pjautuvas. Vėliau
šiuos simbolius perėmė daugelio
pasaulio šalių komunistai.

išrinkti atstovai nuvers jo vyriausybę. 1918 m. sausį po vienintelio posėdžio ginkluo-
ti bolševikai išvaikė Steigiamąjį susirinkimą, užgrobė valdžią ir sovietuose. Tariama
Sovietų valdžia tapo bolševikų, persivadinusių komunistais, diktatūra.

Bolševikų likimas buvo sprendžiamas ne tik Rūsijoje. Vokietija atnaujino karo
veiksmus ir paskelbė ultimatumą sovietinei vyriausybei. Atrodė, komunistų dienos
suskačiuotos. Norėdamas išlaikyti valdžią V. Leninas buvo priverstas derėtis dėl
taikos. Bendražygius jis įspėjo: „Arba pasirašysime taikos sutartį, arba mirties nuos-
prendį sovietinei vyriausybei“. 1918 m. kovo mėn. Brėst Litovske (Lietuvės Bras-
toje) sudaryta taika su Vokietija leido komunistams išsilaikyti ir įsitvirtinti valdžio-
je. Rūsija neteko trečdalis gyventojų ir dirbamųjų žemių, maždaug pusės pramonės
įmonių, beveik visų anglių ir naftos atsargų. Be to, Vokietijai pasižadėjo sumokėti
850 mln. rublių reparacijų.

Bolševikų įsitvirtinimas valdžioje ir netrukus prasidėjęs teroras nelaimėms ir kan-
čioms pasmerks milijonus žmonių visame pasaulyje ir atvers vieną iš tragiškiausių
XX a. istorijos puslapių. Vietoje pažadėto „rojaus žemėje“ – komunizmo – Rūsijos
gyventojai patirs dar neregėtą prievartą ir skurdą.

	Data	Iš viso dalyvių	Iš jų bolševikų
I sovietų suvažiavimas	1917 m. birželis	1090	105
II sovietų suvažiavimas	1917 m. spalio	648	338
Steigiamasis susirinkimas	1918 m. sausis	441	136

12

Bolševikų skaičius sovietų suvažiavimuose ir Steigiamajame susirinkime.

- Kokį poveikį Rusijai turėjo dalyvavimas Pirmajame pasaulinia-
me kare? Skirk politinius, karinius ir ekonominius padarinius
(tekstas, 2, 4).
- Kokiam tikslui buvo suformuota Laikinoji vyriausybė? Nurodyk
jos politinių klaidų.
- Apibūdink bolševikų partiją, jos vadovybę, tikslus ir veiklos
metodus (tekstas, 3, 5).

- Patvirtink arba paneik teiginį, jog bolševikai savaip interpreta-
vo K. Markso teoriją.
- Kodėl bolševikams pavyko užgrobti valdžią Rusijoje 1917 m.
rudeni? Įvardyk vidines ir išorines aplinkybes 9.
- Paašškink, dėl kokių priežasčių bolševikai išvaikė Steigiamąjį
susirinkimą ir sudarė Brest Litovsko taikos sutartį.
- Bibliotekoje, internete rask sovietinių plakatų, paveikslų, tų lai-
kų istorijos vadovėlių, kuriuose aprašomas spalio perversmas
8. Kokių neatitikimų su tikrove pastebėjai?

Skyriaus santrauka

1 Kolonijinių imperijų laikai

- XIX a.–XX a. pradž. vykdyta valstybių politika, kurios tikslas buvo agresyviai plėsti savo teritorijas ir viešpatauti pasaulyje, vadinama imperializmu.
- Plėsti kolonijas europiečius ypač skatino pramonės perversmas bei sparčiai didėjantis gyventojų skaičius.
- Kova dėl kolonijų ir įtakos sferų nuolat sukeldavo konfliktų. Turinčios daug kolonijų valstybės jų norėjo dar daugiau, o mažesnę kąsį gavusios siekė perdalyti kolonijas ir gauti savo dalį.
- Iki šiol imperializmas ir kolonializmas yra vertinami neigiamai.

2 Tolimosios Rytų šalys

- Indija XIX a. tapo Didžiosios Britanijos kolonija.
- Milžiniška, bet silpna Kinija XIX a. tapo Europos valstybių pusiau kolonija. Kelis tūkstančius metų gyvavusi Kinijos imperija 1911 m. žlugo.
- Japonija XIX a. vid. perėmė Vakarų šalių naujoves ir tapo modernia, galinga valstybe.

3 JAV tampa galinga valstybe

- Svarbiausių JAV regionų – šiaurinių ir pietinių valstijų – prieštaravimai dėl vergijos peraugo į pilietinį karą.
- Žiauriausią JAV istorijoje karą laimėjo šiauriečiai. Pietinės valstijos privalėjo panaikinti vergiją.
- Sparčiai išplėtusi teritoriją ir turtingų gamtos išteklių turinti JAV XIX a. pab. tapo viena iš galingiausių pasaulio valstybių.

4 Lotynų Amerikos dekolonizacija

- Konkistadorų nukariautos Vidurio ir Pietų Amerikos šalys tapo Ispanijos ir Portugalijos kolonijomis.
- Kolonijų gyventojų nepasitenkinimas metropolijų valdžia peraugo į išsivadavimo sąjūdį. Kova už nepriklausomų valstybių sukūrimą baigėsi sukilėlių pergale.
- Naujai susikūrusios valstybės buvo silpnos ir nevientisos.

5 Pirmojo pasaulinio karo pradžia

- Didžiųjų valstybių varžymasis dėl įtakos Europoje, kolonijų, prekybos ir viešpatavimo pasaulyje sukėlė Pirmąjį pasaulinį karą.
- Jo pretekstu tapo 1914 m. Bòsnijos mieste Sarājeve įvykdytas pasikėsinimas į Austrijos-Vėngrijos sosto įpėdinį.
- Kovos prasidėjo intensyviais abiejų pusių veiksmais.
- Karo pradžios smarkų puolimą pakeitė vadinamasis apkasų karas, privertęs kovotojus įsitvirtinti gynyboje.

6 Užsitęsęs pasaulinis konfliktas

- Milžiniški karo nuostoliai, milijonai žuvusių, nesibaigiantys susirėmimai nualino abi puses.
- Vokietijoje kilus revoliucijai ir šalį paskelbus respublika, naujai sudaryta vyriausybė paprašė taikos.
- 1918 m. lapkričio 11 d. Kompiėno paliaubomis pripažintas Antantės laimėjimas. Pirmasis pasaulinis karas baigėsi.
- Didžiausias iki tol konfliktas ypač smarkiai atsiliepė Europai. Vokietiją ir Rūsiją sukrėtė revoliucijos, nuvertusios monarchijas.
- Subyrėjusių didžiųjų Europos imperijų vietoje atsirado daug mažesnių tautinių valstybių.

7 Bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje

- 1917 m. vasario mėnesį Rūsijos imperijoje kilo revoliucija. Caras buvo priverstas atsisakyti sosto, monarchija Rūsijoje žlugo.
- Sudaryta Laikinoji vyriausybė nespėdė svarbiausių problemų – taikos sudarymo ir valstiečių aprūpinimo žeme.
- Pasinaudoję suirutė, 1917 m. per spalio perversmą valdžią Rūsijoje užgrobė V. Lenino vadovaujami bolševikai.
- Jų įsitvirtinimas valdžioje ir netrukus prasidėjęs teroras nelaimėms ir kančioms pasmerkė milijonus žmonių visame pasaulyje.

Viešosios nuomonės apklausos

Viešoji nuomonė itin svarbi mūsų laikų visuomenei. Politikoje, ūkyje, spaudoje ir net reklamoje žmonių nuomonė tampa vis reikšmingesnė. Jei valstybė turi spręsti konstitucijos pakeitimo ar kitą svarbų vidaus, užsienio politikos klausimą, taip pat atsiklausoma piliečių – rengiamas visuotinis balsavimas, vadinamas referendumu. Priimdama sprendimą valdžia privalo atsižvelgti į referendumo rezultatus. Jūs taip pat galite tapti viešosios nuomonės apklausos rengėjais, tik reikia tinkamai pasiruošti.

Projekto įgyvendinimas

I. Pasirengimas apklausai.

Pasvarstykite, kokių klausimų norėtumėte surengti apklausą. Stenkitės, kad jūsų suformuluota problema būtų aktuali kuo platesniam žmonių ratui. Kada pradėsite apklausą ir kiek laiko ji truks? Kas parengs apklausos klausimyną/užduotis? Prisiminkite: kuo daugiau apklausite žmonių, tuo išsamesnius apklausos rezultatus gausite.

Įgyvendinti projektą geriau seksis, jeigu:

- apklausoje dalyvaus tik savanoriai;
- apklausiamasis turės galimybių susipažinti su apklausos tikslu;
- bus garantuotas apklausiamojo anonimiškumas;
- pateiksite paprastus ir aiškius klausimus;
- klausimyną sudarys įvairių tipų klausimai;
- įtrauksite kontrolinius klausimus, t. y. tą patį klausimą pateiksite skirtingose klausimyno vietose ta pačia arba pakeista forma;
- suteiksite galimybių pasirinkti keletą atsakymų variantų;
- vengsite asmeninių klausimų, klausimų opiomis temomis, o jeigu jų neįmanoma išvengti – formuluosite netiesiogiai;
- apklausa nebus ilga, sudėtinga ir nuobodi.

1. Kuriomis Lietuvai aktualiomis istorinėmis temomis rengtum apklausą?
2. Susiskirstykite į grupes. Pasirinkta tema mokykloje, namie, gyvenvietėje atlikite apklausą. Rezultatus aptarkite klasėje.

II. Klausimyno/užduočių rengimas.

Iš kokios srities pateiksite klausimus? Jie skiriami vienai amžiaus grupei ar įvairaus amžiaus žmonėms? Ar klausimai neprieštarauja vienas kitam? Stenkitės pateikti kuo daugiau ir įvairiausių klausimų, kad išsamiau išnagrinėtumėte tiriamą sritį.

Pagrindiniai klausimų tipai:

- Uždari klausimai – klausimai, į kuriuos galimi du atsakymai: „taip“ arba „ne“.
- Atviri klausimai – klausimai, kurie plačiau paaiškina tiriamą reiškinį, leidžia pateikti išsamesnį atsakymą.
- Aprašomieji klausimai – klausimai, į kuriuos atsakyti reikia išsamesnio aprašymo.
- Kontroliniai klausimai – klausimai, skirti patikrinti, ar apklausiamasis nemeluoja. Paprastai pateikiamas tas pats klausimas skirtingose klausimyno vietose arba pakeista forma.

III. Apklausos rezultatų analizė.

Kokias pozicijas išreiškė apklausiamieji? Sutapo ar skyrėsi jų nuomonės? Ar jokie požymiai nerodo, jog apklausiamieji atsakė nenuoširdžiai? Kokių išvadų galima padaryti išnagrinėjus apklausos rezultatus?

2 Prievarta iš savo žemių išvaryti indėnai keliai į rezervacijas. XX a. pradž. paveikslas.

A black and white portrait of an elderly Native American man. He has long, dark hair styled in two thick braids that hang down his chest. His face is weathered, with deep wrinkles around his eyes and mouth. He is wearing a dark, textured vest over a light-colored shirt. A wide, decorative sash with a floral or geometric pattern is draped across his chest from his right shoulder to his left hip. The background is a plain, light color.

A Kova dël iſlikimo

1. Kokių grėsmių kilo indėnams, kai atsikėlė baltieji gyventojai **A**?
2. Pasakyk savo nuomonę apie indėnų genocidą.
3. Kokių knygų apie indėnus skaitei ar filmų matei? Pasidalyk įspūdžiais su klasės draugais.

6 Indėnų lankas ir strėlės.

7 Priešo skalpavimas. Indėnai tikėjo, kad, nuimdami skalpą, įgyja priešo stiprybę. XIX a. piešinys.

B Karo dvasia

Tėvai nuo pat mažumės mokė sūnus medžioti bei kautis. Jaunuoliui, kovoje nužudžiusiam pirmąjį priešą, tėvas iškeldavo pergalės iškilmes. Per apeigas jaunuoliui gentis suteikdavo naują vardą, geriausiai atspindintį jo būdo savybes ar gebėjimus.

Tarp indėnų karių gyvavo paprotys skalpuoti priešą. Nuluptą nugalėto kario viršugalvio odą su plaukais jie pasiimdavo kaip karo trofėjų. Iš indėnų šį paprotį ilgainiui perėmė ir baltieji kolonizatoriai.

4. Dėl ko indėnai skalpavo priešus B?
5. Kokios informacijos galima sužinoti iš indėnų galvos apdangalų plunksnų 8?

- 8 Ką pasakoja plunksnos? Nugalėję priešą indėnai įgydavo teisę įsidėti plunksną į galvos apdangalą. Plunksnos bylojo apie kovos baigtį.

Nuėmė priešui skalpą

Sužeidė daug priešų

Nužudė daug priešų

Sužeidė priešą

Nužudė priešą

C Indėnų gyvenimo būdas

Protėvių dvasios. Šiaurės Amerikos indėnai tikėjo, kad viskas gamtoje turi dvasią arba sielą. Genties, giminės ir jos protėvio ryšį simbolizavo totemai – gyvūnas, augalas ar ne gyvosios gamtos objektas. Juos gentis ar giminė laikė savo protėvio įsikūnijimu.

Totemų stulpas (1). Ant aukšto stulpo buvo išpjaustomi menamų protėvių – žmonių ar gyvūnų – atvaizdai. Jie reiškė pagarbą protėviams, giminės ar genties vienybę. Šventiesiems atvaizdams atnašautos aukos.

Pypkė (2). Indėnai tikėjo, kad nuo tabako skaidrėja mintys ir žmogus tampa įžvalgesnis. Sudarant taiką ar kitomis svarbiomis progomis buvo rūkoma taikos pypkė.

Būstai (3). Įvairių indėnų genčių būstai priklausė nuo gyvenamosios vietos bei gyvenimo būdo. Pietuose gyvenantys indėnai vertėsi žemdirbyste, kūrėsi sėsliose gyvenvietėse. Būstus rentė iš medžio ar drėbė iš molio. Bizonų medžiokle besiverčiantys klajokliai lygumų indėnai gyveno palapinėse – vigamuose bei tipiuose.

Mokasinai (4) – indėnų apavas.

Kanoja (5). Valties korpusą indėnai gamino iš beržo žievės, o irklus – iš kedro. Valties vidų, kad nepraleistų vandens, ištepavo eglių sakais.

6. Ką indėnams reiškė totemai C?
7. Paaiškink, iš kur kilo pavadinimas „taikos pypkė“ C.

- 9 Čejenų genties vado Baltojo Erelio galvos apdangalas.

„Atėjo Leninas visiems laikams?“

1 1967 m. propagandinis plakatas su sovietinio poeto eilėraščio ištrauka: „Leninas buvo, yra ir bus gyvas“.

A Dievas ar šėtonas?

Savotiškos religinės ekstazės apimtos dešimtys tūkstančių pagyvenusių žmonių iki šiol garbina komunistų vado mumiją. Nepaisant vargano gyvenimo sovietmečiu, V. Leninas jiems išlieka „žmonijos genijus“. Kiti jį laiko šėtonu, milijonų žmonių žudiku. O juk ne taip seniai Lenino stabams lenkėsi milijonai apkvailintų žmonių. Dešimtmečius jiems „plautos smegenys“ – brukta masinė dezinformacija apie „didįjį geradarį“, „kelio į šviesų komunistinį rytojų vedlį“. Tikroji tiesa slėpta. Galingai propagandos mašinai tarnavo laikraščiai, knygos, kino filmai, radijas ir televizija. Lenino vardu buvo pavadinta daugiau kaip 40 miestų ir gyvenviečių, įrengta apie 52 tūkst. muziejų, miestuose pastatyta apie 2 tūkst. paminklų. Komunistų vado garbinimas peržengė absurdo ribą. Lenino atvaizdas ir vardas puikavosi visur: nuo sieninių kilimų iki viršukalnių pavadinimų. Ar jo idėjos tebėra gyvos? Sociologinių apklausų duomenimis, 68% rusų nieko nenori žinoti apie šią asmenybę. Bet „kaulėta vado ranka“ iki šiol laiko apglėbusi Rusiją. 60% rusų vis dar teigiamai vertina V. Lenino indėlį į šalies istoriją. Nemažai pagyvenusių žmonių su nostalgija prisimena sovietmetį. Kai kuriose šalyse viešpatauja nusikalstami komunistiniai režimai. Komunistinio revanšo grėsmė išlieka.

1. Paaiškink, kodėl SSRS buvo skatinamas Lenino kultas **A**.
2. Paklausk tėvus, senelius, kas sovietmečiu jiems buvo kalbama apie V. Leniną. Koks jų požiūris į šią asmenybę dabar?

B Lenino mauzoliejus – komunistų šventovė

Komunistų partijos įsakymu V. Lenino kūnas buvo ne palaidotas, o balzamuotas ir saugomas mauzoliejuje. Zikuratą primenantis pastatas tapo savitiška komunistų šventove, kuri turėjo nustelbti musulmonų Meką ar krikščionių Jeruzalę. Sovietmečiu net 150 mln. žmonių aplankė V. Lenino kapavietę. Iškilmingomis progomis į mauzoliejuje įrengtą tribūną pakildavo šalies vadovai. Priešais juos Raudonojoje aikštėje marširuodavo kariuomenės ir demonstrantų kolonos.

Lenino mauzoliejaus ateitis neaiški. Komunistų vado kūnas nepalaidotas. Dalis rusų sako, kad komunizmo kūrėjo SSRS kūno nereikėtų viešai demonstruoti, geriau būtų palaidoti. Tačiau kiti, teigdami, kad negalima laidoti savo istorijos, kategoriškai tam priešiasi.

2 Komunistų šventovė: 1–1929–1930 m. pastatyto Lenino mauzoliejaus pjūvis. Kompiuterinė rekonstrukcija; 2 – Lenino mumija. Gerai išvaizdai palaikyti kūnas dukart per savaitę purškiamas balzamuojamuoju skysčiu, kartą per pusantros metų panardinamas į specialaus tirpalo vonią; 3 – SSRS vadovybė, iš Lenino mauzoliejaus tribūnos stebinti paradą. XX a. 8 dešimt.; 4 – Lenino mauzoliejaus lankytojų eilė sovietmečiu.

3. Ką, tavo nuomone, reikėtų daryti su Lenino mauzoliejum **B**?
4. Pasidomėk, ar tavo gyvenamoje vietovėje sovietmečiu buvo Lenino paminklų, jo vardu pavadintų gatvių ir kt. Išsiaiškink, koks daugelio Lietuvos miestuose stovėjusių Lenino ir kitų sovietinių statulų likimas.

C Sovietų rūmai – Babelio bokštas

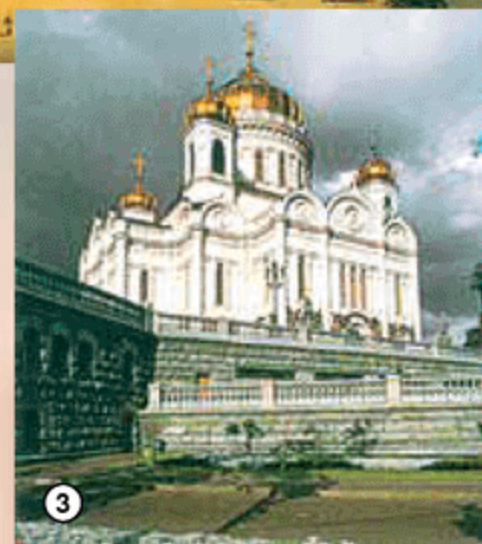
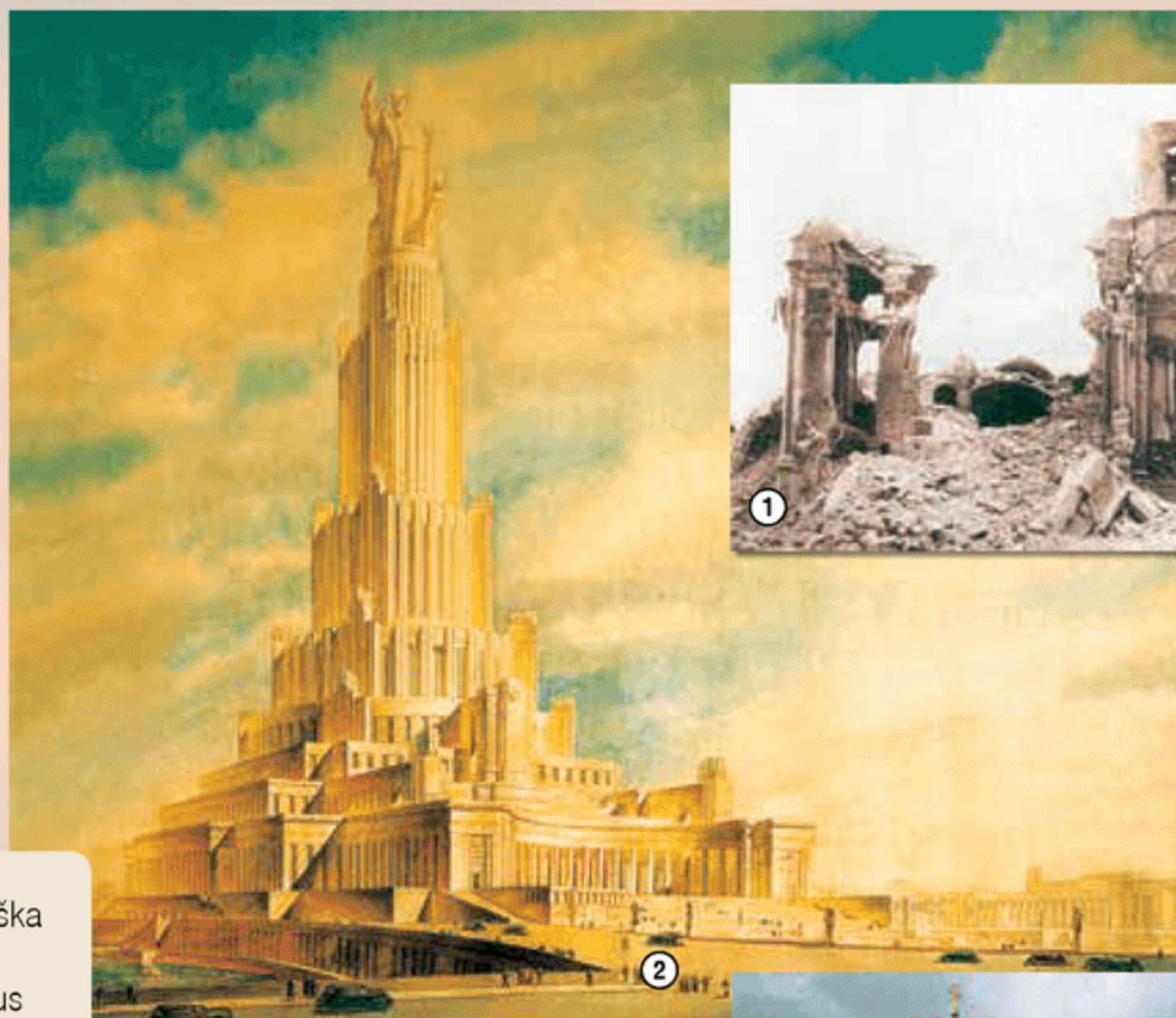
XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos vadams kilo mintis pastatyti grandiozinį komunizmo pergalę simbolizuojantį pastatą – Sovietų rūmus. Pagal architektų parengtą projektą 420 m aukščio rūmai būtų aukščiausias pastatas pasaulyje, o stogas taptų milžiniško Lenino paminklo pjedestalu. Statulos aukštis turėjo siekti 100 m. Vien tik rodomasis pirštas 6 m ilgio. Komunistų valdžios neglumino faktas, kad taip aukštai esanti statula 200 dienų per metus būtų nematoma – paskendusį debesyse. Nepaisant idėjos absurdiškumo, statybos darbai buvo pradėti. Pastatui pasirinktoje vietoje stovintis soboras susprogdintas. Tik prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas nutraukė Sovietų rūmų statybą. Ant pastato, kuris sulaukė biblinio Babelio bokšto likimo, pamatų įrengtas baseinas.

?

5. Dėl ko Sovietų rūmų statyba buvo absurdiška idėja C?
6. Įvertink, kaip komunistai pasielgė su Jėzaus Išgelbėtojo soboru 4-1. Kokių Lietuvoje žinai sovietų valdžios barbariškų poelgių su religiniais paminklais?

- 3 Spaliuko ženklukas su V. Lenino atvaizdu vaikystėje. Sovietmečiu visi pradinį klasių mokiniai privalėjo priklausyti komunistinei spaliukų „Lenino anūkų“ organizacijai. Taip ji pavadinta Spalio revoliucijos – bolševikų perversmo – garbei.

- 4 Sovietų rūmų statyba: 1 – 1931 m. susprogdintas Jėzaus Išgelbėtojo soboras; 2 – Sovietų rūmų projekto eskizas. Ištiesta V. Lenino ranka rodo kelią į „šviesią žmonijos ateitį“ – komunizmą; 3 – 1997 m. šalia buvusios vietos atstatytas soboras.

D Daina apie Leniną

Daina apie Iljičių,
Apie Tarybų šalį
Iš mūs širdžių mažyčių
Plasnoja lyg paukštelė...

Šakelėje alyvos
Jau pumpurai paputę...
Ir Leninas kaip gyvas
Į mus su meile žiūri.

Žydėkite daržely
Alyvos šviesiai mėlynos!–
Mylėsim didžią šalį,
Kaip ją mylėjo Leninas

Partizanus išdavusio poeto Kosto Kubilinsko eilėraštis. 1956 m.

?

7. Išnagrinėk Kosto Kubilinsko eilėraštį. Kuo poeto vertinimas skiriasi nuo šios istorinės asmenybės tikrovės?

- 5 Lenino (dab. Lukiškių) aikštė Vilniuje. 1987 m. nuotrauka.

- 6 1991 m. Rytų Vokietijoje išmontuojamas Lenino paminklas. Prasidėjus komunistinės sistemos žlugimui, tokie paminklai nugriauti daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių. Tačiau Rusijoje, Baltarusijoje daug kur jie tebestovi.

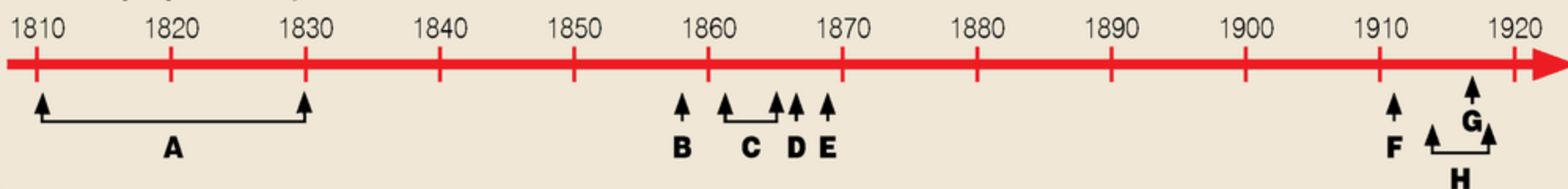

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka?

1. Atidaromas Sueco kanalas.
2. Indija tampa Didž. Britanijos kolonija.
3. S. Bolivaro vadovaujamas išsivadavimo sąjūdis Lotynų Amerikoje.

4. JAV pilietinis karas.
5. Meidzi laikotarpio pradžia Japonijoje.
6. Nuverčiamas paskutinis Kinijos imperatorius.
7. Pirmasis pasaulinis karas.
8. Bolševikai užgrobia valdžią Rusijoje.

B Paaiškink sąvokas:

segregacija	imperializmas	mobilizacija	bolševikai
rasizmas	dominija	meidzi	Antantė
kaudiljas	kukluksklanas	dekolonizacija	metropolija
propaganda	dezertyras	sovietai	genocidas

C Atsakyk į klausimus:

1. Kokios priežastys paskatino imperializmo ir kolonializmo suklestėjimą XIX a.?
2. Kuo skyrėsi Indijos, Kinijos ir Japonijos padėtis XIX a. – XX a. pradž.?
3. Kas kovėsi per JAV pilietinį karą?
4. Dėl ko Lotynų Amerikos šalys anksčiau nei Afrikos ar Azijos išsivadavo iš kolonijinės priespaudos?
5. Kokios sąjungos kariavo Pirmajame pasauliniame kare?
6. Kokie buvo Pirmojo pasaulinio karo padariniai?
7. Kaip bolševikams pavyko užgrobti valdžią Rusijoje?

D Išnagrinėk iliustraciją:

„Europos valstybės: Ar sudarysime ringą tiems dviem ar kovosime tarpusavyje?“ 1914 m. karikatūra.

1. Kurias Europos valstybes simbolizuoja A ir B figūros?
2. Kokiam Europos istorijos įvykiui skirta karikatūra? Pagal ką nustatei?
3. Kuris iš karikatūroje numatomų konflikto scenarijų išsipildė? Atsakymą pagrįsk.

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

1918 m. V. Lenino pranešimas bolševikams

Socializmo sėkmei Rusijoje reikia tam tikro laiko tarpo, bent kelių mėnesių, per kuriuos socialistinė vyriausybė turėtų visiškai laisvas rankas buržuazijai įveikti savo šalyje ir ne tik plačiai, bet ir giliai organizuoti darbą su masėmis.

Sudarydami vienašališką taiką, kurį laiką turėtume laisvas rankas socialistinei revoliucijai vykdyti ir įtvirtinti. Reorganizuoti Rusiją, remiantis proletariato diktatūra, bankų ir sunkiosios pramonės nacionalizavimu bei natūraliais gaminių mainais tarp miestų ir smulkiųjų valstiečių vartotojų kooperatyvų, ekonominiu požiūriu yra visiškai įmanoma, tik su sąlyga, kad mums bus užtikrinti keli mėnesiai takaus darbo. Toks reorganizavimas padarys socializmą nenugalimą ne tik Rusijoje, bet ir visame pasaulyje ir bus tvirtas ekonominis galingos darbininkų ir valstiečių Raudonosios armijos pagrindas.

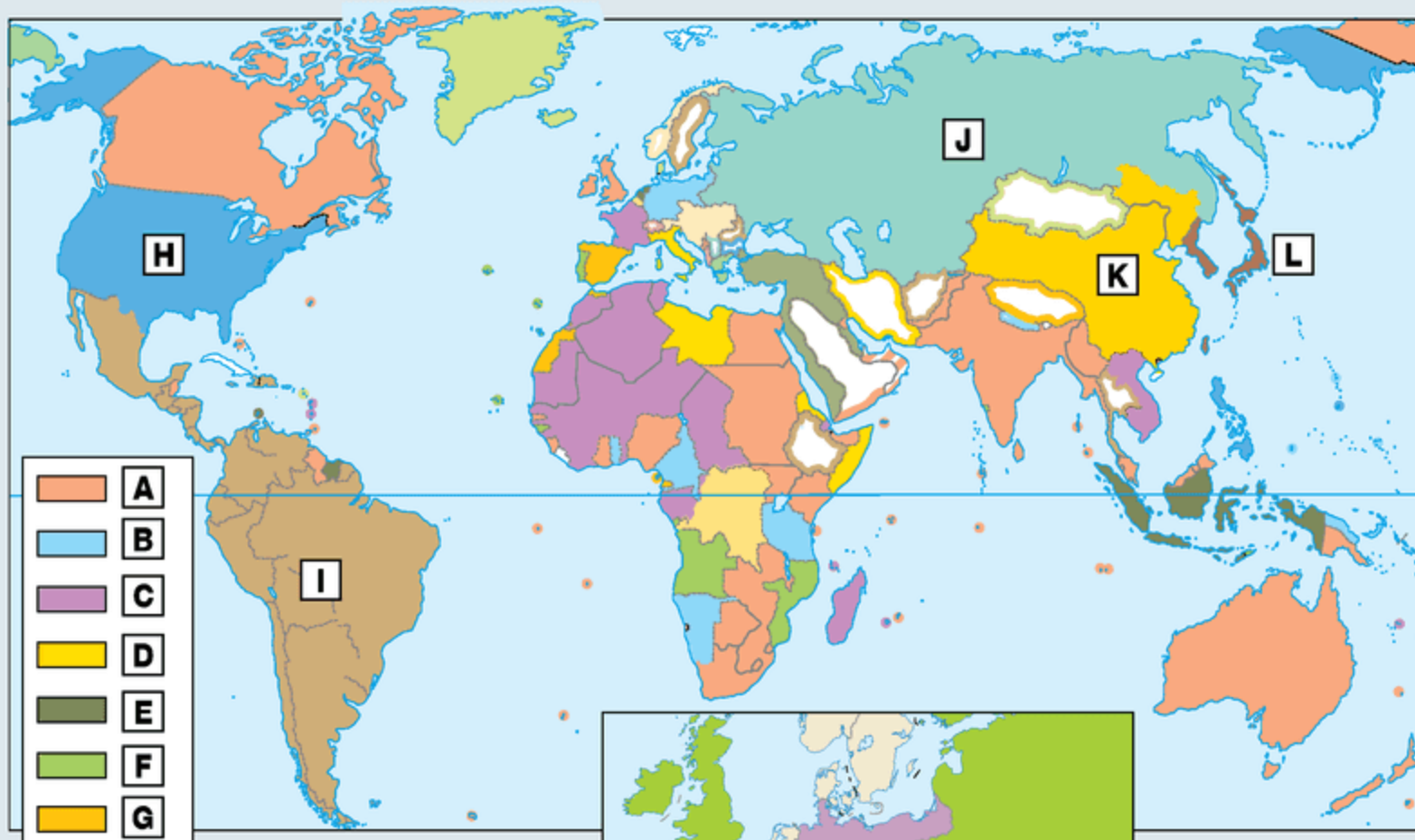
P. F. Biunaras, Ž. Doranas ir kt., Istorija 3, Vilnius, Baltos lankos, 1995, p. 163.

1. Kas ir kada sudarė šaltinyje minimą Brest Litovsko taiką?
2. Kuo šaltinio autorius grindžia jos sudarymo būtinumą?
3. Kokių padarinių abiem pusėms turėjo taikos sudarymas?

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

Kolonijinės valdos:

1. Didž. Britanijos,
2. Prancūzijos,
3. Vokietijos,
4. Italijos,
5. Nyderlandų,
6. Ispanijos,
7. Portugalijos.
8. Rusija.
9. Japonija.
10. Indija.
11. Kinija.
12. JAV.
13. Lotynų Amerika.

14. Antantės valstybės.
15. Trilypės sąjungos valstybės.

„Atbundanti tauta“

XIX a. lietuvių tauta turėjo išnykti. Carinė Rusija norėjo iš jos atimti teisę išlikti, išlaikyti savo kalbą. Tačiau per stebuklą tauta išsaugojo ir atgaivino tautinę savimonę. Lietuviai suvokė teisę turėti savo valstybę, kalbą, tautinį orumą. Lietuvos istoriją išmanančio žmogaus negali nejaudinti faktas, kad nedidelė tauta, tiek amžių patyrusi didžiulę kur kas galingesnių valstybių ir tautų įtaką, išliko.

1 Medalis 1893 m. Kražių skerdynėms atminti. Ant jo užrašas lenkų k.: „Iš jų kapų prisikels keršytojai“.

XVIII a. pab. Abiejų Tautų Respublika neteko valstybingumo. Šis įvykis – mūsų tautos tragedija. Carizmas nuožiausiai žalojo lietuvius, siekė ištrinti iš atminties istorinės sąmonės likučius. Pavergėjai diegė mintį, esą mažai tautai reikalingas globėjas. Tačiau lietuvių puoselėtojų veikla parengė tautą atgimimui. Žingsnis po žingsnio buvo žadinama lietuvių tautinė savimonė. Patriotų pastangomis lietuvių – gimtoji kalba, lietuviški papročiai – žmonėms tapo vertybe.

Kova dėl lietuviško žodžio, lietuviškų pamaldų bažnyčioje, teisės gimtąja kalba šnekėti valstybinėse įstaigose, dėl teisės naudoti tautinę simboliką parodė pasauliui, jog tauta gyva. „Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybė, o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia“, – „Aušros“ skaitytojams linkėjo pirmojo lietuviško laikraščio sumanytojas Jonas Basanavičius. Jo viltys netruko išsipildyti. Atgimusi ir modernėjanti lietuvių tauta į XX a. įžengė jau turėdama demokratinės valstybės atkūrimo viziją.

2

Vincas Juška – knygnešys iš Žemaičių Kalvarijos. Caro policininkų sulaikytas turguje su draudžiama lietuviška spauda. Nubaustas kalėjimu dvejiems metams ir trejiems metams tremties Rusijoje.

1810	1815	1820	1825	1830	1835	1840
Nėra tautinės savimonės		domėjimasis krašto praeitimi, lietuvių kalba, valstiečių papročiais, gyvenimo būdu		nuo 1820 m.		
				1830–1831 m. sukilimas		

3 Lietuvių etninės žemės XIX a. pab. – XX a. pradžioje.

5 Trakų salos pilies griuvėsiai. XX a. prad. atvirukas.

4 1899 m. Tilžėje išspausdintas lietuvių tautinio atgimimo veikėjo gydytojo Kazio Griniaus atsišaukimas. Jame raginama remti už lietuviybę nuteistus kalinius, tremtinius, skaityti ir platinti draudžiamą lietuvišką spaudą, neleisti vaikų į rusiškas mokyklas, reikalauti panaikinti spaudos draudimą.

1. Knygnešių laikai

3 „Velnias žandarui: tai lietuvis meldžiasi Dievui iš naujos knygos; atimk ją!“ XIX a. pabaigos karikatūra slaptoje lietuvių spaudoje.

4 Iš valdininko laiško Rusijos vidaus reikalų ministrui. 1865 m.

Artimiausias rusų civilizacijos tikslas – apsaugoti liaudį nuo lenkėjimo, ją išmoksinti, padaryti raštingą, išmokyti rašyti gentinėmis tarmėmis ir rusų kalba. Norint pasiekti šį tikslą ir padėti liaudžiai įgyti dvigubą raštingumą, nėra geresnio būdo, kaip įvesti rusišką civilinį raidyną. Šiuo metu tuo reikėtų ypač rūpintis, nes šio raidyno istorinių ir valstybinių teisių atkūrimas šiame krašte buvo pirmas žingsnis siekiant nurodytų tikslų. Nuo seniausių laikų šis raidynas bažnytinės slavų kalbos forma buvo vartojamas lietuvių metraščiuose, teisiniuose, teismų ir diplomatinuose aktuose. Jis tarnavo ir tarnauja kalbai, kuri šiame krašte nuo seno buvo ir yra valstybinė. Rusiško raidyno nevertina tik kai kurie Romos katalikų dvasininkijos atstovai, kurie nemo-ka atsisakyti buvusių paklydimų ir yra prieš jį nusiteikę.

Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 289.

Visiškai pašalinti lenkų kalbą iš viešojo visuomeninio gyvenimo
Neleisti katalikų tikėjimo asmenims užimti jokios valstybinės tarnybos
Kontroliuoti ir varžyti Katalikų bažnyčią
Sudaryti sąlygas plisti stačiatikybei
Sparčiai steigti rusiškas pradžios mokyklas su rusais mokytojais
Skatinti rusus keltis gyventi į Lietuvą
Pakeisti lotyniškąją abėcėlę lietuvių raštijoje rusiškąja ir visiškai uždrausti lietuvių spaudą senuoju raidynu

1 „Rusų pradų atkūrimo“ programos tikslai.

2 Michailas Muravjovas (viduryje) su caro valdininkais ir kariškiais. XIX a. II pusės nuotrauka.

„Rusų pradų atkūrimo“ programa

1863–1864 metų sukilimas dar labiau sustiprino Rusijos valdžios antilenkiškas nuotaikas. Ji nusprendė galutinai iš Lietuvos išguiti lenkų įtaką ir surusinti visą kraštą. „Šventam rusinimo ir stačiatikybės reikalui“ pasišventęs generalgubernatorius Michailas Muravjovas ir kiti caro valdininkai parengė „rusų pradų atkūrimo“ programą. Ji numatė visiškai pašalinti lenkų kalbą iš viešojo gyvenimo, neleisti katalikams dirbti valdžios įstaigose, varžyti Katalikų bažnyčios veiklą, taip pat skatinti stačiatikybės plitimą ir kolonizaciją, steigti rusiškas pradžios mokyklas, lietuvių raštijoje lotyniškąjį raidyną pakeisti rusiškuoju.

Mąstyta, kad, įgyvendinus šį sumanymą, visus lietuvius pavyks išmokyti rusų kalbos. O jaunoji lietuvių karta perims rusų tautinę savimone – ims save laikyti rusais. „Rusų pradų atkūrimo“ programą patvirtino Rusijos caras Aleksandras II. Šiaurės vakarų kraštas buvo paskelbtas „nuo amžių rusų žeme“.

Svarbiausia sukilimo kurstytoja ir dalyve caro valdžia laikė sulenkėjusią bajoriją. Dėl to ėmė ją persekioti. Visiems Lietuvės bajorams liepė mokėti **kontribuciją**, uždraudė įsigyti žemės. Į konfiskuotas bajorų ar valstiečių kaimų žemes gausiai kėlė kolonistus: rusų dvarininkus ir valstiečius. Valdžia jiems suteikė pašalpų, lengvatėmis sąlygomis skolino pinigus įsikurti Lietuvoje.

Nauja **reprėsijų** banga užplūdo sukilėlių rėmimu kaltinamą Katalikų bažnyčią. M. Muravjovas uždraudė rengti viešas bažnytines procesijas, panaikino blaivybės brolijas. Pamokslus sakyti kunigai galėjo tik iš valdžios patvirtintų knygų. Norėdamas kontroliuoti Motiejaus Valančiaus veiksmus generalgubernatorius Žemaičių vyskupijos centrą iš Varnių perkėlė į Kauną. Be to, uždarė nemažai vienuolynų ir bažnyčių, uždraudė statyti naujų ir remontuoti senąsias. Atimtas bažnyčias vertė cerkvėmis, o kur reikėjo, pastatė ir naujų. Užkliuvo caro valdžiai ir Lietuvės laukuose stovintys kryžiai. Juos vertė, rovė, kirto ne tik pakelėse, bet ir prie valstiečių namų, senose kapinėse.

Persekiodama Katalikų bažnyčią valdžia tikėjosi atitraukti katalikus nuo jų tikėjimo ir paversti stačiatikiais rusais. Už perėjimą į stačiatikybę buvo žadama pinigų, žemės.

5 Katalikų bažnyčios persekiojimo pavyzdžiai: A – griunama Šv. Juozapo Sužieduotinio bažnyčia Vilniuje 1877 m.; B – 1864–1868 m. stačiatikių soboru paversta Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje. Sakoma, kad į Vilnių atvykęs caras Nikolajus II, apsižvalgęs Rotušės aikštėje, tarė: „Koks puikus soboras...“ – Čia Šv. Kazimiero bažnyčia, – atsakė palydovai. Imperatorius kiek patylėjęs pakartojo: „Koks puikus Nikolajaus soboras“. Per įvykdytą rekonstrukciją pakeista bažnyčios išorė, viduje sunaikintos freskos, skulptūros, altoriai ir antkapiai.

Mokyklų rusinimas

Siekdamas surusinti kraštą M. Muravjovas taip pat liepė uždaryti parapines mokyklas. Vietoj jų įsteigė valstybinių rusiškų. Jose įvedė rusų kalbą ir mokytojai paskyrė iš Rūsijos atvykusius stačiatikius. Pradinėse ir vidurinėse mokyklose – gimnazijose – prieš katalikų vaikus griebtasi prievartos: versta garbinti carą, mokiniai melstis vesti į cerkves. Už lietuviškai ištartą žodį vaikus baudė statydami į kampą, klupdydami ant grindų. Imta naudoti ir specialią bausmę – lietuviškai prabilusiam mokinukui ant kaklo kabinti pajuokos lentelę. Ją turėjo nešioti tol, kol išgirstas kitas lietuviškai prakalbėjęs.

Lietuviai suprato, kad rusiškose mokyklose norima juos surusinti ir paversti stačiatikiais. Todėl dalis tėvų ėmė neleisti vaikų į valstybines mokyklas. Kaimuose žmonės steigė slaptąsias mokyklas, kuriose skaityti ir rašyti mokytą tik lietuviškai. Daugiausia mokė patys tėvai namie arba kaimo bendruomenės pasamdyti mokytojai – **daraktoriai**. Nuolatinės mokyklos įsikurdavo klebonijose, daraktorių namuose, tačiau dažniausiai vaikai kas savaitę rinkdavosi vis kito valstiečio troboje.

Kova su spaudos draudimu

Viena iš svarbiausių rusinimo priemonių tapo lotyniškojo raidyno lietuvių raštijoje pakeitimas rusiškuoju. Dar 1864 m. M. Muravjovas įsakė lietuviškus raštus spausdinti rusiškais rašmenimis – **graždánka**. 1865 m. visoje Rūsijos imperijoje uždrausta spausdinti ir įsivežti iš užsienio bet kokius lietuviškus leidinius lotyniškuoju raidynu.

Kovą su spaudos draudimu pirmasis pradėjo vyskupas M. Valančius. Tikinčiuosius jis ragino nė į rankas neimti maldaknygių rusiškais raidėmis. Kad lietuviai neliktų be knygų, spausdinimą organizavo Mažonoje Lietuvoje. Lietuviškos spaudos centru tapo Tilžė. Iš ten knygos ir kiti spaudiniai buvo slapta gabenami per sieną ir platinami visoje Lietuvoje.

6 Iš vyskupo M. Valančiaus atsišaukimo į tikinčiuosius. XIX a. II pusė

Katalikai stačiatikybės negali priimti dėl šių priežasčių: 1) stačiatikių šventikams popiežius nesuteikė teisės atleisti nuodėmes; 2) stačiatikybė, liepdama neklausyti popiežiaus, atneša mirtiną nuodėmę; 3) šis tikėjimas yra netikras; 4) stačiatikių tikėjimas neturi tikros meilės ir Šv. Dvasios, todėl pereiti į stačiatikybę gali tik beprotis arba bedievis.

E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. XIX a. Lietuva, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 188.*

7 „Lietuvos mokykla 1864–1904“. XX a. pradžia. Petro Rimšos skulptūra.

Gubernija	Berniukai	Mergaitės
Suvalkų	10,8	1,4
Kauno	6,3	0,4
Vilniaus	7,4	0,2
Rusijos imperijos gub.	13,7	3

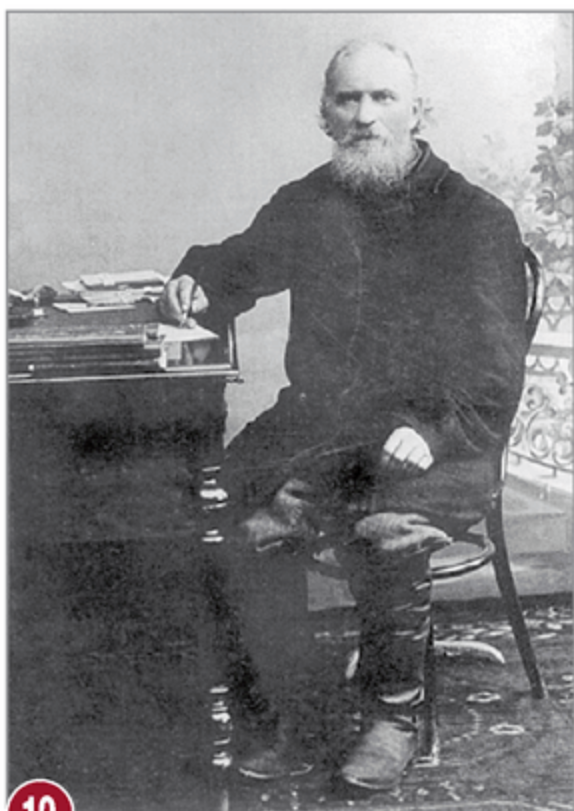
8 Valdišką pradžios mokyklą 1880 m. lankančių mokinių skaičius (%).

Lietuviškos spaudos leidimas Prūsijoje ir slaptas jos platinimas Lietuvoje
Slaptųjų lietuviškų mokyklų kūrimas ir vaikų mokymas jose
Lietuviškų leidinių rusiškais raidėmis boikotas
Prašymų panaikinti lietuvių kalbos suvaržymus rašymas Rusijos pareigūnams
Atsišaukimų prieš rusinimą platinimas

9 Lietuvių tautos priešinimasis rusinimui.

1. Knygnešių laikai

10 Knygnešys Jurgis Bielinis. XX a. pradž. nuotrauka. Knygnešio veiklą pradėjo 1873 m. ir tęsė iki pat draudimo panaikinimo. Kartu su kitais Panevėžio apskrityje įsteigė slaptą Garšvių knygų gabenimo ir platinimo draugiją, aprūpinančią draudžiama spauda Vidurio bei Rytų Lietuvą ir Latviją. Pats parašė ir išleido kelias knygeles, rengė valstiečiams skirtą laikraštį „Baltasis erelis“.

11 Knygnešių keliai Lietuvoje spaudos draudimo metais.

Slaptųjų raštų ir knygų platintojai vadinti **knygnešiais**. Knygas po visą kraštą jie išveždavo paslėpę tarp malkų, šiene ir net tariamų numirėlių karstuose, vežimuose su dvigubu dugnu. Ypač pasižymėjo knygnešių karaliumi pramintas valstietis **Jurgis Bielinis**. Savo gyvenimo šūkiu jis laikė paties sukurto posakį: „Nemirsiu, kol maskoliai iš Lietuvos neišeis“. Caro **žandarams** ir pasienio sargybiniams įkliuvo penkis kartus, bet buvo sumanus ir drąsus, tad pavykdavo ištrūkti.

13 Scenos iš filmo „Knygnešys“. 2009 m. rež. J. Trukanas. Pagrindiniai filmo herojai – vyskupo M. Valančiaus knygnešys Mažvydas ir kontrabandininkas plevėsa Jurgis.

12 Istorikas prof. V. Merkys apie knygų platinimą spaudos draudimo metais

Tvirtai supakuotus ryšulius – kiekvieną po du pūdus (32 kg) – atveždavo į kurią pasienio smuklę ar kitą vietą, iš kurios juos galėdavo pasiimti knygnešiai. Kad galėtų per sieną pernešti daugiau spaudos, šie pasienyje pasisamdydavo tvirtų įgudusių vyrų. Perneštą per sieną spaudą tinkamoje vietoje paslėpdavo. Iš čia jau pats knygnešys ją išveždavo paslėpęs. Ilgoje kelionėje tekdavo keisti vežimus ir arklius, net perkinkyti juos pagal vietos tradiciją. Galiausiai knygas išskirstydavo kitiems knygnešiams – platintojams. Šie būtinai užsiimdavo koku nors verslu ar amatu, nes iš spaudos pardavimo negalėjo pragyventi; be to, reikėjo pateisinti bendravimą su įvairiais nepažįstamais ar mažai pažįstamais žmonėmis. Šiam reikalui tinkamiausia buvo smulki prekyba religiniais reikmenimis prie bažnyčių sekmdieniais ir ypač bažnytinių švenčių ar atleidų dienomis. Įsigytą lietuvišką spaudą reikėjo rūpestingai slėpti, nes kartais policija maldaknyges atiminėdavo net iš einančių į bažnyčią žmonių. Buvo slepiama stalčiuose su dvigubais dugnais, specialiai padarytose tuščiavidurėse stalo kojose ir kitur.

Lietuvių tautos kova dėl spaudos laisvės 1864–1904 m., Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004, p. 13.

14 Spaudos draudimo meto leidiniai: graždanka (A) išspausdinta maldų ir giesmių knygelė bei Mažojoje Lietuvoje išleista maldaknygė (B) suklastota leidimo vieta ir data.

Daraktorius – slaptosios lietuviškos mokyklos mokytojas.

Graždanka – lietuviško rašto rusiškasis raidynas.

Knygnešys – žmogus, gabenęs caro uždraustą lietuvišką spaudą.

Knygnešystė – caro valdžios uždraustų knygų platinimas.

Kontribucija – per karą – prieš iš gyventojų imamos rinkliavos; po karo – sumos, kurias nugalėtieji moka nugalėtojams.

Kražių skerdynės – 1893 m. ginkluotas caro valdžios susidorojimas su uždaromos Kražių bažnyčios gynėjais.

Reprėsija – valdžios vykdoma baudžiamoji priemonė.

„Rusų pradų atkūrimo“ programa – rusų valdininkų sukurta programa, kurios tikslas – sunaikinti lenkų įtaką Lietuvai, o kraštą paversti rusišku.

Žandaras – kariškai sutvarkytos specialiosios policijos tarnautojas.

Rusinimo padariniai

Prasidėjęs rusinimas sudavė skaudų smūgį lietuvių kultūrai. Caro valdžios mėginimas spaudos draudimu sustabdyti polonizaciją veikė priešingai. Ypač Rytų Lietuvoje vietoj lietuviškų maldaknygių žmonės ėmė naudoti nedraudžiamas lenkiškas (plačiau apie Rytų Lietuvės slavėjimą žr. 246–248 p.). Tad lietuviai dar sparčiau lenkėjo.

Priešinimasis rusinimui pareikalavo daug aukų: areštuota, ištremta į Rūsiją, nubausta pinigineis baudomis šimtai žmonių. Tačiau caro valdžia nepalaužė lietuvių, nesunaikino jų tautinės savimonės. Pasaulio istorijoje atitikmenų neturinti **knygnešystė**, motulė, prie ratelio mokanti vaikus skaityti, tapo legendomis. 1893 m. Europą ir pasaulį sukretė **Kražių skerdynėmis** vadinami įvykiai. Kražiškiai 5 mėnesius neleido rusų valdžiai uždaryti savo bažnyčios ir vienuolyno. Tik atvykę ginkluoti kazokai įveikė maldos namuose užsidariusius žemaičius. Kariuomenės ir beginklių parapijiečių susirėmimas baigėsi tragiškai: 9 žmonės žuvo, 50 sužeista, daugybė išplakta. Vyko lemiamą tautos kovą už laisvę ir teisę išlikti lietuviais.

15 10 metų katorgos darbams nu-teisti Kražių bažnyčios gynėjų vadai. XIX a. pab. nuotrauka. Kaltinamųjų ginti stojo garsiausi Vilniaus ir Rusijos advokatai. Caro valdžia buvo priversta nusileisti – katorgą pakeitė kalėjimu vieneriems metams.

1. Kokių tautinės ir religinės diskriminacijos požymių įžvelgi „rusų pradų atkūrimo“ programoje (tekstas, **1**)?
2. Išnagrinėk **4**. Nustatyk, kurie rusų valdininko teiginiai neatitinka istorinės tikrovės.
3. Įvardyk priemones, kuriomis caro valdžia siekė surusinti Lietuvą. Kokiais būdais lietuviai joms priešinosi (tekstas, **6–9**)?
4. Apibūdink slaptosios lietuviškos spaudos platinimo etapus. Naudokis **11**, **12**.
5. Patvirtink arba paneik teiginį, jog „rusų pradų atkūrimo programos“ įgyvendinimas buvo žalingas Lietuvos kultūrai ir visuomenei.
6. Bibliotekoje, internete pasidomėk ir pristatyk klasei pasirinkto knygnešio(-ės) ar daraktoriaus(-ės) asmenybę ir veiklą.
7. Klasėje surenkite istorinio filmo „Knygnešys“ peržiūrą **13**. Grupėse aptarkite įspūdžius ir padiskutuokite, dėl ko svarbu kurti filmus apie Lietuvos istoriją.

2. Lietuvių tautinis atgimimas

BAJORAI

Požiūris

Tautinis sąjūdis tėra priešiškos carui politikos rezultatas. Kalba neturi reikšmės tautybei.

Kova prieš lenkėjimą

TAUTINIS SĄJŪDIS

Tikslai:

1. Panaikinti spaudos draudimą.
2. Gražinti lietuvių kalbą į viešąjį gyvenimą.
3. Siekti nepriklausomybės.

Kova prieš rusinimą

Požiūris

Lietuviai kaip istorinė tauta neegzistuoja. Viešajame gyvenime turi būti vartojama rusų kalba.

RUSIJA

1

Lietuvių tautinis sąjūdis XIX a. II pusėje.

2

Marijampolės gimnazija ir ją baigusio Jono Basanavičiaus atestatas. XX a. pradžia. Nuotrauka. Gimnazija įkurta 1867 m. caro valdžios, siekiant atitraukti krašto gyventojus nuo lenkų kultūros įtakos. Vienas iš dėstomųjų dalykų buvo lietuvių kalba. Šioje gimnazijoje mokėsi daug lietuvių tautinio atgimimo dalyvių: Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis ir kt.

3

Lietuvių tautinio atgimimo žadintojas Jonas Basanavičius. XIX a. pab. nuotrauka. Daugelis jo mokslo darbų ir tyrinėjimų skatino tautinę savimonę, žadino tėvynės meilę. J. Basanavičius aukštino Lietuvos praeitį, domėjosi lietuvių kalbos ištakomis, rinko lietuvių tautosaką, sukūrė savitą lietuvių kilmės teoriją.

Tautos atgimimo žadintojai

Prasidėjus rusinimui, kiekviename žingsnyje lietuviai buvo žeminami, tačiau represijomis pasiekta priešingų rezultatų, nei tikėjosi jų sumanytojai. Brutalus caro valdžios elgesys vertė lietuvius peržvelgti savo praeitį ir susimąstyti apie ateitį. Būti ar nebūti? Atsidūrusi ant prarajos krašto tauta kito pasirinkimo neturėjo. Prabilo vidinės jėgos, savisaugos instinktas. Brendo vidinis priešinimasis priespaudai, budo noras pasijusti visaverčiais.

Žūtbūtinė kova už lietuvišką spaudą ir mokyklą telkė lietuvių jėgas, skatino domėtis krašto istorija, kalba, kultūra, ugdė tautinę savimonę. Slaptųjų mokyklų mokytojų, knygnešių darbo pastangomis gausėjo slaptosios lietuviškos spaudos skaitytojų būrys. Panaikinus baudžiąvą, dalis valstiečių praturtėjo ir galėjo leisti vaikus į aukštuosius mokslus. Ilgainiui iš lietuviško kaimo jaunimo išaugo nauja, lietuviškai kalbanti inteligentų karta. Šie žmonės ir tapo **lietuvių tautinio atgimimo** žadintojais.

4

Iš J. Basanavičiaus prakalbos „Aušrai“. 1883 m.

Per ilgus tuos amžius mūsų giminė taip buvo paniekinta ir prispausta, jog už tiesą stebėtis reikia, kad tik per Viešpaties malonę ji iki šios dienos dar gyva liko! Senovės laikais apgyvenus kone dvigubą žemės plotą, ji šiandien taip didžiai visose šalyse susimažino, jog prilijsta tik tai šešėliui senosios mūsų Lietuvos! Juk ir mes esame tokie pat žmonės, kaip ir mūsų kaimynai, ir norime visomis teisėmis, priklausančiomis visai žmonijai, lygiai su kaimynais naudotis. Tarp tokių teisių pirmutinė būtų ta, kad Lietuvoj lietuviai mokslą ir švietimą lietuviškose mokyklose gautų.

Pagal: J. Basanavičius, Rinktiniai raštai, Vilnius, Vaga, 1970, p. 695.

5 Pirmieji Didžiąjai Lietuvai skirti lietuviški periodikos leidiniai: „Aušra“ – 1883 m., „Varpas“ – 1889 m., „Tėvynės sargas“ – 1896 m.

„Aušra“ ir „Varpas“ – tautinio atgimimo šaukliai

Lietuvių tautos sąmonėjimą ypač paskatino atsiradusi slaptoji lietuviška **periodinė spauda**. 1883 m. Ragainėje išleistas lietuviškas laikraštis „**Aušra**“ buvo naujos kartos inteligentų – gydytojo **Jono Basanavičiaus**, studento **Jono Šliūpo** ir kitų lietuviybės šalininkų – kūrinys. Aušrininkai stengėsi žadinti lietuvių tautinę savigarbą ir meilę savo kraštui. Jie skleidė tautos švietimo idėjas, skatino inteligentiją dirbti tautos labui. „Ištvermingai darbuokis, neieškok tuščios garbės ir būk naudingas – venk kovų su vėjavaikiais – mažiau žodžių, daugiau darbų – visada turėk prieš akis tikslą, kurio sieki!“, – toks buvo „Aušros“ sumanytojo J. Basanavičiaus gyvenimo **crèdo**.

Lietuvių kalbą aušrininkai laikė svarbiausia priemone tautai nuo sulenkėjimo bei surusėjimo išgelbėti. Jie skelbė: išliks kalba, išliks ir tauta. Todėl reikalavo, kad lietuvių kalba būtų mokoma mokyklose, lietuviškai vyktų pamaldos bažnyčiose ir būtų kalbama valdžios įstaigose. „Aušroje“ buvo gėrimasi lietuvių kalba, su pasididžiumu iškeliamas jos senoviškumas bei grožis.

„Aušros“ pradėtą lietuvių tautos žadinimo darbą tęsė 1889 m. Tilžėje išleistas naujas laikraštis „**Varpas**“. Jo įkvėpėjas gydytojas **Vincas Kudirka** sutelkė gausų to meto lietuvių inteligentų būrį. Laikraščio bendradarbiais tapo rašytojos **Gabrielė Petkevičaitė-Bitė**, **Žemaitė**, gydytojas Kazys Grinius ir daugelis kitų.

„Varpas“ smerkė carinę priespaudą, tautos rusinimą ir lenkėjimą, ragino kovoti už lietuvių tautos teises. Gimtąją lietuvių kalbą laikė svarbiausiu lietuviybės ramsčiu, tautos gyvavimo pagrindu. Varpininkai labai rūpinosi tautos sąmoningumo ugdymu. Jie tikino, kad žmonių švietimas ir ekonominė gerovė – tinkamiausias ginklas kovoje už tautos ateitį. Todėl lietuviai buvo raginami ne tik dirbti žemę, gerinti ūkininkavimą, bet ir kurti pramonės, prekybos įmones.

6 Iš V. Kudirkos straipsnio „Varpe“. XIX a. pab.

Kiek jau buvo kalbėta ir prašyta „Varpe“, idant lietuviai kiek galėdami siųstų visokias žinias iš visų Lietuvos kampų! Reikalingumas tokių žinių labai aiškus: lietuviai turi pažinti Lietuvą. Kiekvienas iš mūsų turi žinoti, kur lietuvis verkia, o kur džiaugiasi, kur vargsta, o kur turtuose, kur apleistas ir nuskriaustas, o kur laisvas ir laimingas, idant matytume, kurį brolį reikia gelbėti, o iš kurio prašyti pagalbos; turime žinoti jausmus, mintis ir darbus visų lietuvių, idant aišku būtų, kuo galima remtis, norint apginti savo tėvynę ir suteikti jai laimę. Aprašinėkime visas caro administracijos ir valdininkų nuodėmes, neteisybes, plėšimus, vyriausybės apgaudinėjimus.

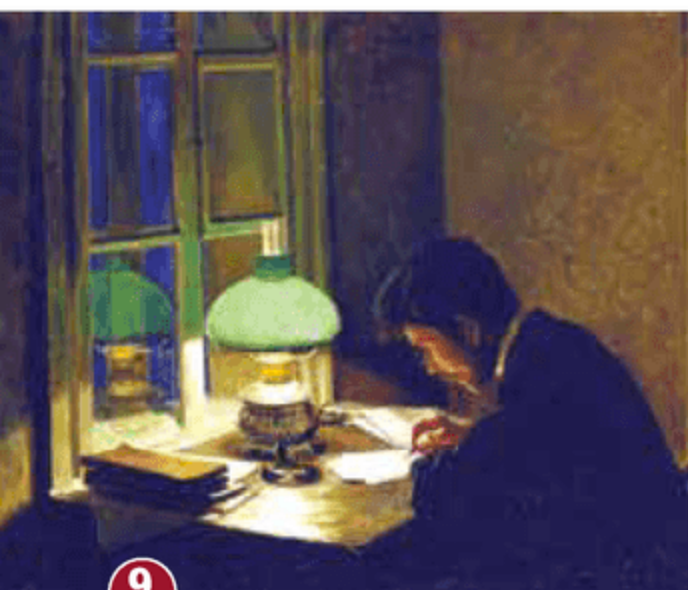
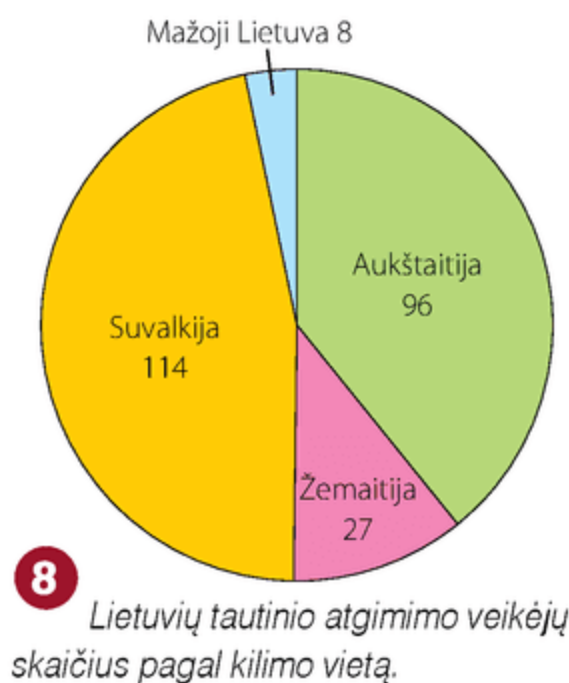
Pagal: <http://ualgiman.dtiltas.lt>

7 Lietuvių tautinio atgimimo žadintojas gydytojas Vincas Kudirka. XIX a. II pusės nuotrauka. V. Kudirka rašė eiles, caro valdžią pašiepiančias satyras, straipsnius, vertė dramas. Žinomas kaip rašytojas, literatūros kritikas, lietuvių tautosakos rinkėjas, vertėjas. Didžiąją kūrybos dalį paskelbė „Varpe“. 1888 m. su draugais įkūrė Varšuvos lietuvių studentų patriotinę draugiją „Lietuva“.

2. Lietuvių tautinis atgimimas

9 „Per kiaurą naktį“. 1906 m. dailininko Antano Žmuidzinavičiaus paveikslas, simbolizuojantis su carine priespauda kovojančią Lietuvos inteligentiją.

11 Viena iš pirmojo viešo lietuviško spektaklio Palangoje organizatorių – rašytoja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. XIX a. pab. nuotrauka. Jos tėvų bajorų dvarelyje Puziniškyje (Panevėžio raj.) slėpta knygnešių gabenama lietuviška spauda, rengiami literatūros vakarai, organizuojamos slaptosios lietuviškos mokyklos, suaugusiųjų švietimo ir bitininkystės kursai.

Prieš spaudos draudimą kovojo ir kiti XIX a. pab. pasirodę lietuviškos periodinės spaudos leidiniai. Lietuvių katalikų dvasininkų rengiami žurnalai – „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, Juozo Tumo-Vaižganto redaguojamas „Tėvynės sargas“ – atkakliai priešinosi lietuvių vertimui stačiatikiais, lenkų kalbos platinimui per bažnyčias.

Kultūros atgimimas

Lietuviškos periodinės spaudos pasirodymas galutinai paneigė požiūrį, kad lietuvių kalba ir tauta pasmerktos žūti. Laikraščių leidėjai lietuvių kalboje plačiai vartotas svetimybės keitė naujai sudarytais lietuviškais žodžiais, pavyzdžiui: viera – tikyba, februaris – vasaris. Sukurta ir šiuolaikinė lietuviška rašybos abėcėlė. Anksčiau vartotos lenkiškos *l, w, cz, sz* raidės pakeistos *l, v, č, š*. Šios priemonės padėjo formuoti **bendrinei (literatūrinei) lietuvių kalbai**. Iki tol lietuvių autoriai rašė kiekvienas savo **tarmė**. Diduma to meto lietuvių šviesuomenės buvo suvalkiečiai, todėl bendrinės kalbos pagrindu pasirinkta vakarų aukštaičių kauniškių (kitai – suvalkiečių) tarmė. Prie bendrinės kalbos kūrimo ypač daug prisidėjo kalbininkas suvalkietis **Jonas Jablonskis**.

10 M. Valančiaus „Vaikų knygelės“ prakalba. 1868 m.

Woz ne wisumet wajkaj Lemėntoriu pareit ujaus kimb i Aukša Ałtoriu, kuriami tieria pates małdas su litanomis. Tuo tarpu kaipo wajkaj nor atrasti kningosi daiktus ir kitėms pasakotinus, nerazdamis kartajs neb gieb nie mokities. Taj numanidamas parasziau Pasaku kningiele kurę wajkaj skajtidamis ne ilgiates; taj tada bun pirmu po Lemėntoriaus kningieli.

Lietuviškos spaudos draudimas, Vilnius, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004, p. 115.

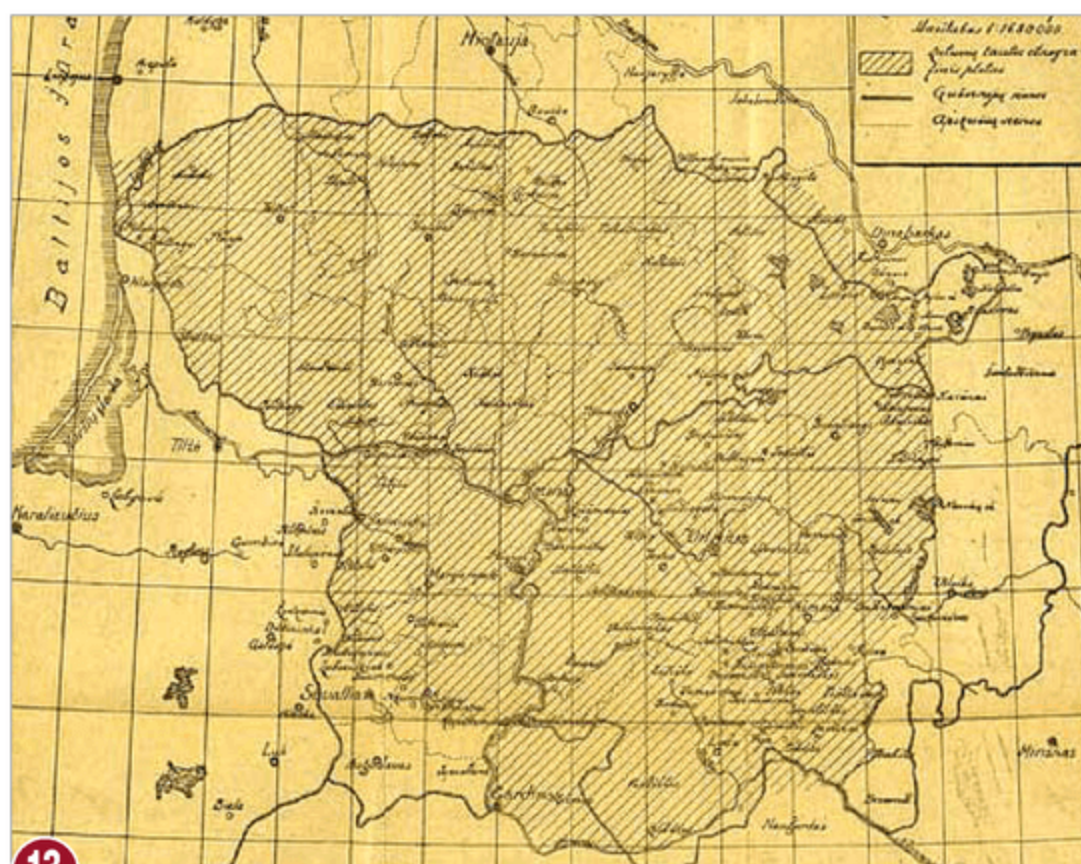
Spauda skatino lietuvių grožinės literatūros plėtotę. Rašytojai, poetai pradėjo kurti laisvės, nepriklausomybės, tautos kultūros aukštinimo temomis. Ryškiausiai jos atsiskleidė **Jono Mačiulio-Maironio** poezijoje. Lietuvės žmonės išgirdo gražiai suileliuotą lietuvišką kalbą, raginančią tautą į kovą ir pabusti iš miego.

Tuo pačiu metu pagarsėjo mėgėjų rengiami slapti **klojimo teatro** vaidinimai. Jie mokė vienybės, kvietė nepaklusti svetimiesiems. 1899 m. Palangoje suvaidintas pirmasis viešas spektaklis lietuvių kalba Antano Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika partyje“.

12 1899 m. Palangoje suvaidinto pirmojo viešo lietuviško spektaklio „Amerika partyje“ afiša ir grafui V. Tiškevičiui priklausęs prekių sandėlis Palangoje, netoli tilto į jūrą. XIX a. pab. nuotrauka. Šiame į vaidinimų salę paverstame sandėlyje ir įvyko spektaklis.

13 Etnografinės Lietuvos ribos ir valstybės viziją atspindintis žemėlapis, 1917 m. publikuotas Petro Klimo knygelėje „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“.

Modernios lietuvių tautos formavimasis

Atgimusi lietuvių tauta sparčiai sąmonėjo ir brendė. Žmonės ėmė aukštinti savo kalbą, kultūrą, net didžiuotis, kad yra lietuviai. Nauja tautiškumo samprata rėmėsi ne pilietybe, priklausymu bajorų luomui, o kalbos atskirumu, kultūros savitumu. „Dabartinė Lietuvą yra ten, kur lietuvių liaudies lūpose skamba lietuvių kalba“, – teigė garsus tautinio atgimimo veikėjas kunigas Adomas Dambrauskas-Jakštas. Kartu iškilo ne istorinės LDK, o nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja. Lietuvą pradeda suvokti kaip tautinę valstybę lietuvių gyvenamoje teritorijoje.

Jos atkūrimas tapo svarbiausiu lietuvių tautinio atgimimo siekiu. „Mūsų idealas: laisva nepriklausoma Lietuva, nusikračiusi savų ir svetimų despotų, pamynusi po kojomis tamsybes, išvien su kitomis laisvomis tautomis rūpinasi pageriniu savo ekonominio būvio“, – rašė įžymus to meto lietuvių **publicistas** Povilas Višinskis. Šį procesą vainikavo 1898 m. „Varpe“ paskelbta Vinco Kudirkos tautinė giesmė, kuri vėliau tapo Lietuvos himnu. Besiformuojanti **moderni lietuvių tauta** siekė atkurti savo valstybingumą.

1. Paaiškink, kokius tikslus kėlė lietuvių tautinis sąjūdis (tekstas, 1, 4, 6). Su kuriomis tautai iškilusiomis grėsmėmis kovojo?
2. Apibūdink lietuvių tautinio atgimimo etapus (237 p. laiko juosta). Kodėl lietuvių tautos sąmonėjimą ypač skatino slaptoji lietuviška periodinė spauda?
3. Kokių pokyčių lietuvių tautybės sampratoje įvyko tautinio atgimimo laikotarpiu?
4. Įvardyk skirtumus tarp XIX a. 10 ir dabar vartojamo lietuviško rašto žodžių.

Išversk į dabartinę kalbą M. Valančiaus knygelės ištrauką.

5. Parenk pasirinkto lietuvių tautinio sąjūdžio veikėjo asmenybės bei veiklos pristatymą.
6. Padiskutuokite, apie ką daugiausia rašo didžiausi dabartiniai Lietuvos laikraščiai. Kokias vertybes jie puoselėja? Ar „Aušros“, „Varpo“ keltos idėjos būtų naudingos šių laikų Lietuvos visuomenei?
7. Apibūdink tautinio atgimimo veikėjų puoselėtą Lietuvos valstybės viziją 13. Kuo ji skyrėsi nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų vizijos?

„Aušra“ – 1883–1886 m. Mažonoje Lietuvoje leistas ir nelegaliai Didžiojoje Lietuvoje platintas lietuviškas laikraštis.

Bendrinė (literatūrinė) kalbà – tautos viešojo gyvenimo (rašto, mokyklos, literatūros, žiniasklaidos) kalba.

Crėdo – įsitikinimas, pažiūra.

Klojimo teatras – XIX a. pab. slaptosios spaudos platintojų ir skaitytojų rengti lietuviški vakarai klojimuose, kur dažnai būdavo vaidinama.

Lietuvių tautinis atgimimas – lietuvių tautos tapsmas modernia tauta.

Moderni tauta – XVIII–XX a. tauta, kurios vienijantys elementai yra tautinė priklausomybė, bendra kultūra, istorija, kalba, siekis turėti savo valstybę.

Periodinė spauda – to paties pavadinimo iš eilės numeruojamas leidinys (žurnalas, laikraštis), leidžiamas tam tikrais laiko tarpais.

Publicistas – reportažų periodiniuose leidiniuose autorius.

Tarmė – teritorinė kalbos atšaka.

„Vaipas“ – 1889–1906 m. Mažonoje Lietuvoje spausdintas literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis. Jis padarė didelę įtaką lietuvių tautiniam atgimimui.

14 1912 m. atvirukas su Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“, būsimos Lietuvos himno, žodžiais.

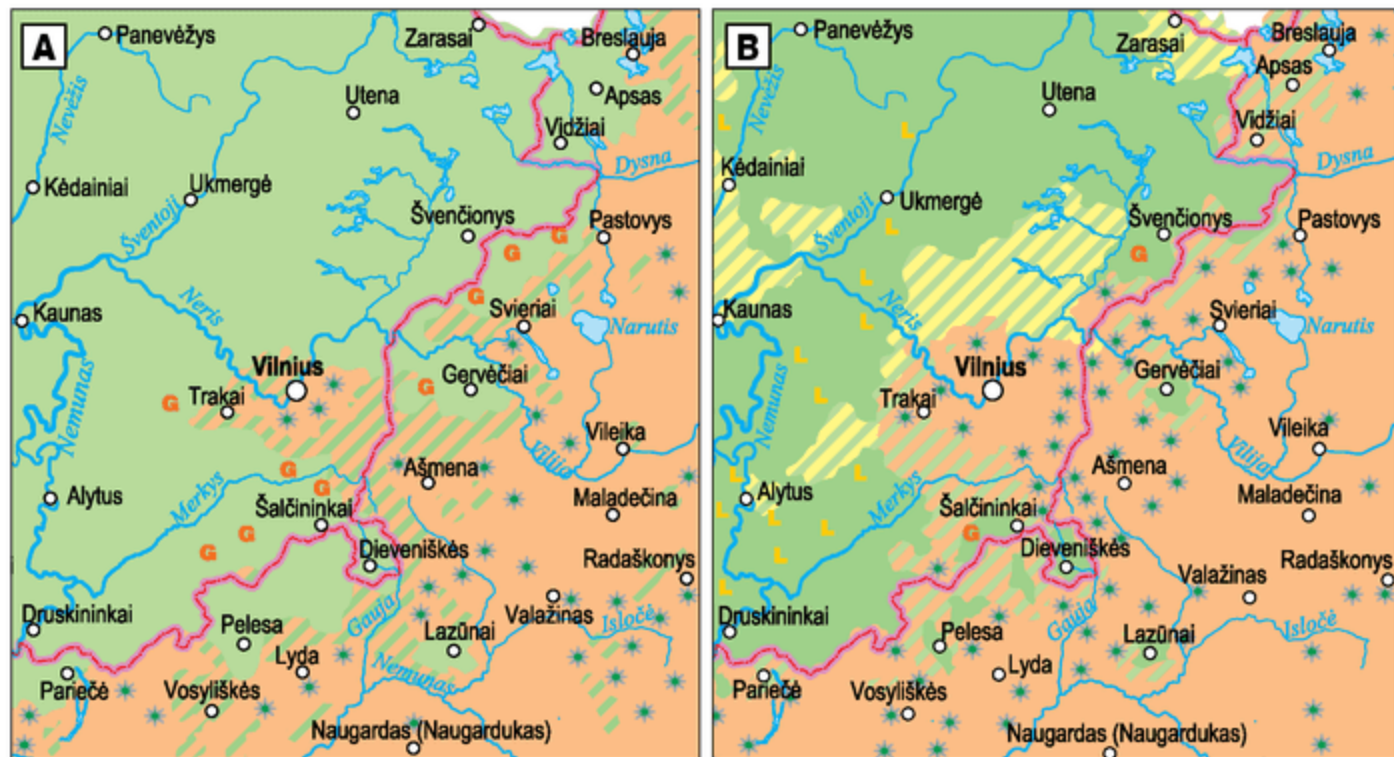

3. Skilusi tauta

1

Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje XIX a. vid. (A) ir XX a. pradž. (B) pagal dr. Petrą Gaučą.

2

Mokslinės ekspedicijos narių pokalbis su 97-erių sulaukusiu Stanislovu Sliuželiu iš Didžiųjų Jokintonių kaimo Gervėčių lietuvių saloje dab. Baltarusijos teritorijoje. Lietuviškos kilmės asmenvardžiai, vietovardžiai dab. Baltarusijoje ir Lenkijoje rodo senąsias lietuvių kalbos paplitimo ribas. Nuotrauka Evelinos Simanavičiūtės. 2010 m.

3

Vilniaus apylinkių valstiečių šeima. XIX a. II pusės nuotrauka.

Rytų Lietuvos slavėjimas

Spaudos draudimas Rytų Lietuvą palietė skaudžiau negu kitas jos sritis. Knygnešių iš Prūsijos gabenamos knygos šį nuo Mažosios Lietuvos nutolusį kraštą pasiekdavo retai. Dėl smarkaus caro valdžios persekiojimo, sulenkėjusių bajorų ir kunigų priešiško kulo sunkumų steigiant slaptąsias lietuviškas mokyklas. Tikintiesiems pamokslai lietuviškai sakyti tik per didžiąsias katalikų šventes.

Bet dauguma lietuvių valstiečių ne lenkėjo ar rusėjo, bet baltarusėjo. Tai lėmė nuo seno susiklosčiusi ypatinga krašto tautinė ir kalbinė padėtis. Rytų Lietuvoje – lietuvių ir **baltarusių** kaimynystėje – lietuviški kaimai ribojosi su baltarusiškais. Kasdien bendraudami su kaimynais, dėl mišrių santuokų lietuvių valstiečiai nejučiomis pramoko baltarusių kalbos. Ji teikė daug pranašumų. Mokantys baltarusiškai lietuviai galėjo suprasti ir lenkiškai kalbantį kunigą ar dvarininką, ir rusiškai kalbantį caro valdininką. Susidarė savotiškas kalbų mišinys – „**paprastoji kalbà**“ („po prostu“). Tai vietinė baltarusių kalba, turėjusi nemažai lenkiškų ir lietuviškų žodžių.

Lietuviai baltarusėjo iš kartos į kartą: seneliai namie dar kalbėjo lietuviškai, vaikai – lietuviškai ir baltarusiškai, o vaikaičiai – vien baltarusiškai, nors dar mokėjo ar bent suprato lietuviškai. XIX a. pab. tik pavieniai senoliai mokėjo lietuviškai tose vietose, kuriose anksčiau lietuvių kalba vyravo.

4

Poteriai „paprastąja kalba“

Wina Ojca i Sina i Duka. Omin. Jėzau Kristau, ojče naš, kuri jest niebe, senci imin toja, boc volia stoja ojce žiebia, tak i žiame. Dziesiencioro Boga prikazame šikarania. Jam jest Bog towaj šudzia ktorsim w imie ziemie ribska z domu nievolia, bogul cudul.

V. Martinkėnas, Vilniaus ir jo apylinkių čiabuviai, Vilnius, 1990, p. 22.

Pamiršę protėvių kalbą

Tuo metu, kai Rytų Lietuvos kaimai baltarusėjo, miestai ir miesteliai lenkėjo. Vietinis lenkų kalbos variantas plito per sulenkėjusių bajorų dvarus, bažnyčias, ypač Vilniaus miestą. Iš dvarų ir miestelių lenkų kalba skverbėsi į baltarusiškai ir lietuviškai kalbančius kaimus. Lenkų kalba iš pradžių plito ten, kur neseniai įsivyravo „paprastoji kalbà“. Vėliau lietuviai ėmė iš karto pereiti prie lenkų kalbos. Galiausiai ji pra-

dėjo plisti ir tarp baltarusių. XIX a. II pusėje Rytų Lietuvės lietuviai dvigubai suslavėjo. Gyventojai tapo dvikalbiai ar trikalbiai: kalbėjo lietuviškai, baltarusiškai ir lenkiškai. Valstiečiai negalėjo suvokti, kad kalbos pakeitimas keičia tautybę. Jie ir toliau laikė save lietuviais, buvusios LDK gyventojais, vadinas, „vietiniais“ – **tuteišiais**. Tik vėliau kunigų ir dvarininkų įtikinti tapo „paprastąja kalba“ šnekančiais lenkais.

Didelė dalis Rytų Lietuvos gyventojų prarado protėvių ir tėvų gimtąją kalbą, tačiau krašte išliko senieji papročiai, tautosakos, tautodailės elementų. Lietuvišką krašto praeitį liudija ir suslavinti lietuviški vietovardžiai, žmonių pavardės: Turgeliai tapo Turgiele, Šalčininkai – Soleczniki, Petraitis tapo Pietrowski, Oželis – Kozłowski, Dervinis – Smolski.

5

Etnografinės ekspedicijos dalyvio užrašytas pokalbis su kernaviškiais. XX a.

Mes letuvei, a poterius linkiškai kalbėjame. Minkī letuvei buva. Dievą niekas nepagirs letuviškai. Diėvų pagārbina linkiškai, a letuviškai pradeda kalbėt. Čia mažī letuvei.

Tokiā prastā kalbā. Kamgi senobinī [kalbā] miñti? Kokiā čia kalbā? Kaip kās makėje, teip tās pyne. Dabañ senobinī [kalbā] visi ūzmete. Letuviškai niekas neišmanā. Senų žmonių nērā, tai ir nemoka. Dabañ nēr su kuom šnekēt letuviškai. Jauni neišmoka, nēr kām klausyt, letuviškai niekas neišmana.

Kernavė, Vilnius, Vaga, 1972, p. 275–276.

Pasirinkimo kryžkelėje

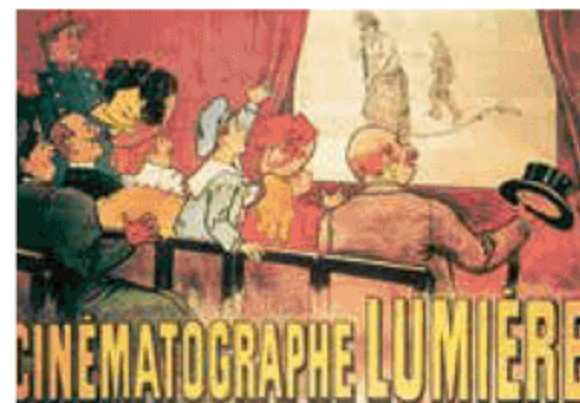
XIX a. lenkų kalba Lietuvoje tvirtai įleido šaknis. Nepaisant gyventojų rusinimo, ji liko prestižine išsilavinusių žmonių bei pagrindine Katalikų bažnyčios kalba. Dauguma bajorų, miestiečių kalbėjo lenkiškai. Tarp žmonių plito ne tik lenkų kalba, bet ir lenkiška tautinė savimonė. Dalis ėmė laikyti save lenkais.

Esminių pokyčių žmonių savimonėje įvyko prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui. Imta suvokti, kad lietuvių tauta turi tokias pat teises egzistuoti kaip ir kaimyninės tautos, būti lietuviu, kalbėti lietuviškai yra teisėta ir garbinga. Formuojantis moderniai lietuvių tautai, kilo tautinės valstybės idėja – keitėsi požiūris į praeitį,

6

Vilniaus krašto verbos. J. Kudirkos nuotrauka. Iki šiol Vilniaus kraštą garsina unikalios verbų pynimo tradicijos. Gėlės, žolynai verboms renkami Vilniaus apylinkėse. Verbų galima įsigyti Kaziuko mugėje, Verbų sekmadienį prie bažnyčių. Čekoniškėse (Vilniaus raj.) įkurtas Vilniaus verbų muziejus.

7

Vilniuje 1913 m. vykusios parodos plakatas su užrašais rusų, lenkų, baltarusių ir lietuvių kalbomis.

8

Lenkų (A) ir lietuvių (B) tautiniai kostiumai. XX a. pradž. atvirukas, rodantis tautų liaudies kultūros elementų skirtumus.

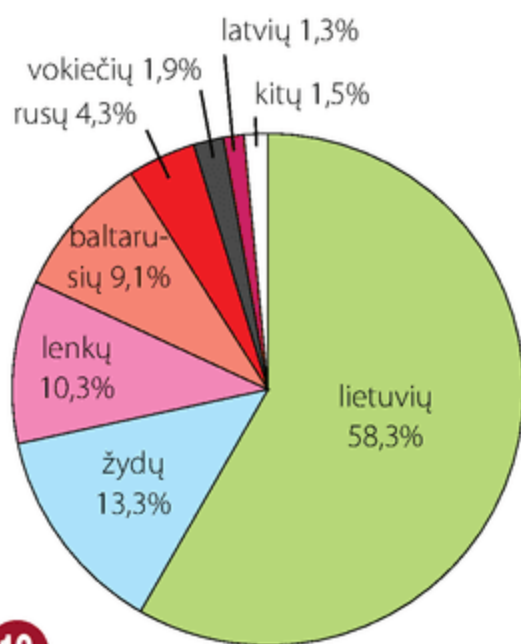

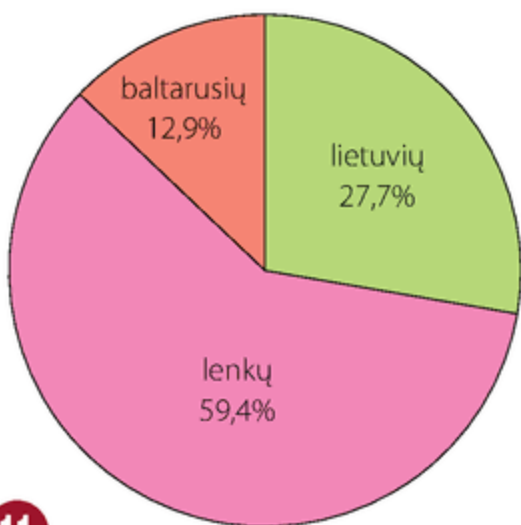
3. Skilusi tauta

9 XX a. I pusės antkapinis paminklas Vilniaus Bernardinų kapinėse. Lietuviška velionės pavardė sulenkinta.

10 Lietuvos gyventojų tautinė sudėtis pagal 1897 m. visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą.

11 Lietuvos bajorų gimtoji kalba pagal 1897 m. visuotinį Rusijos imperijos gyventojų surašymą.

istorijos įvykius. Romantizmo idėjų paveikti tautinio atgimimo veikėjai ėmė idealizuoti Lietuvą iki Liublino ūnijos, o turtingą kultūros Abiejų Tautų Respublikos laikotarpį dėl bajorų lenkėjimo vertino neigiamai.

Prasidėjusį lietuvių tautinį atgimimą dalis lenkų spaudos sutiko nepalankiai. Lietuviybės puoselėtojai buvo įžeidinėjami, pravardžiuojami **litvomānais**. Atsakydami į tai lietuvių tautinio atgimimo veikėjai nenorėjo pripažinti lietuvių tautos dalimi tų, kurie nešneka lietuviškai. Lenkiškai kalbantieji Lietuvės gyventojai atsidūrė skausmingo pasirinkimo kryžkelėje.

Atskilusi tautos šaka

Pasirinkti lietuviybę reikėjo drąsos, o daugeliui jos trūko. Pasitaikydavo šeimų, kuriose vienas brolis apsisprendė būti lietuviu, antras – lenku, trečias – baltarusiu. Besulenkėjantis V. Kudirka tik studijų metais „pasijuto lietuvis esąs“. Kita vertus, Antanas Baranauskas, jaunystėje sukūręs lietuviškų grožinės literatūros šedevrų, tapęs aukštas pareigas užimančiu dvasininku Žemaitijoje, vėliau Seinų vyskupu, nutolo nuo lietuviybės. Jis nekūrė lietuviškai, nepalaikė lietuvių tautinio atgimimo idėjų. Žlugusios ATR gyvenimas jam atrodė tikra tobulybė ir Dievo dovana. Tik į senatvę A. Baranauskas vėl grįžo prie lietuviškos raštijos. Paskutiniaisiais gyvenimo metais jis pradėjo versti į lietuvių kalbą Bibliją, tačiau atlikti darbo nespėjo.

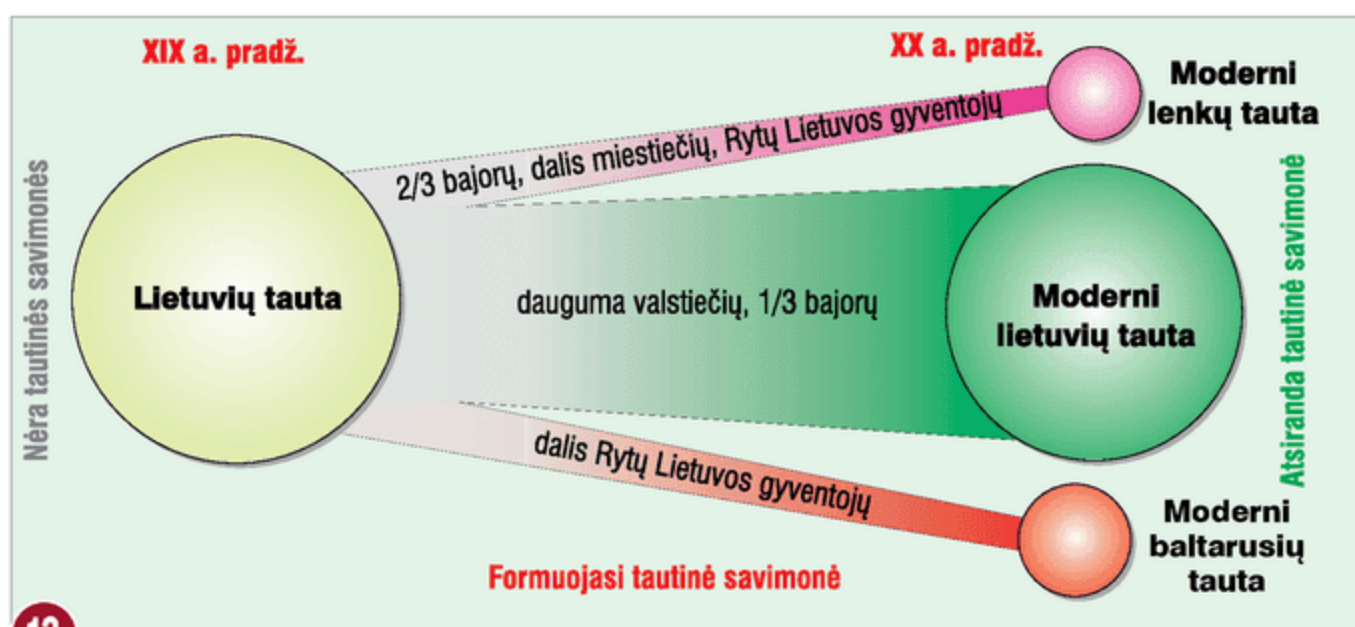
Dauguma Lietuvės bajorų buvo nuoširdūs krašto patriotai: sielojosi dėl Lietuvos likimo, dažnas, pavadintas lenku, net įsižeisdavo. Tačiau jiems buvo sunku išsižadėti įprastos lenkų kalbos, pamiršti bajoriškos ATR praeitį. Bajorai buvo įsitikinę, jog tik jie galintys vadovauti savo šalies likimui. Dauguma net neįsivaizdavo, kad šia prievole reikėtų dalytis su kilusia iš kaimo lietuvių inteligentija.

Negalėdama pasirinkti, kuriuo keliu eiti, tauta skilo. Dalis jos ryžtingai pasirinko lietuviybę ir įsiliejo į lietuvių tautinį atgimimą bei modernią lietuvių tautą. Kitaip likimas susiklostė tų gyventojų, kurie ėmė jaustis ne tos pačios tautos šaka, nutolo nuo savo liaudies. Jie be išlygų įsiliejo į modernią lenkų tautą. Atgimstanti lietuvių tauta dėl slavėjimo patyrė didžiulių nuostolių – prarado nemažą dalį savo visuomenės, aristokratijos ir inteligentijos.

12 Skirtingos Lietuvos istorijos vizijos XIX a. pab.–XX a. pradž. atvirukuose: A – Lietuvos krikštą kaip aukštesnės civilizacijos Lenkijos kultūros triumfą prieš „atsilikusią“ pagonišką Lietuvą vaizduojantis; B – Lietuvos krikštą kaip istorijos katastrofą ir idealizuotos pagoniškos Lietuvos pabaigą vaizduojantis.

13 Lietuvos gyventojų tautinės savimonės formavimasis XIX–XX a.

Pasmerkta LDK atkūrimo idėja

Daugiatautė valstybė stipri tik tada, kai jos tautos pasitiki viena kita, neniekina viena kitos teisių. O lenkai nepripažino lietuviams teisės patiems spręsti savo likimą. Todėl lietuvių inteligentai suvokė, jog naują Lietuvą reikia kurti sumažėjusiose žemėse (žr. 245 p. 13), ten, kur dar gyva lietuviškumo idėja, suprato, kad nacionalizmo ir imperializmo klestėjimo amžiuje jungtis su kitomis didesnėmis tautom būtų pražūtinga.

Tačiau LDK atkūrimo idėja žmonių sąmonėje neišblėso. Dalis lenkiškai kalbančių lietuvių vadinosi **krajovcais** ir buvo savo gyvenamojo krašto patriotai. Jų idealus apibūdina lenkiškai parašyti Baltarusijoje gimusio poeto Adomo Mickevičiaus žodžiai: „Lietuva! Tėvyne mano!“ Krajovcai rėmė lietuvių tautinį atgimimą, pripažino tautų apsisprendimo teisę. Jo lyderiai teisininkai **Tadas Vrublevskis, Mykolas Riomeris** pasisakė už LDK kaip savarankiškos trijų tautų – lietuvių, lenkų, baltarusių – valstybės atkūrimą. Valstybė turėjo būti sudaryta ne tautiniu, o pilietiniu principu, tačiau krajovcų nepalaikė nei dauguma lenkų, nei lietuvių tautinio atgimimo veikėjai. Idėja atkurti LDK buvo pasmerkta žlugti. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai išgelbėjo nuo išnykimo lietuvių tautą, bet, neigdami viską, kas lenkiška, sąmoningai atsisakė turtingo ATR kultūros paveldo.

Krajovcai – XIX a. pab.–XX a. pradž. susiformavusi lenkiškai kalbančių Lietuvos patriotų politinė grupuotė.

Litvomānas – niekinamasis lietuviybės puoselėtojo apibūdinimas.

„Paprastoji kalbà“ – Rytų Lietuvos baltarusių kalba, turinti nemažai lenkiškų ir lietuviškų žodžių.

Tuteišis – „paprastąja kalba“ kalbantis Rytų Lietuvos gyventojas, nelaikantis savęs nei lenku, nei baltarusiu ar lietuviu (šiolaikine tautybės prasme), o suvokiantis save kaip vietinį krašto gyventoją.

14 Vienas iš krajovcų vadovų – teisininkas Mykolas Riomeris. XX a. pradž. nuotrauka. Jis kėlė mintį, kad Lietuvoje gyvenantys lenkakalbiai drauge su lietuviais ir kitų tautybių gyventojais privalo kovoti už Lietuvos nepriklausomybę.

15 1918 m. vasario 16 d. akto signataro M. Biržiškos atsiminimai

1897 m. visuotinis Rusijos gyventojų surašymas. Šiaip mums neįdomus, surūpinimas betgi mus pirmą kartą tautystės klausimu: kuo turime rašyti. Pirmą kartą ėmėme abejoti, ar tikrai mes esame lenkai. Kad lenkiškumo tradicija nebuvo pas mus tvirta, tikriausiai, buvo gana savotiška, rodo kad ir mano motinos argumentas, tiesa, mano nusistatymą nulėmęs, bet ne mūsų lenkiškumo, o tik lenkais rašymosi argumentas: „Jeigu jūs, – aiškino ji mums, – neįsirašysite lenkais, tai rusų valdžia palaikys jus rusais, nes lietuvių ji nepripažįsta; katalikai rusams eina lenkais“. To paveiktas užsirašiau, kad ir abejodamas, lenku ir paskui, bet mano broliukai rašėsi žemaičiais, kaip ir tėvas. Savo pirmojo tautystės egzamino neišlaikęs, ne kartą po to galvojau, kas gi aš, žemaitis, pagaliau besas? Ne kartą sprendžiau vis tą patį kankinantį klausimą, čia gretindamas žemaitį su lietuviu, nusibajorindamas, mužikindamasis, tai vėl paregėdamas prieš Vavelį, karalius, etmonus.

M. Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose, Kaunas, 1937, p. 279.*

1. Paaiškink, koks reiškinys vaizduojamas 1. Pateik išvadą apie jo priežastis.
2. Išnagrinėk 4, 5. Kokią Vilniaus ir jo apylinkių kalbinę padėtį liudija šaltiniai?
3. Paaiškink, kuo skyrėsi dalies lenkakalbių Lietuvos bajorų ir lietuvių tautinio atgimimo veikėjų lietuvių sampratos.
4. Kitiškai įvertink 10 ir 11 pateiktus statistikos duomenis apie lietuvių tautybės gyventojų skaičių. Remkis 15 šaltiniu.
5. Kokius tikslus puoselėjo krajovcai? Kodėl jų idėjų nepalaikė nei lietuvių, nei lenkų tautinio atgimimo veikėjai?
6. Pasidomėk, kur dabartinėje Baltarusijoje ir Lenkijoje yra gausių lietuvių bendruomenių.
7. Kokių iš Lietuvos kilusių garsių Lenkijos kultūros, politikos veikėjų žinai?
8. Dėl ko XIX a.–XX a. pradž. skilo lietuvių tauta 13? Kokių padarinių tai turėjo?

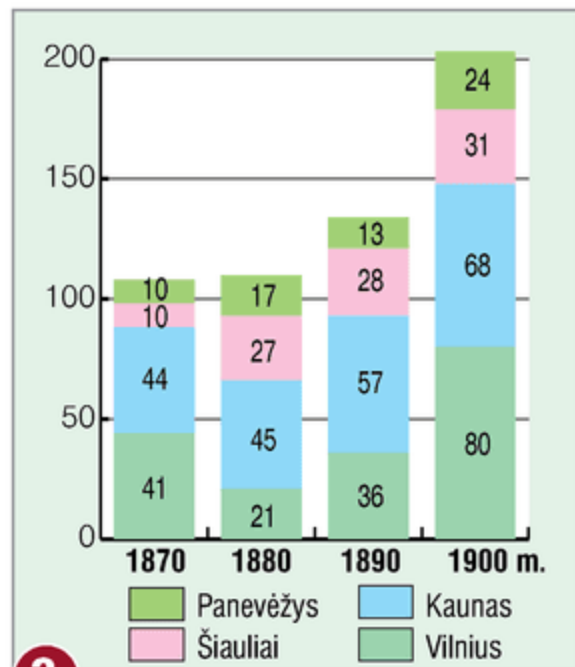
4. Vėluojantis ir užtrukęs pramonės perversmas

1 Kučkuriškių popieriaus fabrikas prie Vilniaus. XIX a. pab. nuotrauka.

2 Lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjai broliai Vileišiai. 1904 m. nuotrauka. Iš kairės teisininkas Jonas, inžinierius Petras, gydytojas Antanas ir ūkininkas Anupras.

3 Pramonės įmonių skaičius Lietuvos miestuose 1870–1900 m.

Pokyčiai ūkyje

Panaikinus baudžiavą, Lietuvos žemės ūkyje įvyko reikšmingų pokyčių. Vietoj feodalizmo į bajorų dvarus ir valstiečių trobas veržėsi kapitalizmas. Baudžiavą keitė samdomasis darbas už užmokestį. Plito tobulesni darbo įrankiai: medinius arklus galutinai pakeitė geležiniai plūgai, plačiau imtos naudoti žemės ūkio mašinos. Caro valdžiai 1906 m. pradėjus kaimus skirstyti į **vienkiemus**, nyko trilaukė žemės ūkio sistema, kaimiečiai galėjo efektyviau ūkininkauti. Žemės ūkio derliai didėjo.

Dalis valstiečių palengva prasigyveno. Amžininkų liudijimais, turtingesnis garbų svečią jau šampanu ar brangiu vynu įstengė pavaišinti. Praturtėję ūkininkai pirko ar nuomojosi žemę iš vargingesnių kaimynų ir dvarininkų. Nuskurdusieji tapo dvare ar ūkininko sodyboje dirbančiais samdiniais – **kūmečiais**.

Baudžiavos panaikinimas paveikė ir dvarininkiją. Dalis bajorų neįstengė naujoviškai ūkininkauti, praskolino ar pardavė dvarus. Sugebėjęs ieji prisitaikyti, sumanesni kūrė stambius ūkius, plačiau naudojo samdomąjį darbą. Dvarininkai liko stambiausi krašto žemvaldžiai. XIX a. pab. jiems priklausė apie trečdalį žemės.

Tik pačioje XIX a. pab., vėluodama, Lietuvą įžengė į pramonės perversmo laikotarpį, kurį Vakarų Europos šalys patyrė dar XVIII a. pab. Pamažu miestuose nyko cechai, manufaktūros, kūrėsi pirmieji fabrikai, gamyklos. Bet ir toliau daugiau prekių buvo įsivežama, nei pagaminama vietoje ir eksportuojama. Caro valdžia neskaatino Lietuvos pramonės plėtros. Čia nebuvo naudingųjų iškasenų, todėl steigėsi tik maži fabrikai, smulkios amatinių dirbtuvės.

Lietuvos pramonėje ir prekyboje lietuviai sudarė mažumą. Draudimas verstis žemės ūkiu pastūmėjo žydus į amatus bei prekybą. Todėl didumą Lietuvos pramonininkų, prekyautojų sudarė žydai. Lietuvių pramonininkų atsirado tik XIX a. pab. Įžymiausias – inžinierius, tautinio sąjūdžio rėmėjas **Petras Vileišis**. Vilniuje jis įkūrė metalo dirbinių įmonę, kurioje įdarbindavo tik lietuvius. Pirmuoju lietuvių milijonieriumi laikomas P. Vileišis sakė: „Prie pinigų reikia stengtis prieiti, nes su jais galima daug gero kaip dėl artimo, taip ir dėl tėvynės padaryt“.

Transportas, ryšiai ir elektra

Viena iš svarbiausių kliūčių prekybai ir pramonei Lietuvoje plėtotis buvo gerų kelių trūkumas. Žvyruoti, platūs vieškeliai bei pašto keliai jungė tik didesnius miestus. Kelionė tokiu iš Vilniaus į Kauną neretai truko ilgiau nei parą. Rūsijos imperijos prekyba su užsieniu, prekių **tranzitas** vyko per Lietuvos teritoriją, tad reikėjo naujų

4 Iš Petro Leono straipsnio laikraštyje „Šviesa“. 1887 m.

Nė viena tauta, nė viena valstybė nesurinko didelių turtų dirbdama tik žemę. Tos viešpatys, kurių gyventojai ne tik dirba lauką, bet ir užsiima prekyba ir visokiais amatais, turtingesnės už tas, kurios vien tik dirba žemę, tengi, kur prekyba, fabrikai ir amatai paplitę, žmonės turi daugiau turtų. Lietuvos žmonės, per tiek laiko užsiimdami tik lauko darbais, įprato vien tik į tuos darbus, o nuo kitų atrato ir mums atrodo, kad mes nei galėtume užsiimti koku ten amatu, o ypač prekyba, o jais verstis reikia. Retas iš neturtėlių imasi kokio nors amato, jie visi dirba beveik tik lauko darbus... Užtatai lauko darbininkai pas mus labai mažai užsidirba. Kad lietuviai pradėtų imtis amatų ir prekybos, tai tie, kurie dirbtų tik lauko darbus, užsidirbtų, nes jų tuomet mažiau būtų ir samdytojas turėtų daugiau mokėti.

Pagal: P. Šalčius, Raštai I. Lietuvos prekybos istorija, Vilnius, Margi raštai, 1998, p. 173.

5

Svarbiausių technikos
išradimų plitimas Lietuvoje.

Metai	Išradimų plitimas
1850	Nutieta pirmoji telegrafo linija.
1861	Pradėjo veikti pirmoji geležinkelio linija.
1882	Pradėjo veikti pirmoji telefono linija.
1892	Pastatyta pirmoji elektrinė.
1896	Užregistruotas pirmasis automobilis.

6

Kunigaikščių Oginskių rūmai Rietave. XIX a. II pusės Napoleono Ordos piešinys. Per Pirmąjį pasaulinį karą smarkiai apgadinti rūmai tarpukariu buvo nugriauti.

kelių. Dar baudžios laikais pradėta tiesti kietos dangos plentus, geležinkelius. Ilgainiui geležinkelių tinklas sujungė didžiausius Lietuvos miestus. Susisiekimas palengvėjo. Nukeliauti traukiniu iš Vilniaus į Kauną jau buvo galima per 2,5 val.

Nutiesus geležinkelį, naujų plentų, susidarė palankesnės sąlygos Lietuvos pramonei plėtotis. Gyvenvietėse prie geležinkelių sparčiai daugėjo gyventojų. Ilgainiui jos virto miestais arba miesteliais – Ignalinė, Kaišiadorys, Radviliškis. Plėtėsi ir senieji Lietuvos miestai: Vilnius, Kaunas, Šiauliai, Panevėžys. Jie tapo svarbiausiais Lietuvos pramonės centrais.

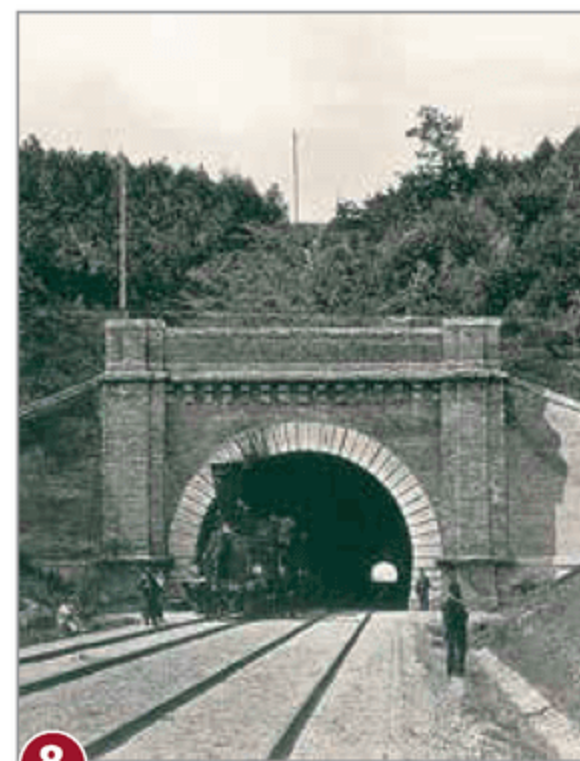
XIX a. vidurys laikomas **telekomunikacijų** pradžia Lietuvoje. Pradėjo veikti telegrafo ryšys. O 1882 m. tarp kunigaikščio **Bogdano Oginskio** Rietavė ir grafų Tiškevičių Kretingoje bei Zubovų Plūngėse dvarų nutiesta pirmoji telefono linija. Netrukus Vilniuje ir Kaune įrengtos telefono stotys. Tačiau telefoną galėjo įsigyti tik turtingiausi gyventojai, caro valdžios įstaigos. XIX a. pab. Vilniuje tebuvo 150 telefono abonentų.

Lietuvos elektrifikacijos pradžia taip pat siejama su kunigaikščio Bogdano Oginskio vardu. 1892 m. jo dvare Rietavė pastatyta pirmoji Lietuvoje elektrinė. Elektros įvedimas vietos žmonėms tapo neeiliniu įvykiu. Kunigaikščio tarnas prisimena: „Kuomet iš elektrinės tiesė laidus į dvaro rūmus, žmonės stebėjosi, kaipgi čia bus, kad ugnis kūrensis viename laidų gale – elektrinėje, šviesa švies kitame gale – dvaro rūmuose. Kada vyrai pamatė šviečiančią elektros lemputę, vieni ją bandė užpūsti, kiti – prie jos pypkes uždegti, tretį bijojo prisiartinti... O kai užsidegė elektra bažnyčioje, į Rietavą važiuodavo pažiūrėti šitos šviesos iš visų Žemaitijos kampų“.

7

Lietuvos automobilizacijos pradžios liudininkė karikatūra „Kalvarijų mašina“ 1909 m. humoristiniame Vilniaus laikraštyje „Bomba“. Eilės: „Niekas daugiau mums nesakys, kad Vilnius senamadiškas, nes gatvėmis jau rieda automobiliai“.

8

427 m ilgio geležinkelio tunelis Paneriuose prie Vilniaus. XIX a. II pusės nuotrauka. Prie Kauno ir Vilniaus iškasti tuneliai buvo pirmieji Rusijos imperijoje. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje tunelis Paneriuose keliose vietose išsprogdintas ir dabar nenaudojamas. Čia įrengta šikšnosparnių žiemojietė. Siekiant apsaugoti šiuos retus gyvūnus, įėjimas į tunelį uždarytas.

4. Vėluojantis ir užtrukęs pramonės perversmas

Kūmetis – samdomasis žemės ūkio darbininkas.

Telekomunikacija – informacijos perdavimas telefonu, telegrafu ir kitomis ryšio priemonėmis.

Tranzitas – žmonių vežimas be persėdimų arba krovinių gabenimas be perkrovimo per tam tikrą kurios nors šalies teritoriją.

Vienkiemis – atskira sodyba.

9

Lietuvių demokratų partijos atsišaukimas į rinkėjus. 1906 m.

Mes, ūkininkai, kurie savo rankomis įdirbame juodą žemelę, mes savo darbais ir savo rūpesčiais maitiname visą šalį. Jeigu mes nedirbtume, jeigu mes savo prakaitu nelaistytume žemės, visa šalis badu išmirtų. Visi ponai, visi valdininkai, pirkliai ir fabrikantai, visi tie, kam svetimas yra laukų darbas, netektų ką valgyti. Net nežiūrint į tai, kad mes visus maitiname, anie dykaduoniai mus niekina, visokiais žeminamais vardais pravardžiuoja: klapais, chamais, prasčiokais, kaip tik gali prasmankyti. Negana to, anie nedėkingieji visokiais būdais spaudžia, kur tik galėdami išlupa iš mūsų kruviną skatiką arba koku nors kitoku būdu nuskriaudžia.

Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1, Vilnius, Sietynas, 1990, p. 206.

10

Rugių kirtėjai Vaitkuškio dvare. 1904 m. nuotrauka.

Žemės ūkio kraštas

Atsirandanti pramonė pirmiausia pritraukė nuskurdusius miestų ir miestelių gyventojus, buvusius amatininkus, kurie labiau tiko dirbti menkai mechanizuotose įmonėse. Dėl silpnos pramonės į miestus kaimo gyventojai kėlėsi negausiai. Įsikurti miestuose ypač sunku buvo lietuvių kaimiečiams. Trūko laisvų darbo vietų. Norėdami išvengti konfliktų žydų, rusų ar lenkų pramonininkai į darbą priėmė tik savo pačių tautybės darbininkus. Tautybes ėmė skirstyti pagal profesijas. Valstiečiai, kaimo darbininkija – lietuviai, dvarininkai – lenkai arba sulenkėję lietuviai. Daug miestiečių, pirklių, tarpininkų, amatininkų, juodadarbių – žydai, valdininkai – rusai, dvarininkai, amatininkai – vokiečiai.

Pramonės, transporto, komunikacijų raida skatino svarbius pokyčius Lietuvės ūkyje, visuomenėje, kasdieniame žmonių gyvenime, buityje. Kito ir Lietuvės kraštovaizdis. Tačiau pramonės perversmas užtruko. Lietuvė liko žemės ūkio kraštas iki pat sovietmečio – XX a. II pusės. Daugumą gyventojų sudarė valstiečiai. Pagrindinė eksportuojama prekė tebebuvo žemės ūkio produkcija. Pramonės atsilikimas tapo gausios lietuvių emigracijos į JAV, Vokietiją, didžiuosius Rūsijos miestus priežastimi (plačiau apie lietuvių emigraciją į JAV žr. 253–255 p.).

	1823 m.	1897 m.
Vilnius	46,7	154,5
Kaunas	5,1	70,9
Ukmergė	4,1	13,5
Šiauliai	2,2	16,1
Panevėžys	2,0	13,0
Marijampolė	1,2	6,7
Alytus	0,6	3,4

11

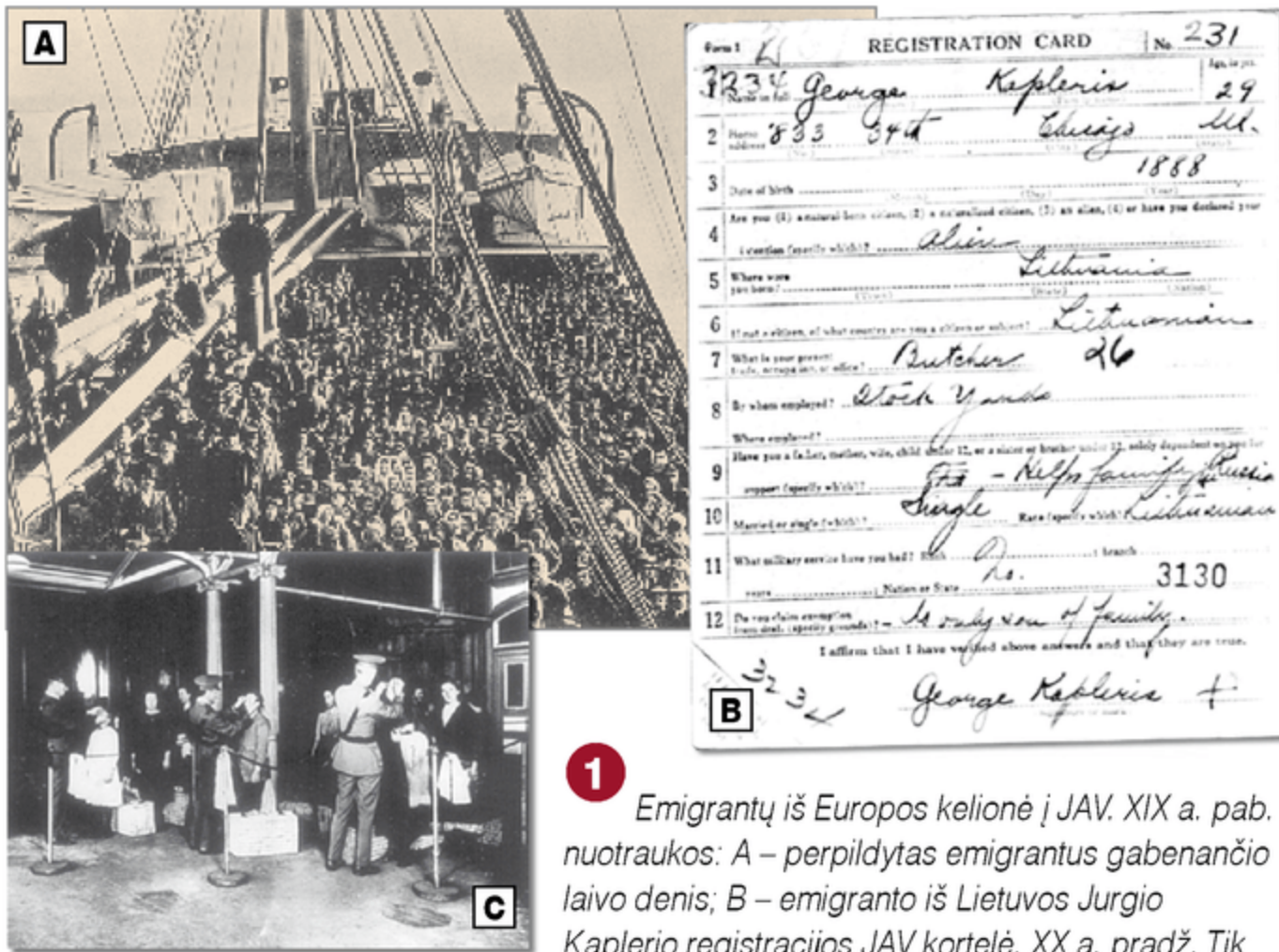
Gyventojų skaičiaus didėjimas (tūkst.) Lietuvos miestuose XIX a.

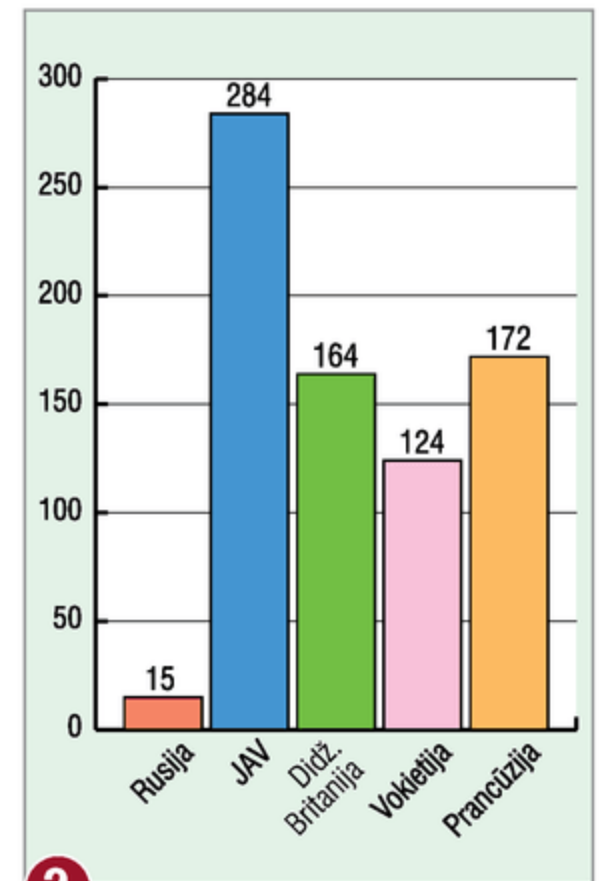
1. Kokių pokyčių Lietuvos žemės ūkyje įvyko panaikinus baudžiavą? Kokią reikšmę jos panaikinimas turėjo valstiečiams, bajorams?
2. Apibūdink Lietuvos pramonės raidą XIX a. II pusėje. Kuo jos eiga iš esmės skyrėsi nuo Vakarų Europos šalių?
3. Kodėl taip sparčiai augo Lietuvos miestų gyventojų skaičius 11? Kokį ryšį įžvelgi tarp 3 ir 11 pateiktų statistikos duomenų?
4. Palygink 4 ir 9. Kuo skiriasi autorių požiūris į lietuvių tautos ekonominę ateitį? Kurio autoriaus požiūriui pritarti? Atsakymą pagrįsk.
5. Internete, bibliotekoje pasidomėk XIX–XX a. Lietuvos technikos paveldu. Pasirinktą paminklą pateik klasei.
6. Patvirtink arba paneik teiginį, jog pramonės perversmas XIX a.–XX a. pradž. Lietuvoje neįvyko.

5. Geresnio gyvenimo paieškos

1 Emigrantų iš Europos kelionė į JAV. XIX a. pab. nuotraukos: A – perpildytas emigrantus gabenančio laivo denis; B – emigranto iš Lietuvos Jurgio Kaplerio registracijos JAV kortelė. XX a. pradž. Tik po sanitarijo patikrinimo (C), pokalbio su valdininku atvykėliai galėjo tikėtis būti įleisti į JAV.

2 Juodadarbio vyro mėnesinis uždarbis (to meto Rusijos rubliais) Europos šalyse ir JAV XIX a. pab.

Lietuvių emigracijos priežastys

Nuo seniausių laikų karai ir ligos, politiniai bei religiniai persekiojimai, lengvesnio gyvenimo paieškos vertė emigruoti žmones ar net visas tautas. Pirmoji didesnė emigracija iš Lietuvos kilo Rusijos imperijai užgrobus kraštą. Ypač po pralaimėtų sukilimų į Vakarus pasitraukė nemažai bajorų. Išblaškyti po skirtingas šalis išeiviai iš Lietuvos nebuvo vieningi. Užsieniečiams jie dažniausiai sakėsi esą lenkai. Ilgainiui vieni grįžo į tėvynę, kiti asimiliavosi su vietos gyventojais. Reikšmingų pokyčių įvyko 1868 m. prasidėjus masinei lietuvių valstiečių emigracijai į JAV.

Panaikinus baudžiavą, lietuvių valstiečiai galėjo vykti kur tik nori. Gyvenimas kaimė tada buvo labai vargingas: prasidėjo nederliai, daugelį slėgė skolos. Tikėdamiesi uždirbti sunkiai besiverčiantieji kėlėsi gyventi į miestus. Tačiau dėl menkos pramonės negalėjo ten rasti darbo. Kaip tik tada pasklido žinia apie JAV – šalį, kurioje galima lengvai ir greitai praturtėti. Netrukus tūkstančiai Lietuvos valstiečių pradėjo važiuoti už Atlanto. Ten jie galėjo gauti darbo, daugiau uždirbti, o susitaupę ir grįžę į gimtinę geriau įsikurti, išmokėti skolas, nusipirkti daugiau žemės. Kiti vyko slapstydami nuo tarnybos caro kariuomenėje ar persekiojimų už slaptosios lietuviškos spaudos platinimą.

Sunki pradžia svetur

Pasiekti „svajonių šalį“ JAV lietuviams nebuvo lengva. Įvairiais draudimais, varžymais caro valdžia ėmė trukdyti išvykti į užsienį. Todėl žmonės emigruodavo nelegaliai. Už didelį piniginių atlygį agentai padėdavo slapčia pereiti sieną ir organizuodavo kelionę laivais į JAV iš Vokietijos uostų. Vos atvykus paaiškėdavo, kad keliai Amerikoje ne auksu grįsti. Išeivių laukė sunki kova už būvį ir duoną.

3 Lietuvio emigranto Juozo Okolovičiaus patarimai. 1912 m.

Neprivalo nieks važiuoti į užsienį, kas turi užtektinai žemės ar kitą kokį uždarbį savo krašte. Taip pat neprivalo rengtis į užmarį, kas bijo sunkių darbų ir vargo, norėdamas turėti lengvą duoną. Už marių galima uždirbti šiek tiek, bet tik labai sunkiai dirbant. Kiekvienas atidėtas skatikas yra dideliu vargu įgytas, kruvinu prakaitu aplaistytas.

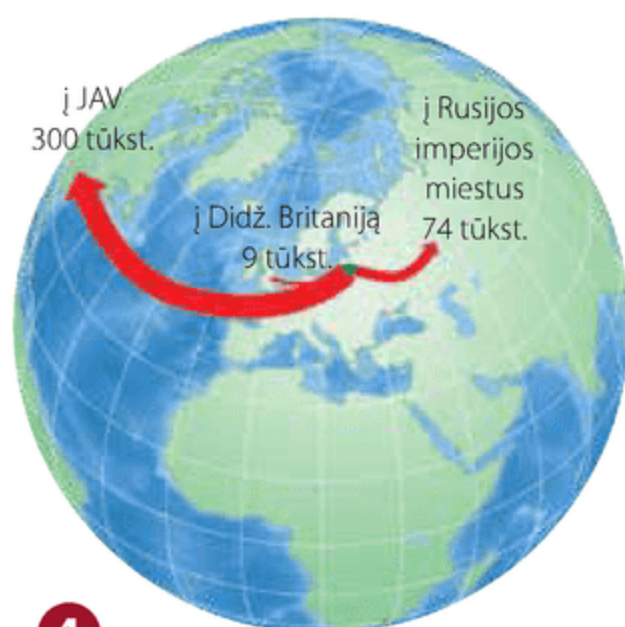
Važiuojant geležinkeliu, nereikia gerti svaigiųjų gėrimų, nepasakoti kiekvienam papuolusiam apie kelionės tikslą, nerodyti niekam savo pinigų ar dokumentų. Jei reiktų ko sužinoti kelionėje, tai geriausia klausti konduktorių ar kitų geležinkelio tarnautojų su munduru.

Didesnius pinigus, voke užantspauduotus, patartume atiduoti saugoti laivo kapitonui. Pagaliau kas moka skaityti, tesimoko geriau kalbos tos šalies, į kurią važiuoja, užuot žiovavę ir nuobodžiavę per dienas.

Lietuva: Praeitis, kultūra, dabartis, Vilnius, Baltos lankos, 1999, p. 67.

5. Geresnio gyvenimo paieškos

4 Lietuvių emigracija 1868–1914 m.

Metai	Emigrantų skaičius
1868–1899	2–3 tūkst. kasmet
1899–1904	11 tūkst. kasmet
1905–1907	20 tūkst. kasmet
1908–1912	17 tūkst.
1913–1914	23 tūkst.

5 Lietuvių emigracija į JAV 1868–1914 m.

Mažaraščiams, be specialybės, nemokantiems anglų kalbos lietuvių emigrantams teko menkiausiai apmokamas darbas. Dauguma tapo juodadarbiais anglių kasyklose, gyvulių skerdyklose, automobilių gamyklose. Išeiviai gyveno varginiai: bendrabučiuose glaudėsi po kelis asmenis viename kambaryje. XX a. pradž. amerikiečių rašytojas Uptonas Sinkleris apie nepakeliamas lietuvių emigrantų darbo sąlygas, nežmonišką išnaudojimą ir žmonių žūtį parašė romaną „Džiunglės“. Pasaulinės šlovės sulaukęs kūrinys iki šiol yra JAV mokyklų privalomų perskaityti knygų sąrašė.

Tačiau taupiai gyvendami, stropiai imdamiesi darbų, padėdami vieni kitiems lietuviai išgyveno. Dalis, susitaukę pinigų, ėmėsi savo verslo: steigė parduotuves, smukles, amatų dirbtuves. Atsirado ir lietuvių milijonierių. Sėkmingai įsikūrę emigrantai pradėjo siųsti pinigus giminaičiams, kvietimus atvykti į JAV. Emigracija iš Lietuvos tapo dar spartesnė. XIX a. pab. gausios lietuvių kolonijos telkėsi aplink didžiuosius JAV pramonės centrus: Čikagą, Klyvlendą, Pitsburgą.

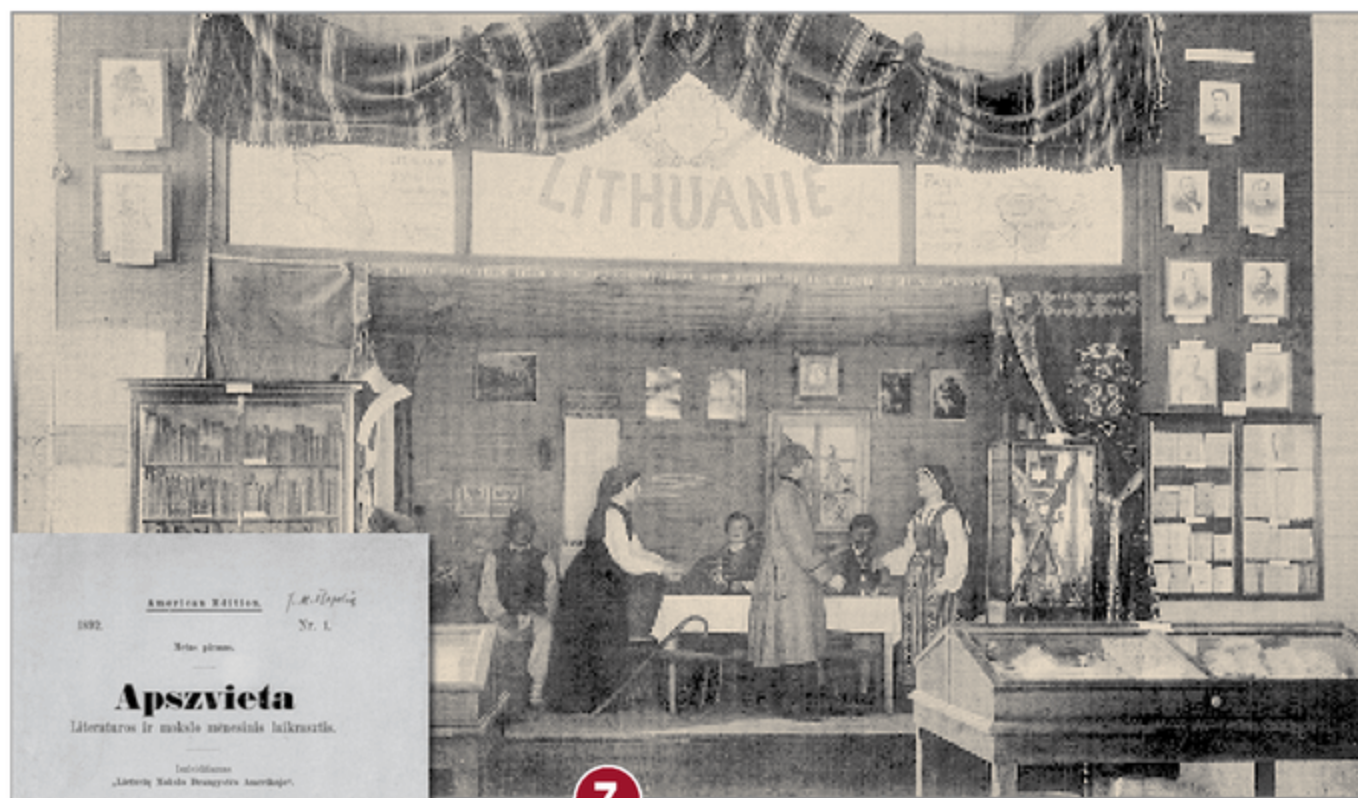
Patekę į „tautų katilą“

Iš pradžių lietuvių emigrantai būrėsi į bendras su lenkais bendruomenes. Lietuvoje prasidėjus tautiniam atgimimui, stiprėjo ir išeivių tautinė savimonė. Prie jos žadinimo ypač daug prisidėjo į JAV atvykę aušrininkas Jonas Šliūpas, lietuviybės puoselėtojas kunigas Aleksandras Burba. Jų raginimu kūrėsi atskiros lietuvių draugijos, parapijos, mokyklos, savišalpos organizacijos. Tuo metu, kai carizmas Lietuvoje draudė spaudą ir raštą, JAV gausiai leisti lietuviški laikraščiai, knygos, vyko vaidinimai. Spauda lietuvių kalba mokė ir auklėjo imigrantus, skatino jų tautinį sąmoningumą.

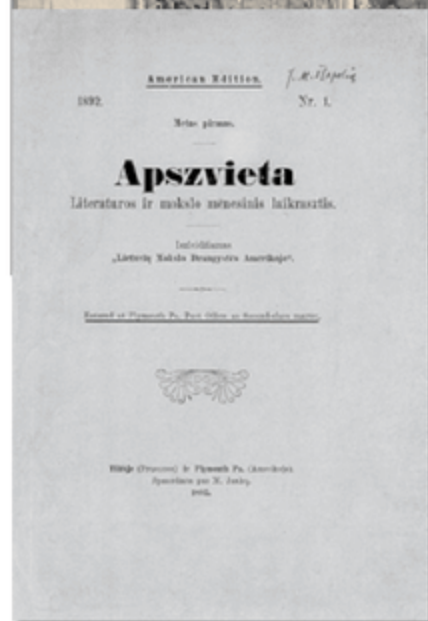
Išeiviai ištiesė pagalbos ranką tėvynėje caro priespaudą kenčiantiems tautiečiams. Spaudos draudimo metais iš JAV per Tilžę į Lietuvą gabenta tūkstančiai lietuviškų

6 JAV lietuvių šeima prie savo krautuvėlės. 1920 m.

7 Lietuvos ekspozicija pasaulinėje parodoje Paryžiuje 1900 m. Eksponuota ir draudžiama lietuviška spauda.

8 JAV leisto J. Šliūpo redaguoto kultūros ir mokslo žurnalo „Apszvieta“ viršelis.

knygų, laikraščių, atsišaukimų. Emigrantai pasauliui pranešdavo tautinio ir religinio persekiojimo Lietuvoje faktus, finansiškai rėmė tautinio atgimimo sąjūdį. Vienas iš svarbiausių darbų – bendromis išeivijos ir lietuvių inteligentų jėgomis parengtas Lietuvos steigdamas pasaulinėje parodoje 1900 m. Parėžiuje. Pirmą kartą lietuvių tauta viešai prisistatė, apie ją ir jos vargus suėinojo visas pasaulis.

Greta stiprėjančios emigrantų tautinės savimonės vyko ir priešingas procesas – asimiliacija. Išeiviai perimdavo JAV papročius, gyvenimo būdą. Dėl mišrių santuokų dalis nevariojo gimtosios kalbos, bet apskritai daugelis tikrais amerikiečiais netapo. Jie gyveno atskiruose lietuvių kvartaluose, išlaikė savo kalbą, tautines tradicijas, dalyvavo tik lietuvių bendruomenių veikloje. Kitoks likimas ištiko JAV gimusią kartą ir atsivežtus į Ameriką vaikus. Gatvėje, mokykloje jie variojo tik anglų kalbą. Ilgainiui angliškai bendrauti vaikai pradėjo ir su tėvais. Gerai nemokėdama lietuvių kalbos jaunoji karta mažai dalyvavo lietuvių organizacijų veikloje, nesidomėjo savo kilme, tėvų gimtine. „Mokykla, gatvė, geras uėdarbis, patogumai savo darbą daro ir dėl to išeivių negalima kaltinti. Paėinus geriau Ameriką, aišku, kad amerikanizacijos procesas eina ir eis. Iš Ringailų darosi Reynolds, iš Kasperaičių – Casper“, – rašė JAV lietuvių žurnalistas Kazys Gineitis.

Emigracijos į JAV reikėmė

Iki Pirmojo pasaulinio karo iš Lietuvos į JAV išsikėlė 300 tūkst. lietuvių – beveik kas penktas. Tai buvo viena iš didėiausių **migracijų** Europoje. Dėl jos šalis patyrė didelių gyventojų nuostolių. Kraštą paliko jauni, stiprūs, sveiki, aktyviausi žmonės. Maėėjo **natūralusis gyventojų prieaugis**. Emigravo daugiausia vyrai. Dėl to ėmė stigtį darbo rankų. Tačiau ne visi emigrantai pasiliko Amerikoje. Užsidirbęs pinigų į gimtinę grėžo kas ketvirtas. „Vaėiuojant vieėkeliu, tenka pamatyti kartais švarėsius ūkiųs, aukėstesnė troba, graėiai aptvertas sodelis, naujesni padargai... pasirodo, besama „amerikiečio“, – rašė XX a. pradė. lietuvių spauda. Dalis grėžusiųjų nusivylė pasiilgta tėvyne. Atsilikimas nuo JAV krito į akis – tėvų žemė jiems atrodė „tamsi ir juoda“.

Emigracija nebuvo negrėžtamas nuostolis Lietuvai. Išeiviai – patikimi lietuvių tautinio atgimimo sąjungininkai. Iš jų bet kada buvo galima praėyti pagalbos ir dažnai gauti ją. Sunkiais Lietuvai laikais iėivija atstovavo lietuvių tautai.

10 Iš JAV lietuvių organizacijų deklaracijos, įteiktos didėiųjų valstybių pasiuntiniams ir JAV prezidentui. 1917 m. sausio 5 d.

Mūsų tautos vardu mes apreiėkiame, jog:

Kadangi lietuviai nuo priešistorės laikų gyvena toje paėioje vietoje ir niekad nesiekė užgrobtį kitų šalių;

Kadangi Lietuva parodė didelę organizacinę jėgą ir sugebėjimą tvarkytis savo žemėse;

Kadangi politinė Lietuvos laisvė virto neatskiriama lietuvių gyvenimo ir jų dvasios atributu;

Kadangi Lietuva jau 13-ame amėžiuje buvo visa suvienyta po vieną valdėia ir per keletą amėžių išlaikė vienybę ir nepriklausomybę;

Kadangi perdalyta ir prispauėta Lietuva būtų nuolatiniu grėmojimu Europos ramybei;

Reikalaujame:

Kad visa etnografiėkoji Lietuva būtų suvienyta į vieną politiską kūną ir kad suvienytai Lietuvai būtų suteikta visiėka politinė nepriklausomybė.

Vasario 16-oji – Lietuvos Valstybės atkūrimo diena: straipsnių ir dokumentų rinkinys, Vilnius, Žaltvykslė, 2007, p. 391.

Migracija – gyventojų kėlimasis arba perkėlimas gyventi iš vienos vietos į kitą.

Natūralusis gyventojų prieaugis – rodiklis, kuriuo nusakoma, kiek žmonių tūkst. gyventojų tam tikroje teritorijoje per metus padaugėjo arba sumaėėjo.

9 JAV surinktas milijonas paraėų Lietuvos nepriklausomybei remti. Deėinėje – Nepriklausomybės akto signataras J. Vileišis. 1921 m. nuotrauka.

1. Įvardyk XIX a. pab.–XX a. pradė. lietuvių emigracijos prieėstis. Į kokias šalis dauguma jų vyko? Kodėl jas pasirinko 2, 4, 5?
2. Įvertink 3. Kuo šie patarimai vertingi dabar emigruojantiems Lietuvos gyventojams?
3. Kokių teigiamų dalykų ir neigiamų padarinių Lietuvai turėjo XIX a. emigracija? Pateik pavyzdėių.
4. Pasidomėk ir pristatyk garsių pasaulyje iėivių, kilusių iš istorinės Lietuvos.
5. Grupėse aptarkite dabartinę Lietuvos gyventojų emigraciją. Kuo ji panaėi ir kuo skiriasi nuo vykusios seniau?
6. Kokias iėivių politines nuostatas liudija 9, 10? Dėl ko jų parama reikėminga atkuriant Lietuvos valstybę?

6. Vilnius carinės Rusijos laikais

1 Istorikas A. R. Čaplinskas apie carinės Rusijos laikotarpiu uždarytas Vilniaus bažnyčias

Šv. Ignato, Šv. Kotrynos, Šv. Rapolo, Marijos Magdelietės paverstos sandėliais;

Šv. Ignato noviciatas ir jėzuitų profesorų namai, Šv. Rapolo, Trinapolio, bernardinų vienuolynai paversti kareivinėmis;

Šv. Jokūbo ir Šv. Dvasios vienuolynuose, Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčioje įkurtos ligoninės;

Šv. Dvasios, bazilijonų, marijonų vienuolynai tapo kalėjimais;

Švč. Trejybės bažnyčia Dominikonų gatvėje, trinitorių Šv. Trejybės bažnyčia, Šv. Kazimiero, Mergelės Ramintojos, vizitiečių, unitų bažnyčios paverstos cerkvėmis;

Šv. Teresės bažnyčia Žvejuose, Marijos Magdalietės, Juozapo Sužadėtinio bažnyčios nugriautos.

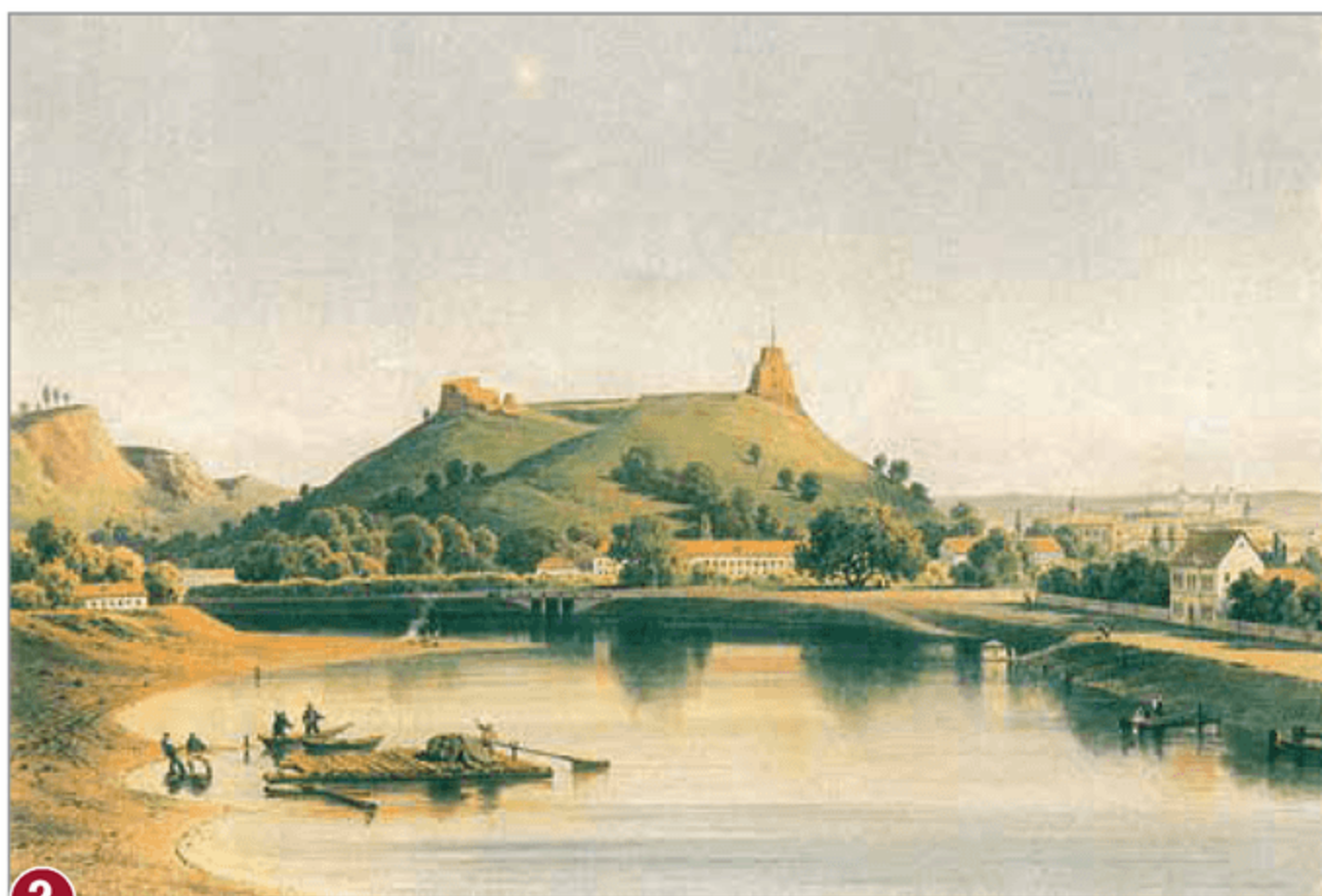
A. R. Čaplinskas, Vilniaus istorija: tikrovė ir legendos, Vilnius, Charibdė, 2010, p. 294.

3 Vilniaus pilių teritorijos planai. A – 1737 m., B – 1840 m., C – 1862 m.

A: 1 – išlikęs vakarinis bokštas;
2 – Aukštutinės pilies griuvėsiai;
3 – Pilies vartai; 4 – Vyriausiasis tribunolas; 5 – Vyskupų rūmai;
6 – varpinė; 7 – Katedra; 8 – Žemutinės pilies rūmų kompleksas; 9 – arsenalas;

B: 10 – arsenalas; 11 – kareivinės;
12 – Katedra;

C: 13 – Aukštutinės pilies griuvėsiai; 14 – Trijų kryžių kalnas;
15 – Katedra.

2 Vilniaus pilių vaizdas. Ivano Trutnevo XIX a. II pusės litografija. Viršuje matyti Gedimino bokštas su telegrafo stoties antstatu.

Prarastas sostinės vardas

Šimtmečius svarbiausią vietą Lietuvos istorijoje užėmė sostinė Vilnius. Po Abiejų Tautų Respublikos III padalijimo jis neteko išskirtinės padėties: tapo vienos iš daugelio Rusijos gubernijų centru, imperijos provincijos miestu. Caro valdžia apribojo miesto magdeburgines teises. Amžininkų akimis, Vilnius tapo „užkampiu, kur karaliavo provincijos bajorėliai, smulkieji amatiniškai, elgetos, rusų valdininkai ir valdininkėliai“.

Norėdama iš žmonių atminties ištrinti istorinę Vilniaus svarbą, XIX a. I pusėje caro valdžia įsakė sunaikinti per karus apgriautus Lietuvos valstybingumo simbolius tapusius pastatus. Nugriauti Žemutinės pilies valdovų rūmai, dalis Aukštutinės pilies, beveik visa miestą juosianti gynybinė siena ir vartai, Vyriausiojo tribunolo rūmai. Ištuštėjusioje Vilniaus pilių teritorijoje buvo įrengta rusų karinė tvirtovė. Dalis bažnyčių paversta cerkvėmis ar sandėliais.

Tačiau žmonių sąmonėje Vilnius gyvavo kaip valstybės sostinė. Visą XIX a. miestas išliko svarbiausiu Lietuvos politikos, ekonomikos ir kultūros centru. Pagal gyventojų skaičių Vilnius XIX a. pradž. buvo vienas iš didžiausių imperijos miestų.

5 Mugė prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios. Juozapo Čechavičiaus XIX a. pab. nuotrauka.

Miesto tvarka

Svarbiausius miesto valdymo bei ūkio reikalus tvarkė skirtingų luomų atstovaujama **miesto dūmà**, kuriai vadovavo miesto galva, arba prezidentas. Juo tapdavo caro valdžiai ištikimas žmogus, paprastai stačiatikis. Magistrato ir dūmos veiklą griežtai kontroliavo gubernatorius, sprendęs apie nutarimų teisėtumą ir „naudingumą valstybės reikalams“. Tvarkai mieste prižiūrėti įsteigta policmeisterio vadovaujama policija. Jai talkino net kiemsargiai, kurių pareiga buvo „pranešti apie slaptas spaus-tuves, knygų, ginklų sandėlius, susirinkimus“.

XIX a. II pusėje, nutiesus geležinkelį ir plėtojantis pramonei, Vilnius tapo sparčiai augančiu Lietuvos ūkio centru. Čia veikė baldų, audimo, tabako, šokolado fabri-kai, alaus daryklos. Į miestą gausiai kėlėsi darbo ieškantys žmonės, gyventojų skai-čius nuolat augo. Vilniuje klestėjo prekyba, veikė keli tūkstančiai parduotuvių. Vie-nas XIX a. ekonomistas rašė: „Šalia stambių krautuvių veikė vargingos krautuvėlės, tiesiog landynės, jose parduoti suverstas įvairus šlamštas, kurį nėra net kaip pava-dinti“. Kelias dienas per savaitę mieste veikė turgūs. Į juos prekiauti suvažiuodavo apylinkių valstiečiai. Ypač garsėjo kasmet pavasarį Lietuvos globėjo Šv. Kazimiero garbei rengiama Kaziuko mugė.

Pasikeitęs miesto vaizdas

Vystantis pramonei ir prekybai, Vilnius sparčiai augo ir modernėjo. Viename XIX a. leidinyje rašoma: „Visą miestą apėmusi statybos karštligė. Beveik nėra ga-tvės, kur nebūtų statoma naujų namų arba neremontuojama senų“. Kilo mūriniai 4–5 aukštų namai. Jie statyti madingu tuo metu Europoje eklektikos stiliumi. Miesto pa-grindine gatve tapo naujai nutiestas Georgijaus (dabar – Gedimino) prospektas. Čia telkėsi valstybinės įstaigos, bankai, kūrėsi prabangūs viešbučiai, restoranai, kavinės. Dabartiniuose Prezidentūros rūmuose įsikūrė generalgubernatoriaus rezidencija.

4 Vilniaus miesto sanitarinė būklė XIX a.

XIX a. pab. Vilniuje namų be išvie-čių buvo vos 6 %. O ir tos išvietės, ku-rios buvo, pastatytos atmestinais, ne-sandarios. Didelė miestų problema buvo, kaip išvežti ekskrementus. Pa-vyzdžiui, Vilniuje, jie buvo išvežami ir išpilami laukuose už miesto ribų, kaip trąša. Tačiau vežta netvarkingai, dalis turinio išsiliedavo ar buvo tyčia išlais-toma gatvėse. Tokie laukai šalia mies-to skleidė nuolatinį dvoką. Be to, mies-tuose nebuvo viešųjų išviečių, todėl į turgus ar religines šventes suvažiavę žmonės vertėsi kaip išmanė.

Miestus itin teršė gyvulių skerdy-klos, kurios čia pat ant gatvių pylė pa-skerstų gyvulių kraują, vertė vidurius, kuriuos tampė valkataujantys šunys, apie juos sukosi musių tumulai. Taigi Vilnių, kaip ir kitus to meto didžiuosius Europos miestus, beveik nuolatos, o ypač karštomis vasaros dienomis gau-bė smarvė.

Lietuvos istorija devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, Vilnius, Baltos lankos, VIII t. I dalis, p. 172.

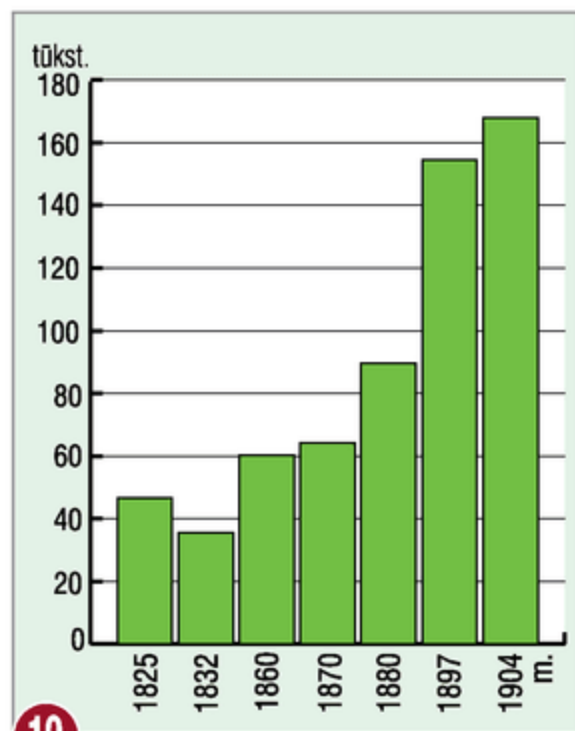
6 Dominikonų gatvė po liūtės. Jano Hermanovičiaus XX a. pradž. nuotrauka.

6. Vilnius carinės Rusijos laikais

9 Vandens kolonėlė. XX a. pradž. nuotrauka.

10 Vilniaus miesto gyventojų skaičius XIX a. – XX a. pradžioje.

11 Iš Juzefo Ignaco Kraševskio Vilniaus atsiminimų. 1830 m.

Seni namai, kurių dar daug esama Didžiojoje, Pilies, Dominikonų gatvėse, paprastai skliautuoti, su giliau įleistais langais, su daugybe laiptų, priesienių, landynių. Viduryje – purvinas kiemas su kolonėle, aplinkui sukasi galerijos su kabančiais nutekamaisiais vamzdžiais, padžiautais skalbiniais ir panašiais „papošalais“.

Nuo apačios aukštyje čia tokia pati tvarka kaip ir visur: apačioje gyvena neturtėliai, viduryje turtingi, paskui – kuo neturtingesni, tuo aukščiau, net iki stogo. Tas pats sakyti ir apie butus iš kiemo pusės, apgyventus vargšų, kur oras tvankus ir sunkus, purvini laiptai, užsklęsta erdvė ir amžinas kaimynų karas. Ten dažniausiai vargsta amatininkų šeimos, anksčiau kartais galima buvo užtikti ir triukšmingą studentišką pragarą, skendintį pypkės dūmuose.

Vilniaus miesto istorijos dokumentai, Vilnius, Vilniaus knyga, 2003, p. 251.

8 Šv. Georgijaus (dabar – Gedimino) prospektas. Stanislovo Flerio XIX a. pab. nuotrauka.

7 Arklių tramvajus – konkė – priešais Vilniaus Arkikatedrą. XIX a. pabaiga.

Pagrindinės gatvės ir aikštės buvo naujai išgrįstos, įrengti mediniai šaligatviai. Apšvietimui įtaisyti modernūs dujiniai žibintai – to meto Europos didmiesčių naujovė. Atokesnes miesto dalis apšvietė žibaliniai žibintai arba jos skendėjo tamsoje. Mieste pertvarkytas vandentiekis: pastatyta naujų įrenginių Vingrių šaltinių vandeniui kaupti, vietoj medinių vamzdžių pradėta tiesti geležinius. Kai kuriose miesto aikštėse bei namų kiemuose įrengtą kolonėlių su čiaupais.

Keleivius mieste vežiojo arklių traukiami diližanai, omnibusai. XIX a. pab. ėmė kursuoti arklių tramvajus – konkė. XX a. pradž. Vilniuje pasirodė pirmieji automobiliai. 1913 m. visame mieste važinėjo 16 jų.

Miesto gyventojai

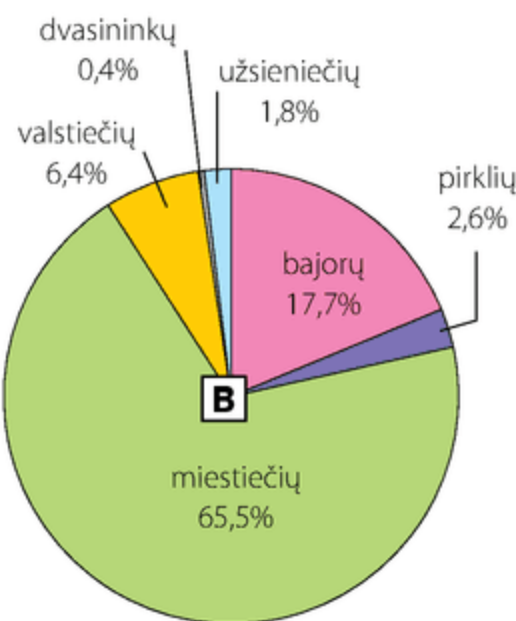
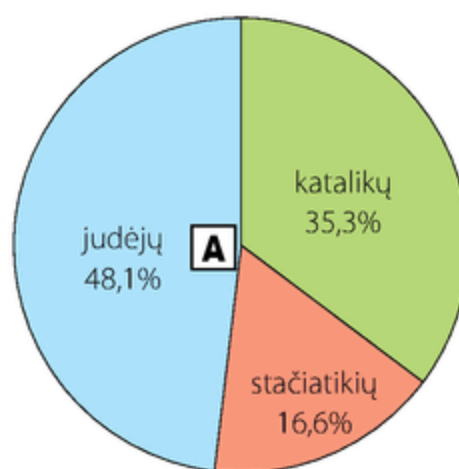
Kupiname kontrastų – turto ir skurdo, tvarkos ir nešvaros – mieste gyveno įvairių tautybių, tikėjimų bei visuomeninės padėties žmonės. Turtingiausi miesto gyventojai kūrėsi moderniai įrengtuose butuose Georgijaus prospekte, Vilniaus, Didžiosios Pohuliankos (dab. Basanavičiaus) gatvėse. Siaurose ir tamsiose senamiesčio gatvelėse esančiuose namuose žmonės gyveno tokia tvarka: apačioje įsikūrę neturtėliai, viduryje pasiturintieji, paskui – kuo neturtingesni, tuo aukščiau. Priemiesčiuose – Lūkiškėse, Šnipiškėse, Paplaujoje – apsigyvendavo ten veikiančių įmonių savininkai, tarnautojai bei darbininkai. Kaip ir visuose Europos miestuose, Vilniuje buvo gausu elgetų.

Vilniečių mėgstama pramoga buvo pasivaikščiojimai miesto soduose: Botanikos, Bernardinų. Turtingi miestiečiai laisvalaikį leido kavinėse, restoranuose, prastuomenė – smuklėse bei užieigose.

12 Skirtingi Vilniaus miesto gyventojų tipai: 1 – pasiturinčių miestiečių šeima; 2 – žydai; 3 – elgeta. XIX a. pab. nuotraukos.

Miesto dūmà – Rusijos imperijos miestų valdžios įstaiga.

Salonas – išsilavinusių žmonių būrelis, nuolat susirenkantis kieno nors namuose diskutuoti.

13

Vilniaus miesto gyventojų sudėtis XIX a. II pusėje pagal luomą (B) ir tikėjimą (A). 1875 m. Rusijos geografų draugijos atlikto vienos dienos Vilniaus gyventojų surašymo duomenys. Tautybė tuo metu buvo nustatoma pagal išpažįstamą tikėjimą bei gimtąją kalbą. Katalikams priskiriami lenkai ir nedidelę dalį miesto gyventojų sudarantys lietuviai, stačiatikiams – rusai bei baltarusiai, judėjams – žydai.

Daugėjant gyventojų, miesto valdžia ėmėsi priemonių užkirsti kelią plintančioms užkrečiamosioms ligoms ir epidemijoms. Pradėta rūpintis švara gatvėse ir namuose. Vilniuje gausėjo ligoninių, bet daugeliui vargingų gyventojų gydymas buvo per brangus. Dėl to nemažai jų kreipdavosi į nedidelį mokesčių imančius felčerus – barzdaskučių cecho amatininkus, kurie „ne tik nuleidžia kraują, deda po kelis šimtus taurių ir dėlių, bet ir nesidrovi išrašyti receptus, pagal kuriuos vaistinės išduoda vaistus“.

Kultūrinis gyvenimas

Vilnius nuo seno garsėjo kaip daugelio jame gyvenančių tautų kultūros židinys bei mokslo centras. XIX a. I pusėje uždarius universitetą, miesto kultūrinis gyvenimas priblėso, tačiau nenutrūko. 1855 m. grafo Eustachijaus Tiškevičiaus iniciatyva įkurta Vilniaus archeologijos komisija. Ši mokslo draugija tyrinėjo krašto istoriją bei kultūrą, puoselėjo Vilniaus universiteto atkūrimo planus. Draugijos rūpesčiu buvusiuose universiteto rūmuose įkurtas Senienų muziejus – pirmasis viešas muziejus Vilniuje. Jame kaupti istorijos, archeologijos, dailės, gamtos eksponatai. Įsteigta viena iš didžiausių Rusijos imperijoje viešoji biblioteka. Buvusioje Rotušėje veikė miesto teatras.

Vilnius buvo reikšmingas žydų dvasinis ir kultūros centras, vadinamas Lietuvės Jeruzale. XIX a. pab.–XX a. pradž. čia veikė žydų religiniai centrai, literatūros salonai, spaustuovės, turtingi rėmėjai palaikė knygų hebrajų ir jidiš kalbomis leidybą.

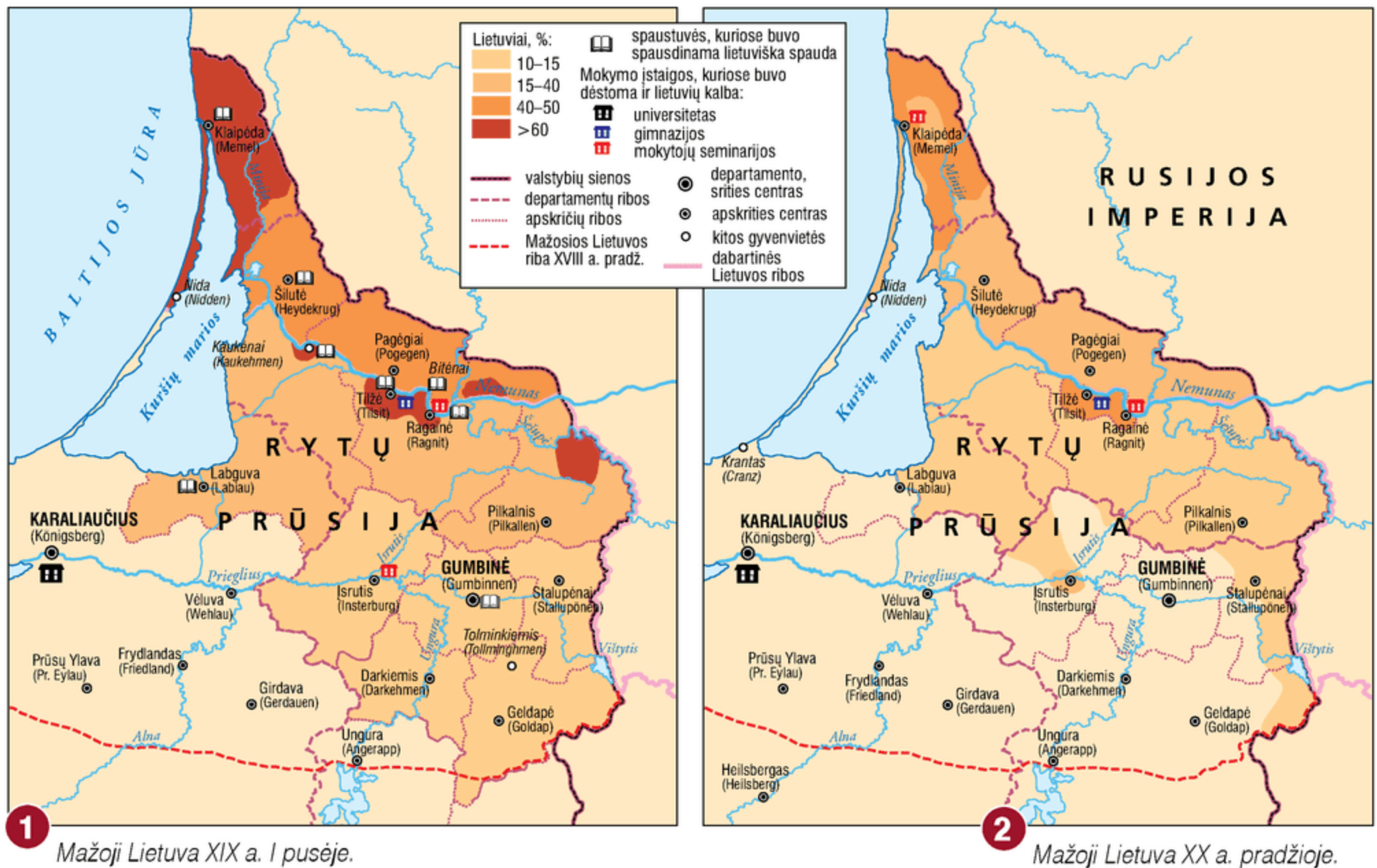
XX a. pradž. Vilnius tapo svarbiausiu lietuvių tautinio atgimimo centru. Čia kūrėsi įvairios draugijos, telkėsi politinė bei kultūrinė veikla. 1904 m. pradėtas leisti pirmasis Lietuvoje legalus lietuviškas dienraštis – „Vilniaus žinios“. Tautinio atgimimo veikėjai tikėjo, kad Vilnius vėl taps Lietuvės sostine.

1. Įvertink caro valdžios veiksmus naikinant Vilniaus istorijos paminklus, bažnyčias. Pateik iš istorijos daugiau tokio okupantų elgesio Lietuvoje pavyzdžių.
2. Nustatyk, kokių pokyčių įvyko Vilniaus pilių teritorijoje **3**. Naudokis internetu ir nurodyk dabar esančius ir išnykusius objektus.
3. Išnagrinėk **10–13**. Kokių išvadų apie Vilniaus gyventojus gali padaryti?
4. Apibūdink XIX a. Vilniaus mieste įdiegtas naujoves (tekstas, **7–9**). Kaip jos pakeitė miesto gyvenimą?
5. Bibliotekoje, internete pasidomėk ir parenk pasirinkto Lietuvos miesto XIX a.–XX a. pradž. istorijos pristatymą.
6. Grupėse palyginkite gyvenimą XIX a. Vilniuje ir šių laikų Lietuvos mieste. Kokių skirtumų pastebėjote?

7. Mažoji Lietuva

Skirtinga istorija ir kultūra

Dalis lietuvių po karų su Kryžiuočių ordinu atsikėlė gyventi į Rytų Prūsijos žemes. Ilgainiui lietuvių imigrantai susiliejo su vietos baltų gentimis. Gausiai lietuvių gyvenamos teritorijos Rytų Prūsijoje XVI a. pradž. imtos vadinti **Mažąja Lietuva** (didžioji dalis šios teritorijos dabar priklauso Rusijos Kaliningrado sričiai), o jų gyventojai – lietuvininkais. LDK priklausiusioms, vėliau Rusijos užgrobtoms lietuvių žemėms prigijo Didžiosios Lietuvės pavadinimas.

Dvi istorinių aplinkybių atskirtos lietuvių tautos dalys nenutraukė jas siejančių ryšių. Vienija bendra kilmė, kalba, papročiai, skyre priklausymas atskiroms valstybėms bei išpažįstamas tikėjimas. Lietuvininkai priklausė prie Liuteronų bažnyčios. Prūsijos valdžia nedraudė lietuvininkams kalbėti lietuviškai. Kelis šimtmečius, kai Didžiojoje Lietuvoje vyravo lenkų kalba, Prūsijoje veikė lietuviškos mokyklos, lietuvių kalba vartota teismuose, vyko lietuviškos pamaldos. Čia susiklostė turtinga lietuvių raštija: išleista pirmoji lietuviška knyga – Martyno Māžvydo „Katekizmas“, pirmoji lietuvių kalbos gramatika, kiti svarbūs leidiniai.

Prūsijos valdžia lietuvininkams leido verstis tik žemės ūkiu. Įstatymai draudė naujakuriams naudotis miestiečių teisėmis, verstis prekyba, mokytis amatų. Jiems buvo sunkiai prieinamas aukštasis mokslas bei valstybinė tarnyba. Dėl to lietuvininkai sudarė vieną iš neturtingiausių gyventojų sluoksnių. Valdžios atstovai, dvarų valdytojai buvo vokiečiai, miestuose taip pat gyveno

3 Mažosios Lietuvos ūkininko šeima. XX a. pradž. atvirukas.

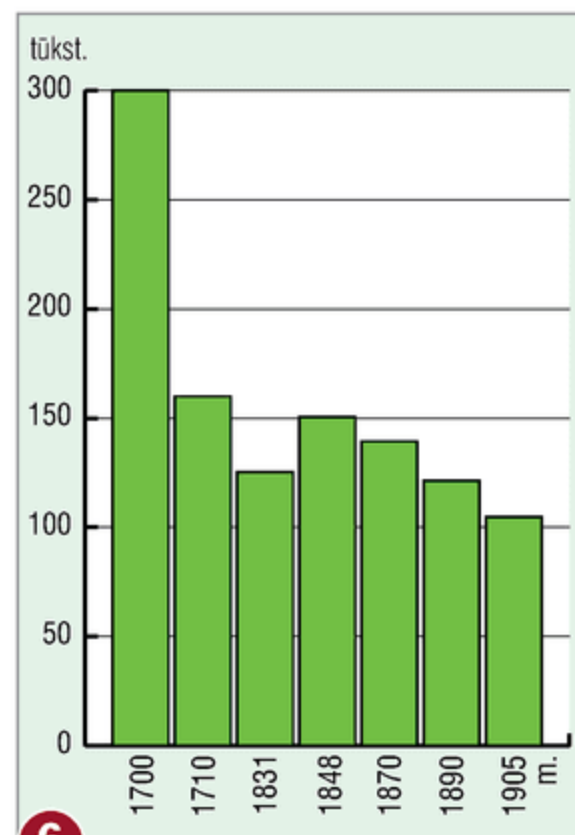

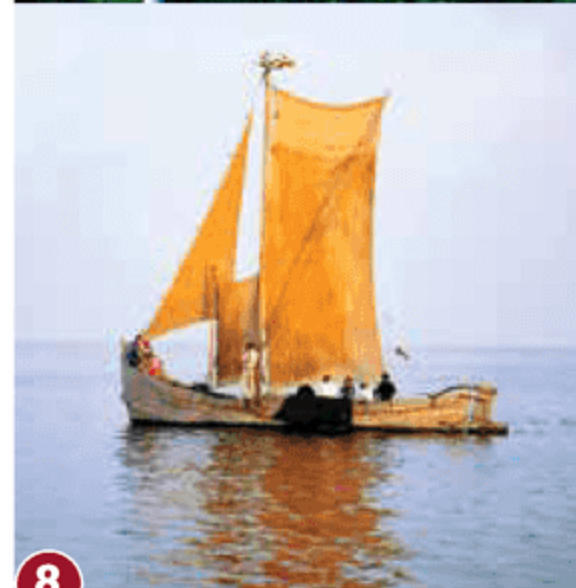
- 4** Krikštas – medinis iš lentos išpjauštytas antkapinis paminklas, būdingas tik Mažajai Lietuvai. Krikštai buvo statomi mirusiųjų kojūgalyje. Vyrams juos gamino iš ąžuolo, uosio, beržo, moterims – iš liepos, drebulės ar eglės. Skyrėsi krikštų drožinių ornamentai bei spalvos.

- 5** Pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys, sudarytas Liudviko Rėzos. Išleistas Karaliaučiuje 1825 m.

- 6** Lietuvių skaičius Mažojoje Lietuvoje XVIII a.–XX a. pradžioje.

- 8** Kuršių marių žvejų valtis – kurėnas. Kurėnais ne tik plaukdavo į žvejybą, bet ir susisiekdavo su žemynu, iš Nemuno deltos pievų gabeno šieną, perveždavo gyvulius. Stiebo viršūnės puošė vėtrungės. Jas kaip laivo atpažinimo ženklus XIX a. I pusėje įvedė žvejybos inspekcija, kad žvejai nepažeistų žvejybos plotų ribų. Iš vėtrungės simbolių buvo galima sužinoti apie laivo savininko šeimą, jo turtingumą.

beveik vien vokiečiai. Ilgainiui susiformavo nuostata, kad vokiečiai yra aukštesnės padėties – ponas, o lietuviai – valstietis, valdinys.

Lietuvininkai save vadino **būrais** – lietuviškai kalbančiais kaimo žmonėmis. Nevienodos gamtos sąlygos, tikėjimas ir priklausymas skirtingoms valstybėms lėmė tai, jog lietuvininkų ir Didžiojoje Lietuvoje gyvenančių tautiečių gyvenimo būdas bei pasaulėžiūra skyrėsi. Ilgainiui susidarė savita Mažosios Lietuvės etnografinė sritis. Lietuvininkų gyvenamieji būstai, apranga, kalba, papročiai buvo kitokie. Būrų kaimo buitis, gyvenimo būdas, papročiai įamžinti lietuvių grožinės literatūros pradininko **Kristijono Donelaičio** šedevre – poemoje „Metai“. Joje poetas moko lietuvininkus mylėti savo kalbą, nesivaikyti svetimų papročių ir laikytis savųjų: „Gyvenkit kaip tėvai jūsų gyveno. Vis protingai, nusitverdami darbus“.

- 7** Ištrauka iš K. Donelaičio poemos „Metai“. XVIII a. pab.

Moters! jūs lietuvininkės, ar jau nesigėdit,
Ar nesigėdit, kad jums vokiškos moteriškės
Su dailiais darbais ant lauko gėdą padaro?
O kas bus, kad laikas verpt ir aust prisiartins,
O lineliai jūs ant lauko bus pasilikę?
Ak! kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kaip lietuvininkės dar vokiškai nesirėdė
Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo.
O štai dar negana, kad vokiškai dabinejas,

Bet jau ir prancūziškai kalbėt prasimanė.
Taipgi bezaunydamos ir darbo savo pamiršta.
O jūs vyrai! kam gi nenaudėlių moteriškių
Ir išdykėlių mergų palaidumą nedraudžiat?
Ar jau norit vokiečiams nuogi pasirodyt
Ir kaip drimeliai ant garbingų vaišių nusigėdėt?
Jūs apjekėliai! ar jau visai nesuprantat,
Kokią sau ir mums visiems padarysite gėdą,
Kad su buksvoms lopytoms į baudžiąvą žergsit
Ir mišion sudriskę bei skaroti nukaksit?

Pagal: K. Donelaitis, *Metai*, Vilnius, Vaga, 1966, p. 17.

7. Mažoji Lietuva

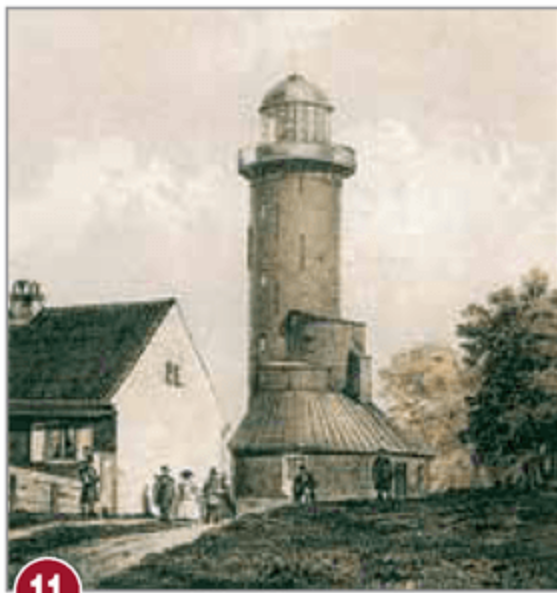
9

Elektrinis tramvajus Klaipėdoje. XX a. pradž. nuotrauka. Tuo metu, kai Vilniuje kursavo arklių traukiamas tramvajus, Klaipėdoje XIX – XX a. sandūroje įdiegta didžiulė to meto naujovė – elektrinis tramvajus.

10

Klaipėdos miesto (tada vadinto Mėmeliu) panorama. XIX a. pabaiga.

11

Klaipėdos švyturys. XIX a. II pusės piešinys.

12

Iš rašytojos levos Simonaitytės atsiminimų

Mes visi laikėme save lietuviais. Ypač dideli lietuvininkai buvo nuo Bajorų iki Saugų. Tiesa, dar Pagėgių link buvo. Mano mama, gimusi 1870 m., dar lankė mokyklą, kurioje mokėsi dviem kalbom. Lietuvių kalba buvo kaip Mažvydo. Aš daug iš mamos pasiėmiau. Madlė, jaunesnė mamos sesuo, jau mokėsi tik vokiškai. Tada pas kaizerį ir išvažiavo visa lietuvininkų delegacija. Joje buvo Šerikių senelis, kiti ūkininkai ir keletas mergaičių nuo Tilžės, kurios nuėjo tautiniais rūbais pasirėdžiusios. Kaizeris lipšniai priėmė lietuvininkų delegaciją, net pasveikino keliais lietuviškais žodžiais, kai ką jiems pažadėjo. Tik netesėjo žodžio.

Pagal: <http://www.is.lt/voruta>

Lietuvininkų vokiečiųėjimas

Itin skaudi nelaimė lietuvininkams buvo baisus XVIII a. pradž. siautęs maras. Tada išmirė net 160 tūkst. lietuvių – beveik pusė krašto gyventojų. Po maro Prūsijos valdžia pradėjo Mažosios Lietuvos vokiečiųinimą. Į ištuštėjusias žemes atkėlė keliasdešimt tūkstančių vokiečių valstiečių. Jiems dalijo žemę, gyvulius, grūdus, žemės ūkio padargus. Baimindamasi, kad vokiečiai nesulietuvėtų, valdžia draudė jiems gyventi kartu su lietuviais.

Lietuvininkų padėtis nuolat blogėjo: buvo mažinami valstiečių žemės sklypai, o prievolės didinamos. Mokyklose, bažnyčiose plito vokiečių kalba, tačiau lietuviai atkakliai laikėsi protėvių papročių, kalbos ir nepasidavė germanizacijai. Skaudų lietuvių susidūrimą su germanizacijos politika romane „Aukštųjų Šimonių likimas“ aprašė iš Mažosios Lietuvos kilusi rašytoja Ieva Simonaitytė.

Ginti lietuviybės susibūrė ir išsimokslinę žmonės. Ilgai lietuvininkų kultūros bei mokslo centras, lietuviškos spaudos židinys buvo Prūsijos sostinė Karaliaučius. Šio miesto universitete dėstė daug lietuvių kalbai bei kultūrai nusipelnęs **Liudvikas Rėza**. Kalbininkas Frydrichas Kuršaitis parašė itin reikšmingų mokslo veikalų: lietuvių kalbos gramatiką bei vokiečių ir lietuvių kalbų žodyną. Lietuviškumą palaikė Mažajoje Lietuvoje leidžiami pirmieji laikraščiai lietuvių kalba. Pirmasis – religinio turinio „Nusidavimai Dievo karalystėje“ – pasirodė 1832 m.

Sunkus metas

Mažosios Lietuvos vokiečiųėjimas dar labiau sustiprėjo XIX a. II pusėje, kai O. fon Bismarkas suvienijo Vokietiją. „Geležinis kancleris“, skelbdamas, kad vokiečių kultūra yra pranašiausia, ėmė sistemingai vokiečinti kitataučius imperijos gyventojus. Vokiečių kalba Mažajoje Lietuvoje įteisinta kaip valstybinė, lietuvių kalbą imta guiti iš mokyklų, teismų, kitų valdžios įstaigų, bažnyčių.

Nesitaikstantys su tokia padėtimi lietuvininkai rašė skundus valdžios įstaigoms ir net pačiam kaizeriui, priešinosi mokytojams vokiečintojams, degino vokiškus vadovėlius. Tačiau didelė dalis, panorusi gyventi taip, kaip vokiečiai – tapti turtingesni,

pasiekti aukštesnę padėtį visuomenėje, naudotis valdžios privilegijomis – ėmė sparčiai vokiečiai. Žmonės pradėjo gėdytis gimtosios kalbos, nyko senieji lietuvininkų papročiai, keitėsi gyvenimo būdas. Įžymus žurnalistas XIX a. pab. rašė: „Apskritys, dar neseniai buvusios lietuviškos, dabar virto vokiškomis“.

Tautinis atgimimas

Nauja vokietinimo banga dar labiau sutelkė Mažosios Lietuvės šviesuolius rūpintis krašto išlikimu. Tautinio atgimimo centru tapo Tilžė (dabar Sovietskas, Kaliningrado sritis, Rusija). Palaikydami glaudžius ryšius su Didžiosios Lietuvos tautinio atgimimo veikėjais jie ėmė kurti draugijas, leido lietuvišką spaudą, rėmė slaptą knygnešių veiklą. Spaudos draudimo metais Mažoji Lietuva tapo svarbiausiu slaptos lietuviškos spaudos leidybos centru.

Lietuviškų tradicijų puoselėjimu ypač rūpinosi rašytojas, filosofas **Vydūnas**. Jis mokė: „Būkime tikri lietuviai, nes besaikis svetimųjų pamėgdžiojimas – tai savęs pažeminimas jų akyse...“ Mažosios Lietuvos patriarchu vadinamas spaustuvininkas **Martynas Jankus** rengė ir leido lietuviškus leidinius, skelbė tautosaką.

Į lietuviybės išsaugojimo veiklą įsitraukė ir vokiečių mokslininkai. Įsitikinę, jog lietuvių tauta bei kalba nyksta, ir jausdami pareigą išsaugoti ateičiai šios kalbos, istorijos paminklus jie rinko ir leido lietuvių tautosaką, tyrinėjo kalbą, istoriją. Ne vienas tikino, kad, mokslo darbą dirbdamas, pamilo lietuvių tautą. Vienas iš įžymiausių veikėjų – poetas **Jurgis Zauerveinas**. Jo kūrinys „Lietuvninkais mes esame gimę“ tapo Mažosios Lietuvos himnu.

Draugijų bei kultūros veikėjų veikla žadino lietuvių tautinę savimone, teikė viltį, jog dvi tautos dalys atgims ir kurs bendrą ateitį.

15 Atvirukas su Rambyno kalnu ir jo viršūnėje plevėsuojančia Mažosios Lietuvos vėliava (A). XX a. pradž. Netoli kalno įsikūrę Bitėnai (dab. Pagėgių savivaldybė) buvo svarbus lietuvininkų tautinio atgimimo židiny. Čia veikė M. Jankaus įkurta spaustuvė, kurioje spausdinta Didžiajai Lietuvai skirta slaptoji spauda.

Būras – Mažosios Lietuvos valstietis lietuvis.

Mažoji Lietuva – lietuvininkų gyventa istorinė sritis Rytų Prūsijoje. XVI a.–XVIII a. pradž. Mažoji Lietuva priklausė Prūsijos kunigaikštystei, vėliau Prūsijos karalystei ir Vokietijos imperijai, dab. Rusijos Kaliningrado sritis.

13 Mažosios Lietuvos kultūros ir visuomenės veikėjas Vilius (Vilhelmas) Storosta Vydūnas. Lietuviybės puoselėtojas palaidotas Bitėnų kapinaitėse prie Rambyno kalno.

14 J. Zaurveino „Lietuvninkais mes esame gimę“ ištrauka. 1879 m.

Lietuvninkai mes esam gimę,
Lietuvninkai mes turim būt.
Tą garbę gavome užgimę,
Tą ir neturim leist pražūt.
Kad ir kelintas apsiėmė
Nieku paversti mus visus,
Lietuvninkų vaisinga žemė
Tik vis gimdys lietuvininkus.
Kad debesiai ir susitraukia
Ir vėtros grumzdž mus išardyt,
Kad ir kelintas pykdamas šaukia
Ir kalbą mūs nor išvaryt:
Kaip ažuols drūts prie Nemunėlio,
Lietuvninks nieko tikt n'atbos,
Kaip eglė ten prie Šešupėlio
Ir vėtroj, ir žiemoj žaliuos.
Drūtai laikyk, drūtai stovėkie,
Lietuviškoji giminė!
Drąsiai lietuviškai kalbėkie,
Tegul supyksta nežinė! ...

Pagal <https://lt.wikisource.org>

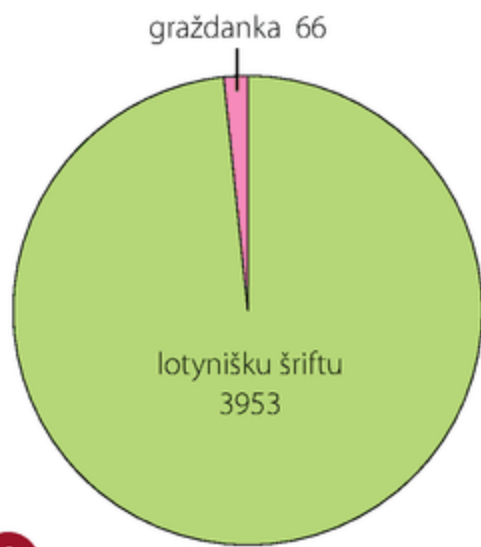

1. Paaiškink, ką vadiname Didžiąja ir ką – Mažąja Lietuva. Kas vienijo ir kas skyrė jose gyvenančius lietuvių?
2. Kokius procesus atspindi **1**, **2** ir **6** šaltiniai? Kokios priežastys juos lėmė?
3. Kokias lietuvininkams kilusias grėsmes kritikuoja K. Donelaitis **7**? Kaip su jomis buvo kovojama?

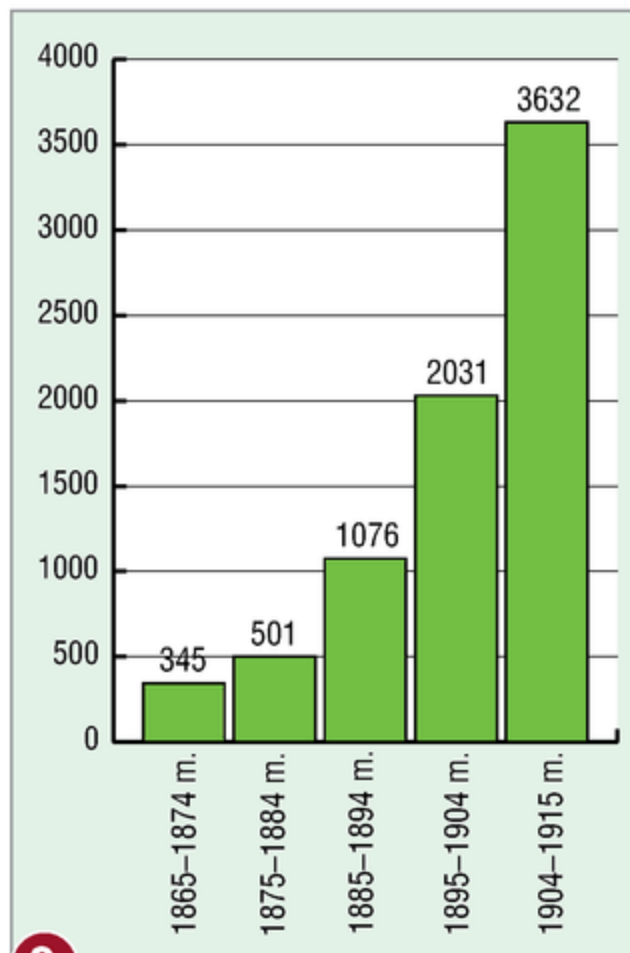
4. Nustatyk, kokių dabartinių valstybių teritorijose yra buvusios Mažosios Lietuvos žemės. Pasidomėk, kaip jose rūpinamasi lietuvininkų istorijos paveldu.
5. Naudokis internetu, biblioteka ir parenk pranešimą pasirinkta Mažosios Lietuvos istorijos ir kultūros tema.
6. Pateikdamas pavyzdžių iš istorijos, įrodyk, jog Mažoji Lietuva yra itin reikšminga Lietuvos kultūrai.

8. Didysis Vilniaus seimas

1 1865–1904 m. Mažajoje Lietuvoje lietuviškai ir graždanka išleistų neperiodinių leidinių santykis.

2 1865–1915 m. išleisti lietuviški neperiodiniai leidiniai.

3 Spaudos draudimo panaikinimo proga išleistas atsisaukimas. 1904 m.

4 Valkininkų parapijos Kuršių kaimo lietuvių prašymas leisti spausdinti knygas lietuvių kalba. 1881–1904 m. carui ir jo valdininkams pateikti 98 valstiečių prašymai panaikinti spaudos draudimą.

Spaudos draudimo panaikinimas

Didvyriškas lietuvių tautos priešinimasis niekais pavertė caro valdžios planus surusinti Lietuvą. Valdininkams nesisekė platinti graždanka spausdintas knygas. Mokiniai gyrėsi, kad blynus kepa ant dovanotomis maldaknygėmis pakurtų krosnių. O slaptų lietuviškų spaudinių kasmet leista vis daugiau. Per 40 metų knygnešiai į Lietuvą įvežė apie 5 mln. knygų. Sustabdyti spaudos platintojų caro valdžia nepajėgė. Garsi to meto lietuvių rašytoja G. Petkevičaitė-Bitė prisimena: „Neliko medžio pakely, neliko tvorų, nepasipuošusių margais popieriais: Broliai ir seserys! Mūsų valdžia šiaip ir taip mus skriaudžia... Tik skaityk keliaudamas lietuvi!“ XIX a. pab. Lietuvą tapo vienu iš raštingiausių Rusijos imperijos kraštų.

Ilgainiui net patiems aršiausiems rusintojams nusviro rankos. Iš pradžių atšauktas draudimas statyti kryžius, liautasi versti mokinius katalikus melstis cerkvėse, drausti statyti bažnyčias. Ilgai svyravęs caras Nikolajus II 1904 m. gegužės 7 d. galiausiai panaikino lietuviškos spaudos lotyniškuoju raidynu draudimą. Susidarė daug palankesnės sąlygos lietuvių visuomenei ugdyti, kultūrai plėtoti. Dabar gegužės 7-ąją minima Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos diena.

5 Iš Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaitos carui. 1903 m.

Nepaisant draudimo priemonių, kurių imtasi dėl lotyniško-lietuviško šrifto, nepaisant valdžios išleistų knygų rusišku šriftu, šis šriftas tarp lietuvių neprigijo. Valdžios leidiniai, pardavinėjami pusdykiai, net dalijami nemokamai, visiškai neplito. O užsieniniai leidiniai, nepaisant jų brangumo, rizikos, susijusios su kontrabandinio gabenimu, jų konfiskavimo pabaudų, skiriamų lotyniškų-lietuviškų knygų laikytojams, jų platintojų arešto, plinta Šiaurės vakarų krašte dešimtimis tūkstančių.

Lietuvos istorijos šaltiniai, Kaunas, Šviesa, 1992, p. 322.

1905 metų revoliucija Rusijoje

XX a. pradž. Rūsija įsivėlė į karą su Japonija. Tikėtasi pergalės, tačiau įvyko priešingai – imperija pralaimėjo. Kilusi valstybės krizė paskatino žmones reikalauti geresnio gyvenimo, politinių laisvių. 1905 m. sausį daugiau kaip 100 tūkst. Sankt Peterburgo darbininkų su žmonėmis ir vaikais, giedodami „Dieve, saugok carą“, patraukė jo rūmų link. Valdovui Nikolajui II norėta perduoti prašymą pradėti valstybėje reformas. Tačiau caro kariuomenė atidengė ugnį į demonstrantus, įvyko spūstis: 1000 žmonių žuvo, 5000 buvo sužeista. „Kruvinąjį sekmadienį“ vardą gavusi diena sukrėtė visą Rūsiją. Šalyje prasidėjo revoliucija. Miestuose vyko streikai ir protesto demonstracijos. Valstiečiai kėlė maištus ir degino dvarus kaime.

„Kruvinąjį sekmadienį“ atgarsiai pasiekė ir Lietuvą. Bet čia, priešingai negu Rūsijoje, mitinguose vyravo tautinio pobūdžio reikalavimai. Žmonės protestavo prieš politinių teisių varžymą, rusinimą, lietuvių kultūros slopinimą. Minios daužė valstybines degtinės parduotuves, išvaikydavo caro valdininkus, rusus mokytojus.

Šalyje kilę neramumai išgąsdino Nikolajų II. Po ilgų ir sunkių apmąstymų caras manifestu pažadėjo imtis reformų: suteikti žodžio, susirinkimų ir sąjungų laisvę, įtvirtinti asmens neliečiamybę, įvesti Rūsijoje konstitucinę monarchiją su renkamu parlamentu – **valstybės dūmą**. Didžioji dalis Rūsijos gyventojų patikėjo valdovo pažadais. Revoliucija ėmė slūgti.

Lietuviai reikalauja autonomijos

Audringi įvykiai Rūsijoje paskatino lietuvius Vilniuje skubiai surengti lietuvių suvažiavimą – seimą. Jo idėja tautoje jau buvo subrendusi. Seimo sumanytojų žurnalisto **Jono Kriaučiūno**, J. Basanavičiaus kvietimą žmonės išgirdo. Seimo dalyvis Juozas Tumas-Vaižgantas sakė: „Piliečiai ėmė kankintis tuo pačiu klausimu: kas gi dabar daryti, kad palengvėtų ant širdies, kad galėtų pasakyti: štai padariau, ko iš manęs,

8 Alsėdžių atstovai Didžiajame Vilniaus seime. Pirmoje eilėje viduryje – būsimasis Vasario 16 d. akto signataras bajoras Stanislovas Narutavičius. 1905 m. nuotrauka.

6 Kruvinasis sekmadienis Sankt Peterburge. 1905 m. prancūzų laikraščio antraštė.

7 Iš Didžiojo Vilniaus seimo nutarimų. 1905 m.

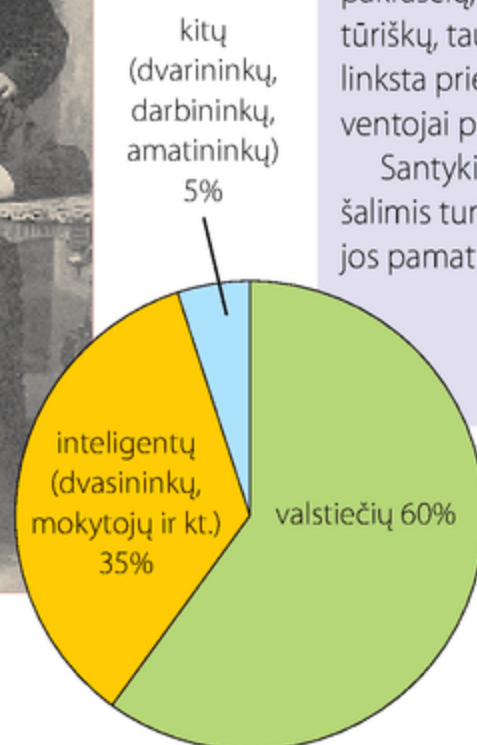
Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai visai gali būti patenkinti tikrai prie tikros mūsų krašto autonomijos ir kadangi norima, kad ir kitos Lietuvoje begyvenančios tautos galėtų visiškai laisve naudotis, Lietuvių suvažiavimas nusprendė:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo.

Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografinės Lietuvos, kaip branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėl ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių linksta prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės.

Santykiai su kaimyniškėmis Rusijos šalimis turi būti paremti ant federacijos pamatų.

Lietuvos istorijos chrestomatija (1861–1990), Kaunas, Šviesa, 1993, p. 67–68.

9 Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. dalyviai.

8. Didysis Vilniaus seimas

1. Lietuvos Susivažiavimas Vilniuje.

Lapkričio 21–22 (Gruodžio 4–5) d. 1905.

PROGRAMA:

1. Lietuvos paviljono ir dabartinio.
2. Lietuvos, latvių ir jėkios teatro Lietuvoje po scenoje.
3. Užsienio lietuvių nuo Spalio 11 (10) dienos.
4. Lietuvos valstybės ir pilietinės laisvės garsinimas po antipatriotinės Lietuvos.
5. Rūkymas / Vargybių šalinimas.
6. Lietuvos valstybės po vieną atstovą.
7. Lietuvos mokyklos.
8. Apie lietuvių valstybę.
9. Apie lietuvių tautą.
10. Apie lietuvių tautą.
11. Apie lietuvių tautą.

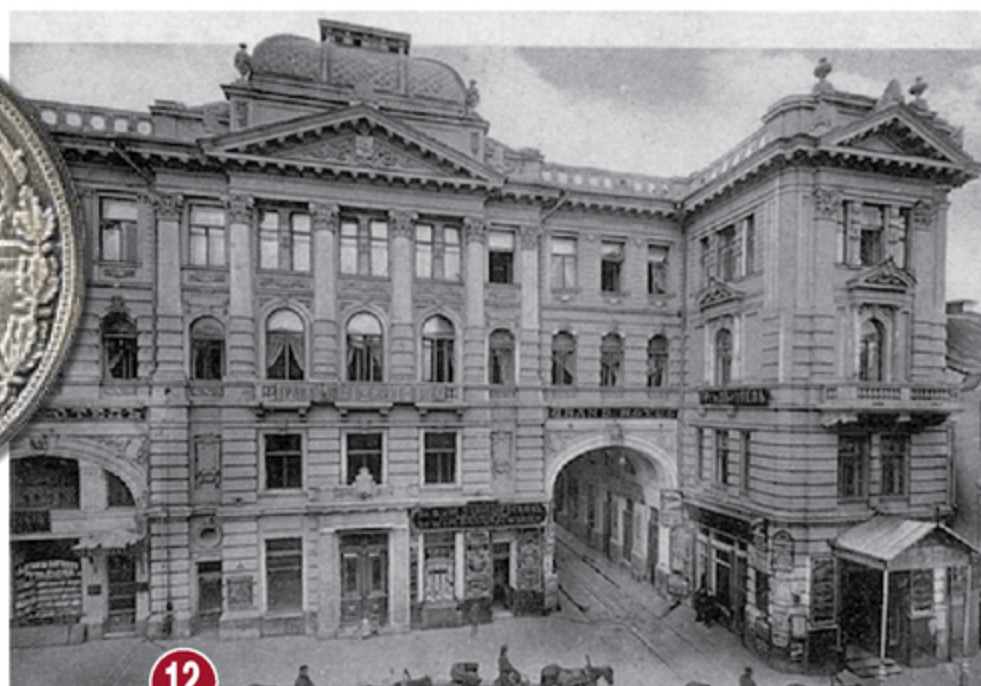
Gali būti įrašomi ir kiti dalyviai.

Organizacijos: Kariškos.

10 Didžiojo Vilniaus seimo programa.

11 Didžiojo Vilniaus seimo dvidešimtmečiui skirtas medalis. Autorius Petras Rimša. 1925 m.

12 Tuomečiai Vilniaus miesto rūmai – pastatas, kuriame vyko Didysis Vilniaus seimas (dabar – Lietuvos nacionalinė filharmonija). XX a. pab. nuotrauka.

13 Vienas iš Didžiojo Vilniaus seimo sušaukimo idėjos autorių ir rengėjų žurnalistas Jonas Kriaučiūnas. XX a. prad. nuotrauka.

apirusios valstybės piliečio, pareiga reikalavo, kad ta valstybė atgytų ir sustiprėtų. Ir plaukė varganos minios į tą žavintį Vilnių. Nuotaika susidarė dar geresnė, dar pakilesnė; visi pradėjo, pakėlė galvas. Lyg nebe tie žmonės, lyg labiau sueuropėję“.

1905 m. gruodžio pradžioje į Vilnių suplūdo apie 2000 lietuvių, daugiausia kaimiečių ūkininkų. **Didžiojo Vilniaus seimo** vadinamo suvažiavimo dalyviai pirmą kartą viešai sugiedojo V. Kudirkos „Tautišką giesmę“. Kalbėtojai smerkė Rusijos imperijos priespaudą, pagerbė represijų dėl laisvės patyrusius kovotojus. Po kelias dienas trukusių audringų svarstymų deputatai priėmė svarbų nutarimą: pareikalavo, kad caras suteiktų Lietuvai **autonomiją** su Seimu Vilniuje. Gyventojus Seimas kvietė priešintis caro valdžiai, nemokėti jokių mokesčių, neleisti vaikų į rusiškas pradžios mokyklas, neiti tarnauti į kariuomenę, valdžios įstaigose ir mokyklose vartoti lietuvių kalbą. Žinios apie šiuos nutarimus pasiekė tolimiausius krašto kampelius. Lietuvių valstiečiai naikino valdžios įstaigas, kūrė savus teismus, telkėsi į ginkluotus būrius. Tačiau atsiųsti baudžiamieji caro kariuomenės būriai atkūrė buvusią tvarką. Autonomija Lietuvai nebuvo suteikta.

14 Iš Didžiojo Vilniaus seimo nutarimų. 1905 m.

Kad įgytume autonomiją, pirmiausia reikalinga yra galutinai sugriauti dabartinę prispaudimo tvarką. Tam tikslui reikia vienyti visas Lietuvos politinių partijų ir pavienių asmenų pajėgas. Susivienijus namieji, pridėdams jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios padeda griauti tą tvarką, o kol kas reikia: nemokėti jokių mokesčių, uždaryti monopolius, neleisti vaikų į rusiškas pradedamąsias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose į valsčiaus teismus ir visas kitas dabartines valdžios įstaigas, neleisti savo brolių į kariuomenę, reikalui prisiėjus, streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose.

E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 294.*

15 Pirmojo viešo lietuviško vakaro Marijampolėje dalyviai. 1905 m. nuotrauka. Buvo suvaidinta A. Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika pirtyje“.

16 Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir jo kūriniai: „Rex“ (1909 m.), „Karaliai“ (1909 m.), „Jūros sonata“ (1908 m.).

Lietuvių tautos laimėjimai

Po 1905 m. įvykių caro valdžiai teko atsisakyti šiurkščių, lietuvių tautą žeminančių įstatymų. Pradžios mokyklose leista mokytis lietuvių kalbos. Žmonės galėjo steigti draugijas, burtis į organizacijas, gavo teisę rinkti ir būti renkami į Rusijos valstybės dūmą.

Panaikinus rusintojų draudimus, gerokai spartesnė tapo lietuvių kultūros raida. Kūrėsi įvairios lietuviškos visuomeninės organizacijos, kultūros ir švietimo draugijos, politinės partijos, buvo steigiami naujų laikraščių. Populiarėjo lietuviški vakarėliai, gegužinės, vyko koncertai, vaidinimai, svarbūs politiniai pasitarimai. Į aktyvią kultūrinę, politinę, ekonominę veiklą įsitraukė Lietuvės miestai, miesteliai ir kaimai. Įžymiausius to meto lietuvių šviesuolius, mokslininkus J. Basanavičius subūrė į **Lietuvių mokslo draugiją**. Ji rūpinosi mokslo, Lietuvos praeities tyrinėjimais, kultūros paveldo išsaugojimu. Šios draugijos pastangomis išleisti pirmieji lietuviški mokykliniai vadovėliai. Didelio atgarsio sulaukė 1907 m. Lietuvių dailės draugijos Vilniuje surengta pirmoji lietuvių dailės paroda. Joje pirmą kartą viešai demonstruota genialiojo lietuvių tapytojo ir muziko **Mikalojaus Konstantino Čiurlionio** tapyba.

Didysis Vilniaus seimas pirmą kartą subūrė lietuvių tautą. Rusų valdžiai jis įrodė, kad lietuvių kova už savo teises – ne saujelės inteligentų, o visos tautos reikalas. Didysis Vilniaus seimas pradėjo naują lietuvių modernios tautos raidos etapą. Valstybės atkūrimo su sostine Vilniumi idėja tapo pagrindiniu lietuvių tikslu.

Autonomija – savivalda; valstybės dalies arba jos gyventojų tautinės, religinės ar kitos grupės teisė savarankiškai tvarkyti savo reikalus, valdyti.

Didysis Vilniaus seimas – 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje vykęs lietuvių suvažiavimas. Jame iš caro pareikalauta suteikti Lietuvai autonomiją.

Lietuvių mokslo draugija – 1907 m. J. Basanavičiaus pastangomis įkurta draugija. Ji rūpinosi mokslo, Lietuvos praeities tyrinėjimais, kultūros paveldo išsaugojimu.

Valstybės dūmą – po 1905 metų revoliucijos įkurtas Rusijos parlamentas.

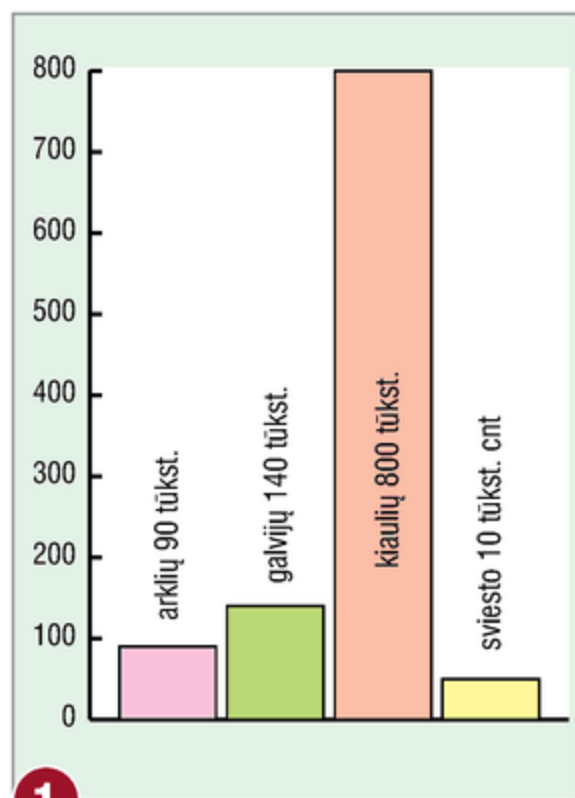
17 Lietuvių mokslo draugijos nariai ant Tauro kalno Vilniuje. Čia pastatyti Tautos namai turėjo tapti lietuvių kultūros centru, tautinio atgimimo simboliu. Planus juos pastatyti sužlugdė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. XX a. pradž. nuotrauka.

1. Dėl ko caras panaikino lietuviškos spaudos lotyniškuoju raidynu draudimą (tekstas, **1**, **2**, **5**)?
2. Kokių panašumų ir skirtumų įžvelgi 1905 m. Rusijos ir Lietuvos įvykiuose (tekstas, **7**, **14**)?
3. Kurie Didžiojo Vilniaus seimo nutarimo punktai rodo, kad dalyviai palaikė demokratijos vertybes **7**?
4. Iš kurio visuomenės sluoksnio kilusi dauguma Seimo dalyvių **9**? Kokių išvadų iš to gali padaryti?
5. Įvertink Didžiojo Vilniaus seimo reikšmę lietuvių tautiniam atgimimui.
6. Kuriuos M. K. Čiurlionio kūrinius matei ar klausei? Kas būdinga šio menininko kūrybai?

9. Lietuva paskelbia nepriklausomybę

1 Oberosto valdžios rekvizicijos Lietuvoje 1915–1918 m.

2 Pirmasis pasaulinis karas Lietuvoje: A – vokiečių kariuomenės paradas Vilniuje 1915 m.; B – po vokiečių ir rusų kariuomenės mūšių sugriauti Šiauliai 1915 m.; C – priverčiamieji darbai vokiečių okupacinei valdžiai 1916 m.; D – sriubos išdavimas pagal korteles Vilniuje 1915 m.

3 Iš kunigo A. Steponaičio atsiminimų apie 1917 m.

Nuo žmonių atimama beveik viskas, kas randama. Nors žmonės išmoko įvairių gudrybių beslėpdami valgius, mantą ir net gyvulius (paslėpdavo juos šiaudų kūgiuose, požemiuose ir t.t.), bet vis dėlto sunku buvo išgelbėti nuo vokiečių. Gyvulius jau seniai atėmė palikdami tik po 1 karvę šeimai; arklius paliko tik tuos, kurie sužeisti, niekam netinkami; jeigu kas laikė karvę, tai turėdavo vokiečiams pristatyti paskirtą kiekį sviesto, vis tiek, ar karvė pieninga, ar užtrūkus, žmonės turėdavo taip pat pristatinti kiaušinių ir net nebuvo klausiama, jie turi vištų ar ne; jei ko neturi – pirk kur nori ir atnešk. Turguje mažai kas iš valgių pasirodydavo, nes tuoj būdavo rekvizuojama, o kontrabandinių prekių kainos būdavo 20 kartų didesnės už nustatytas. Duonos taip trūkdavo, kad ne vienas, bevilkdamas ant savo pečių miltus keliolika kilometrų, ir mirtį rasdavo patrūkęs. Jeigu kas nepristatydavo rekvizicijų, gaudavo pliekti. Už rekvizuotus daiktus išduodavo pajuokiančius raštus.

Dokumentų rinkinys XX amžius, Vilnius, Kronta, 2002, p. 29.

Pirmojo pasaulinio karo audros

Pirmasis pasaulinis karas Lietuvą pavertė Rūsijos ir Vokietijos imperijų kovos lauku. Vienus okupantus keitė kiti. Po įnirtingų mūšių 1915 m. visą Lietuvės teritoriją užėmė vokiečių kariuomenė. Dėl karo veiksmų kraštas patyrė didelių nuostolių: sugriauta dešimtys miestų ir miestelių, sudeginta kaimų. Besitraukianti caro kariuomenė sprogdino geležinkelius, tiltus, į Rytus išgabeno daug vertingo turto. Kaip žaliavą karo pramonei išvežė bronzinius daugelio Lietuvos bažnyčių varpus. Rūsijos gilumoje atsidūrė ir 300 tūkst. lietuvių. Vienus jėga išsivarė kazokai, kiti patys traukėsi nuo karo žiaurumų. Apie 60 tūkst. vyrų buvo mobilizuota į Rūsijos kariuomenę.

Lietuvą ir gretimas okupuotas žemes vokiečiai pavadino **Öberostu** (liet. – Aukštutinių Rytų žemė). Visa valdžia čia priklausė kariškiams. Lietuvą jie laikė Vokietijos „grūdų aruodu ir gyvulių tvartu“, todėl negailestingai plėšė ir išnaudojo kraštą. Iš žmonių atiminėjo maistą, gyvulius. Be saiko kirto ir į Vokietiją vežė miškus. Griežčiausia cenzūra, prievartinis darbas, nepakeliami mokesčiai ir rinkliavos taip nukamavo žmones, kad dažnas ėmė ilgėtis rusų grįžimo.

Tarp dvejų girnų

Lietuvės valstybingumo atkūrimo siekiančiai inteligentijai Pirmasis pasaulinis karas ir jo eiga teikė vilčių. Stengtasi pasinaudoti Rūsijos ir Vokietijos prieštaraavimais. Tikėta, kad gali pasikeisti valstybių sienos. Svarbiausia lietuvių organizacija tapo teisininko **Martyno Yčo** vadovaujama Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti. Ji rūpinosi karo pabėgėliais, tačiau pagrindines jėgas skyrė Lietuvos valstybingumui atkurti.

Vokiečiams užėmus kraštą, į Rūsiją pasitraukė ir daugelis įžymių lietuvių visuomenės, politikos veikėjų. Tačiau dalis su tautos patriarchu vadinamu Jonu Basanavičiumi, teisininku **Antanu Smetona** liko Vilniuje. Oberoste lietuvių inteligentijos veikla persikėlė į pogrindį. Buvo palaikomi ryšiai su atkirstais nuo gimtinės lietuviais ir ieškoma būdų Lietuvės nepriklausomybei atkurti. Vilniuje likęs teisininkas Petras Klimas rašė: „Posėdžių posėdžiai, kuriuose pamažėle, lėtai ir kibirkštimis žiebėsi sumanymai, ryškėjo priemonės, driekėsi uždavinių metmenys, vėrėsi kovos vingiai, praeitis su ateitimi... Koks menkniekis atrodė pavalgymas ar nepavalgymas to laikotarpio badmetyje! Kokia skurdi buvo ta Lietuvos trobelė! Ir joje koks bejėgis kūdikis nevaikščiojantis ir nekalbantis. Reikėjo jį auginti ir puoselėti lietuviškai, lietuviškiausiai, kad negalėtų paskui jį stumdyti visokie grobuonys“. Bet vokiečių okupacinė valdžia kokių nors mėginimų kelti Lietuvos savarankiškumo klausimą nepaisė.

Lietuvos Taryba

1917 m. Vokietijos kariuomenei pralaimint, Berlyno politikai ėmė palankiau žiūrėti į Lietuvos savivaldą. Stengdamiesi išlaikyti kraštą savo valdžioje vokiečiai Vilniuje leido susaukti lietuvių konferenciją. Jos dalyvius, apie 200 žmonių, parinko patys organizatoriai, kunigai, įtakingesni parapijų žmonės. 1917 m. rugsėjį įvykusi konferencija pareiškė siekį atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę ir išrinko 20 asmenų **Lietuvės Tarýbą**. Iš autoritetingų žmonių sudarytai Tarybai buvo patikėtas visos lietuvių tautos įgaliojimas – padėti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo pamatus. Sunkiame, nežinomame kelyje konferencijos dalyviai Tarybai palinkėjo veikti su „Lietuvės didžiojo kunigaikščio Vytauto gudrumu“.

Palanki proga lietuviams, kaip ir kitoms tautoms, paskelbti nepriklausomybę atsirado 1917 m. spalį, kai valdžią Rūsijoje užgrobė bolševikai. Bolševikų valdžia melagingai skelbė pripažįstanti buvusios imperijos tautų lygybę ir suverenumą, teisę į savarankišką apsisprendimą. Brėst Litovske prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Rūsijos taikos deryboms, vokiečiams prireikė dokumento, rodančio lietuvių norą sudaryti sąjungą

4 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos aktas

Lietuvos Taryba, kuri, kaip pripažįstama krašto ir užsienio lietuviai, vienintelė įgaliota atstovauti lietuvių tautai, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 m. rugsėjo mėn. 18–23 d. Vilniuje vykusios Lietuvių konferencijos nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniumi ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.

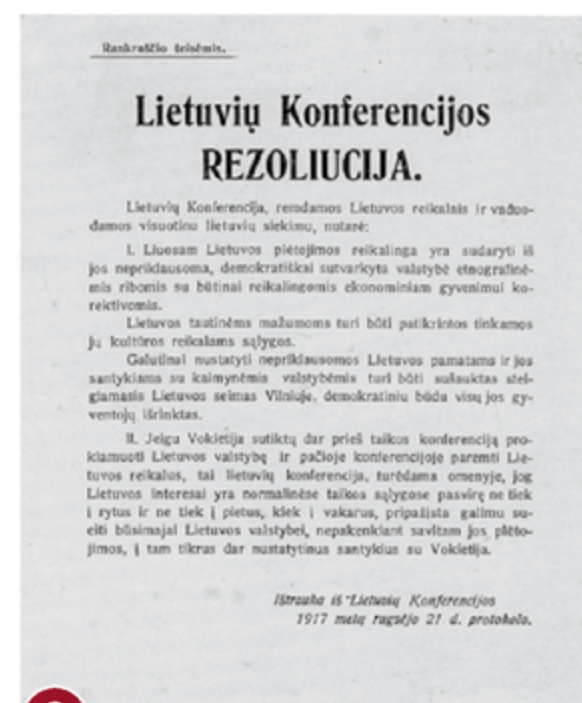
Šiai valstybei tvarkyti ir jos interesams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokietijos valstybę apsaugos ir pagalbos.

Atsižvelgdama į gyvybinius Lietuvos interesus, kurie reikalauja nieko nelaukiant sueiti į ilgalaikius ir glaudžius santykius su Vokietijos valstybe, Lietuvos Taryba pasisako už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe; ta sąjunga turėtų būti įgyvendinta karinės ir susisieki-mo konvencijų, muitų bei monetinės sistemos bendrumo pagrindu.

Dokumentų rinkinys XX amžius, Vilnius, Kranta, 2002, p. 33.

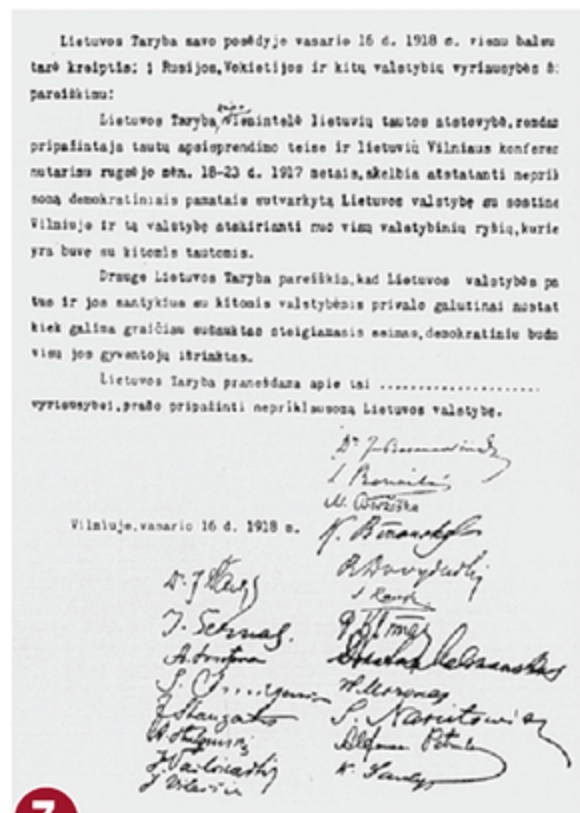
5 1917 m. rugsėjo mėn. sušauktos lietuvių konferencijos Vilniuje prezidentas ir sekretoriatas.

6 Lietuvių konferencijos rezoliucija.

9. Lietuva paskelbia nepriklausomybę

7 Lietuvos Nepriklausomybės aktas su signatarų parašais. Deja, svarbiausias XX a. Lietuvos valstybės dokumentas dingo. Lietuvos Tarybos nariai pasirašė du priimto nutarimo egzempliorius. Originalas, skirtas šiam įvykiui reprezentuoti, buvo atiduotas saugoti Jonui Basanavičiui ir daugiau jo niekas nematė. Darbinis dokumentas – dublikatas – iki sovietų okupacijos 1940 m. buvo saugomas Lietuvos prezidento kanceliarijos archyve Kaune. Paskui jis paslaptinai dingo.

10 1918 m. „Lietuvos aid“ numeris, skelbiantis Lietuvos Nepriklausomybės aktą.

8 Nepriklausomybės paskelbimo akto signatarai – Lietuvos Tarybos nariai. Viduryje posėdžiui pirmininkavęs J. Basanavičius. 1917 m. nuotrauka.

su Vokietiją. 1917 m. gruodžio 11 d. Taryba paskelbė Oberosto padiktuotą pareiškimą, skelbiantį Lietuvės nepriklausomos valstybės atkūrimą, kartu prašė Vokietijos apsaugos ir deklaravo „amžinus, tvirtus sąjunginius ryšius su Vokietija“.

Nepriklausomybės įtvirtinimo keliu

Bet vokiečiai Lietuvės nepriklausomybės nepripažino. Krašte ir toliau šeimininkavo okupacinė kariuomenė. Nuolaidos Vokietijai sulaukė didžiulio lietuvių visuomenės nepasitenkinimo. Dalis Tarybos narių pareiškė, kad gruodžio 11 d. susitarimas pragaištingas Lietuvai. Jie reikalavo elgtis ryžtingai ir skelbti nepriklausomybę nepaisant vokiečių. Taryboje vyko karštos diskusijos. Galiausiai ryžtasi lemiama žingsniui. **1918 m. vasario 16 d.**, pirmininkaujant J. Basanavičiui, vieningai pritarta visiškos **Lietuvės Nepriklausomybės aktui**. Lietuvės Taryba paskelbė „atstatanti nepriklausomą, demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvės valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis

9 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdama pripažintą tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18–23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba, pranešdama apie tai ..... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Dokumentų rinkinys XX amžius, Vilnius, Krona, 2002, p. 33.

11 Lietuvos valstybės atkūrimo minėjimas vasario 16 d. prie Signatarų namų Vilniuje. Šiame pastate 1918 m. buvo paskelbtas Nepriklausomybės aktas.

12 Medalis Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo pirmosioms metinėms pažymėti. 1919 m.

Lietuvės Tarýba – 1917 m. lietuvių konferencijos Vilniuje įkurta organizacija. Ji rūpinosi nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimu ir 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Nepriklausomybės atkūrimo aktą.

Ūberostas – Rytuose vokiečių okupuotoje žemėse sudarytas administracinis-teritorinis vienetas.

13

1918 m. Lietuvos herbas – Vytis. Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius. Paskelbus Lietuvos valstybės atkūrimo aktą, Vytis vėl tapo Lietuvos herbu.

tautomis“. Lietuvės Tarýba nekontroliavo krašto teritorijos, neturėjo sau pavaldžios administracijos. Neaiškos liko Lietuvės valstybės sienos. Visa tai reikėjo sukurti.

Nepriklausomybės paskelbimas supykė vokiečius. Vasario 16 d. akto jie nepripažino. Konfiskavo net jį paskelbusio laikraščio „Lietuvos aidas“ numerį. Siekdama pelnyti Vokietijos palankumą Taryba nusprendė Lietuvoje įvesti konstitucinę monarchiją. Lietuvės karaliumi Mindaugu II ji išrinko nedidelės katalikiškos Vokietijos grafystės hercogą **Vilhelmą fon Urachą**. Jis mokėsi lietuvių kalbos ir rengėsi atvykti į Lietuvą.

1918 m. rudenį Vokietiją galutinai pralaimėjo karą. Nenorėdami, kad Prūsijos pašonėje įsigalėtų bolševikinė Rusija ar stipri Lenkija, vokiečiai pradėjo remti visišką Lietuvės nepriklausomybę. Taryba atšaukė savo nutarimą dėl Uracho ir istorikui Augustinui Voldemarui pavedė sudaryti pirmąją Lietuvės vyriausybę.

Vasario 16 d. aktas žymėjo naują lietuvių tautos istorijos laikotarpį. Dėl šio milžiniško laimėjimo pasaulio žemėlapyje vėl atsirado Lietuvos vardas. Tačiau tai buvo tik valstybingumo atkūrimo pradžia. Paskelbtą nepriklausomybę dar reikėjo įtvirtinti ir apginti.

14

Lietuvos tautinė (valstybės) vėliava, patvirtinta Lietuvos Tarybos 1918 m. balandžio 25 d. Geltona spalva reiškia saulę, šviesą ir gerovę, žalia simbolizuoja gamtos grožį, laisvę ir viltį, raudona – žemę, drąsą, pralietą už tėvynę kraują. Lietuvos Taryba patvirtino ir istorinę vėliavą, kurios vienoje pusėje vaizduojamas baltas raitelis Vytis raudoname lauke, o kitoje pusėje – Gediminaičių stulpai.

1. Apibūdink Lietuvos padėtį Vokietijos okupacijos metais (tekstas, **1–3**). Kokių sunkumų patyrė krašto gyventojai?
2. Palygink **4** ir **9**. Kokių skirtumų ir panašumų įžvelgi 1917 m. gruodžio 11 d. ir 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos priimtuose dokumentuose?
3. Paaiškink, kodėl Lietuvai tik Pirmojo pasaulinio karo metais pavyko atkurti nepriklausomybę.
4. Įvertink istorinę Vasario 16 d. Nepriklausomybės akto reikšmę. Kokių dar Lietuvos valstybingumui svarbių istorinių datų žinai?
5. Kaip jūsų šeimoje pažymima Vasario 16 d., Kovo 11 d. ir Liepos 6 d.? Padiskutuokite, kaip reikėtų švęsti šias valstybinėmis šventėmis paskelbtas dienas.
6. Internetu, bibliotekoje surink duomenų apie pasirinktą Vasario 16 d. akto signatarą **8**. Parenk jo biografijos, veiklos pristatymą.

10. Ant Rusijos imperijos griuvėsių

1 „Suomija palieka priespaudos žemę“. 1917 m. plakatas. Suomija pirmoji iš Rusijos imperijos tautų paskelbė nepriklausomybę. Tačiau šalyje įsiliepsnojo karas tarp nepriklausomybės šalininkų ir Sovietų Rusijos remiamų „raudonųjų“. 30 tūkst. žmonių gyvybių nusinešęs karas baigėsi nepriklausomybės šalininkų pergale.

2 Nepriklausomų Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybių paskelbimas 1917–1918 m.

3 Dabartinės Suomijos respublikos herbas ir vėliava.

Carinės Rusijos gniaužtuose

Po nepalaujamų grobimų, karų Rūsijos carams pavyko išplėsti valstybės ribas. Kadaise apie Māskvą susikūrusi mažytė valstybė XIX a. tapo milžiniška kolonijine imperija. Vakaruose į jos žabangas pateko suomių, estai, latviai, lietuviai, baltarusiai, lenkai ir ukrainiečiai. Dalis tautų, prieš atsidurdamos Rūsijos imperijoje, neturėjo savo valstybės. Bet tautinio atgimimo diena išaušo ir kenčiantiems carizmo priespaudą. 1905 m. Rūsijoje kilus revoliucijai, tautos pareikalavo autonomijos – teisės savarankiškai tvarkytis savo teritorijose.

1917 m. žlugo 500 metų gyvavusi carinė imperija. Bolševikų valdžia melagingai skelbė pripažįstanti buvusios imperijos tautų lygybę ir suverenumą, teisę į savarankišką apsisprendimą. Tik Sovietų Rūsijai ir Vokietijai pasirašius Brėst Litovsko sutartį, bolševikai buvo priversti laikinai susitaikyti su daugelio teritorijų netekimu. Pavergtoms tautoms atsirado galimybė pradėti savarankiškai gyvuoti. Tačiau nutraukę sutartį bolševikai naujosiose valstybėse mėgino užgrobti valdžią. Baltijos šalys, Suomija, Lenkija pajėgė išsikvoti nepriklausomybę, Baltarusija ir Ukrainą – ne. Sovietų Rūsija tapo carinės imperijos paveldėtoja, dar nepakantesne mažoms tautoms nei jos pirmtakė.

„Būkime suomių!“

Šimtmečius Suomijoje švedų kalba laikyta išsilavinusių, kilmingų bei turtingų žmonių kalba. Suomiškai bendravo tik valstiečiai. XIX a. prasidėjusio suomių tautinio atgimimo šūkiu tapo žodžiai: „Švedais mes netapome, rusais negalime tapti, tad būkime suomių!“

4 Suomių tautiniais drabužiais.

5 Ištrauka iš „Kalevalos“. XIX a.

Susiimkime už rankų
Ir susikabinkim pirštais,
Ir geras dainas dainuokim,
Ir giedokime geriausias,
Kad išgirstų skambų balsą,
Kad giedorių išklaustų
Mūsų kylantis jaunimas,
Bepriaugančios mūs kartos.

B. Masionienė, Baltijos tautos, Vilnius, Aidai, 1996, p. 171.

6 Suomių dailininko paveikslas „Kalevalos“ tema. Jame vaizduojamas vienas iš pagrindinių epo veikėjų kanklininkas Veinemeinas.

7 Dabartinės Estijos respublikos herbas ir vėliava.

Vienas iš svarbiausių tautinio atgimimo žadintojų laimėjimų – suomių tautinis epas „Kalevala“. Kūrinį iš Karėlijoje užrašytų suomių liaudies dainų sudarė poetas Elijas Lionrotas. „Kalevala“ suomiams iki šiol yra pagrindinis literatūros, teatro, muzikos įkvėpimo šaltinis. Šis kūrinys paveikė ir estų tautinį atgimimą, turėjo įtakos jų epui „Kalevo sūnus“ sudaryti. Naujosios suomių literatūros pradininku tapo pirmojo romano autorius poetas ir dramaturgas Aleksis Kivis.

Lyginant su kitų tautų padėtimi, carizmo politika suomių atžvilgiu buvo švelniausia. Kraštas naudojosi plačia politine autonomija. Čia buvo sudarytos sąlygos švietimui, kultūros plėtotei. Suomiajai turėjo savo universitetą, pinigus ir net parlamentą.

Bundanti estų tauta

Estijoje dauguma žemių priklausė vokiečių dvarininkams. Vokiečių kalba laikyta elito kalba, o estų – prasčiokų. Tautai grėsė suvokietėjimas.

XIX a. susiformavęs estų tautinis sąjūdis buvo lojalus imperinei Rusijos valdžiai: siekta tik sumažinti įsigalėjusių vokiečių dvarininkų įtaką, sustabdyti vokiečių kalbos plitimą. Jau 1857 m. išleistas pirmasis estiškas laikraštis. Iškelta tautos gelbėjimo, vienijimo, savimonės žadinimo idėja. Ją įkūnijo poeto ir publicisto Frydricho Reinholdo Kroicvaldo sudarytas estų tautinis epas „Kalevo sūnus“. Nemažą įtaką tautiniam atgimimui turėjo poetės Lidijos Jansen, pasivadinusios Koidula (liet. – Aušra), kūryba. 1869 m. surengtoje pirmojoje visuotinėje estų dainų šventėje dalyvavo net 20 tūkst. žmonių. Tautinės savimonės budimą skatino ir geresnė nei Lietuvoje ar Baltarusijoje valstiečių padėtis. Estai gerokai anksčiau paleisti iš baudžiavos, labai rūpintis jų švietimu. Tai buvo viena iš raštingiausių Rusijos imperijos tautų. XIX a. pab. skaityti ir rašyti estiškai mokėjo 80% gyventojų.

Rusifikacija Estijoje, kaip ir Latvijoje bei Suomijoje, prasidėjo gerokai vėliau ir buvo silpnesnė nei Lietuvoje.

8 Ištrauka iš F. R. Kroicvaldo „Kalevo sūnaus“. XIX a. vid.

Mano darbas – ne tarnauti,
Mano ūgis – ne vergauti,
Mano jėgos – ne bernauti
Ir ne kito valioj būti.
Vienas jau verčiau gyvensiu,
Vienas, vargšas, vargą vargsiu
Nei klausysiu, nei paklusu
Kito prievartai ir valiai.

B. Masionienė, Baltijos tautos, Vilnius, Aidai, 1996, p. 128.

9 Estų tautinio atgimimo žadintoja poetė Lidija Koidula. XIX a. nuotrauka.

10. Ant Rusijos imperijos griuvėsių

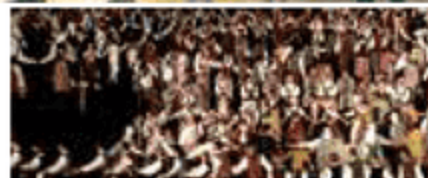
11 Dabartinės Latvijos respublikos herbas ir vėliava.

12 Latvių pora tautiniais drabužiais.

13 Latvių nacionaliniu poetu laikomas rašytojas Janis Rainis (tikr. Janis Pliekšāns). XIX a. pab. nuotrauka.

10 Dainų ir šokių švenčių Estijoje (A), Latvijoje (B) ir Lietuvoje (C) vaizdai. Kitose pasaulio šalyse neaptinkama, unikalią Lietuvos, Latvijos ir Estijos dainų švenčių tradiciją 2004 m. UNESCO pripažino pasaulio kultūros paveldo dalimi.

Mūsų broliai latviai

Lietuviams artimiausia latvių tauta. Mus jungia etninė kilmė, kalba, kaimynystė. Estų ir latvių tautinis atgimimas panašus. Šiai tautai irgi grėsė suvokietėjimas. Latvių tautinio atgimimo veikėjai Krišjanis Valdemaras, Krišjanis Baronas siekė žadinti tautos savimone, skatinti latvių kalbos vartojimą. 1873 m. tūkstančiai žmonių susplaukė į pirmąją visuotinę latvių dainų šventę. Joje pirmąkart atlikta tautinė giesmė „Dieve, laimink Latviją“, vėliau tapusi valstybės himnu. O poeto Andrėjaus Pumpuro sukurtas epas „Lačplēsis“ (liet. – „Lokiaplešys“) padarė milžinišką įtaką to-

14 Ištrauka iš A. Pumpuro „Lačplēsis“. XIX a. pab.

Į pragarą eis svetimieji,
O latvių didvyrių vėlės
Skrajos virš Baltijos krašto
Ir, šiaurės pašvaistėm pavirtę,
Jos grumsis bauginamos priešus,
O grįžę Vėlinių naktį
Palaimins Latvijos sūnus!

B. Masionienė, *Baltijos tautos*, Vilnius, Aidai, 1996, p. 89.

15 XIX a. II pusėje Rusijos imperijoje latvių kalba leistų leidinių viršeliai.

lesnei latvių kultūros raidai. Tautinis epas jungia latvius su estais bei suomiais ir skiria nuo kitų tautų, kurios jo neturi, pavyzdžiui, lietuvių. XX a. pradž. latvių kultūrą sunku įsivaizduoti ir be literatūros genijumi vadinamo rašytojo Janio Rainio įnašo. Kurį laiką gyvenęs Vilniuje, vertė lietuvių dainas, kūryboje naudojo lietuvių istorijos ir tautosakos motyvus.

16

Lenkai tautiniais kostiumais.

XIX a. pab. Lātvijoje vykdytos rusifikacijos mastas neprilygo caro valdžios priemonėms, kurios taikytos lietuviams. Latvių spauda buvo uždrausta tik rytinėje šalies dalyje – Lātgaloje. J. Rainis ir kai kurie latvių bei lietuvių tautinio atgimimo veikėjai puoselėjo mintį sukurti bendrą Lietuvės ir Lātvijos respubliką.

Lenkai – bendro istorinio likimo tauta

Su lenkų tauta lietuvius sieja ypatingi santykiai. Ilgiau nei 200 metų trukusi bendra Abiejų Tautų Respublikos istorija ir kultūra iki šiol vienija abi tautas. ATR III padalijimas išskyrė lenkus. Viena jų dalis atsidūrė Prūsijos (vėliau Vokietijos), kitos – Rusijos ir Austrijos impėrijų valdose.

Nuo kitų į carinės Rusijos žabangas patekusių tautų lietuvius ir lenkus skiria nuolatinis priešinimasis carizmui. 1830–1831, 1863–1864 metų ginkluoti sukilimai daug rūpesčių sukėlė carinės Rusijos valdžiai. Nesėkminga jų baigtis pablogino abiejų tautų padėtį imperijoje.

Lėnkijoje, kaip ir LDK, tauta šimtmečius buvo laikomi bei vadinami tik bajorai. Valstiečiai tautinės savimonės neturėjo. Lenkų tautinis atgimimas siekė pakeisti senąją tautos sampratą. Moderni lenkų tauta turėjo apimti visus visuomenės sluoksnius. Kaip ir lietuvių, lenkų tautiniam atgimimui didelę įtaką turėjo poetų A. Mickievičiaus, J. Slovackio kūryba. Kilnią tautos praeitį aukštino dailininko Jano Mateikos paveiksiai, rašytojo Henriko Senkevičiaus romanai.

19

Juzefo Pilsudskio portretas.

Būsimasis Lenkijos valstybės vadovas gimė netoli Pabradės Lietuvoje. Žavėjosi lietuvių knygnešių veikla ir piktinosi caro valdžios 1893 m. surengtomis Kražių skerdynėmis. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, subūrė lenkų legionus, kurie kovėsi prieš Rusiją austrų pusėje. J. Pilsudskis svajojo sukurti federacinę Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos valstybę. Žinomas jo posakis: „Lenkija yra kaip riestainis: kas vertingiausia – pakraščiuose, o viduryje tuščia“.

17

Dabartinės Lenkijos respublikos vėliava ir herbas.

18

Lenkija dar nepražuvo!

Lenkija dar nepražuvo,
Kol mes gyvi esam.
Ką svetimi bus atėmę,
Kardu susigražinsim.

Marš, marš, Dąmbrovski,
Iš žemių italų į Lenkiją!
Tavo vadovaujami
Mes su tauta eisim.

Ištrauka iš Juzefo Vybieckio „Dąmbrovskio mazurkos“. 1797 m. Ši Napoleono armijoje tarnavusių lietuvių ir lenkų karių legionų daina XX a. tapo Lenkijos himnu.

N. Davies, Dievo žaislas: Lenkijos istorija, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, t. II, p. 41.

20

J. Pilsudskio širdies ir jo motinos kapas Vilniaus Rasų kapinėse. J. Pilsudskio kūnas palaidotas Krokuvoje Vavelio pilyje, o širdis – Lietuvoje, šalia motinos.

10. Ant Rusijos imperijos griuvėsių

21 1991 m. Baltarusijos respublikos vėliava ir herbas – lietuviškas Vytis. 1994–1995 m. įsitvirtinus diktatoriškam A. Lukašenkos režimui, į valstybės simboliką grąžinti sovietinės Baltarusijos vėliava ir herbas.

22 Baltarusių tautinių kostiumų rekonstrukcija.

23 XX a. pradž. Vilniuje leisto baltarusių laikraščio „Naša niva“ (liet. – „Mūsų žemė“) antraštės lotyniškuoju šriftu ir kirilica. Savo rašte baltarusiai vartojo abu šiuos raidynus.

XIX a. II pusėje lenkų tautinis sąjūdis susidūrė su brėstančiais lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautiniais sąjūdžiais. Tačiau tik maža dalis šių kraštų lenkiškai kalbančių vietos gyventojų įsitraukė į naujus tautinius sąjūdžius. Antai Lietuvės bajoras, pirmojo Lėnkijos prezidento Gabrieliaus Narutavičiaus brolis Stanislovas buvo vasario 16 d. Nepriklausomybės akto signataras. O svarbiausią vaidmenį atkuriant Lėnkijos valstybę suvaidinęs lietuvių bajoras Juzefas Pilsudskis nesuvokė lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių noro sukurti savarankiškas valstybes.

500 metų vienoje valstybėje

Istoriškai bei kultūriškai artimos lietuvių ir baltarusių tautos taikiai sugyveno nuo seniausių laikų. Kartu gynėsi nuo priešų, kūrė savo valstybę. Kalbėję skirtingomis kalbomis ir išpažinę skirtingas religijas lietuviai ir baltarusiai sudarė vieną visuomenę, vadinosi lietuviais, aiškiai skyrė save nuo rusų, lenkų. Iki pat ATR III padalijimo dauguma baltarusių gyvenamų žemių buvo LDK dalis. Carinės Rūsijos valdžia baltarusius laikė ne atskira tauta, o sulenkėjusiais rusais. Pirmiausia sumanyta sunaikinti tarp baltarusių vyraujančią unitų religiją. Carinėje Rūsijoje įvestas spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas skaudžiai paveikė ne tik lietuvių, bet ir baltarusių kultūrą. Jie taip pat kovojo už teisę leisti knygas to meto baltarusių inteligentijai priimtinesne lotynų abėcėle. Tautinis atgimimas Baltarusijoje buvo palyginti silpnas ne tik dėl rusifikacijos. Nemažai dvarininkų buvo sulenkėję. Miestuose, kur palankiausia terpė bręsti tautinei savimonei, gyveno tik 5% baltarusių, kiti daugiausia buvo baudžiauninkai. Dėl šios priežasties, taip pat dėl Vilniaus universiteto uždarymo baltarusių tautinis sąjūdis prasidėjo vėliausiai.

24 Baltarusių rašytojas Janka Kupala (tikr. Ivanas Lucevičius). XX a. pradž. nuotrauka. Kurį laiką gyveno Vilniuje, redagavo čia leidžiamą laikraštį „Naša niva“.

25 Jankos Kupalos eilėraščio „O kas tenai eina“ ištrauka. XX a. I pusė

O kas tenai eina, o kas tenai eina?
Nelygu išjudino kas didį kalną?
– Baltarusiai.

O kas ant liesų jų pečių baltuotų,
Subraižiotų rankų, kojų vyžotų?
– Jų skriaudos.

O kurgi jie velka tą savo skriaudą,
Kam iš tiesų ją parodyti žada?
– Visam pasauliui.

O ko gi išties norėtusi jiems,
Tiek amžių žemintiems, akliems ir kurtiems?
– Žmonėmis būti!

Tuo metu šis eilėraštis tapo neoficialiu baltarusių himnu.

Šiaurės Atėnai, 2003 m. gegužės 10 d. Nr. 651, p. 1.

XX a. pradž. carinėje Rūsijoje vyraujančios revoliucinės nuotaikos paskatino ir baltarusių tautinį atgimimą. Suklestėjusios jų kultūros centru tapo Vilnius. Čia leistuose baltarusiškuose laikraščiuose skelbti iškiliausių to meto poetų ir rašytojų Jankos Kupalos, Maksimo Bahdanovičiaus, Alaizos Paškevič–Ciotkos kūriniai.

26 *Ukrainiečiai tautiniais kostiumais.*

Nemažai tautinio atgimimo veikėjų pasisakė už vienos lietuvių ir baltarusių valstybės sukūrimą. Bendra abiejų tautų istorija nesuteikia teisės dabartiniams vienos ar kitos pusės mėginimams savintis turtingą LDK istorinį palikimą. LDK istorijos ir kultūros paveldas negali būti dalijamas. Jis priklauso abiem tautoms.

Suskaldyta ukrainiečių tauta

Kitados LDK priklausė ir dabartinės Ukrainos žemės. XIX a. ukrainiečių tauta buvo suskaldyta. Vakarinė jos dalis atsidūrė Austrijos, rytinė – Rusijos imperijų gniaužtuose. Dėl rusų viešpatavimo prasidėjo rusifikacija. Caro valdžia nepripažino ukrainiečių kalbos ir kultūros, kraštą vadino Mažąja Rusija. Imperija ukrainiečiams draudė lotyniškų rašmenis, o netrukus ir visą grožinę literatūrą bei istorijos šaltinius. Austrijai atitekusioje Galicijoje, priešingai, buvo leidžiama ugdyti ukrainiečių kultūrą. Rusijos valdžioje atsidūrusių padėtis panaši į baltarusių. Bet ukrainiečiams buvo kiek lengviau. Gausesnė, truputį karštesnio temperamento tauta išlaikė gan stiprų tautiškai susipratusios inteligentijos sluoksnį. Kijeve, Charkove veikiantys universitetai tapo ukrainiečių kultūros židiniais.

Įžymiausiu ukrainiečių tautinio sąjūdžio įkvėpėju laikomas poetas ir dailininkas Tarasas Ševčenka. Jo romantinė poezija paveikė ne vieną kartą. Didelę įtaką tautinės savimonės žadinimui turėjo rašytojo Ivano Franko kūriniai. Daugelis jo eilėraščių tapo ukrainiečių tautinio atgimimo dainomis.

?

1. Nurodyk lietuvių ir kitų tautų padėties Rusijos imperijoje panašumų bei skirtumų.
2. Kas ypač sieja Latviją, Estiją ir Lietuvą? Kaip Lietuvoje pažymima Estijos ir Latvijos nepriklausomybės paskelbimo diena?
3. Palygink lietuvių ir lenkų tautų santykius praeityje ir dabar. Kokių pokyčių įvyko?
4. Kaip tau atrodo, ar baltarusiai turi teisę savo herbe naudoti lietuvišką Vytį 21?
5. Susiskirstykite į grupes ir pristatykite pasirinktos iš temos tautos istoriją, kultūrą.

27 *Dabartinės Ukrainos respublikos vėliava ir herbas.*

28 *Paminklas ukrainiečių tautinio sąjūdžio įkvėpėjui poetui ir dailininkui Tarasui Ševčenkai Kijeve. Iš baudžiauninkų kilęs T. Ševčenka su savo ponu kelerius metus gyveno Vilniuje ir mokėsi tapybos. Caro valdžios ištremtas į Kazachstaną bičiuliavosi su 1863 metų sukilimo Lietuvoje vadu Z. Sierakausku.*

29 T. Ševčenkos eilėraščio „Įsakymas“ ištrauka. XIX a. vid.

Kai numirsiu, jūs užkaskit
Mane ant kurgano,
Tarp plačių gimtinės stepių,
Ukrainoj mano.
Kai užkasite, sukilkite,
Pančius sudaužykite
Ir krauju piktųjų priešų
Laisvę apšlakstykite!
Ir manęs šeimoj laisvojoj,
Naujoj ir laimingoj,
Neužmirškite paminėti
Žodeliu širdingu.

N. Davies, *Dievo žaistas: Lenkijos istorija*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, t. II, p. 73.

Skyriaus santrauka

1 Knygnešių laikai

- Po 1863–1864 metų sukilimo Rūsijos valdžia nusprendė galutinai nuslopinti lenkų įtaką Lietuvai ir surusinti kraštą.
- Lietuvės gyventojai priešinosi rusinimui steigdami slaptąsias mokyklas, įsigydamis slapta iš užsienio gabenamų knygų.
- Prasidėjęs rusinimas sudavė skaudų smūgį lietuvių kultūrai. Lietuviai dar sparčiau lenkėjo.

2 Lietuvių tautinis atgimimas

- Kova prieš rusinimą, iš valstiečių kilusios inteligentijos susiformavimas, lietuviškos periodinės spaudos pasirodymas skatino lietuvių tautinį atgimimą.
- Atsirado nauja lietuvių tautos samprata, grindžiama kalbos atskirumu, kultūros savitumu.
- Formuojantis moderniai lietuvių tautai, kilo tautinės valstybės idėja.

3 Skilusi tauta

- Dėl spaudos draudimo, ypatingos krašto tautinės ir kalbinės padėties Rytų Lietuvės gyventojai sparčiai slavėjo.
- Paaštrėjus tautinio atgimimo veikėjų ir dalies lenkiškai kalbančių Lietuvės gyventojų prieštaravimams, tauta skilo. Pasirinkusieji lietuviybę įsiliejo į modernią lietuvių, lenkybę – į lenkų tautas.

4 Vėluojantis ir užtrūkęs pramonės perversmas

- Panaikinus baudžiavą, Lietuvės ūkyje nyko feodalizmas. Baudžiavą pakeitė samdomasis darbas.
- Nors XIX a. pab. pramonė pradėjo sparčiai augti, Lietuvą liko žemės ūkio kraštas.

5 Geresnio gyvenimo paieškos

- Nepritekliai, noras praturtėti skatino lietuvių valstiečius masiškai emigruoti į JAV.
- Dėl emigracijos kraštas neteko daugybės gyventojų. Kita vertus, išeiviai tapo lietuvių tautinio atgimimo sąjungininkais. Sunkiais laikais jie teikė Lietuvai pagalbą.

6 Vilnius carinės Rusijos laikais

- XIX a. pradž. gyventojų skaičiumi Vilnius buvo vienas iš didžiausių Rūsijos imperijos miestų.
- Norėdama iš žmonių atminties ištrinti istorinę jo svarbą caro valdžia naikino mieste esančius LDK valstybingumo simbolius.

7 Mažoji Lietuva

- Po XVIII a. maro Prūsijos valdžia pradėjo germanizuoti Mažonoje Lietuvoje gyvenančius lietuvininkus.
- Mažosios Lietuvės šviesuoliai daug prisidėjo prie lietuvių tautinio atgimimo skatinimo.

8 Didysis Vilniaus seimas

- Kadangi caro valdžia nepajėgė sustabdyti nelegalių knygų platinimo, lietuviškos spaudos draudimas buvo panaikintas.
- 1905 metų revoliucija Rūsijoje paskatino lietuvius Vilniuje surengti suvažiavimą – seimą. Jo dalyviai reikalavo, kad caras Lietuvai suteiktų autonomiją.
- Didysis Vilniaus seimas sutelkė lietuvių tautą. Caro valdžiai teko atsisakyti lietuvių tautą žeminančių įstatymų.

9 Lietuva paskelbia nepriklausomybę

- Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje susidarė palankios sąlygos atkurti nepriklausomą Lietuvės valstybę. Įgyvendinti šį siekį ypač padėjo iš autoritetingų žmonių sudarytos Lietuvės Tarýbos veikla.
- 1918 m. vasario 16 d. Lietuvės Tarýba paskelbė Lietuvės Nepriklausomybės áktą. Tačiau paskelbtą nepriklausomybę dar reikėjo įtvirtinti ir apginti.

10 Ant Rusijos imperijos griuvėsių

- Vakaruose Rūsijos imperijos priespaudą kentė suomia, estai, latviai, lietuviai, baltarusiai, lenkai ir ukrainiečiai. Prasidėjęs tautinis atgimimas žadino pavergtųjų tautinę savimone.
- Palankios sąlygos tautoms išsivaduoti susiklostė 1917 m. subyrėjus carinei imperijai. Dalis tautų pajėgė išsikovoti nepriklausomybę.

Istorinio įvykio interpretacija

Interpretacija istorijoje – tai kokio nors įvykio aiškinimas ar komentavimas. Istorikai, išnagrinėję surinktus duomenis (rašytinius, vaizdinius ir kitus istorijos šaltinius) apie tam tikrą istorijos įvykį, pateikia jo vertinimą. Be abejo, istoriją gali aiškinti ir tu ar tavo artimieji. Tačiau toks dažnai emociškas vertinimas skirsis nuo istoriko atliktos ir moksliniais argumentais, nuorodomis į istorijos šaltinius, kitų istorikų veikalus pagrįstos interpretacijos. Istorijos mokslas ypatingas tuo, kad jame skirtingai nei tiksluosiuose ar gamtos moksluose negalioja viena visų pripažįstama tiesa ar dėsnis. Egzistuoti gali daugybė skir-

tingų tam tikro įvykio interpretacijų, o kuri jam priimtinesnė ir įtikinamesnė, sprendžia skaitytojas.

Studijuodami istoriją, neretai susiduriame su istoriniais įvykiais, kuriuos gana sudėtinga suprasti ar viena-reikšmiškai įvertinti. Pritrūksta istorinių žinių ir gebėjimų tinkamai išnagrinėti ar interpretuoti praeitį. Dažniausiai pasitaikanti klaida – istoriniai įvykiai vertinami viena-reikšmiškai, iš šiandienos pozicijų, nepateikiama argumentų, daromos klaidingos išvados. Norint išvengti klaidų, būtina laikytis tam tikrų taisyklių.

Darbo veiksmas

Pirmas: istorinio įvykio turinys.

Prieš pradėdami išsamų nagrinėjimą būtina surinkti kuo daugiau informacijos apie patį tyrimo objektą. Kokia tema ar temos gvildenamos? Koks laikotarpis? Kas aprašo įvykį? Autorius – tiesioginis ar netiesioginis įvykio liudininkas? Jei naudotume kaip informacijos šaltinį, pirminiams ar antriniams šaltiniams priskirtume?

Antras: interpretacijų, susijusių su įvykiu, nustatymas.

Išsiaiškink, kokios tiriamo istorinio įvykio interpretacijos egzistuoja. Kas šių interpretacijų autoriai? Kurios interpretacijos sulaukusios pripažinimo? Kodėl jos pripažįstamos? Kokiais šaltiniais remiasi interpretacijų autoriai? Įvardyk priežastis, dėl kurių atsirado skirtingos interpretacijos.

Trečias: interpretacijų turinio nagrinėjimas.

Mėgink apibūdinti interpretacijas savais žodžiais. Kokiais šaltiniais rėmėsi jų autoriai? Koks požiūris atskleidžiamas? Jei reikėtų įvardyti interpretacijos atsiradimo priežastis, kokios jos būtų? Ko siekė autoriai pateikdami šią interpretaciją?

Ketvirtas: išvados.

Kuri iš interpretacijų pagrįsta gausiausiais faktiniais įrodymais? Kuri iš interpretacijų mažiausiai šališka? Kuri iš interpretacijų pateikia išsamiausią įvykio vertinimą?

• Mokslinių istorijos knygų pavyzdžiai.

Patarimai mokytojams

- Naudokite kaip įmanoma daugiau interpretacijos formų, pavyzdžiui, filmą, muzikinę ar kitokią to paties įvykio apibūdinimo išraišką.
- Rinkitės itin kontrastingas to paties įvykio interpretacijas, taip pat tokias, kurios ryškiai viena nuo kitos skiriasi.
- Rinkitės interpretacijas tik tų įvykių, apie kuriuos mokiniai jau mokėsi, turi sukaupę informacijos pagrindus.
- Atskleiskite kai kurių interpretacijų ribas, parodykite, kaip istorija gali būti iškraipoma ištraukiant kelis faktus iš bendro konteksto.
- Nustatykite kriterijus, kurie būtų tinkamas atsakymas aiškinant interpretaciją.

1. Savais žodžiais paaiškink, kuo mokslinė istorijos knyga skiriasi nuo nemokslinės. Mokyklos bibliotekoje rask ir pateik jų pavyzdžių.
2. Dėl ko visuomenei reikia ir mokslinių, ir mokslo populiarinimo istorinių knygų?

Dainos – istorijos šaltinis

• Liaudies dainų ir šokių šventės dalyviai.

Dainavimą visų pirma suvokiame kaip vieną iš daugelio pramogų ir atsipalaidavimo būdų. Tačiau dažnai net nesusimąstome, kad dainos gali būti informacijos šaltinis žmonijos praeičiai pažinti. Jose galime rasti duomenų apie praeities gyvenimą, politinius ir visuomeninius įvykius, buitį, papročius, tradicijas.

Darbo veiksmas

Pirmas: laikotarpio ir vietos išsiaiškinimas.

Kuriuo istoriniu laikotarpiu sukurta daina? Kurios šalies, tautos ji yra? Kokius svarbius politinius, visuomeninius įvykius atspindi sukūrimo laikotarpis?

Antras: autorystės nustatymas.

Tai liaudies daina ar vieno autoriaus kūryba? Jei vieno autoriaus, ar yra išlikę jo biografijos duomenų? Kokios galėjo būti autoriaus politinės pažiūros? Kuriam visuomenės sluoksniui jis priklausė?

Trečias: turinio nagrinėjimas.

Kokių išvadų galima padaryti išnagrinėjus dainos tekstą? Kurie praeities įvykiai jame atsispindi? Ar jie sutampa su įvykiais to laikotarpio, kai buvo sukurta daina? Jeigu ne, kuo skiriasi?

Ketvirtas: struktūros nagrinėjimas.

Kokia dainos struktūra? Kaip daina sueiliuota? Kokie teiginiai skamba priedainyje? Ar pasitaiko nuolat kartojamų žodžių? Ką tai rodo?

Penktas: išvadų pateikimas ir analizė.

Kokių išvadų gali padaryti atlikęs darbo veiksmus? Ar dainoje pateiktą informaciją patvirtina kiti to laikotarpio šaltiniai? Kokių netikslumų pastebėjai? Ką nauja iš dainos sužinojai apie jos sukūrimo laikotarpį? Rask dar vieną tos pačios tematikos dainą iš to laikotarpio. Palygink jų turinį.

„Kad Kosciuška jojo“

Kad Kosciuška jojo,
Karaliūm pastojo.
Pastoj, pastoj pons Kosciuška, –
Atjoj lenkų ponai

Per žalią girelę,
Per lygas lankes.
Ir suklupo bėrs žirgelis, –
Kosciuską sugavo.

Kai tik sugavo,
Geležimis apkalė
Ir įdėjo į turmelį,
Greitai numarino.

Kai tik numarino,
Ponus suvadino.
Pakavojo Kosciuskėlį
Į aukštą kalnelį.

Groj vargonėliai,
Skambino varpeliai,
Ten giedojo kunigėliai
Visokiais balseliais.

Verkė karalienė,
Verkė ciesorienė,
Apraudojo šinkorkėlė
Jo rankas kojeles.

1. Kuri istorinė asmenybė minima dainoje?
2. Nustatyk, kurie asmenybės gyvenimo faktai, minimi dainoje, atitinka tikrovę, o kurie – ne.

Paminklai pasakoja apie praeitį

Daugelis žmonių pro paminklus ar paminklines lentas praeina nekreipdami didesnio dėmesio. Kiekvienas istorija besidomintis turėtų žinoti, kad paminklai, paminklinės lentos ir net antkapiai gali suteikti daug informacijos apie žmones, jų veiklą, istorinius įvykius bei procesus. Reikia tik pastebėti ir perskaityti įrašus.

Darbo veiksmas

Pirmas: vietos apibūdinimas.

Pasidomėk, ar tavo gyvenvietėje, jos apylinkėse yra paminklų ir paminklinių lentų, skirtų įžymiesiems asmenims, istoriniams įvykiams įamžinti. Ar artimiausiose kapinėse nėra išlikusių senovinių antkapinių paminklų?

Antras: paminklo arba paminklinės lentos nagrinėjimas.

Kam skirtas paminklas ar paminklinė lenta? Iš ko pagaminta? Kokia įrašo kalba? Kokios informacijos galima iš jo sužinoti? Ar yra simbolių, bareljefų? Jeigu turi galimybių, nufotografuok arba persipiešk kuo daugiau paminklo arba paminklinės lentos detalių, mėgink išsiaiškinti, ką jos galėtų simbolizuoti.

Tyrinėjant paminklus, svarbiausia išsiaiškinti šiuos klausimus:

- **Forma** (Kokia paminklo idėja?)
- **Laikas** (Kada pastatytas?)
- **Paskirtis** (Kokiam įvykiui, asmeniui atminti jis skirtas?)
- **Autorystė**
- **Vieta** (Kur stovi? Kokia aplinka? Ar patogus lankyti?)

Trečias: papildomos informacijos kaupimas.

Rask papildomos informacijos apie tyrinėjamą objektą. Svarbu peržvelgti kuo daugiau šaltinių. Jeigu yra galimybių, sužinok paminklo ar paminklinės lentos autorių, kokiomis aplinkybėmis šis objektas sukurtas. Ištirinėk vietovę, kurioje stovi paminklas, mėgink išsiaiškinti, kodėl ji pasirinkta.

• 1930 m. už Lietuvos mokytojų surinktus pinigus Papilėje pastatytas paminklas S. Daukantui. Autorius – skulptorius Vincas Grybas.

Įrašas paminklinėje lentoje:

Čia yra Lietuvos žemė! O šios žemės šeimininkas – lietuviai. Lietuviai turėjo garbingą praeitį, todėl meile ir darbu savo kraštui jie turi sukurti ir tokią pat garbingą ateitį.

Ketvirtas: apibendrinimas.

Ką simbolizuoja paminklo vieta, jo forma, įrašas? Kam skirtas paminklas, paminklinė lenta, antkapis?

1. Pasidomėk gyvenamojoje vietoje esančiais paminklais. Pasirink vieną iš jų ir pateik klasei.
2. Susiburkite į grupes. Padiskutuokite, kuriam šių laikų Lietuvos veikėjui ar įvykiui įamžinti pastatytumėte paminklą savo gyvenvietėje.
3. Surenkite pažintinę ekskursiją į kapines. Nepamirškite, kad čia būtina elgtis ramiai ir pagarbiai. Nustatykite paminklų įrašų kalbas. Palyginkite seniau statytus ir dabar statomus antkapinius paminklus.
4. Pasitelk darbo veiksmus ir išnagrinėk S. Daukanto paminklą. Pasidomėk, ką simbolizuoja: a) į žemę nukreipta istoriko ranka, b) rankoje laikoma knyga, c) įrašas paminklinėje lentoje.

Lietuvių liaudies kultūros lobynas

1 Lietuvos etnografiniai regionai XIX a. pab. – XX a. pradžioje. Dalis Mažosios Lietuvos gyventojų suvokietėjo, Rytų Lietuvos – suslavėjo.

A Protėvių paveldas

Šimtmečius prie Baltijos jūros gyvena darbštūs ir kūrybingi lietuviai, išsaugoję senąją protėvių kalbą, dainas, pasakas, papročius ir savitą tautodailę. Iš protėvių paveldėtą kūrybinį palikimą saugojo ir puoselėjo ištisos kartos. Etninis paveldas yra neišsenkantis šaltinis tautos kultūrai plėtoti, tautiniam sąmoningumui ugdyti ir palaikyti. Nevienodos istorinės aplinkybės lėmė, kad per šimtmečius dabartinėje Lietuvos teritorijoje susiformavo penki saviti regionai – etnografinės sritys: Žemaitija, Aukštaitija, Dzūkija, Suvalkija ir Mažoji Lietuva. Jos skiriasi vietos gyventojų šnekos ypatybėmis – tarmėmis, vyraujančiomis šventėmis, papročiais, gyvenamųjų namų statybos, aprangos, gaminamų patiekalų ypatumais ir net žmonių būdo bruožais.

1. Įvardyk Lietuvos etnografinius regionus ir paaiškink, kuo jie skiriasi.
2. Nustatyk, kuriam etnografiniam regionui priklauso tavo gyvenamoji vietovė **1**.

2 Lietuvių tautinis kostiumas: 1 – žemaičių, 2 – aukštaičių, 3 – dzūkų, 4 – suvalkiečių, 5 – Mažosios Lietuvos lietuvininkų. Kostiumų Vilniaus universiteto folkloro ansamblis „Ratilio“. Kostiumų rekonstrukcijas atliko Lietuvos liaudies kultūros centro specialistės. Nuotraukos Natalijos Rancevos.

B Lietuvių tautiniai drabužiai

Kiekvienas Lietuvos etnografinis regionas skiriasi savita apranga – tautiniu kostiumu. Drabužių audiniuose, puošyboje atsiskleidžia lietuvių moterų kūrybiniai gebėjimai. Verpti ir austi mergaitės pradėdavo dar paauglystėje ir į kraičio skryniąs krovė drobių, raštuotų audinių rietimus, juostų kamuolius. Per vestuves nuotaka dovanojo jaunikio giminėms ir svečiams marškinius, rankšluosčius, skaras, juostas. Iš drabužių, audeklų plonumo, raštų margumo vyro giminė sprendė apie jau-

namartės darbštumą, skonį. Gražiausiais drabužiais valstiečiai puošėsi per iškilmingas šventes. Juos tausoję ir perduodavo iš kartos į kartą.

XIX a. pab. tautinis kostiumas tapo svarbia tautinės savimonės išraiška. Norėdami pabrėžti lietuvišką vakarų dalyviai vilkėjo drabužiais iš mamų ir močiūčių skrynių. Tautiniais drabužiais žmonės puošėsi per vestuves, kitas svarbias šventes.

3. Apibūdink lietuvių tautinio kostiumo savitumus **2**.
4. Kodėl XIX a. lietuvišką vakarų dalyviai puošėsi tautiniais kostiumais? Kokiomis progomis šiais laikais jie dėvimi?

3 Liaudies buities muziejaus Rumšiškėse panorama.

C Tarmių skirtumai

Kiekvienam etnografiniam regionui būdinga savita tarmė. Ją rodo skirtingai tariama ta pati patarlė „Verkia duonelė tinginio valgoma“.

Žemaitija: Verk duonelė tingėnė jiedama;
Verk dūnelė tingėnė jiedama

Aukštaitija: Verkia danela tinginia valgama

Suvalkija: Verkia duonelė tinginio valgoma

Dzūkija: Verkia duonelė cinginio valgoma

7 Tautinės juostos. Lietuviai nuo seno garsėja spalvingomis austomis, pintomis ar vytomis juostomis. Jomis drabužius susijuosdavo ir moterys, ir vyrai. Gražiausiomis moterys puošdavo galvas. Juostos būdingos visiems Lietuvos regionams, tačiau kiekviename margintos skirtingais raštais ir spalvomis.

D Lietuvos liaudies buities muziejus

Rumšiškėse (Kaišiadorių raj.) 1966 m. įkurtas didžiausias Lietuvoje etnografinis muziejus po atviru dangumi. Į etnografinius regionus suskirstytame plote stovi per šimtą įvairių trobesių. Autentiški sodybų pastatai atgabenti iš pačių įvairiausių Lietuvos vietovių. Muziejuje atskleidžiama valstiečių buities ir kultūros įvairovė, išryškinami vietos architektūros savitumai.

4 Koplytstulpis senoje kaimo sodyboje.

5 Rūpintojėlis. XIX a. vid. Tradicinėje lietuvių skulptūroje dažniausiai vaizduojami Kristaus gyvenimo siužetai. Itin pamėgtas iš viduramžių dailės atėjęs sėdinčio, ranka galvą parėmusio Kristaus atvaizdas, vadinamas mažybiniu Rūpintojėlio vardu.

6 Drožinėta XIX a. pab. verpstė. Dirbinių ornamentuose išliko nemažai pagoniškųjų simbolių, kurie prarado prasmę ir virto puošybos elementais.

E Lietuvių tautodailė

Kūrybingi ir darbštūs lietuviai sukūrė unikalų ir neįkainojamą tautodailės lobyną. Tai – medžio drožyba, keramika, kalvystė, pynimas iš vytelių. Greta praktinės paskirties meninės kūrybos itin suklestėjo religinė liaudies dailė. Kaimų sodybas, pakeles, kapines, paežeres puošė savamokslių liaudies meistrų sukurti mediniai koplytstulpiai, kryžiai, šventųjų skulptūros. Mat žmonės tikėjo, kad jie apsaugo nuo blogio, nelaimių: šv. Jonas Nepomukas – nuo skendimo, šv. Florijonas – nuo gaisrų, šv. Izidorius globoja žemdirbius. XIX a. kunigas A. Jucevičius rašė, jog Žemaitijoje kryžių tiek daug, kad vieną nuo kito skiria vos kelios dešimtys metrų. Dėl šios kraštovaizdžio ypatybės Lietuva vadinama Kryžių šalimi.

Daugumos liaudies menininkų vardai, kaip ir jų kūriniai, pražuvo laiko tėkmėje. Išlikę dabar sukaupti muziejuose. Gilias tradicijas turinti kryždirbystė ir lietuvių liaudies sutartinės dainos įtrauktos į UNESCO žmonijos paveldo sąrašą.

5. Padiskutuokite, dėl ko Lietuva vadinama Kryžių šalimi **E**.

6. Surenkite ekskursiją į pasirinktą Lietuvos etnografinį muziejų.

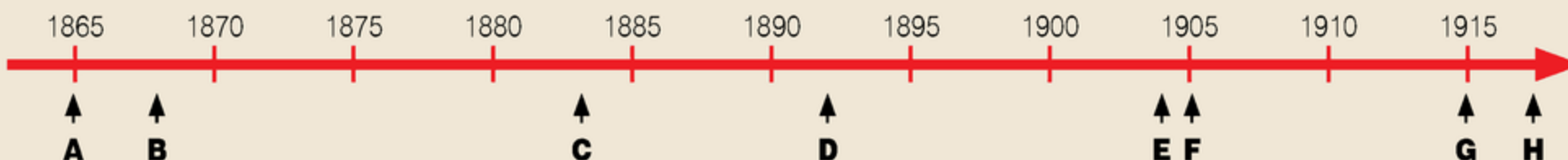

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka?

1. Pirmoji masinės lietuvių emigracijos į JAV banga.
2. Pastatyta pirmoji Lietuvoje elektrinė.
3. Įvyksta Didysis Vilniaus seimas.
4. Vokietija okupuoja Lietuvą.

5. Panaikinamas lietuviškos spaudos lotyniškuoju raidynu draudimas.
6. Išleidžiamas pirmas laikraščio „Aušra“ numeris.
7. Visoje Rusijos imperijoje uždraudžiama spausdinti ir įsivežti lietuviškas knygas lotyniškuoju raidynu.
8. Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas.

B Paaiškink sąvokas:

kumetis	Lietuvos Taryba	daraktorius	autonomija
kontribucija	vienkiemis	tuteišis	moderni tauta
knygnešys	represija	valstybės dūma	lietuvių tautinis atgimimas

C Atsakyk į klausimus:

1. Koks „rusų pradų atkūrimo“ programos tikslas?
2. Ką aušrininkai laikė svarbiausia priemone lietuvių tautai išsaugoti?
3. Kodėl, prasidėjus lietuvių tautiniam atgimimui, lenkiškai kalbantys gyventojai atsidūrė pasirinkimo kryžkelėje?
4. Ko iš caro valdžios reikalavo Didžiojo seimo dalyviai?
5. Dėl ko XIX a. pab. Lietuva tebebuvo žemės ūkio kraštas?
6. Kurio tikėjimo žmonių XIX a. pab. daugiausia gyveno Vilniuje?
7. Kuo lietuvių kultūrai reikšminga Mažoji Lietuva?
8. Kodėl XIX a. II pusėje lietuvių valstiečiai pradėjo masiškai emigruoti į JAV?
9. Ką skelbė 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės aktas?
10. Kurios Rusijos imperijos vakaruose gyvenančios tautos 1917–1918 m. pajėgė iškovoti nepriklausomybę, kurios – ne?

D Išnagrinėk iliustraciją:

1865 m. išleistos maldaknygės lapas ir priešlapis.

1. Nustatyk, kuriais rašmenimis išspausdinta knyga.
2. Kuriam tikslui XIX a. Lietuvoje buvo leidžiamos knygos tokiais rašmenimis?
3. Kaip lietuviai reagavo į šių knygų pasirodymą?

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

D

B

C

E

F

G

H

I

J

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

1863 metų sukilėlio bute Minske rasto dokumento ištrauka

Ar tu lietuvis? Lietuvis iš Dievo meilės. Kas yra lietuvis? Tas, kas tiki laisve ir laikosi Statuto (turimas omeny Lietuvos III Statutas, galiojęs iki 1840 m.). Be ko negali gyventi lietuvis? Be laisvės ir vienybės su lenkais.

E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, Carų valdžioje. XIX a. Lietuva, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 24.

V. Kudirkos atsiminimai. XIX a. pab.

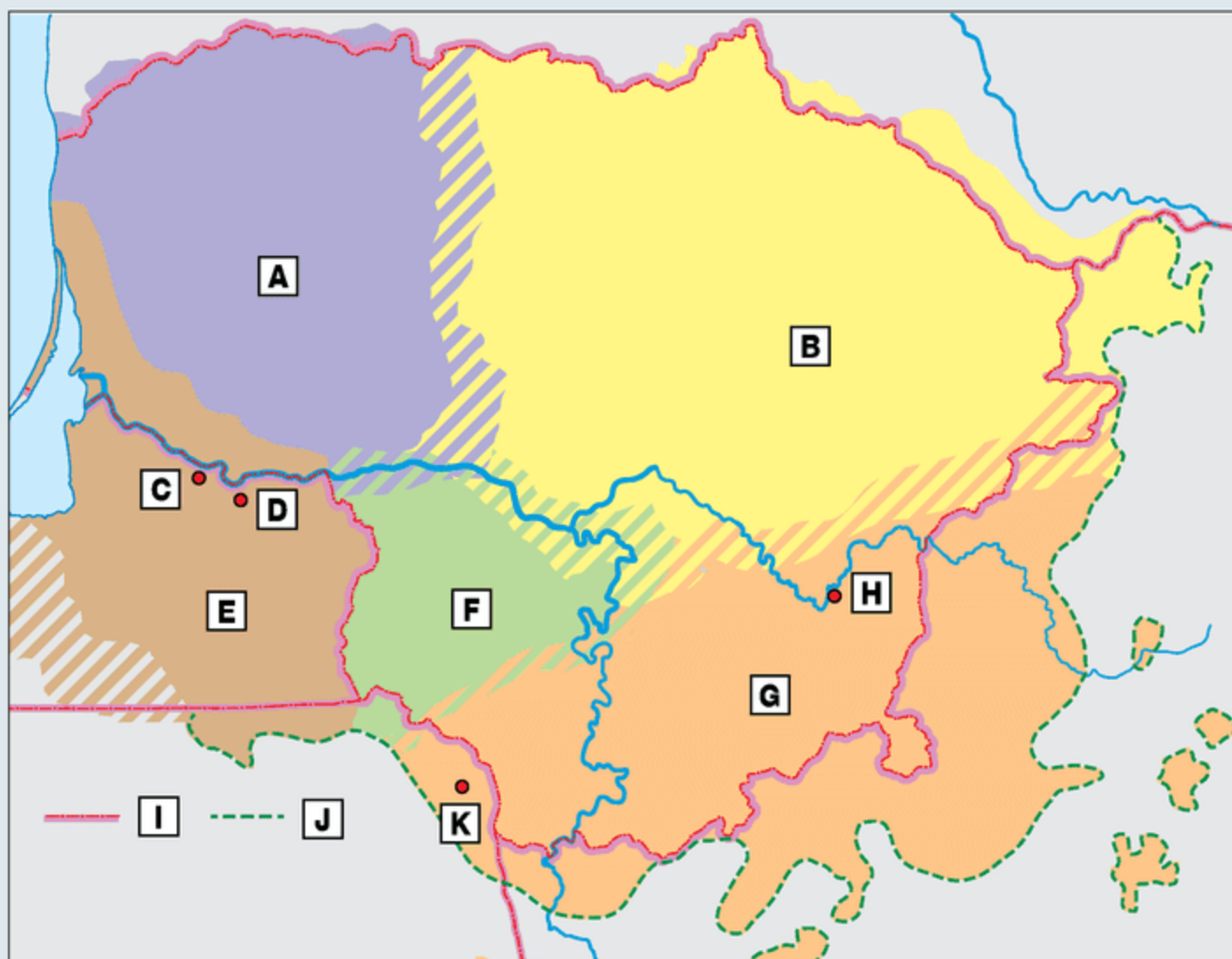
Tapau mat [nuo mažens] lenku ir iš karto ponu – te tau lenkiškai dvasiai. Pagedęs buvau, bet aš nekaltas, aš pats to nesu-pratau, kūdikiu dar būdamas, o tie, kurie suprato, manęs ne-pasergėjo, nepamokė. Šiandien, žiūrėdamas į anas jau seniai prabėgusias valandas, įsitikinau: 1) kaip baisiai kenkia dvasinei žmogaus pusei, jeigu jis išsineria per šiočias ar tokias pažintis iš savo tautybės lukšto ir patenka žudančiai svetimos tautos įtaikai ir 2) koks galingas tautybės pagrindas – gimtoji kalba.

V. Daugirdaitė-Sruogienė, Lietuvos istorija, Vilnius, Vyturys, 1990, p. 264.

1. Apibūdink šaltiniuose atsispindinčius lietuvių tautybės sampratų skirtumus. Kas juos lėmė?
2. Paaiškink, kuri iš sampratų istoriškai yra senesnė, o kuri naujesnė.
3. Kokių padarinių šie tautybės sampratų skirtumai lietuvių tautai turėjo?
4. Ką šiais laikais galima vadinti lietuviu?

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

1. Tilžė.
2. Ragainė.
3. Vilnius.
4. Seinai.
5. Rytinė lietuvių kalbos paplitimo riba XIX a. pab.
6. Dabartinės Lietuvos ribos.
7. Dzūkija.
8. Suvalkija.
9. Žemaitija.
10. Aukštaitija.
11. Mažoji Lietuva.

Sąvokų ir asmenvardžių rodyklė

- A**braomas Linkolnas 211
Adamas Smitas 174
Akcija 169
Albertas Einšteinas 182
Aleksandras Belas 182
Alfredas Nobelis 182
Anri de Tuluz-Lotrekas 193
Antanas Smetona 269
Antantės sąjunga 219
„Aušra“ 245
Autonomija 267
Bankrotas 169
Bendrinė (literatūrinė) kalba 245
Birža 169
Bogdanas Oginskis 251
Bolševikai 227
Brest Litovsko taika 223
Buržuazija 173
Būras 263
Credo 245
Čarlzas Darvinas 185
Dagerotipija 193
Daraktorius 241
Dekolonizacija 215
Dekretas 227
Demonstracija 181
Dezertyras 227
Didysis Vilniaus seimas 267
Dominija 205
Džeimsas Vatas 167
Džonas Lokas 174
Džordžas Stefensonas 182
Edmundas Berkas 175
Edvardas Munkas 191
Eklektika 189
Elitinė kultūra 193
Emancipacija 173
Evoliucijos teorija 185
Fabrikas 169
Frydrichas Engelsas 181
Frontas 219
Gabrielė Petkevičaitė-Bitė 243
Genocidas 223
Giustavas Kurbė 190
Graždanka 241
Gotlybas Daimleris 182
Guljemas Markonis 182
Henris Fordas 184
Ideologija 177
Imperializmas 205
Impresionizmas 193
Investicija 169
Jonas Basanavičius 243
Jonas Jablonskis 244
Jonas Kriaučiūnas 265
Jonas Mačiulis-Maironis 244
Jonas Šliūpas 243
Juozas Tumas-Vaižgantas 244
Jurgis Bielinis 240
Jurgis Zauerveinas 263
Karlas Bencas 182
Karlas Marksas 181
Kasparas Davidas Frydrichas 190
Kaudiljas 215
Ketvirtoji valdžia 185
Kičas 193
Klondas Monė 191
Klojimo teatras 245
Knygnešys 241
Knygnešystė 241
Kolonializmas 205
Kompjeno paliaubos 223
Komunikacija 185
Komunizmas 181
Konservatizmas 177
Kontribucija 241
Korupcija 209
Krajevcai 249
Kražių skerdynės 241
Kreditas 169
Kreolas 215
Kristijonas Donelaitis 261
Kukluksklanas 212
Kumetis 252
Laikinoji vyriausybė 227
Liberalizmas 177
Lietuvių mokslo draugija 267
Lietuvių tautinis atgimimas 245
Lietuvos Taryba 271
Linčo teismas 212
Litvomanas 249
Liudvikas Rėza 262
Lotynų Amerika 215
Luji ir Ogiustas Liumjerai 192
Luji Žakas Dageras 192
Marija ir Pjeras Kiuri 182
Martynas Yčas 268
Martynas Jankus 263
Masinė (populiarioji) kultūra 193
Mažoji Lietuva 263
Meidzi 209
Menševikai 227
Metisas 215
Metropolija 205
Miesto dūma 259
Migracija 255
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis 267
Mykolas Riomeris 249
Mobilizacija 219
Moderni tauta 245
Modernizmas 193
Monopolis 169
Monro doktrina 215
Mucuchitas (imperatorius) 209
Mulatas 215
Natūralusis gyventojų prieaugis 255
Oberostas 271
Ogiustas Rodenas 191
Opijus 209
Ost Indijos kompanija 209
Pablas Pikasas 191
Pacifistinis 223
„Paprastoji kalba“ 249
Partija 177
Periodinė spauda 245
Peticija 181
Petras Vileišis 250
Pilietinė visuomenė 177
Pirmasis pasaulinis (didysis) karas 219
Pozityvizmas 185
Pramonės perversmas, revoliucija 169
Pramoninė (industrinė) visuomenė 173
Pretekstas 219
Profesinė sąjunga 181
Profesionalas revoliucionierius 227
Proletariato diktatūra 181
Propaganda 223
Protektoratas 205
Publicistas 245
Puikioji epocha 189
Raitai (roliai) 183
Rasizmas 205
Realizmas 193
Represija 241
Rezervacija 212
Robertas Fultonas 182
Romantizmas 193
„Rusų pradų atkūrimo“ programa 241
Salonas 259
Samuelis Morzė 182
Savikaina 169
Segregacija 212
Simonas Bolivaras 214
Socialdemokratija 181
Socializmas 181, 227
Sovietai 227
Steigiamasis susirinkimas 227
Streikas 181
Sufražistė 173
Tadas Vrublevskis 249
Tarmė 245
Telekomunikacija 252
Tomas Edisonas 182
Tranzitas 252
Trilypė sąjunga 219
Tuteišis 249
Urbanizacija 173
Valstybės dūma 267
„Varpas“ 245
Vidurinė klasė 173
Vienkiemis 252
Vilhelmas fon Urachas 271
Vilhelmas Rentgenas 182
Vilius Storosta Vydūnas 263
Vincas Kudirka 243
Vinsentas van Gogas 191
Visuotinė rinkimų teisė 177
Vladimiras Leninas (Uljanovas) 225
Žakas Luji Davidas 190
Žandaras 241
Žemaitė 243
Žemdirbių (agrarinė) visuomenė 173

Pasaullis ir Europa

Iliustracijų sąrašas

A. Vasiljevo–Gulevičiaus kolekcija, Paryžius, 189 p.; ADAC Verlag GmbH, München, 274 p.; Ancient Art and Architecture Collection, 186 p.; Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin, 165, 178–180, 188, 214 p.; Belitha Press, 211 p.; Bestpictures, 232 p.; Bettmann–Corbis, New York, 185 p.; Biblioteka Narodowa Warszawa, 246 p.; Biblioteka Sejmowa, Warszawa, 275 p.; Bibliothèque Forney, Paris, 168 p.; Bilderdienst Süddeutscher Verlag, 205 p.; BPK, Berlin, 188 p.; Bridgeman Art Library, London, 183 p.; Cirip-Sipa, 216 p.; David King Collection, 224 p.; Dorling Kindersley, 209, 164 p.; Dr. Vinco Kudirkos memorialinis muziejus–klėtelė, 243 p.; Driskius K., 271, 274, 280 p.; Éd. IRIS-Archives Tallandier, 177 p.; Edimedia, 207 p.; Eha Roosalu, 274 p.; Energetikos ir technikos muziejus, 251 p.; Ernst Klett Schulbuchverlag, Leipzig, 223 p.; Gallimard-Larousse, 253 p.; Gamma Presse Images, 232 p.; Geo Epoche, 206, 213 p.; Geo Focus, 189 p.; Geo, 196–197, 230–231 p.; H. Josse, 174, 187 p.; Hachette Éducation, 167, 174–175, 187 p.; Hamburg Kunsthalle, 190 p.; Helsingissä Kustannusosakeyhtiö, Otava, 272 p.; Hulton Archive, 217 p.; Imperial War Museum, London, 201, 219 p.; Kharbine/Tapabor, 198 p.; Krakow folklore, 275 p.; Kudirka J., 247 p.; Kunstbibliothek, Berlin, 204 p.; La Moda Elegante illustreé, 189 p.; Le Petit Journal, 200, 205, 208, 222, 265 p.; Library of Congress, Washington, 167 p.; Lietuvių literatūros institutas, 263 p.; Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 266 p.; Lietuvos Dailės muziejus, 244, 256 p.; Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 237, 242, 244, 266 p.; Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 244, 257–259 p.; Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 266 p.; Lietuvos nacionalinis muziejus, 192, 213, 236, 238–243, 245, 248–252, 254, 256, 258–259, 263–266, 269, 284 p.; Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, 244 p.; Lietuvos vaizdo ir garso archyvas, 254, 268 p.; Lietuvos valstybės istorijos archyvas, 243, 264 p.; Madris, Riga, 274 p.; Manchester Art Gallery, 171 p.; Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 260–262 p.; Meištas A., 229 p.; Miškinis A., 239 p.; Mokslų akademijos biblioteka, 247 p.; Musée d'Orsay, Paris, 186 p.; Musée du Louvre, Paris, 190–191 p.; Musée Fabre, Montpellier, 190 p.; Musée Marmotan, Paris, 191 p.; Musée National de Arts d'Afrique et d'Océanie, Paris, 202 p.; Museo Nacional de Bellas Artes, Buenos Aires, 193 p.; Museum für Kunst und Kulturgeschichte, Dortmund, 170 p.; Museum of Modern Art, New York, 191 p.; Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 236, 239, 267, 271 p.; Nathan Editions, 172, 220 p.; National Geographic, 197 p.; National Museum of Art, Architecture and Design, Oslo, 191 p.; National Portrait Gallery, London, 175 p.; Nelson Thornes, 169 p.; New York Historical Society, 211 p.; Olimpia–Publikoto, 233 p.; Picturepoint, East Molesey, 206 p.; Platūkis S., 281, 283 p.; R. Paknio leidykla, 261 p.; Ranceva N., 282 p.; Robert Opie Collection, 187 p.; Roger-Violett, 220 p.; Royal Geographical Society, London, 207 p.; Rusijos etnografijos muziejus, 247 p.; Scala, 209 p.; Schroedel Verlag GmbH, Hannover, 171 p.; Schweizerisches Sozialarchiv, Zürich, 178 p.; Simanavičiūtė E., 246 p.; Simon and Schuster Young Books, 188 p.; Slovo, Moscow, 210, 212 p.; Šalna R., 213 p.; Tamkutonytė-Mikailienė Ž., 248 p.; The Bettmann archyve, 253 p.; The Getty Center, Los Angeles, 191 p.; The Granger Collection, 215, 230 p.; The International Pub. Co., Cleveland, 180 p.; The National Costume Council of Finland, 272 p.; The Reader's Digest Association Limited, London, 173, 182, 184, 186, 207, 210 p.; Thorvaldsen Museum, Copenhagen, 190 p.; Tolstoy publications, Kiev, 277 p.; Trakų istorijos muziejus, 237 p.; Vaga, 283 p.; Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt am Main, 173 p.; Vilniaus universiteto biblioteka, 251, 254 p.; Viollet, 209 p.; Wallington Hall, Northumberland, 164 p.; Weidenfeld Publishers LTD, 180 p.; Werner Söderström Osakeyhtiö, 273 p.; Westermann Schulbuchverlag GmbH, Braunschweig, 230 p.; Wydawnictwo Kluszczyński, Kraków, 275 p.; WSOY: n Kuva – arkisto, 185, 187, 192, 208 p.; www.ancestry.com, 253 p.; www.cartoonww1.org, 234 p.; www.knygnesys.lt, 240 p.; www.wikiart.com, 226 p.; www.wikipedia.com, 166, 170, 179, 181, 184, 192–193, 200, 202, 224–226 p.; Zvaigzne ABC, Rīgā, 183, 185, 203, 274 p.; Белый город, Москва, 233 p.; Країна Беларусь, 2003, Люстраваная гісторыя, 276 p.; Красногорский Центральный государственный архив кинофотодокументов, 226, 232 p.; Паратайп, 232 p.; Полякова В., 233 p.; РИА, 233 p.; Росмэн-Пресс, 219 p.; Третьяковская галерея, 225 p.

Leidėjai stengėsi susisiekti su iliustracijų autorių teisių savininkais, bet ne visada sėkmingai. Jei iliustracijų savininkai pareikštų savo teises, esame pasirengę vykdyti visus pagrįstus reikalavimus.

Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Andželika Laužikienė, Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė

LAIKAS. Istorijos vadovėlis 9 klasei. II dalis

Redagavo Danutė Kuodienė. Žemėlapius sudarė Arūnas Latišenka. Dizaineriai ir maketuotojai: Arūnas Latišenka, Ramūnas Gedutis

Dailininkai: Šarūnas Miškinis, Marius Zavadskis

Išleido leidykla „Briedis“, Parodų g. 4, LT-04133 Vilnius, e.knygynas:www.briedis.lt, info@briedis.lt

Spausdino UAB „Baltoprint“, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius, www.baltoprint.lt, info@baltoprint.lt

VADOVĖLIO KORTELĖ

Eil. nr.	Mokinio vardas ir pavardė	Mokslo metai	Vadovėlio išvaizda (labai gera, gera, patenkinama)	
			mokslo metų pradžioje	mokslo metų pabaigoje

GERBKIME IR TAUSOKIME KNYGAS

Leidyklos „Briedis“ vadovėlių ir mokymo priemonių kompleksas gimnazijoms

